Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Udānapāḷiyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Paramatthadīpanī nāma

UDĀNAṬṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1956

Aṭṭhakathā Series 23

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　အာ ā　ဣ i　ဤ ī　ဥ u　ဦ ū　ဧ e　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　ရ ra　လ la　ဝ va　သ sa　ဟ ha　ဠ ḷa　ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　ိ = i　ီ = ī　ု ု = u　ူ ူ = ū　ေ = e　ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Udānaṭṭhakathā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Nandavagga

4. Meghiyavagga

5. Soṇavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Udānaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Udānaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṁ **Nāthaṁ,** ñeyyasāgarapāraguṁ.
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṁ.

Vijjācaraṇasampannā, yena nīyanti lokato.
Vande tamuttamaṁ **dhammaṁ,** Sammāsambuddhapūjitaṁ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo.
Vande **ariyasaṁghaṁ** taṁ, puññakkhettaṁ anuttaraṁ.

Vandanājanitaṁ puññaṁ, iti yaṁ ratanattaye.
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṁ tassa tejasā.

Tena tena nidānena, desitāni hitesinā.
Yāni suddhāpadānena, udānāni Mahesinā.

Tāni sabbāni ekajjhaṁ, āropentehi saṅgahaṁ.
Udānaṁ nāma saṅgītaṁ, dhammasaṅgāhakehi yaṁ.

Jinassa dhammasaṁvega-pāmojjaparidīpanaṁ.
Somanassasamuṭṭhāna-gāthāhi paṭimaṇḍitaṁ.

Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato.
Kiñcāpi dukkarā kātuṁ, atthasaṁvaṇṇanā mayā.

Sahasaṁvaṇṇanaṁ yasmā, dharate Satthusāsanaṁ.
Pubbācariyasīhānaṁ, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā taṁ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi.
Nikāye upanissāya, Porāṇaṭṭhakathānayaṁ.

Suvisuddhaṁ asaṁkiṇṇaṁ, nipuṇatthavinicchayaṁ.
Mahāvihāravāsīnaṁ, samayaṁ avilomayaṁ[1].

Punappunāgataṁ atthaṁ, vajjayitvāna sādhukaṁ.
Yathābalaṁ karissāmi, **Udānassatthavaṇṇanaṁ.**

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitiṁ.
Vibhajantassa tassatthaṁ, sādhu gaṇhantu sādhavoti.

Tattha **Udānan**ti kenaṭṭhena udānaṁ? Udānanaṭṭhena. Kimidaṁ udānaṁ nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṁ telādi minitabbavatthu mānaṁ[2] gahetuṁ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṁ "avaseko"ti vuccati. Yañca jalaṁ taḷākaṁ gahetuṁ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṁ "ogho"ti vuccati. Evameva yaṁ pītivegasamuṭṭhāpitaṁ vitakkavipphāraṁ antohadayaṁ sandhāretuṁ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso **"Udānan"**ti vuccati. Dhammasaṁvegavasenapi ayamākāro labbhateva.

Tayidaṁ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṁ. Yaṁ pana Aṭṭhakathāsu "somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṁyuttā"ti udānalakkhaṇaṁ vuttaṁ, taṁ yebhuyyavasena vuttaṁ. Yebhuyyena hi udānaṁ gāthābandhavasena bhāsitaṁ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca. Itarampi pana "atthi bhikkhave tadāyatanaṁ, yattha neva pathavī na āpo"ti-ādīsu[3] "sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṁsatī"ti[4] "sace bhāyathā dukkhassa, sace vo dukkhamappiyan"ti evamādīsu[5] ca labbhati.

Evaṁ tayidaṁ[6] Sabbaññubuddhabhāsitaṁ Paccekabuddhabhāsitaṁ sāvakabhāsitanti tividhaṁ hoti. Tattha Paccekabuddhabhāsitaṁ "sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,

---

1. Avalambiya (Syā)
2. Pamāṇaṁ (Syā), nāḷiṁ (Ka)
3. Khu 1. 177 piṭṭhe.
4. Khu 1. 33 piṭṭhe.
5. Khu 1. 137; Khu 10. 109 piṭṭhesu.
6. Evamādi tayidaṁ (Sī, Syā)

aviheṭhayaṁ[1] aññatarampi tesan"ti-ādinā[2] Khaggavisāṇasutte āgatameva. Sāvakabhāsitānipi—

"Sabbo rāgo pahīno me,
Sabbo doso samūhato.
Sabbo me vihato moho,
Sītibhūtosmi nibbuto"ti[3]—

ādinā Theragāthāsu—

"Kāyena saṁvutā āsiṁ, vācāya uda cetasā.
Samūlaṁ taṇhamabbuyha, sītibhūtāsmi nibbutā"ti[4]—

ādinā Therīgāthāsu ca āgatāni. Tāni pana tesaṁ therānaṁ therīnañca na kevalaṁ udānāni eva, atha kho sīhanādāpi honti. Sakkādīhi devehi bhāsitāni "aho dānaṁ paramadānaṁ, Kassape suppatiṭṭhitan"ti-ādīni,[5] Ārāmadaṇḍabrāhmaṇādīhi[6] manussehi ca bhāsitāni "namo tassa Bhagavato"ti[7] ādīni tisso saṅgītiyo ārūḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana Sammāsambuddhena sāmaṁ āhacca bhāsitāni Jinavacanabhūtāni, yāni sandhāya Bhagavatā pariyattidhammaṁ navadhā vibhajitvā uddisantena Udānanti vuttāni, tāneva dhammasaṅgāhakehi **"Udānan**"ti saṅgītanti tadevettha saṁvaṇṇetabbabhāvena gahitaṁ.

Yā pana "anekajātisaṁsāran"ti-ādigāthāya dīpitā Bhagavatā bodhimūle Udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṁ Sammāsambuddhānaṁ Avijahita-udānagāthā ca, etā aparabhāge pana Dhammabhaṇḍāgārikassa Bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi Udānapāḷiyaṁ saṅgahaṁ anāropetvā Dhammapade saṅgītā. Yañca "aññāsi vata bho Koṇḍañño, aññāsi vata bho Koṇḍañño"ti[8] udānavacanaṁ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṁ pavedanasamatthanigghosavipphāraṁ Bhagavatā bhāsitaṁ, tadapi Dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne

1. Aheṭhayaṁ (Sī, Syā)
2. Khu 1. 284; Khu 8. 229 piṭṭhesu.
3. Khu 2. 237 piṭṭhe.
4. Khu 2. 379 piṭṭhe.
5. Khu 1. 111 piṭṭhe.
6. Soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi (Syā)
7. Aṁ 1. 68 piṭṭhe.
8. Vi 3. 17; Saṁ 3. 371; Khu 9. 332 piṭṭhesu.

attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamaṁ therena adhigatatthā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṁ paṭhamabodhiyaṁ sabbesaṁ eva bhikkhūnaṁ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṁ "ārādhayiṁsu vata maṁ bhikkhū ekaṁ samayan"ti-ādivacanaṁ[1] viya pītisomanassajanitaṁ udāhāramattaṁ, "yadā have pātubhavanti dhammā"ti-ādivacanaṁ[2] viya pavattiyā nivattiyā vā na pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi Udānapāḷiyaṁ saṅgītanti daṭṭhabbaṁ.

Taṁ panetaṁ **Udānaṁ** Vinayapiṭakaṁ Suttantapiṭakaṁ Abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu Suttantapiṭakapariyāpannaṁ, Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṁyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu Khuddakanikāyapariyāpannaṁ, Suttaṁ Geyyaṁ Veyyākaraṇaṁ Gāthā Udānaṁ Itivuttakaṁ Jātakaṁ Abbhutadhammaṁ Vedallanti navasu sāsanaṅgesu Udānasaṅgahaṁ[3].

"Dvāsīti Buddhato gaṇhiṁ, dve sahassāni bhikkhuto.
Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino"ti[4]—

evaṁ Dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandhasahassesu katipayadhammakkhandhasaṅgahaṁ. Bodhivaggo Mucalindavaggo Nandavaggo Meghiyavaggo Soṇavaggo[5] Jaccandhavaggo Cūḷavaggo Pāṭaligāmiyavaggoti vaggato aṭṭhavaggaṁ, suttato asītisuttasaṅgahaṁ, gāthāto pañcanavuti-udānagāthāsaṅgahaṁ. Bhāṇavārato aḍḍhūnanavamattā[6] bhāṇavārā. Anusandhito Bodhisutte pucchānusandhivasena ekānusandhi, Suppavāsāsutte[7] pucchānusandhiyathānusandhivasena dve anusandhī, sesesu yathānu-asandhivasena ekekova anusandhi, ajjhāsayānusandhi panettha natthi. Evaṁ sabbathāpi ekāsīti-anusandhisaṅgahaṁ. Padato satādhikāni ekavīsa padasahassāni, gāthāpādato tevīsati catussatādhikāni aṭṭha sahassāni, akkharato sattasahassādhikāni saṭṭhi sahassāni tīṇi ca satāni dvāsīti ca akkharāni. Tene taṁ vuccati—

"Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato.
Gāthā ca pañcanavuti, Udānassa pakāsitā.

---

1. Ma 1. 175 piṭṭhe. 2. Vi 3. 2; Khu 1. 78 piṭṭhesu. 3. Udānaṅgaṁ (Sī)
4. Khu 2. 347 piṭṭhe. 5. Mahāvaggo (Syā) 6. Aḍḍhanavamattā (Ka)
7. Suppabuddhasutte (Syā)

Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato.
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhiyo.

Ekavīsasahassāni, satañceva vicakkhaṇo.
Padāne tā nudānassa, gaṇitāni viniddise.

Gāthāpādato pana—

Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca.
Pādānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

Akkharānaṁ sahassāni, saṭṭhi satta satāni ca.
Tīṇi dvāsīti ca tathā, Udānassa paveditā"ti.

Tassa aṭṭhasu vaggesu **Bodhivaggo** ādi, suttesu paṭhamaṁ **Bodhisuttaṁ,** tassāpi **evaṁ me sutan**ti-ādikaṁ āyasmatā Ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanidānamādi. Sā panāyaṁ paṭhamamahāsaṅgīti Vinayapiṭake[1] tantimārūḷhā eva. Yo panettha nidānakosallatthaṁ vattabbo kathāmaggo sopi Sumaṅgalavilāsiniyaṁ Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ[2] vutto evāti tattha vuttanayeneva veditabbo.

1. Vi 4. 480 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 1. 3 piṭṭhādīsu.

1. Bodhivagga

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā

1. Yaṁ panettha **"evaṁ me sutan"**ti-ādikaṁ nidānaṁ, tattha **evan**ti nipātapadaṁ. **Me**ti-ādīni nāmapadāni. **Uruvelāyaṁ viharatī**ti ettha **vi**ti upasaggapadaṁ, **haratī**ti ākhyātapadanti imināva nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṁ**saddo tāva upamūpadesasampahaṁsanagarahaṇavacanasampaṭiggahākāranidassanāvadhāraṇapucchā-idamatthaparimāṇādi anekatthappabhedo. Tathā hesa "evaṁ jātena maccena, kattabbaṁ kusalaṁ bahun"ti evamādīsu[1] upamāyaṁ āgato. "Evaṁ te abhikkamitabbaṁ, evaṁ te paṭikkamitabban"ti-ādīsu[2] upadese. "Evametaṁ Bhagavā, evametaṁ Sugatā"ti-ādīsu[3] sampahaṁsane. "Evamevaṁ panāyaṁ vasalī yasmiṁ vā tasmiṁ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṁ bhāsatī"ti-ādīsu[4] garahaṇe. "Evaṁ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun"ti-ādīsu[5] vacanasampaṭiggahe. "Evaṁ byā kho ahaṁ bhante Bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmī"ti-ādīsu[6] ākāre. "Ehi tvaṁ māṇavaka yena samaṇo Ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṁ Ānandaṁ appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāraṁ puccha 'Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṁ Ānandaṁ appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāraṁ pucchatī'ti, evañca vadehi 'sādhu kira bhavaṁ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṁ, tenupasaṅkamatu anukampaṁ upādāyā'ti"ādīsu[7] nidassane. "Taṁ kiṁ maññatha Kālāmā ime dhammā kusalā vā akusalā vāti. Akusalā bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti. Sāvajjā bhante. Viññūgarahitā vā viññuppasatthā vāti. Viññūgarahitā bhante. Samattā samādinnā ahitāyadukkhāya saṁvattanti, no vā, kathaṁ vo ettha hotīti. Samattā bhante samādinnā ahitāya dukkhāya saṁvattanti, evaṁ no ettha hotī"ti-ādīsu[8] avadhāraṇe. "Evamete sunhātā suvilittā kappitakesamassū

---

1. Khu 1. 21 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 439 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 193 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 162 piṭṭhe. 5. Dī 2. 2; Ma 1. 1 piṭṭhesu. 6. Ma 1. 325 piṭṭhe.
7. Dī 1. 188 piṭṭhe. 8. Aṁ 1. 190 piṭṭhe.

āmuttamālābharaṇā'ti-ādīsu[1] pucchāyaṁ. "Evaṁgatāni puthusippāyatanāni[2], evaṁvidho evamākāro"ti-ādīsu[3] idaṁsaddassa atthe. Gatasaddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. "Evaṁ lahuparivattaṁ evamāyupariyanto"ti-ādīsu[4] parimāṇe.

Nanu ca "evaṁ vitakkitaṁ no tumhehi, evamāyupariyanto"ti[5] cettha evaṁsaddena pucchanākāraparimāṇākārānaṁ vuttattā ākārattho eva evaṁsaddoti. Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha evaṁsaddo ākāratthoti adhippeto. "Evaṁ byā kho"ti-ādīsu pana ākāravisesavacano. Ākāravisesavācino cete evaṁsaddā pucchanākāraparimāṇākārānaṁ vācakattā. Evañca katvā "evaṁ jātena maccenā"ti-ādīni upamāna-udāharaṇāni yujjanti. Tattha hi—

"Yathāpi puppharāsimhā, kayirā mālāguṇe bahū.
Evaṁ jātena maccena, kattabbaṁ kusalaṁ bahun"ti—

ettha puppharāsiṭṭhānīyato manussuppatti sappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampatti-ādito dānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇavisesayogato mālāguṇasadisiyo[6] bahukā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena kattabbāti abhedatāya puppharāsi mālāguṇā ca upamā, tesaṁ upamānākāro yathāsaddena aniyamato vutto. Puna evaṁsaddena niyamanavasena vutto, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamā eva hotīti, vuttaṁ "upamāyaṁ āgato"ti.

Tathā "evaṁ iminā ākārena abhikkamitabban"ti-ādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadesākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṁ "evaṁ te abhikkamitabbaṁ, evaṁ te paṭikkamitabbanti-ādīsu upadese"ti.

"Evametaṁ Bhagavā, evametaṁ Sugatā"ti ettha Bhagavatā yathāvuttamatthaṁ aviparītato jānantehi kataṁ yaṁ tattha vijjamānaguṇānaṁ

---

1. Dī 1. 98 piṭṭhe. 2. Dī 1. 56 piṭṭhe. 3. Dī 1. 12; Vi 1. 5 piṭṭhesu.
4. Aṁ 1. 9 piṭṭhe. 5. Dī 1. 13; Vi 1. 5 piṭṭhesu. 6. Mālāguṇasadisatāyogato (Sī)

pakārehi haṁsanaṁ udaggatākaraṇaṁ sampahaṁsanaṁ, so tattha pahaṁsanākāroti vuttanayena yojetabbaṁ.

"Evamevaṁ panāyan"ti ettha garahaṇākāroti vuttanayena yojetabbaṁ. So ca garahaṇākāro "vasalī"ti-ādikhuṁsanasaddasannidhānato[1] idha evaṁsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṁ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṁ puppharāsi-ādisaddānaṁ sannidhānato vuttāti veditabbaṁ.

"Evaṁ no"ti etthāpi tesaṁ yathāvuttadhammānaṁ ahitadukkhāvahabhāvena sanniṭṭhānajananatthaṁ[2] anumatiggahaṇavasena "no vā kathaṁ vo ettha hotī"ti pucchāya katāya "evaṁ no ettha hotī"ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṁ evaṁsaddena āvikataṁ. So pana tesaṁ dhammānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti vuttaṁ "evaṁ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe"ti.

"Evañca vadehī"ti yathāhaṁ vadāmi, evaṁ samaṇaṁ Ānandaṁ vadehīti vadanākāro idāni vattabbo evaṁsaddena nidassīyatīti "nidassanattho"ti vuttaṁ.

Evamākāravisesavācīnampi etesaṁ evaṁsaddānaṁ upamādivisesatthavuttitāya upamādi-atthatā vuttā, "evaṁ bhante"ti pana dhammassa sādhukaṁ savanamanasikāre niyojitehi bhikkhūhi tattha patiṭṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā tattha evaṁsaddo vacanasampaṭiggahattho, tena evaṁ bhanteti sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṁ hoti. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evaṁ**saddena etamatthaṁ dīpeti—nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ atthabyañjanasampannaṁ vividhapāṭihāriyaṁ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṁ sabbasattānaṁ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṁ tassa Bhagavato vacanaṁ sabbappakārena ko samattho viññātuṁ, sabbathāmena pana sotukāmataṁ janetvāpi evaṁ me sutaṁ, mayāpi ekenākārena sutanti.

---

1. Vasalīti-ādīsu vasalasaddasannidhānato (Sī, Ka) 2. Sanniṭṭhānajānanatthaṁ (Syā)

Ettha ca ekattanānatta-abyāpāra-evaṁdhammatāsaṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīḷitadisālocana-aṅkusasaṅkhātā ca assādādivisayādibhedena[1] nānāvidhā nayā **nānānayā.** Nayā vā Pāḷigatiyo, tā capaññatti-anupaññattādivasena saṁkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena[2] kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānānayā,** tehi nipuṇaṁ saṇhaṁ sukhumanti nānānayanipuṇaṁ.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca anekavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo, so samuṭṭhānaṁ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ.**

Sīlādi-atthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññatthivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā **atthabyañjanasampannaṁ.**

Iddhi-ādesanānusāsanībhedena tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṁ, bahuvidhaṁ vā pāṭihāriyaṁ etassāti **vividhapāṭihāriyaṁ.** Tattha paṭipa-akkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyanti atthe sati Bhagavato na paṭipakkhā rāgādayo santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṁ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyantivattuṁ. Sace pana mahākāruṇikassa Bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṁ haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṁ, evaṁ sati yuttametaṁ. Atha vā Bhagavato ceva sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṁ haraṇato pāṭihāriyaṁ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā ayaṁ saddo pacchāti etassa atthaṁ bodheti "tasmiṁ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo"ti-ādīsu[3] viya. Tasmā

1. Visayādibhedena (Sī, Syā)
2. ...vomissatādivasena (Syā)
3. Khu 8. 1 piṭṭhe Cūḷaniddese.

samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṁ pavattetabbanti paṭihāriyaṁ. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṁ paṭihāriyaṁ. Iddhi-ādesanānusāsaniyo vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṁ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṁ[1] upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyaṁ, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanīsamudāye bhavaṁ ekekaṁ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṁ vā catutthajjhānaṁ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṁ, nimittabhūtato[2] tato vā āgatanti pāṭihāriyanti attho veditabbo.

Yasmā pana tanti-atthadesanā[3] tabbohārābhisamayasaṅkhātā hetuhetuphalatadubhayapaññattipaṭivedhasaṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā,sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitakusalasambhārehi alabbhaneyyappatiṭṭhā dupariyogāhā ca, tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti Bhagavato vacanaṁ **dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṁ.**

Eko eva Bhagavato dhammadesanāghoso ekasmiṁ khaṇe pavattamāno nānābhāsānaṁ sattānaṁ attano attano bhāsāvasena apubbaṁ acarimaṁ gahaṇūpago hoti. Acinteyyo hi Buddhānaṁ Buddhānubhāvoti sabbasattānaṁ sakasakabhāsānurūpato sotapathaṁ āgacchatīti veditabbaṁ.

Nidassanatthena "nāhaṁ sayambhū, na mayā idaṁ sacchikatan"ti attānaṁ parimocento "evaṁ me sutaṁ, mayāpi evaṁ sutan"ti idāni vattabbaṁ sakalaṁ suttaṁ nidasseti.

Avadhāraṇatthena "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ bahussutānaṁ yadidaṁ Ānando, gatimantānaṁ, satimantānaṁ, dhitimantānaṁ, upaṭṭhākānaṁ yadidaṁ Ānando"ti[4] evaṁ Bhagavatā, "āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo"ti[5] evaṁ Dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṁ attano dhāraṇabalaṁ dassento

1. Parasantāne (Syā, Ka) 2. Tasmiṁ vā nimittabhūtaṁ (Syā, Ka)
3. Tantitanti-atthatantidesanā (Ka) 4. Aṁ 1. 25 piṭṭhe. 5. Aṁ 2. 177 piṭṭhe.

sattānaṁ sotukāmataṁ janeti "evaṁ me sutaṁ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṁ, evameva, na aññathā daṭṭhabban"ti. **Aññathā**ti Bhagavato sammukhā sutākārato aññathā, na pana Bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi Bhagavato desanā, sā neva sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamattho. Sutākārāvirujjhanameva hi dhāraṇabalaṁ.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa "gāthābhigītaṁ me abhojaneyyan"ti-ādīsu[1] mayāti attho. "Sādhu me bhante Bhagavā saṁkhittena dhammaṁ desetū"ti-ādīsu[2] mayhanti attho. "Dhammadāyādā me bhikkhave bhavathā"ti-ādīsu[3] mamāti attho. Idha pana "mayā sutaṁ, mama sutan"ti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṁ vattabbe niyakajjhattasaṅkhāte sasantāne vattanato tividhopi **me**saddo kiñcāpi ekasmiṁyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasaṅkhāto pana viññāyatevāyaṁ atthabhedoti "mesaddo tīsu atthesu dissatī"ti vuttoti daṭṭhabbaṁ.

Sutanti ayaṁ **suta**saddo sa-upasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyoga sotaviññeyya sotadvārā nusāra viññātādi-anekatthappabhedo. Kiñcāpi hi upasaggo kiriyaṁ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṁ sutasaddo eva taṁ tamatthaṁ[4] vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṁ na virujjhati.

Tattha "senāya pasuto"ti-ādīsu gacchantoti attho. "Sutadhammassa passato"ti-ādīsu[5] vissutadhammassāti attho. "Avassutā avassutassā"ti-ādīsu[6] kilesena kilinnā kilinnassāti attho. "Tumhehi puññaṁ pasutaṁ anappakan"ti-ādīsu[7] upacitanti attho. "Ye jhānappasutā dhīrā"ti-ādīsu[8] jhānānuyuttāti attho. "Diṭṭhaṁ sutaṁ mutan"ti-ādīsu[9] sotaviññeyyanti attho. "Sutadharo

---

1. Saṁ 1. 169; Khu 1. 292 piṭṭhesu.
2. Saṁ 2. 285; Saṁ 3. 143; Aṁ 1. 571 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 15 piṭṭhe.
4. Sutasaddo evamatthaṁ (Sī), sutasaddo etamatthaṁ (Syā)
5. Khu 1. 88 piṭṭhe.
6. Vi 2. 276 piṭṭhe.
7. Khu 1. 9 piṭṭhe.
8. Khu 1. 40 piṭṭhe Dhammapade.
9. Ma 1. 189 piṭṭhe.

sutasannicayo"ti-ādīsu[1] sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa "sotadvārānusārena upadhāritan"ti vā "upadhāraṇan"ti vā attho. Mesaddassa hi mayāti atthe sati "evaṁ mayā sutaṁ so tadvārānusārena upadhāritan"ti yujjati. Mamāti atthe sati "evaṁ mama sutaṁ sotadvārānusārena upadhāraṇan"ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttena **evaṁ**saddena savanakiriyājotakena bhavitabbaṁ. Tasmā **evan**ti sotaviññāṇasampaṭicchanādisotadvārikaviññāṇānantaraṁ uppannamanodvārikaviññāṇakiccanidassanaṁ. **Me**ti vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṁ. Sabbāni hi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā tesaṁ. **Sutan**ti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṁ. Yathā hi sutaṁ sutamevāti vattabbataṁ arahati, tathā taṁ sammā sutaṁ anūnaggahaṇaṁ anadhikaggahaṇaṁ aviparītaggahaṇañca hotīti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṁ vadatīti etasmiṁ pakkhe yasmā sutanti etassa asutaṁ na hotīti ayamattho vutto, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—evaṁ me sutaṁ, na mayā idaṁ diṭṭhaṁ, na sayambhūñāṇena sacchikataṁ, na aññathā vā upaladdhaṁ. Api ca sutaṁva, tañca kho sammadevāti. Avadhāraṇatthe vā evaṁsadde ayamatthayojanā, tadapikkhassa sutasaddassa niyamattho sambhavatīti tadapekkhassa sutasaddassa assavanabhāvappaṭikkhepo anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanatā ca veditabbā. Iti savanahetusavanavisesavasenapi sutasaddassa atthayojanā katāti daṭṭhabbaṁ.

Tathā **evan**ti tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanaṁ ākārattho evaṁsaddoti karitvā. **Me**ti attappakāsanaṁ. **Sutan**ti dhammappakāsanaṁ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayaṁ hettha saṅkhepo—nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññaṁ kataṁ, idaṁ pana kataṁ, ayaṁ dhammo sutoti.

---

1. Ma 1. 277 piṭṭhe.

Tathā **evan**ti nidassitabbappakāsanaṁ nidassanattho evaṁsaddoti katvā nidassetabbassa niddisitabbabhāvato. Tasmā evaṁsaddena sakalampi suttaṁ paccāmaṭṭhanti veditabbaṁ. **Me**ti puggalappakāsanaṁ. **Sutan**ti puggalakiccappakāsanaṁ. Sutasaddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappabandhappaṭibaddhā[1], tattha ca puggalavohāro, na ca puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati[2]. Tassāyaṁ saṅkhepattho—yaṁ suttaṁ niddisissāmi, taṁ mayā evaṁ sutanti.

Tathā **evan**ti yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyāñjanaggahaṇaṁ hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho eva evaṁsaddoti katvā. **Evan**ti hi ayamākārapaññatti dhammānaṁ taṁ taṁ pavatti-ākāraṁ upādāya paññapetabbasabhāvattā. **Me**ti kattuniddeso. **Sutan**ti visayaniddeso, sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṁ hoti. Ettāvatā nānappakārena pavattena cittasantānena taṁsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānaṁ dassitaṁ hoti.

Atha vā **evan**ti puggalakiccaniddeso, sutānaṁ hi dhammānaṁ gahitākārassa[3] nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvena evaṁsaddena tadākārādidhāraṇassa[4] puggalavohārupādānadhammabyāpārabhāvato puggalakiccaṁnāma niddiṭṭhaṁ hotīti. **Sutan**ti viññāṇakiccaniddeso, puggalavādinopi hi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā na hotīti. **Me**ti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Me**ti hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā viññāṇakiccañca tattheva samodahitabbanti. Ayaṁ panettha saṅkhepo—mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **evan**ti ca **me**ti ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādīsu chasu paññattīsu avarodho, tasmā yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho anussavādīhi gahetabbo viya

---

1. Savanaviññāṇapaṭiladdhā (Syā)
2. Labbhatīti (Sī)
3. Ṭhitākārassa (Sī), hitākārassa (Ka)
4. Tadākārādidhāraṇāya (Sī, Ka)

anuttamatthopi[1] na hoti, so rūpasaddādiko[2] ruppanānubhavanādiko caparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana evanti ca meti ca vuccamāno ākārattho, so aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma. Tasmā kiñhettha taṁ paramatthato atthi, yaṁ evanti vā meti vā niddesaṁ labhetha. **Sutan**ti vijjamānapaññatti, yaṁ hi taṁ ettha sotena upaladdhaṁ, taṁ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evan**ti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṁ upadhāritākārādīnaṁ paccāmasanavasena. **Me**ti sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisiṭṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutan**ti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ditiyaṁ tatiyanti-ādiko viya paṭhamādīni, diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā sutanti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṁ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Ettha ca **evan**tivacanena asammohaṁ dīpeti. Paṭividdhā hi attanā sutassa pakāravisesā evanti idha āyasmatā Ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoho dīpito hoti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti, paccayākāravasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttantāti dīpitanti[3]. **Sutan**tivacanena sutassa asammosaṁ dīpeti, sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā. Yassa hi sutaṁ sammuṭṭhaṁ hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, sammohābhāvena paññāya eva vā savana kālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā. Byañjanānaṁ hi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutaṁ dhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthatā. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīti paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇībhūtāyevāti satiyā

---

1. Anumānatthopi (Sī) 2. Rūpavedanādiko (Ka) 3. Suttatthā niddisiyanti (Ka)

pubbaṅgamāyāti katvā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthatāya Dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo—**evan**tivacanena yonisomanasikāraṁ dīpeti, tena ca vuccamānānaṁ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṁ upari vakkhamānānaṁ nānappakārappaṭivedhajotakānaṁ aviparītasiddhi dhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. **Sutan**tivacanena avikkhepaṁ dīpeti, "Paṭhamabodhisuttaṁ kattha bhāsitan"ti-ādipucchāvasena pakaraṇapattassa vakkhamānassa suttassa savanaṁ samādhānamantarena na sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi "na mayā sutaṁ, puna bhaṇathā"ti bhaṇati. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṁ pubbe ca katapuññataṁ sādheti sammā appaṇihitatthassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṁ sappurisūpanissayañca sādheti assutavato sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhitto sotuṁ sakkoti, na ca sappurise anupanissayamānassa[1] savanaṁ atthīti.

Aparo nayo—"yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṁ hoti, tassa nānākāraniddeso"ti vuttaṁ. Yasmā ca so Bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanena niravasesaṁ parahitapāripūrīkaraṇabhūto evaṁ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā hoti. Tasmā **evan**ti iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattimattano dīpeti, **sutan**ti savanayogena purimacakkadvayasampattiṁ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayavirahitassa ca savanaṁ atthi. Iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Sammā paṇihitacitto pubbe ca katapuñño visuddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṁ kilesānaṁ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṁ "sammā paṇihitaṁ cittaṁ, seyyaso naṁ tato kare"ti[2] "katapuññosi tvaṁ Ānanda padhānamanuyuñja, khippaṁ hohisi anāsavo"ti[3] ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayena ca sādhūnaṁ

---

1. Sappurisaṁ anupanissāya (Sī) 2. Khu 1. 19 piṭṭhe. 3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

diṭṭhānugati-āpajjanena parisuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, pubbeyeva taṇhādiṭṭhisaṁkilesānaṁ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṁ visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṁ aruṇuggamanaṁ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammassa arahati Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṁ bhavitunti ṭhāne nidānaṁ ṭhapento **evaṁ me sutan**ti-ādimāha.

Aparo nayo—**evan**ti iminā pubbe vuttanayeneva nānappakārappaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṁ dīpeti. **Sutan**ti iminā evaṁsaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṁ dīpeti. **Evan**ti ca idaṁ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakavacanaṁ bhāsamāno "ete dhammā mayā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā"ti dīpeti. Pariyattidhammo hi "idha sīlaṁ kathitaṁ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo"ti-ādinā nayena manasā anupekkhito anussavākāraparivitakkasahitāya[1] dhammanijjhānakkhantibhūtāya ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme "iti rūpaṁ ettakaṁ rūpan"ti-ādinā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdho attano ca paresañca hitasukhāvaho hotīti. **Sutan**ti idaṁ savanayogadīpakavacanaṁ bhāsamāno "bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā"ti dīpeti. Sotāvadhānappaṭibaddhā[2] hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātabhāvena atthabyañjanapāripūriṁ dīpento savane ādaraṁ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇaṁ hi dhammaṁ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṁ janetvā sakkaccaṁ dhammo sotabbo.

"Evaṁ me sutan"ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṁ dhammaṁ attano adahanto asappurisabhūmiṁ atikkamati, sāvakattaṁ paṭijānanto sappurisabhūmiṁ okkamati. Tathā asaddhammā

1. Anussavākāraparivitakkasaṁsiddhāya (Sī), anussavākāraparivitakkapavaḍḍhitāya (Syā)
2. Sotāvadhānapaṭividdhā (Sī, Ka)

cittaṁ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṁ patiṭṭhāpeti. “Kevalaṁ sutamevetaṁ mayā, tasseva pana Bhagavato vacanan”ti dīpento attānaṁ parimoceti, Satthāraṁ apadisati, Jinavacanaṁ appeti, dhammanettiṁ patiṭṭhāpeti.

Apica “evaṁ me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṁ appaṭijānanto purimassavanaṁ[1] vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṁ mayā tassa Bhagavato Catuvesārajjavisāradassa Dasabaladharassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino Sīhanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa Dhammādhipatino Dhammadīpassa Dhammasaraṇassa Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”ti sabbadevamanussānaṁ imasmiṁ dhamme assaddhiyaṁ vināseti, saddhāsampadaṁ uppādeti. Tenetaṁ vuccati—

“Vināsayati assaddhaṁ, saddhaṁ vaḍḍheti sāsane.
Evaṁ me sutamiccevaṁ, vadaṁ Gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. Ayaṁ hi **eka**saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hi ayaṁ “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṁ moghamaññanti ittheke abhivadantī”ti-ādīsu[2] aññe dissati. “Cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu[3] seṭṭhe. “Eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu[4] asahāye. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu[5] saṅkhyāyaṁ, idhāpi saṅkhyāyameva daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti.

Samayanti paricchinnaniddeso. **Ekaṁ samayan**ti aniyamitaparidīpanaṁ. Tattha **samaya**saddo—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā”ti evamādīsu[6] samavāyo attho, yuttakālañca paccayasāmaggiñca labhitvāti hi adhippāyo, tasmā paccayasamavāyoti

---

1. Purimavacanaṁ (Syā)
2. Ma 3. 22; Khu 1. 162 piṭṭhesu.
3. Vi 1. 5; Dī 1. 70 piṭṭhādīsu.
4. Vi 4. 489; Dī 1. 166 piṭṭhādīsu.
5. Aṁ 3. 61 piṭṭhe.
6. Dī 1. 180 piṭṭhe.

veditabbo. "Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā"ti-ādīsu[1] khaṇo, okāsoti attho. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko yevāti hi attho. "Uṇhasamayo pariḷāhasamayo"ti-ādīsu[2] kālo. "Mahāsamayo pavanasmin"ti-ādīsu[3] samūho. Mahāsamayoti hi bhikkhūnaṁ devatānañca mahāsannipātoti attho. "Samayopi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahosi, Bhagavā kho Sāvatthiyaṁ viharati, Bhagavāpi maṁ jānissati 'Bhaddāli nāma bhikkhu Satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī'ti, ayampi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahosī"ti-ādīsu[4] hetu. Sikkhāpadassa kāraṇaṁ hi idha samayoti adhippetaṁ. "Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake Mallikāya ārāme paṭivasatī"ti-ādīsu[5] diṭṭhi. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano diṭṭhisaṅkhātaṁ samayaṁ pavadantiti so paribbājakārāmo "samayappavādako"ti vuccati.

"Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko.
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī"ti—

ādīsu[6] paṭilābho. Atthābhisamayāti hi atthassa adhigamāti attho. "Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā"ti-ādīsu[7] pahānaṁ. Adhikaraṇaṁ samayaṁ vūpasamanaṁ apagamoti abhisamayo pahānaṁ. "Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho"ti-ādīsu[8] paṭivedho. Paṭivedhoti hi abhisametabbato abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṭṭhoti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṁ upanetvā vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva tathā ekantena vuttāni. Tattha pīḷanaṁ dukkhasaccassa[9] taṁsamaṅgino hiṁsanaṁ avipphārikatākaraṇaṁ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santappanaṁ paridahanaṁ[10].

---

1. Aṁ 3. 61 piṭṭhe.
2. Vi 2. 155 piṭṭhe.
3. Dī 2. 201 piṭṭhe.
4. Ma 2. 102 piṭṭhe.
5. Ma 2. 214 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 90 piṭṭhe.
7. Ma 1. 15 piṭṭhe.
8. Khu 9. 293 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
9. Dukkhasaccasaṅkhātassa (Sī, Ka)
10. Paridahanaṁ vā (Sī), paritāpanaṁ vā (Ka)

Ettha ca sahakārīkāraṇasannijjhaṁ sameti samavetīti samavāyo samayo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṁ tadādhāra puggalehīti khaṇo samayo. Sameti ettha etena vā saṁgacchati satto sabhāvadhammo vā uppādādīhi sahajātādīhi vāti kālo samayo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṁ karaṇaṁ viya ca kappanāmattasiddhenānurūpena voharīyatīti. Samaṁ, saha vā avayavānaṁ ayanaṁ pavatti avaṭṭhānanti samūho samayo yathā samudāyoti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūho. Avasesapaccayānaṁ samāgame sati eti phalametasmā uppajjati pavattatīti samayo hetu yathā samudayoti. Sameti saṁyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṁyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṁ etenāti samayo diṭṭhi. Diṭṭhisaṁyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti samayo paṭilābho. Samayanaṁ upasamayanaṁ apagamoti samayo pahānaṁ. Samucchedappahānabhāvato pana adhiko samayoti abhisamayo yathā abhidhammoti. Abhimukhaṁ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṁ aviparītasabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṁ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṁ tasmiṁ tasmiṁ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa gahaṇe kāraṇaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Idha panassa kālo attho samavāyādīnaṁ asambhavato. Desadesakaparisā viya hi desanāya nidānabhāve kālo eva[1] icchitabboti. Yasmā panettha samayoti kālo adhippeto, tasmā saṁvacchara-utumāsaddhamāsarattidivasapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamayāmamajjhimayāmapacchimayāmamuhuttādīsu kālabhedabhūtesu samayesu ekaṁ samayanti dīpeti.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṁvaccharādivasena niyametvā niddiṭṭhoti ce? Kiñcāpi etesu saṁvaccharādīsu samayesu yaṁ yaṁ suttaṁ yasmiṁ yasmiṁ saṁvacchare

1. Kālotveva (Sī, Ka)

utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṁ, sabbampi taṁ therassa suviditaṁ suvavatthāpitaṁ paññāya. Yasmā pana "evaṁ me sutaṁ asukasaṁvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā"ti evaṁ vutte na sakkā sukhena dhāretuṁ vā uddisituṁ vā uddisāpetuṁ vā, bahu ca vattabbaṁ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṁ[1] samodhānetvā "ekaṁ samayan"ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṁvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātaṁ ekaṁ samayanti dīpeti. Yo vāyaṁ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitappaṭipattisamayesu parahitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṁ karaṇīyadvayasamayesu dhammakathāsamayo,desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu samayesu aññatarasamayaṁ[2] sandhāya "ekaṁ samayan"ti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme "yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hotī"ti[3] ca ito aññesu Suttapadesu "yasmiṁ samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī"ti[4] ca bhummavacanena niddeso kato, vinaye ca "tena samayena Buddho Bhagavā"ti[5] karaṇavacanena niddeso kato, tathā akatvā "ekaṁ samayan"ti accantasaṁyogatthe upayogavacanena niddeso kato"ti. Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu ca suttantesu ādhāravisayasaṅkhāto adhikaraṇattho kiriyāya kiriyantaralakkhaṇasaṅkhāto bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavatīti. Adhikaraṇaṁ hi kālattho samūhattho ca samayo tattha vuttānaṁ phassādidhammānaṁ, tathā kālo sabhāvadhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena[6] paññāto taṅkhaṇappavattānaṁ

---

1. Sabbamettha (Sī), taṁ tamatthaṁ (Ka)
2. Aññataraṁ samayaṁ (Syā, Ka)
3. Abhi 1. 17 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 535 piṭṭhe.
5. Vi 1. 1 piṭṭhe.
6. Tabbhāvena (Sī), tadabhāvena (Ka)

tato pubbe parato ca abhāvato yathā "pubbaṇhe jāto sāyanhe jāto"ti-ādīsu. Samūhotipi avayavavinimutto paramatthato avijjamānopi kappanāmattasiddhena rūpena avayavānaṁ ādhārabhāvena paññāpīyati yathā "rukkhe sākhā, yavo yavarāsimhi samuṭṭhito"ti-ādīsu. Yasmiṁ kāle dhammapuñje ca kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁ yeva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṁ hi tattha attho. Tathā khaṇasamavāyahetu saṅkhātassa samayassa bhāvena tattha vuttānaṁ phassādidhammānaṁ bhāvo lakkhīyati. Yathā hi "gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato"ti ettha gāvīnaṁ dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṁ idhāpi yasmiṁ samayeti vutte ca padatthassa[1] sattāvirahābhāvato[2] satīti ayamattho viññāyamāno eva hotīti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṁ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. Tathā yasmiṁ samaye yasmiṁ navame khaṇe yasmiṁ yonisomanasikārādihetumhi paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁ samaye khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti. Tasmā tadatthajotanatthaṁ bhummavacanena niddeso kato.

Vinaye ca "annena vasati, ajjhenena vasatī"ti-ādīsu viya hetu-attho "pharasunā chindati, kudālena khaṇatī"ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Yo hi sikkhāpadapaññattisamayo Dhammasenāpati-ādīhipi dubbiññeyyo, tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtena ca vītikkamaṁ sutvā bhikkhusaṁghaṁ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṁ puggalaṁ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṁ taṁ vatthuṁ otiṇṇasamayasaṅkhātaṁ kālaṁ anatikkamitvā sikkhāpadāni paññāpento tatiyapārājikādīnaṁ viya sikkhāpadapaññattiyā hetuṁ apekkhamāno tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṁ vinaye karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiṁ ca evaṁjātike accantasaṁyogattho sambhavati. Yasmiṁ hi samaye saha samuṭṭhānahetunā idaṁ udānaṁ uppannaṁ, accantameva taṁ samayaṁ ariyavihārapubbaṅgamāya dhammapaccavekkhaṇāya Bhagavā vihāsi, tasmā

1. Paramatthassa (Sī, Syā)   2. Sattāvirahābhāve (Sī, Syā, Ka)

"Māsaṁ ajjhetī"ti-ādīsu viya upayogatthajotanatthaṁ idha upayogavacanena niddeso kato. Tenetaṁ vuccati—

"Taṁ taṁ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā"ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti—"yasmiṁ samaye"ti vā "tena samayenā"ti vā "ekaṁ samayan"ti vā abhilāpamattabhedo esa niddeso, sabbattha bhummameva atthoti. Tasmā "ekaṁ samayan"ti vuttepi ekasmiṁ samayeti attho veditabbo.

Bhagavāti garu[1]. Garuñhi loke "Bhagavā"ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṁ garu, tasmā Bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṁ—

"Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhaṁ, Bhagavāti vacanamuttamaṁ.
Garu gāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī"ti.

Tattha seṭṭhavācakavacanaṁ seṭṭhanti vuttaṁ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṁ, attho. Bhagav**āti vacanaṁ seṭṭhan**ti Bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. Bhagav**āti vacanamuttaman**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato visesagarukaraṇārahatāya[2] vā gāravayutto. Evaṁ guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanaṁ Bhagavāti idaṁ vacananti veditabbaṁ. Apica—

"Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti Bhāgyavā.
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so Bhagavāti vuccatī"ti—

niddese[3] āgatanayena—

"Bhāgyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tato"ti—

---

1. Garuvacanaṁ (Sī, Syā, Ka)
2. Visesagarukaraṇāditāya (Sī, Syā)
3. khu 7. 162 piṭṭhe Mahāniddese.

imāya gāthāya ca vasena Bhagavāti padassa attho veditabbo, so panāyaṁ attho sabbākārena Visuddhimagge[1] vutto, tasmā tattha vuttanayeneva vivaritabbo.

Apica bhāge vani, bhage vā vamīti Bhagavā. Tathāgato hi dānasīlādipāramidhamme jhānavimokkhādi-uttarimanussadhamme vani bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā Bhagavā. Atha vā teyeva "veneyyasattasantānesu kathaṁ nu kho uppajjeyyun"ti vani abhipatthayīti Bhagavā. Atha vā bhagasaṅkhātaṁ issariyaṁ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṁ viya anapekkho chaḍḍayīti Bhagavā. Tathā hi Tathāgato hatthagataṁ cakkavattisiriṁ devalokādhipaccasadisaṁ cātuddīpissariyaṁ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṁ yasaṁ tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṁ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti Bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṁ gacchanti pavattantīti bhagā, Sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādi-bhājanalokavisesasannissayasobhā kappaṭṭhitibhāvato, tepi bhage vami, tannivāsisattāvāsasamatikkamanato[2] tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti, evampi bhage vamīti Bhagavāti evamādinā nayena Bhagavāti padassa attho veditabbo.

Ettāvatā cettha e**vaṁ me sutan**ti vacanena yathāsutaṁ dhammaṁ savanavasena bhāsanto Bhagavato dhammasarīraṁ paccakkhaṁ karoti, tena "na yidaṁ atikkantasatthukaṁ pāvacanaṁ, ayaṁ vo Satthā"ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṁ janaṁ samassāseti. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā "yo kho Ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā"ti[3]. **Ekaṁ samayaṁ Bhagavā**ti vacanena tasmiṁ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṁ dassento rūpakāyaparinibbānaṁ sādheti, tena "evaṁvidhassa nāma dhammassa desetā Dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo sopi Bhagavā parinibbuto, kenaññena jīvite āsā janetabbā"ti jīvitamadamattaṁ janaṁ saṁvejeti, saddhamme cassa ussāhaṁ janeti.

1. Visuddhi 1. 203 piṭṭhe.
2. Tannivāsisatte vā samatikkamanato (Sī)
3. Dī 2. 126; Khu 11. 106 piṭṭhesu.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṁ niddisati, vakkhamānassa sakalasuttassa evanti nidassanato. **Me sutan**ti sāvakasampattiṁ savanasampattiṁ ca niddisati, paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu Bhagavatā etadagge ṭhapitena Dhammabhaṇḍāgārikena sutabhāvadīpanato "tañca kho mayāva sutaṁ, na anussutikaṁ, na paramparābhatan"ti imassa catthassa dīpanato. **Ekaṁ samayan**ti kālasampattiṁ niddisati Bhagavato Uruvelāyaṁ viharaṇasamayabhāvena Buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Bhagav**ā**ti desakasampattiṁ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvadīpanato.

Uruvelāyanti mahāvelāyaṁ, mahante vālukārāsimhīti attho. Atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā, velātikkamanahetu ābhatā uru Uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atīte kira anuppanne Buddhe dasasahassatāpasā tasmiṁ padese viharantā "kāyakammavacīkammāni paresampi pākaṭāni honti, manokammaṁ pana apākaṭaṁ. Tasmā yo micchāvitakkaṁ vitakketi, so attanāva attānaṁ codetvā pattapuṭena vālukaṁ āharitvā imasmiṁ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamman"ti katikavattaṁ katvā tato paṭṭhāya yo tādisaṁ vitakkaṁ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālukaṁ āharitvā ākirati. Evaṁ tattha anukkamena mahāvālukārāsi jāto, tato naṁ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "Uruvelāyanti mahāvelāyaṁ, mahante vālukārāsimhīti attho daṭṭhabbo"ti.

Viharatīti avisesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgītāparidīpanaṁ. Idha pana ṭhānanisajjāgamanasayanappabhedesu iriyāpathesu āsanasaṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ ariyavihārasamaṅgītāparidīpanañcāti veditabbaṁ. Tattha yasmā ekaṁ iriyāpathabādhanaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṁ attabhāvaṁ harati pavatteti, tasmā viharatīti padassa iriyāpathavihāravasenettha attho veditabbo. Yasmā pana Bhagavā dibbavihārādīhi sattānaṁ vividhaṁ hitaṁ harati upaharati upaneti uppādeti, tasmā tesampi vasena vividhaṁ haratīti evamattho veditabbo.

Najjāti nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyā**ti nelaṁ jalamassāti "Nelañjalāyā"ti vattabbe lakārassa rakāraṁ katvā "Nerañjarāyā"ti vuttaṁ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci "Nīlajalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vuttan"ti vadanti. Nāmameva vā etaṁ etissā nadiyāti veditabbaṁ. Tassā nadiyā tīre yattha Bhagavā vihāsi, taṁ dassetuṁ **"Bodhirukkhamūle"**ti vuttaṁ. Tattha "bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇan"ti ettha[1] maggañāṇaṁ bodhīti vuttaṁ. "Pappoti bodhiṁ varabhūrimedhaso"ti ettha[2] sabbaññutaññāṇaṁ. Tadubhayampi bodhiṁ Bhagavā ettha pattoti rukkhopi Bodhirukkhotveva nāmaṁ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhīti Bhagavā bodhi, tena bujjhantena sannissitattā so rukkhopi Bodhirukkhoti nāmaṁ labhi, tassa Bodhirukkhassa. **Mūle**ti samīpe. Ayaṁ hi mūlasaddo "mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷamattānipī"ti-ādīsu[3] mūlamūle dissati. "Lobho akusalamūlan"ti-ādīsu[4] asādhāraṇahetumhi. "Yāvatā[5] majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan"ti-ādīsu samīpe. Idhāpi samīpe adhippeto, tasmā Bodhirukkhassa mūle samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṁ abhisambuddho hutvā, sabbapaṭhamaṁyevāti attho. Ettāvatā Dhammabhaṇḍāgārikena Udānadesanāya nidānaṁ ṭhapentena kāladesadesakāpadesā saha visesena pakāsitā honti.

Etthāha "kasmā dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṁ vuttaṁ, nanu Bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabbo"ti. Vuccate—desanāya ciraṭṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṁ. Kāladesadesakavatthu-ādīhi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā Mahākassapena "paṭhamaṁ āvuso Ānanda Udānaṁ kattha bhāsitan"ti-ādinā desādīsu pucchāya

---

1. Khu 8. 231 piṭṭhe Cūḷaniddese.
2. Dī 3. 129 piṭṭhe.
3. Aṁ 1. 519 piṭṭhe.
4. Dī 3. 180 piṭṭhe.
5. Yāva (Sī, Ka)

katāya vissajjanaṁ karontena Dhammabhaṇḍāgārikena "evaṁ me sutan"ti-ādinā udānassa nidānaṁ bhāsitanti.

Apica Satthu sampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Tathāgatassa hi Bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato[1] Sambuddhattasiddhi. Na hi Sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ñe yyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsana-sāvakānurāgābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso parikkhīṇāsavassa tthacipi ācariyamuṭṭhi-ādīnaṁ sambhavoti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṁ diṭṭhisīlasampattidūsakānaṁ accantaṁ avijjātaṇhānaṁ abhāvasaṁsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca Sambuddha[2]visuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti Bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā honti tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṁ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato. Idha pana vimuttisukhappaṭisaṁvedanapaṭiccasamuppādamanasikārapakāsanenāti yojetabbaṁ. Tena vuttaṁ "Satthu sampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Ñāṇa karuṇāparigga hitasabbakiriyassa hi Bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitā vā. Tasmā paresaṁyeva atthāya pavattasabbakiriyassa Sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṁ yathāpavattaṁ vuccamānaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ sattānaṁ anusāsanaṭṭhena sāsanaṁ, na kabbaracanā. Tayidaṁ Satthu caritaṁ kāladesadesakaparisāpadesādīhi saddhiṁ tattha tattha nidānavacanena yathārahaṁ pakāsīyati, idha pana abhisambodhivimuttisukhappaṭisaṁvedanapaṭiccasamuppādamanasikārenāti yojetabbaṁ. Tena vuttaṁ "sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti.

Apica Satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṁ nidānavacanaṁ. Sā cassa pamāṇabhāvadassanatā heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Bhagavāti hi iminā Tathāgatassa

---

1. Pubbavacanānumānāgamattābhāvato (Sī) 2. Saṁsuddha (Sī)

rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena sabbasattuttamabhāvadīpanena ca anaññasādhāraṇañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṁ.

Taṁ panetaṁ "evaṁ me sutan"ti ārabhitvā yāva "imaṁ udānaṁ udānesī"ti padaṁ, tāva imassa udānassa nidānanti veditabbaṁ. Tathā hi taṁ yathā paṭipanno Bhagavā imaṁ udānaṁ udānesi, ādito paṭṭhāya tassa kāyikacetasikappaṭipattiyā pakāsanatthaṁ saṅgītikārehi saṅgītikāle bhāsitavacanaṁ.

Nanu ca "imasmiṁ sati idaṁ hotī"ti-ādi Bhagavato eva vacanaṁ bhavituṁ arahati, na hi Satthāraṁ muñcitvā añño paṭiccasamuppādaṁ desetuṁ samattho hotīti? Saccametaṁ, yathā pana Bhagavā Bodhirukkhamūle dhammasabhāvapaccavekkhaṇavasena paṭiccasamuppādaṁ manasākāsi, tatheva naṁ bodhaneyyabandhavānaṁ bodhanatthaṁ paṭiccasamuppādasīhanādasuttādīsu desitassa ca vacanānaṁ desitākārassa anukaraṇavasena paṭiccasamuppādassa manasikāraṁ aṭṭhuppattiṁ katvā Bhagavatā bhāsitassa imassa udānassa dhammasaṅgāhakā mahātherā nidānaṁ saṅgāyiṁsūti yathāvuttavacanaṁ saṅgītikārānameva vacananti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Ito paresupi suttantesu eseva nayo.

Ettha ca attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti cattāro suttanikkhepā veditabbā. Yathā hi anekasata-anekasahassabhedānipi suttāni saṁkilesabhāgiyādipaṭṭhānanayena soḷasavidhataṁ nātivattanti, evaṁ tāni sabbānipi attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvaṁ nātivattanti. Kāmañcettha attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāvasikehi saddhiṁ saṁsaggabhedo sambhavati ajjhāsayānusandhipucchānusandhisambhavato, attajjhāsaya-aṭṭhuppattīnaṁ aññamaññaṁ saṁsaggo natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṁ sesanikkhepānaṁ[1] mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepāti vuttaṁ.

1. Visesanikkhepānaṁ (Sī, Ka)

Tatrāyaṁ vacanattho—nikkhipanaṁ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṁ eva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsayo, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayepi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṁ etenāti nikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṁ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṁ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchi tabbo attho. Pucchanavasena pavattaṁ dhammappaṭiggāhakānaṁ vacanaṁ pucchāvasaṁ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pulliṅgavasena vuttaṁ. Tathā atthuppattiyeva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṁ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṁ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṁ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṁ pavattitadesanattā, parajjhāsayapucchāvasikānaṁ pana paresaṁ ajjhāsayapucchānaṁ desanāpavattihetubhūtānaṁ uppattiyaṁ pavattitānaṁ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattipubbakānaṁ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṁ kathaṁ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṁ. Paresaṁ hi abhinīhāraparipucchādivinicchayādivinimuttasseva suttantadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṁ visuṁ gahaṇaṁ. Tathā hi Brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṁ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṁ aṭṭhuppatti vuccati, paresaṁ pucchāya vinā ajjhāsayameva nimittaṁ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Tattha paṭhamādīni tīṇi Bodhisuttāni Mucalindasuttaṁ Āyusaṅkhārossajjanasuttaṁ Paccavekkhaṇasuttaṁ Papañcasaññāsuttanti imesaṁ Udānānaṁ attajjhāsayo nikkhepo. Huhuṅkasuttaṁ Brāhmaṇajātikasuttaṁ Bāhiyasuttanti imesaṁ Udānānaṁ pucchāvasiko nikkhepo. Rājasuttaṁ Sakkārasuttaṁ Ucchādanasuttaṁ Piṇḍapātikasuttaṁ Sippasuttaṁ Gopālasuttaṁ

Sundarikasuttaṁ Mātusuttaṁ Saṁghabhedakasuttaṁ Udapānasuttaṁ Tathāgatuppādasuttaṁ Moneyyasuttaṁ Pāṭaligāmiyasuttaṁ dvepi Dabbasuttānīti etesaṁ Udānānaṁ aṭṭhuppattiko nikkhepo. Pālileyyasuttaṁ Piyasuttaṁ Nāgasamālasuttaṁ Visākhāsuttañcāti imesaṁ Udānānaṁ attajjhāsayo parajjhāsayo ca nikkhepo. Sesānaṁ ekapaññāsāya suttānaṁ parajjhāsayo nikkhepo. Evametesaṁ udānānaṁ attajjhāsayādivasena nikkhepaviseso veditabbo.

Ettha ca yāni udānāni Bhagavatā bhikkhūnaṁ sammukhā bhāsitāni, tāni tehi yathābhāsitasuttāni vacasā paricitāni manasānupekkhitāni Dhammabhaṇḍāgārikassa kathitāni. Yāni pana Bhagavatā bhikkhūnaṁ asammukhā bhāsitāni, tānipi aparabhāge Bhagavatā Dhammabhaṇḍāgārikassa puna bhāsitāni. Evaṁ sabbānipi tāni āyasmā Ānando ekajjhaṁ katvā dhārento bhikkhūnañca vācento aparabhāge paṭhamamahāsaṅgītikāle udānantveva saṅgahaṁ āropesīti veditabbaṁ.

Tena kho pana samayenāti-ādīsu **tena samayenā**ti ca bhummatthe karaṇavacanaṁ, **kho panā**ti nipāto, tasmiṁ samayeti attho. Kasmiṁ pana samaye? Yaṁ samayaṁ Bhagavā Uruvelāyaṁ viharati najjā Nerañjarāya tīre Bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho, tasmiṁ samaye. **Sattāhan**ti satta-ahāni sattāhaṁ, accantasaṁyogatthe etaṁ upayogavacanaṁ. Yasmā Bhagavā taṁ sattāhaṁ nirantaratāya accantameva phalasamāpattisukhena vihāsi, tasmā sattāhanti accantasaṁyogavasena upayogavacanaṁ vuttaṁ. **Ekapallaṅkenā**ti visākhāpuṇṇamāya anatthaṅgateyeva sūriye Aparājitapallaṅkavare vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpi anuṭṭhahitvā yathā-ābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṁvedīti vimuttisukhaṁ phalasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvediyamāno nisinno hotīti attho. Tattha **vimuttī**ti tadaṅgavimutti vikkhambhanavimutti samucchedavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañca vimuttiyo. Tāsu yaṁ deyyadhammapariccāgādīhi tehi tehi guṇaṅgehi nāmarūpaparicchedādīhi vipassanaṅgehi ca yāva tassa tassa aṅgassa aparihānivasena pavatti, tāva taṁtaṁ paṭipakkhato vimuccanato vimuccanaṁ pahānaṁ.

Seyyathidaṁ? Dānena macchariyalobhādito, sīlena pāṇātipātādito, nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhito, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīhi, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṁkathībhāvato, kalāpasammasanena ‘ahaṁ mamā”ti gāhato, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muccitukamyatāñāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvato, gotrabhunā saṅkhāranimittabhāvato vimuccanaṁ, ayaṁ **tadaṅgavimutti** nāma. Yaṁ pana upacārappanābhedena samādhinā yāvassa aparihānivasena pavatti, tāva kāmacchandādīnaṁ nīvaraṇānañceva vitakkādīnañca paccanīkadhammānaṁ anuppattisaññitaṁ vimuccanaṁ, ayaṁ **vikkhambhanavimutti** nāma. Yaṁ catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁ taṁ maggavato ariyassa santāne yathārahaṁ “diṭṭhigatānaṁ pahānāyā”ti-ādinā[1] nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa puna accantaṁ appavattibhāvena samucchedappahānavasena vimuccanaṁ, ayaṁ **samucchedavimutti** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ, ayaṁ **paṭippassaddhivimutti** nāma. Sabbasaṅkhatanissaṭattā pana sabbasaṅkhāravimuttaṁ nibbānaṁ, ayaṁ **nissaraṇavimutti** nāma. Idha pana Bhagavato nibbānārammaṇā phalavimutti adhippetā. Tena vuttaṁ “vimuttisukhapaṭisaṁvedīti vimuttisukhaṁ phalasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvediyamāno nisinno hotīti attho”ti.

Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṁ veditabbaṁ, tāya vimuttiyā jātaṁ sampayuttaṁ vā sukhaṁ vimuttisukhaṁ. “Yāyaṁ bhante upekkhā sante sukhe vuttā Bhagavatā”ti[2] vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā ca vuttaṁ sammohavinodaniyaṁ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā”ti[3]. Bhagavā hi catutthajjhānikaṁ arahattasamāpattiṁ samāpajjati, na itaraṁ. Atha vā “tesaṁ vūpasamo sukho”ti-ādīsu yathā saṅkhāradukkhūpasamo sukhoti vuccati, evaṁ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha sukhanti veditabbā. Tayidaṁ vimuttisukhaṁ

1. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 59 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe.

maggavīthiyaṁ kālantareti phalacittassa pavattivibhāgena[1] duvidhaṁ hoti. Ekekassa hi ariyamaggassa anantarā tassa tasseva vipākabhūtāni nibbānārammaṇāni tīṇi dve vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānaṁ. Yasmiṁ hi javanavāre ariyamaggo uppajjati, tattha yadā dve anulomāni, tadā tatiyaṁ gotrabhu, catutthaṁ maggacittaṁ, tato paraṁ tīṇi phalacittāni honti. Yadā pana tīṇi anulomāni, tadā catutthaṁ gotrabhu, pañcamaṁ maggacittaṁ, tato paraṁ dve phalacittāni honti. Evaṁ catutthaṁ pañcamaṁ appanāvasena pavattati, na tato paraṁ bhavaṅgassa āsannattā. Keci pana "chaṭṭhampi cittaṁ[2] appetī"ti vadanti, taṁ Aṭṭhakathāsu[3] paṭikkhittaṁ. evaṁ maggavīthiyaṁ phalaṁ veditabbaṁ. Kālantare phalaṁ pana phalasamāpattivasena pavattaṁ, nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitaṁ. Sā panāyaṁ phalasamāpatti atthato lokuttarakusalānaṁ vipākabhūtā nibbānārammaṇā appanāti daṭṭhabbā.

Ke taṁ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti anadhigatattā. Tathā hiṭṭhimā ariyā uparimaṁ, uparimāpi ariyā heṭṭhimaṁ na samāpajjantiyeva puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhabhāvato. Attano eva phalaṁ te te ariyā samāpajjanti. Keci pana "sotāpannasakadāgāmino phalasamāpattiṁ na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjanti samādhismiṁ paripūrakāribhāvato"ti vadanti. Taṁ akāraṇaṁ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato. Kiṁ vā ettha kāraṇacintāya. Vuttaṁ hetaṁ paṭisambhidāyaṁ "katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti[4], katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjantī"ti[5] imesaṁ pañhānaṁ vissajjane sotāpattiphalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāyāti tesampi ariyānaṁ phalasamāpattisamāpajjanaṁ vuttaṁ. Tasmā sabbepi ariyā yathāsakaṁ phalaṁ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Kasmā pana te samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṁ. Yathā hi rājāno rajjasukhaṁ, devatā dibbasukhaṁ anubhavanti, evaṁ ariyā

1. Phalacittasamāpattivibhāgena (Sī)
2. Chaṭṭhampi maggacittaṁ (Sī, Ka)
3. Visuddhi 2. 315 piṭṭhe.
4. Khu 9. 62 piṭṭhe.
5. Khu 9. 65 piṭṭhe.

"lokuttarasukhaṁ anubhavissāmā"ti addhānaparicchedaṁ katvā icchitakkhaṇe phalasamāpattiṁ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṁ, kathaṁ ṭhānaṁ, kathaṁ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi[1] assā samāpajjanaṁ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha—

> "Dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā, sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro"ti[2].

Ayaṁ panettha samāpajjanakkamo—phalasamāpattitthikena ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassevaṁ pavattānupubbavipassanasseva saṅkhārārammaṇagotrabhuñāṇānantaraṁ phalasamāpattivasena nirodhe cittamappeti, phalasamāpattininnabhāvena ca sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti "sotāpanno attano phalasamāpattiṁ samāpajjissāmīti vipassanaṁ vaḍḍhetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī"ti. Te vattabbā—evaṁ sante anāgāmī arahā bhavissati, arahā ca Paccekabuddho, Paccekabuddho ca Sambuddhoti āpajjeyya, tasmā yathābhinivesaṁ yathājjhāsayaṁ vipassanā atthaṁ sādhetīti sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalampi[3] tassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato, paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti.

Kasmā panettha gotrabhuñāṇaṁ maggañāṇapurecārikaṁ viyā nibbānārammaṇaṁ na hotīti? Phalañāṇānaṁ aniyyānikabhāvato. Ariyamaggadhammāyeva hi niyyānikā. Vuttaṁ hetaṁ "katame dhammā niyyānikā. Cattāro ariyamaggā apariyāpannā"ti[4]. Tasmā ekanteneva niyyānikabhāvassa ubhato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhiteneva bhavitabbanti tassa nibbānārammaṇatā yuttā, na pana

---

1. Kāraṇehi (Ka)
2. Ma 1. 371 piṭṭhe.
3. Phalampi ca (Ka)
4. Abhi 1. 254 piṭṭhe.

ariyamaggassa bhāvitattā tassa vipākabhāvena pavattamānānaṁ kilesānaṁ asamucchindanato aniyyānikattā avuṭṭhānasabhāvānaṁ phalañāṇānaṁ purecārikañāṇassa kadācipi nibbānārammaṇatā ubhayattha anulomañāṇānaṁ atulyākārato. Ariyamaggavīthiyaṁ hi anulomañāṇāni anibbiddhapubbānaṁ thūlathūlānaṁ lobhakkhandhādīnaṁ sātisayaṁ padālanena lokiyañāṇena ukkaṁsapāramippattāni maggañāṇānukūlāni uppajjanti, phalasamāpatti vīthiyaṁ pana tāni tāni tena tena maggena tesaṁ tesaṁ kilesānaṁ samucchinnattā tattha nirussukkāni kevalaṁ ariyānaṁ phalasamāpattisukhasamaṅgibhāvassa parikammamattāni hutvā uppajjantīti na tesaṁ kutoci vuṭṭhānasambhavo, yato tesaṁ pariyosāne ñāṇaṁ saṅkhāranimittaṁ vuṭṭhānato nibbānārammaṇaṁ siyā. Evañca katvā sekkhassa attano phalasamāpattivaḷañjanatthāya udayabbayādivasena saṅkhāre sammasantassa vipassanāñāṇānupubbāya phalameva uppajjati, na maggoti ayañca attho samatthito[1] hoti. Evaṁ tāva phalasamāpattiyā samāpajjanaṁ veditabbaṁ.

> "Tayo kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā, sabbanimittānaṁ amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisaṅkhāro"ti[2]—

vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṁ hoti. Tattha **pubbe ca abhisaṅkhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. "Asukasmiṁ nāma kāle vuṭṭhahissāmī"ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva vuṭṭhānaṁ na hoti[3].

> "Dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānassa, sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro"ti[2]—

vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṁ hoti. Tattha **sabbanimittānan**ti rūpanimittavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇanimittānaṁ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panevaṁ vuttaṁ. Tasmā yaṁ bhavaṅgassa ārammaṇaṁ, tassa manasikaraṇena phala

---

1. Samāpattito (Sī, Ka) 2. Ma 1. 371 piṭṭhe. 3. Ṭhānaṁ hoti (Ka)

samāpattito vuṭṭhānaṁ hotīti evaṁ assā vuṭṭhānaṁ veditabbaṁ. Tayidaṁ evamidha samāpajjanavuṭṭhānaṁ[1] arahattaphalabhūtaṁ—

Paṭippassaddhadarathaṁ, amatārammaṇaṁ subhaṁ[2].
Vantalokāmisaṁ santaṁ, sāmaññaphalamuttamaṁ.

Iti vuttaṁ sātātisātaṁ vimuttisukhaṁ paṭisaṁvedesi[3]. Tena vuttaṁ "vimuttisukhapaṭisaṁvedīti vimuttisukhaṁ phalasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvediyamāno nisinno hotīti attho"ti.

Athāti adhikāratthe nipāto. **Kho**ti padapūraṇe. Tesu adhikāratthena **athā**ti iminā vimuttisukhapaṭisaṁvedanato aññaṁ adhikāraṁ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamuppādamanasikāro. **Athā**ti vā pacchāti etasmiṁ atthe nipāto, tena "tassa sattāhassa accayenā"ti vakkhamānameva atthaṁ joteti. **Tassa sattāhassā**ti pallaṅkasattāhassa. **Accayenā**ti apagamena. **Tamhā samādhimhā**ti arahattaphalasamādhito. Idha pana ṭhatvā paṭipāṭiyā satta sattāhāni dassetabbānīti keci tāni vitthārayiṁsu. Mayaṁ pana tāni Khandhakapāṭhena[4] imissā Udānapāḷiyā avirodhadasanamukhena parato vaṇṇayissāma. **Rattiyā**ti avayavasambandhe sāmivacanaṁ. **Paṭhaman**ti accantasaṁyogatthe upayogavacanaṁ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamaṁ yāmaṁ teneva manasikārena yutto ahosīti.

Paṭiccasamuppādanti paccayadhammaṁ. Avijjādayo hi paccayadhammā paṭiccasamuppādo. Kathamidaṁ jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi "tasmā tihānanda eseva hetu etaṁ nidānaṁ esa samudayo esa paccayo jarāmaraṇassa, yadidaṁ jāti -pa- saṅkhārānaṁ, yadidaṁ avijjā"ti[5] evaṁ avijjādayo hetūti vuttā. Yathā dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādāti.

Tatrāyaṁ vacanattho—aññamaññaṁ paṭicca paṭimukhaṁ katvā kāraṇasamavāyaṁ appaṭikkhipitvā sahite uppādetīti paṭiccasamuppādo. Atha vā paṭicca paccetabbaṁ paccayārahataṁ paccayaṁ paṭigantvā na vinā tena sambandhassa uppādo

---

1. Saṁpajjanaṭṭhānavuṭṭhānaṁ (Syā)
2. Sukhaṁ (Syā)
3. Sandhāyāha vimuttisukhaṁ paṭisaṁvedīti (Syā)
4. Vi 3. 1 piṭṭhe.
5. Di 2. 51 piṭṭhe.

paṭiccasamuppādo. Paṭiccasamuppādoti cettha samuppādapadaṭṭhānavacanaviññeyyo[1] phalassa uppādanasamatthatāyutto hetu, na paṭiccasamuppattimattaṁ[2] veditabbaṁ. Atha vā paccetuṁ arahanti na paṇḍitāti paṭicco, sammā sayameva vā uppādetīti samuppādo, paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Anulomanti "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā nayena vutto avijjādiko paccayākāro attanā kattabbakiccakaraṇato anulomoti vuccati. Atha vā ādito paṭṭhāya antaṁ pāpetvā vuttattā pavattiyā vā anulomato anulomo, taṁ anulomaṁ. **Sādhukaṁ manasākāsī**ti sakkaccaṁ manasi akāsi. Yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, taṁ sabbaṁ aviparītaṁ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho. Yathā pana Bhagavā paṭiccasamuppādānulomaṁ manasākāsi, taṁ saṅkhepena tāva dassetuṁ **"iti imasmiṁ sati idaṁ hoti, imassuppādā idaṁ uppajjatī"**ti vuttaṁ.

Tattha **itī**ti evaṁ, anena pakārenāti attho. **Imasmiṁ sati idaṁ hotī**ti imasmiṁ avijjādike paccaye sati idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ hoti. **Imassuppādā idaṁ uppajjatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ uppajjatīti attho. **Imasmiṁ asati idaṁ na hoti, imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī**ti avijjādīnaṁ abhāve saṅkhārādīnaṁ abhāvassa, avijjādīnaṁ nirodhe saṅkhārādīnaṁ nirodhassa ca dutiyatatiyasuttavacanena etasmiṁ[3] paccayalakkhaṇe niyamo dassito hoti—imasmiṁ sati eva, nāsati. Imassuppādā eva, nānuppādā. Anirodhā eva, na nirodhāti. Tenetaṁ lakkhaṇaṁ antogadhaniyamaṁ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Nirodho**ti ca avijjādīnaṁ virāgādhigamena[4] āyatiṁ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṁ "avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho"ti-ādi. Nirodhanirodhī ca uppādanirodhībhāvena vutto[5] "imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti.

---

1. Samuppādapatiṭṭhānavacanaṁ viññeyyaṁ (Sī), samuppādapadaṭṭhānavacanaṁ viññeyyaṁ (Ka)
2. Na paccayapaṭiccasamuppattimattaṁ (Sī, Ka)
3. Etasmiṁ purimasmiṁ (Sī, Syā)
4. Virāgāvigamena (Ka)
5. Nirodhavirodhi ca uppādo, so uppādavirodhibhāvena vutto (Ka)

Tenetaṁ dasseti—anirodho uppādo nāma, so cettha atthi bhāvotipi vuccatīti. "Imasmiṁ sati idaṁ hotī"ti idameva hi lakkhaṇaṁ pariyāyantarena "imassa uppādā idaṁ uppajjatī"ti vadantena parena purimaṁ visesitaṁ hoti, tasmā na dharamānataṁyeva sandhāya "imasmiṁ satī"ti vuttaṁ, atha kho maggena aniruddhabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca "imasmiṁ asati idaṁ na hoti, imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṁ vadantena "avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho"ti-ādinā nirodho eva vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṁ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṁ viseseti. Tato na idha atthibhāvamatthaṁ uppādoti attho adhippeto, athakho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamattho vibhāvitoti. Evametaṁ lakkhaṇadvayavacanaṁ aññamaññavisesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṁ.

Ko panāyaṁ anirodho nāma, yo "atthibhāvo, uppādo"ti ca vuccatīti? Appahīnabhāvo ca, anibbattitaphalārahatāpahāne hi phalānuppādanārahatā ca. Ye hi pahātabbā akusalā dhammā, tesaṁ ariyamaggena asamugghāṭitabhāvo ca. Ye pana na pahātabbā kusalābyākatā khammā, yāni tesu saṁyojanāni akhīṇāsavānaṁ tesaṁ aparikkhīṇatā ca. Asamugghāṭitānusayatāya hi sasaṁyojanā khandhappavatti paṭiccasamuppādo. Tathā ca vuttaṁ—

> "Yāya ca bhikkhave avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṁ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṁ kissa hetu, na bhikkhave bālo acari brahmacariyaṁ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bhedā kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā jarāmaraṇenā"ti-ādi[1].

---

1. Saṁ 1. 263 piṭṭhe.

Khīṇasaṁyojanānaṁ pana avijjāya abhāvato saṅkhārānaṁ, taṇhupādānānaṁ abhāvato upādānabhavānaṁ asambhavoti vaṭṭassa upacchedo paññāyissatīti. Tenevāha—

> "Channaṁ tveva phagguṇa phassāyatanānaṁ asesavirāganirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho"ti-ādi[1].

Na hi aggamaggādhigamato uddhaṁ yāva parinibbānā saḷāyatanādīnaṁ appavatti. Atha kho natthitā nirodhasaddavacanīyatā khīṇasaṁyojanatāti nirodho vutto. Apica cirakatampi kammaṁ anibbattitaphalatāya appahīnāhāratāya ca phalārahaṁ santaṁ eva nāma hoti, na nibbattitaphalaṁ, nāpi pahīnāhāranti. Phaluppattipaccayānaṁ avijjāsaṅkhārādīnaṁ vuttanayeneva phalārahabhāvo anirodhoti veditabbo. Evaṁ aniruddhabhāveneva hi yena vinā phalaṁ na sambhavati, taṁ kāraṇaṁ atītantipi[2] imasmiṁ satīti iminā vacanena vuttaṁ. Tatoyeva ca avusitabrahmacariyassa appavattidhammataṁ anāpanno paccayuppādo kālabhedaṁ anāmasitvā anivattanāya[3] eva imassa uppādāti vutto. Atha vā avasesapaccayasamavāye avijjamānassapi vijjamānassa viya pageva vijjamānassa yā phaluppatti-abhimukhatā, sā imassa uppādāti vuttā. Tathā hi tato phalaṁ uppajjatīti tadavatthaṁ[4] kāraṇaṁ phalassa uppādanabhāvena uṭṭhitaṁ uppatitaṁ nāma hoti, na vijjamānampi atadavatthanti tadavatthatā uppādoti veditabbo.

Tattha **satī**ti iminā vijjamānatāmattena paccayabhāvaṁ vadanto abyāpārataṁ paṭiccasamuppādassa dasseti. **Uppādā**ti uppattidhammataṁ asabbakālabhāvitaṁ phaluppatti-abhimukhatañca dīpento aniccataṁ paṭiccasamuppādassa dasseti. "Sati, nāsati, uppādā, na nirodhā"ti pana hetu-atthehi bhummanissakkavacanehi samatthitaṁ nidānasamudayajātipabhavabhāvaṁ paṭiccasamuppādassa dasseti. Hetu-atthatā cettha bhummavacane yassa bhāve tadavinābhāviphalassa bhāvo lakkhīyati, tattha pavattiyā veditabbā yathā "adhanānaṁ dhane ananuppadīyamāne dāliddiyaṁ vepullaṁ agamāsī"ti[5] ca "nipphannesu sassesu subhikkhaṁ jāyatī"ti ca. Nissakkavacanassāpi hetu-atthatā phalassa pabhave pakatiyañca pavattito yathā "kalalā

---

1. Saṁ 1. 255 piṭṭhe. 2. Atītādi (Syā) 3. Anivattitāya (Sī), anibbattanāya (Syā)
4. Tadavatthuṁ (Syā) 5. Dī 3. 54 piṭṭhe.

hoti abbudaṁ, abbudā jāyatī pesī”ti[1] ca “Himavatā Gaṅgā pabhavanti, siṅgato saro jāyatī”ti ca. Avijjādibhāve ca tadavinābhāvena saṅkhārādibhāvo lakkhīyati, avijjādīhi ca saṅkhārādayo pabhavanti pakariyanti cāti te tesaṁ pabhavo pakati ca, tasmā tadatthadīpanatthaṁ imasmiṁ sati imassa uppādā”ti hetu-atthe bhummanissakkaniddesā katāti.

Yasmā cettha “imasmiṁ sati idaṁ hoti, imassuppādā idaṁ uppajjatī”ti saṅkhepena uddiṭṭhassa paṭiccasamuppādassa “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādiko niddeso, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādoca tesaṁ tesaṁ paccayuppannadhammānaṁ paccayābhāvoti viññāyati. Na hi aniruddhatāsaṅkhātaṁ atthibhāvaṁ uppādañca anivattasabhāvatāsaṅkhātaṁ udayāvatthatāsaṅkhātaṁ vā “sati eva, nāsati, uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamehi vacanehi abhihitaṁ muñcitvā añño paccayabhāvo nāma atthi, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca paccayabhāvoti veditabbaṁ. Yepi paṭṭhāne āgatā hetu-ādayo catuvīsati paccayā, tepi etasseva paccayabhāvassa visesāti veditabbā. Iti yathā vitthārena anulomaṁ paṭiccasamuppādaṁ manasi akāsi, taṁ dassetuṁ “**yadidaṁ avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **yadidan**ti nipāto, tassa yo ayanti attho. **Avijjāpaccayā**ti-ādīsu avindiyaṁ kāyaduccaritādiṁ vindatīti **avijjā,** vindiyaṁ kāyasucaritādiṁ na vindatīti avijjā, dhammānaṁ aviparītasabhāvaṁ aviditaṁ karotīti avijjā, antavirahite saṁsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāya paṭipakkhāti avijjā, sā “dukkhe aññāṇan”ti-ādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca na vinā phalaṁ eti uppajjati ceva pavattati cāti **paccayo,** upākārakattho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti **avijjāpaccayo,** tasmā **avijjāpaccayā.** Saṅkharontīti **saṅkhārā,** lokiyakusalākulasacetanā, sā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijānātīti **viññāṇaṁ,** taṁ lokiyavipākaviññāṇavasena dvattiṁsavidhaṁ. Namatīti **nāmaṁ,** vedanādikkhandhattayaṁ. Ruppatīti **rūpaṁ,** bhūtarūpaṁ cakkhādi-upādārūpañca. Āyatati[2]

---

1. Saṁ 1. 208 piṭṭhe.

2. Āyaṁ tanati (Ka)

āyatañca saṁsāradukkhaṁ nayatīti **āyatanaṁ.** Phusatīti **phasso.** Vedayatīti **vedanā.** Idampi dvayaṁ dvāravasena chabbidhaṁ, vipākavasena gahaṇe chattiṁsavidhaṁ. Paritassatīti **taṇhā,** sā kāmataṇhādivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato aṭṭhuttarasatavidhā ca. Upādīyatīti **upādānaṁ,** taṁ kāmupādānādivasena catubbidhaṁ. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo,** so kammūpapattibhedato duvidho. Jananaṁ **jāti.** Jīraṇaṁ **jarā.** Maranti tenāti **maraṇaṁ.** Socanaṁ **soko.** Paridevanaṁ **paridevo.** Dukkhayatīti **dukkhaṁ,** uppādaṭṭhitivasena dvedhā khaṇatīti **dukkhaṁ.** Dumanassa bhāvo **domanassaṁ.** Bhuso āyāso **upāyāso. Sambhavantī**ti nibbattanti. Na kevalañca sokādīhiyeva, atha kho sabbapadehi "sambhavantī"ti padassa yojanā kātabbā. Evaṁ hi "avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī"ti paccayapaccayuppannavavatthānaṁ dassitaṁ hoti. Esa nayo sabbattha.

Tattha aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, saṁvidahanapaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṁ viññāṇaṁ, pubbaṅgamarasaṁ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṁ, saṅkhārapadaṭṭhānaṁ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṁ vā. Namanalakkhaṇaṁ nāmaṁ, sampayogarasaṁ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṁ, viññāṇapadaṭṭhānaṁ. Ruppanalakkhaṇaṁ rūpaṁ, vikiraṇarasaṁ[1], appaheyyabhāvapaccupaṭṭhānaṁ, viññāṇapadaṭṭhānaṁ. Āyatanalakkhaṇaṁ saḷāyatanaṁ, dassanādirasaṁ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṁ, nāmarūpapadaṭṭhānaṁ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṁghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetubhāvalakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṁ upādānaṁ, amuñcanarasaṁ, taṇhādaḷattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṁ, taṇhāpadaṭṭhānaṁ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhavanabhāvanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Tattha tattha bhave paṭhamābhinibbattilakkhaṇā jāti, niyyātanarasā, atītabhavato idhuppannapaccupaṭṭhānā, dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā. Khandhaparipākalakkhaṇā jarā[2], maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Cutilakkhaṇaṁ

1. Anārammaṇarasaṁ (Syā, Ka)
2. Jīraṇalakkhaṇā jarā (Syā, Ka)

maraṇaṁ, visaṁyogarasaṁ, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṁ. Antonijjhānalakkhaṇo soko, cetaso nijjhānaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno. Lālappanalakkhaṇo paridevo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno[1]. Kāyapīḷanalakkhaṇaṁ dukkhaṁ, duppaññānaṁ domanassakaraṇarasaṁ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṁ. Cittapiḷanalakkhaṇaṁ domanassaṁ, manovighātanarasaṁ, mānasabyādhipaccupaṭṭhānaṁ. Cittaparidahanalakkhaṇo upāyālo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Evamete avijjādayo lakkhaṇāditopi veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sabbākārasampannaṁ vinicchayaṁ icchantena Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya[2] gahetabbo.

Evanti niddiṭṭhassa nidassanaṁ, tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassa**ti asammissassa sakalassavā. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa, nāpi jīvassa, nāpi subhasukhādīnaṁ. **Samudayo hotī**ti nibbatti sambhavati.

Etamatthaṁ viditvāti yvāyaṁ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṁ viditvā. **Tāyaṁ velāyan**ti tāyaṁ tassa atthassa viditavelāyaṁ. **Imaṁ udānaṁ udānesī**ti imaṁ tasmiṁ atthe vidite hetuno ca hetusamuppannadhammassa ca pajānanāya ānubhāvadīpakaṁ "**yadā have pātubhavantī**"ti-ādikaṁ somanassasampayuttañāṇasamuṭṭhānaṁ udānaṁ udānesi, attamanavācaṁ nicchāresīti vuttaṁ hoti.

Tassattho—**yadā**ti yasmiṁ kāle. **Have**ti byattanti imasmiṁ atthenipāto. Keci pana "haveti āhave yuddhe"ti atthaṁ vadanti, "yodhetha māraṁ paññāvudhenā"ti[3] vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesaṁ adhippāyo. **Pātubhavantī**ti uppajjanti. **Dhammā**ti anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. Atha vā **pātubhavantī**ti pakāsenti, abhisamayavasena byattā pākaṭā honto. **Dhammā**ti catu-ariyasaccadhammā, ātāpo vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṁ. **Ātāpino**ti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyato**ti

---

1. Saṅgamapaccupaṭṭhāno (Sī) 2. Abhi-Ṭṭha 2. 123 piṭṭhe. 3. Khu 1. 18 piṭṭhe.

ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassā**ti bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā**ti athassa evaṁ pātubhūtadhammassa yā etā "ko nu kho bhante phusatīti. No kallo pañhoti Bhagavā avocā"ti-ādinā[1] nayena, katamaṁ nu kho bhante jarāmaraṇaṁ, kassa ca panidaṁ jarāmaraṇanti. No kallo pañhoti Bhagavā avocā"ti-ādinā[2] nayena paccayākāre kaṅkhā vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan"ti-ādinā[3] soḷasa kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti. Kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṁ,** yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṁ imaṁ saṅkhārādikaṁ kevalaṁ dukkhakkhandhadhammaṁ pajānāti aññāsi paṭivijjhīti.

Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāsenti vā? Vipassanāmaggañāṇesu. Tattha vipassanāñāṇasampayuttā sati-ādayo vipassanāñāṇañca yathārahaṁ attano visayesu tadaṅgappahānavasena subhasaññādike pajahantā kāyānupassanādivasena visuṁ visuṁ uppajjanti, maggakkhaṇe pana te nibbānamālambitvā samucchedavasena paṭipakkhe pajahantā catūsupi ariyasaccesu asammohappaṭivedhasādhanavasena sakideva uppajjanti. Evaṁ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṁ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Ariyasaccadhammānaṁ pana lokiyānaṁ vipassanākkhaṇe vipassanāya ārammaṇakaraṇavasena, lokuttarānaṁ tadadhimuttatāvasena, maggakkhaṇe nirodhasaccassa ārammaṇābhisamayavasena, sabbesampi kiccābhisamayavasena pākaṭabhāvato pakāsanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti Bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṁ attano ñāṇassa pākaṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesassa katattā nipuṇagambhīrasududdasatāya paccayākārassa taṁ paccavekkhitvā uppannabalavasomanasso paṭipakkhasamucchedavibhāvanena saddhiṁ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṁ udānesīti.

---

1. Saṁ 1. 254 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 291 piṭṭhe. 3. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.

Ayampi udāno vutto Bhagavatā itime sutanti ayaṁ Pāḷi kesuciyeva potthakesu dissati. Tattha **ayampī**ti pisaddo "idampi Buddhe ratanaṁ paṇītaṁ, ayampi pārājiko hotī"ti-ādīsu viya sampiṇḍanattho, tena uparimaṁ sampiṇḍeti. **Vutto**ti ayaṁ vuttasaddo kesohāraṇavappana vāpasamīkaraṇa jīvitavutti pamuttabhāva pāvacanabhāvena pavattana ajjhenakathanādīsu dissati. Tathā hesa "kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro"ti-ādīsu[1] kesohāraṇe āgato.

"Gāvo tassa pajāyanti, khette vuttaṁ virūhati.
Vuttānaṁ phalamasnāti, yo mittānaṁ na dubbhatī"ti—

ādīsu[2] vappane. "No ca kho paṭivuttan"ti-ādīsu[3] aṭṭhadaṇḍakādīhi vāpasamīkaraṇe. "Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharāmī"ti-ādīsu[4] jīvitavuttiyaṁ. "Paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattāyā"ti-ādīsu[5] bandhanato pamuttabhāve. "Gītaṁ vuttaṁ samīhitan"ti-ādīsu[6] pāvacanabhāvena[7] pavattite. "Vutto pārāyaṇo"ti-ādīsu ajjhene. "Vuttaṁ kho panetaṁ Bhagavatā 'dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā'ti"ādīsu[8] kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo, tena ayampi Udāno bhāsitoti attho. **Itī**ti evaṁ. **Me sutan**ti padadvayassa attho nidānavaṇṇanāyaṁ sabbākārato vuttoyeva. Pubbe "evaṁ me sutan"ti nidānavasena vuttoyeva hi attho idha nigamanavasena "iti me sutan"ti puna vutto. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṁ nigamananti. Itisaddassa atthuddhāro[9] **evaṁ**-saddena samānatthatāya **"evaṁ me sutan"**ti ettha viya, atthayojanā ca **itivuttakavaṇṇanāya** amhehi pakāsitāyevāti tattha vuttanayeneva veditabboti.

Paramatthadīpaniyā Khuddakanikāyaṭṭhakathāya Udānasaṁvaṇṇanāya

Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 2. 380 piṭṭhe.
2. Khu 6. 150 piṭṭhe.
3. Vi 1. 191 piṭṭhe.
4. Vi 4. 340 piṭṭhe.
5. Vi 1. 58 piṭṭhe.
6. Dī 1. 97 piṭṭhe.
7. Pāvacanavasena (Sī)
8. Ma 1. 16 piṭṭhe.
9. Atthuddhāre (Sī, Syā)

2. Dutiyabodhisuttavaṇṇanā

2. Dutiye **paṭilomanti** "avijjānirodhā saṅkhāranirodho"ti-ādinā nayena vutto avijjādikoyeva paccayākāro anuppādanirodhena nirujjhamāno attano kattabbakiccassa akaraṇato paṭilomoti vuccati. Pavattiyā vā vilomanato paṭilomo, antato pana majjhato vā paṭṭhāya ādiṁ pāpetvā avuttattā ito aññenatthenettha paṭilomatā na yujjati. Paṭilomantica "visamaṁ candasūriyā parivattantī"ti-ādīsu viya bhāvanapuṁsakaniddeso. **Imasmiṁ asati idaṁ na hotī**ti imasmiṁ avijjādike paccaye asati maggena pahīne idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ na hoti nappavattati. **Imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā maggena anuppattidhammataṁ āpāditattā idaṁ saṅkhārādikaṁ phalaṁ nirujjhati, nappavattatīti attho. Idhāpi yathā "imasmiṁ sati idaṁ hoti, imassuppādā idaṁ uppajjatī"ti ettha "imasmiṁ satiyeva, nāsati, imassa uppādā eva, na nirodhā"ti antogadhaniyamatā dassitā. Evaṁ imasmiṁ asatiyeva, na sati, imassa nirodhā eva, na uppādāti antogadhaniyamatālakkhaṇā dassitāti veditabbaṁ. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ Paṭhamabodhisuttavaṇṇanāya vuttanayānusārena veditabbaṁ.

Evaṁ yathā Bhagavā paṭilomapaṭiccasamuppādaṁ manasi akāsi, taṁ saṅkhepena dassetvā idāni vitthārena dassetuṁ "a**vijjānirodhā saṅkhāranirodho"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **avijjānirodhā**ti ariyamaggena avijjāya anavasesanirodhā, anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghāṭatoti attho. Yadipi heṭṭhimamaggehi pahīyamānā avijjā accantasamugghāṭavaseneva pahīyati, thathāpi na anavasesato pahīyati. Apāyagāminiyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati. Tathā sakideva imasmiṁ loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṁ upapattipaccayabhūtā avijjā yathākkamaṁ dutiyatatiyamaggehi pahīyati, na itarāti. Arahattamaggeneva hi sā anavasesaṁ pahīyatīti. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṁ anuppādanirodho hoti. Evaṁ niruddhānaṁ pana saṅkhārānaṁ nirodhā viññāṇaṁ, viññāṇādīnañca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāni eva hontīti dassetuṁ "**saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho**"ti-ādiṁ vatvā **"evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī"**ti vuttaṁ. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Apicettha kiñcāpi “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”ti ettāvatāpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati[1], pavattati evāti imassa atthassa dassanatthaṁ “avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- samudayo hotī”ti vuttaṁ. Evaṁ tappaṭipakkhato tassa tassa paccayadhammassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati, nappavattatīti dassanatthaṁ idha **“avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho -pa- dukkhakkhandhassa nirodho hotī”**ti vuttaṁ, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanatthaṁ. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Etamatthaṁ viditvāti yvāyaṁ “avijjānirodhādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti vutto, sabbākārena etamatthaṁ viditvā. **Imaṁ udānaṁ udānesī**ti imasmiṁ atthe vidite “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”ti evaṁ pakāsitassa avijjādīnaṁ paccayānaṁ khayassa avabodhānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesīti attho.

Tatrāyaṁ saṅkhepattho—yasmā avijjādīnaṁ **paccayānaṁ** anuppādanirodhasaṅkhātaṁ **khayaṁ avedi** aññāsi paṭivijjhi, tasmā etassa vuttanayena **ātāpino jhāyato brāhmaṇassa** vuttappakārā bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā **pātubhavanti** uppajjanti pakāsenti vā. Atha yā paccayanirodhassa sammā aviditattā uppajjeyyuṁ pubbe vuttappabhedā **kaṅkhā,** tā sabbāpi **vapayanti** nirujjhantīti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **anulomapaṭiloman**ti anulomañca paṭilomañca yathāvutta-anuloma-vasena ceva paṭilomavasena cāti attho. Nanu ca

1. Uppajjati (Sī)

pubbepi anulomavasena paṭilomavasena ca paṭiccasamuppāde manasikārappavatti suttadvaye vuttā, idha kasmā punapi tadubhayavasena manasikārappavatti vuccatīti? Tadubhayavasena tatiyavāraṁ tattha manasikārassa pavatti tattā. Kathaṁ pana tadubhayavasena manasikāro pavattito. Na hi sakkā apubbaṁ acarimaṁ anulomapaṭilomaṁ paṭiccasamuppādassa manasikāraṁ pavattetunti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ "tadubhayaṁ ekajjhaṁ manasākāsī"ti, atha kho vārena. Bhagavā hi paṭhamaṁ anulomavasena paṭiccasamuppādaṁ manasi karitvā tadanurūpaṁ paṭhamaṁ udānaṁ udānesi. Dutiyampi paṭilomavasena taṁ manasi karitvā tadanurūpameva udānaṁ udānesi. Tatiyavāre pana kālena anulomaṁ kālena paṭilomaṁ manasikaraṇavasena anulomapaṭilomaṁ manasi akāsi. Tena vuttaṁ "anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvutta-anulomavasena ceva paṭilomavasena cā"ti. Iminā manasikārassa paguṇabalavabhāvoca vasībhāvo ca pakāsito hoti, ettha ca "anulomaṁ manasi karissāmi, paṭilomaṁ manasi karissāmi, anulomapaṭilomaṁ manasi karissāmī"ti evaṁ pavattānaṁ pubbābhogānaṁ vasena nesaṁ vibhāgo veditabbo.

Tattha **avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā, aggamaggena anavasesa-anuppādappahānāti attho. **Saṅkhāranirodho**ti sabbesaṁ saṅkhārānaṁ anavasesaṁ anuppādanirodho. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā. Aggamaggena panassā anavasesanirodhā na keci saṅkhārā na nirujjhantīti.

Etamatthaṁ viditvāti yvāyaṁ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo nirodho ca avijjādinaṁ samudayā nirodhā ca hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṁ viditvā. **Imaṁ udānaṁ udānesī**ti idaṁ yena maggena yo dukkhakkhandhassa samudayanirodhasaṅkhāto attho kiccavasena ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadīpakaṁ vuttappakāraṁ udānaṁ udānesīti attho.

Tatrāyaṁ saṅkhepattho—**yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato brāhmaṇassa,** tadā so brāhmaṇo tehi uppanneti bodhipakkhiyadhammehi, yassa vā ariyamaggassa catusaccadhammā

pātubhūtā, tena ariyamaggena **vidhūpayaṁ tiṭṭhati mārasenaṁ,** "kāmā te paṭhamā senā"ti-ādinā[1] nayena vuttappakāraṁ mārasenaṁ vidhūpayanto vidhamento viddhaṁsento tiṭṭhati. Kathaṁ? **Sūriyova obhāsayamantalikkhaṁ,** yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkhaṁ obhāsentova andhakāraṁ vidhamento tiṭṭhati, evaṁ sopi khīṇāsavabrāhmaṇo tehi dhammehi tena vā ariyamaggena saccāni paṭivijjhantova mārasenaṁ vidhūpayanto tiṭṭhatīti.

Evaṁ Bhagavatā paṭhamaṁ paccayākārapajānanassa, dutiyaṁ paccayakkhayādhigamassa, tatiyaṁ ariyamaggassa ānubhāvappakāsanāni imāni tīṇi udānāni tīsu yāmesu bhāsitāni. Katarāya rattiyā? Abhisambodhito sattamāya rattiyā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsaṁ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṁ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṁ otāretvā nānānayehi tebhūmakasaṅkhāre sammasitvā "idāni aruṇo uggamissatī"ti sammāsambodhiṁ pāpuṇi, sabbaññutappattisamanantarameva ca aruṇo uggacchīti. Tato teneva pallaṅkena Bodhirukkhamūle sattāhaṁ vītināmento sampattāya pāṭipadarattiyā[2] tīsu yāmesu vuttanayena paṭiccasamuppādaṁ manasi karitvā yathākkamaṁ imāni udānāni udānesi.

Khandhake pana tīsupi vāresu "paṭiccasamuppādaṁ anulomapaṭilomaṁ manasākāsī"ti[3] āgatattā Khandhakaṭṭhakathāyaṁ[4] "tīsupi yāmesu evaṁ manasi katvā paṭhamaṁ udānaṁ paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyaṁ nibbānapaccavekkhaṇavasena[5], tatiyaṁ maggapaccavekkhaṇavasenāti evaṁ imāni Bhagavā udānāni udānesī"ti vuttaṁ, tampi na virujjhati. Bhagavā hi ṭhapetvā ratanagharasattāhaṁ sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammaṁ paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṁvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammaparicayavaseneva vihāsīti.

Tatiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 342; Khu 7. 73; Khu 8. 114 piṭṭhesu.
2. Sattamāya rattiyā (Sī, Ka)
3. Vi 3. 1 piṭṭhe.
4. Vi-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.
5. Paccayanirodhapaccavekkhaṇavasena (Ka)

4. Huṁhuṅkasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **Ajapālanigrodhe**ti tassa kira chāyāyaṁ Ajapālā gantvā[1] nisīdanti, tenassa 'Ajapālanigrodho"tveva nāmaṁ udapādi. Keci pana yasmā tattha vede sajjhāyituṁ asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṁsu, tasmā **Ajapālanigrodho**ti nāmaṁ jātan"ti vadanti. Tatrāyaṁ vacanattho—na japantīti ajapā, mantānaṁ anajjhāyakāti attho, ajapā lanti[2] ādiyanti nivāsaṁ etthāti Ajapāloti. Yasmā vā majjhanhike samaye anto paviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā 'Ajapālo'tissa nāmaṁ rūḷhanti apare. Sabbathāpi nāmametaṁ tassa rukkhassa, tassa samīpe. Samīpatthe hi etaṁ bhummaṁ "Ajapālanigrodhe"ti.

Vimuttisukhapaṭisaṁvedīti tatrapi dhammaṁ vicinanto[3] vimuttisukhañca paṭisaṁvedento nisīdi. Bodhirukkhato puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. **Sattāhan**ti ca idaṁ na pallaṅkasattāhato anantarasattāhaṁ. Bhagavā hi pallaṅkasattāhato aparānipi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi.

Tatrāyaṁ anupubbikathā—Bhagavati kira sammāsambodhiṁ patvā sattāhaṁ ekapallaṅkena nisinne "na Bhagavā vuṭṭhāti, kinnu kho aññepi[4] Buddhattakarā dhammā atthī"ti ekaccānaṁ devatānaṁ kaṅkhā udapādi. Atha Bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṁ kaṅkhaṁ ñatvā kaṅkhāvidhamanatthaṁ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṁ dassetvā tāsaṁ kaṅkhaṁ vidhametvā pallaṅkato īsakaṁ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca upacitānaṁ pāramīnaṁ balādhigamaṭṭhānaṁ[5] pallaṅkaṁ Bodhirukkhañca animisehi cakkhūhi olokayamāno sattāhaṁ vītināmesi, taṁ ṭhānaṁ **Animisacetiyaṁ** nāma jātaṁ. Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimato ca āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṁ vītināmesi, taṁ **Ratanacaṅkamacetiyaṁ** nāma jātaṁ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṁ

---

1. Gantvā gantvā (Sī, Syā)
2. Ālenti (Sī, Syā)
3. Vicinantoye antarantarā (Ka)
4. Ajjāpi (Ka)
5. Puññādhigamanīyaṭṭhānaṁ phalasamāpattādhigamaṭṭhānaṁ (Sī), puññādhigamanīyaṭṭhānaṁ balādhigamanīyaṭṭhānaṁ (Ka)

māpayiṁsu, tattha pallaṅkena nisīditvā Abhidhammapiṭakaṁ visesato anantanayaṁ samantapaṭṭhānaṁ vicinanto sattāhaṁ vītināmesi, taṁ ṭhānaṁ **Ratanagharacetiyaṁ** nāma jātaṁ. Evaṁ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe Bodhirukkhato Ajapālanigrodhaṁ upasaṅkamitvā tassa mūle pallaṅkena nisīdi.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhāsīti tato phalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṁ vuṭṭhahi, vuṭṭhahitvā ca pana tattha evaṁ nisinne Bhagavati eko brāhmaṇo taṁ gantvā pañhaṁ pucchi. Tena vuttaṁ **"atha kho aññataro"**ti-ādi. Tattha **aññataro**ti nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko. **Huṁhuṅkajātiko**ti[1] so kira diṭṭhamaṅgaliko mānathaddho mānavasena kodhavasena ca sabbaṁ avokkhajātikaṁ passitvā jigucchanto "huṁhun"ti karonto vicarati, tasmā "huṁhuṅkajātiko"ti vuccati, "huhukkajātiko"tipi pāṭho. **Brāhmaṇo**ti jātiyā brāhmaṇo.

Yena Bhagavāti yassaṁ disāyaṁ Bhagavā nisinno. Bhummatthe hi etaṁ karaṇavacanaṁ. Yena vā disābhāgena Bhagavā upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena upasaṅkami. Atha vā **yenā**ti hetu-atthe karaṇavacanaṁ, yena kāraṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kena ca kāraṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakārarogadukkhābhipīḷitattā āturakāyehi mahājanehi mahānubhāvo bhisakko viya rogatikicchanatthaṁ, nānāvidhakilesabyādhipīḷitattā āturacittehi devamanussehi kilesabyādhitikicchanatthaṁ dhammassavanapañhapucchanādikāraṇehi Bhagavā upasaṅkamitabbo. Tena ayampi brāhmaṇo attano kaṅkhaṁ chinditukāmo upasaṅkami.

Upasaṅkamitvāti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṁ. Atha vā yaṁ ṭhānaṁ upasaṅkami, tatopi Bhagavato samīpabhūtaṁ āsannataraṁ ṭhānaṁ upagantvāti attho. **Sammodī**ti samaṁ sammā vā modi, Bhagavā cānena, sopi Bhagavatā "kacci bhoto khamanīyaṁ kacci yāpanīyan"ti-ādinā paṭisanthārakaraṇavasena samappavattamodo ahosi. **Sammodanīyan**ti sammodanārahaṁ sammodajananayoggaṁ. **Kathan**ti kathāsallāpaṁ. **Sāraṇīyan**ti

1. Huhuṅkajātikoti (Sī, Syā)

saritabbayuttaṁ sādhujanehi pavattetabbaṁ, kālantare vā cintetabbaṁ. **Vītisāretvā**ti niṭṭhāpetvā. **Ekamantan**ti bhāvanapuṁsakaniddeso. Ekasmiṁ ṭhāne, atisammukhādike cha nisajjadose vajjetvā ekasmiṁ padeseti attho. **Etadavocā**ti etaṁ idāni vattabbaṁ "kittāvatā nu kho"ti-ādivacanaṁ avoca.

Tattha **kittāvatā**ti kittakena pamāṇena. **Nū**ti saṁsayatthe nipāto. **Kho**ti padapūraṇe. **Bho**ti brāhmaṇānaṁ jātisamudāgataṁ ālapanaṁ. Tathā hi vuttaṁ "bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano"ti[1]. **Gotamā**ti Bhagavantaṁ gottena ālapati. Kathaṁ panāyaṁ brāhmaṇo sampatisamāgato Bhagavato gottaṁ jānātīti? Nāyaṁ sampatisamāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṁ caramānopi, aparabhāge taṁ vataṁ[2] chaḍḍetvā Uruvelāyaṁ Senanigame[3] eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca. Tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṁ Bhagavato gottaṁ anussaranto "bho Gotamā"ti Bhagavantaṁ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā Bhagavā mahābhinikkhamanaṁ nikkhamanto Anomanadītīre pabbajito, tato pabhuti "samaṇo Gotamo"ti cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto, na tassa gottajānane kāraṇaṁ gavesitabbaṁ.

Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇaṁ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca **kittāvatā**ti etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesaṁ dhammānaṁ parimāṇaṁ pucchati. **Katame ca panā**ti iminā tesaṁ sarūpaṁ pucchati.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tena puṭṭhassa pañhassa sikhāpattaṁ atthaṁ[4] viditvā tāyaṁ velāyaṁ imaṁ udānaṁ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṁ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṁ gāthaṁ sutvā na saccābhisamayo ahosi. Yathā ca imassa, evaṁ Upakassa ājīvakassa Buddhaguṇappakāsanaṁ. Dhammacakkappavattanato

---

1. Ma 2. 410; Khu 1. 70 piṭṭhesu.
2. Taṁ vattaṁ (Sī)
3. Senānīnigame (Sī), senāninigame (Syā)
4. Sikhāpattataṁ (Sī)

hi pubbabhāge Bhagavatā bhāsitaṁ paresaṁ[1] suṇantānampi Tapussabhallikānaṁ[2] saraṇadānaṁ viya vāsanābhāgiyameva jātaṁ, na sekkhabhāgiyaṁ, na nibbedhabhāgiyaṁ. Esā hi dhammatāti.

Tattha **yo brāhmaṇo**ti yo bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṁhuṅkārakasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṁ jātimattakena brahmaññaṁ paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammattā huṁhuṅkārappahānena **nihuṁhuṅko,** rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo,** bhāvanānuyogayuttacittatāya **yatatto,** sīlasaṁyamena vā saṁyatacittatāya **yatatto,** catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṁ saṅkhārapariyosānaṁ nibbānaṁ, vedānaṁ vā antaṁ gatattā **vedantagū.** Maggabrahmacariyassa vusitattā **vusitabrahmacariyo, dhammena so brahmavādaṁ vadeyya** "brāhmaṇo ahan"ti etaṁ vādaṁ dhammena ñāyena vadeyya, **yassa** sakalalokasannivāsepi **kuhiñci** ekārammaṇepi rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime **ussadā natthi,** anavasesaṁ pahīnāti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **Sāvatthiyan**ti evaṁnāmake nagare. Taṁ hi Savatthassa nāma isino nivāsaṭṭhāne māpitattā Sāvatthīti vuccati yathā kākandī mākandīti. Evaṁ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti—yaṁkiñci manussānaṁ upabhogaparibhogaṁ sabbamettha atthīti Sāvatthi. Satthasamāyoge ca kimettha bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacanaṁ upādāya Sāvatthīti.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṁ, Sāvatthiyaṁ samohitaṁ.
Tasmā sabbamupādāya, **Sāvatthī**ti pavuccatīti[3].

---

1. Padesaṁ (Sī, Ka) 2. Tapassubhallikānaṁ (Sī) 3. Ma-Ṭṭha 1. 62 piṭṭhepi.

tassaṁ **Sāvatthiyaṁ,** samīpatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. **Jetavane**ti attano paccatthike jinātīti **jeto,** raññā vā paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṁ nāmameva katanti jeto. Vanayatīti **vanaṁ,** attano sampattiyā sattānaṁ attani bhattiṁ karoti uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanaṁ,** nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutālāpehi mandamārutacalitarukkhasākhāpallavahatthehi[1] ca "etha maṁ paribhuñjathā"ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṁ **Jetavanaṁ.** Taṁ hi Jetena kumārena ropitaṁ saṁvaddhitaṁ paripālitaṁ, sova tassa sāmī ahosi, tasmā Jetavananti vuccati, tasmiṁ **Jetavane.**

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti mātāpitūhi gahitanāmavasena[2] Sudatto nāma somahāseṭṭhi, sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṁ anāthānaṁ piṇḍaṁ deti, tasmā Anāthapiṇḍikoti vuccati. Āramanti ettha pāṇino visesena pabbajitāti **ārāmo,** pupphaphalādisobhāya nātidūranāccāsannatādipañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṁyeva ānetvā rametīti **ārāmo.** So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṁ niṭṭhāpetvā evaṁ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena Buddhappamukhassa saṁghassa niyyātito, tasmā "Anāthapiṇḍikassa ārāmo"ti vuccati. Tasmiṁ **Anāthapiṇḍikassa ārāme.**

Ettha ca "Jetavane"ti vacanaṁ purimasāmiparikittanaṁ, "Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti pacchimasāmiparikittanaṁ. Ubhayampi dvinnaṁ pariccāgavisesaparidīpanena puññakāmānaṁ āyatiṁ diṭṭhānugati-āpajjanatthaṁ. Tattha hi dvārakoṭṭhaka pāsādakaraṇavasena bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo, catupaññāsa

---

1. ...pattehi (Ka)

2. Gahitanāmānvayena (Ka)

koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesaṁ pariccāgaparikittanena "evaṁ puññakāmā puññāni karontī"ti dassento Dhammabhaṇḍāgāriko aññepi puññakāme tesaṁ diṭṭhānugati-āpajjane niyojetīti.

Tattha siyā—yadi tāva Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, "Jetavane"ti na vattabbaṁ. Atha Jetavane viharati, "Sāvatthiyan"ti na vattabbaṁ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṁ samayaṁ viharituntі. Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, nanu avocumhā "samīpatthe etaṁ bhummavacanan"ti. Tasmā yadidaṁ Sāvatthiyā samīpe Jetavanaṁ, tattha viharanto "Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane"ti vutto. Gocaragāmanidassanatthaṁ hissa Sāvatthivacanaṁ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānadassanatthaṁ sesavacananti.

Āyasmā ca Sāriputtoti-ādīsu **āyasmā**ti piyavacanaṁ. Casaddo samuccayattho. Rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti **Sāriputto**. **Mahāmoggallāno**ti pūjāvacanaṁ. Guṇavisesehi mahanto Moggallānoti hi Mahāmoggallāno. **Revato**ti Khadiravanikarevato[1], na Kaṅkhārevato. Ekasmiṁ hi divase Bhagavā rattasāṇiparikkhitto viya suvaṇṇayūpo, pavāḷadhajaparivārito viya suvaṇṇapabbato, navutihaṁsasahassaparivārito viya Dhataraṭṭho haṁsarājā, sattaratanasamujjalāya caturaṅginiyā senāya parivārito viya cakkavatti rājā, mahābhikkhusaṁghaparivuto gaganamajjhe candaṁ uṭṭhāpento viya catunnaṁ parisānaṁ majjhe dhammaṁ desento nisinno hoti. Tasmiṁ samaye ime aggasāvakā mahāsāvakā ca Bhagavato pāde vandanatthāya upasaṅkamiṁsu.

Bhikkhū āmantesīti attānaṁ parivāretvā nisinnabhikkhū te āgacchantedassetvā abhāsi. Bhagavā hi te āyasmante sīlasamādhipaññādiguṇasampanne paramena upasamena samannāgate paramāya ākappasampattiyā yutte upasaṅkamante passitvā pasannamānaso tesaṁ guṇavisesaparikittanatthaṁ bhikkhū āmantesi **"ete bhikkhave brāhmaṇā āgacchanti, ete bhikkhave brāhmaṇā āgacchantī"**ti. Pasādavasena etaṁ āmeḍitaṁ, pasaṁsāvasenātipi vatthuṁ yuttaṁ. **Evaṁ vutte**ti evaṁ Bhagavatā

---

1. Khadiravanapāsīrevato (Sī)

te āyasmante "brāhmaṇā"ti vutte. **Aññataro**ti nāmagottena apākaṭo tassaṁ parisāyaṁ nisinno eko bhikkhu. **Brāhmaṇajātiko**ti brāhmaṇakule jāto. So hi uḷārabhogā brāhmaṇamahāsālakulā pabbajito. Tassa kira evaṁ ahosi "ime lokiyā ubhatosujātiyā brāhmaṇasikkhānipphattiyā ca brāhmaṇo hoti, na aññathāti vadanti, Bhagavā ca ete āyasamante brāhmaṇāti vadati, handāhaṁ Bhagavantaṁ brāhmaṇalakkhaṇaṁ puccheyyan"ti. Etadatthameva hi Bhagavā tadā te there "brāhmaṇā"ti abhāsi. Brahmaṁ aṇatīti brāhmaṇoti hi jātibrāhmaṇānaṁ nibbacanaṁ. Ariyā pana bāhitapāpatāya brāhmaṇā. Vuttaṁ hetaṁ "bāhitapāpoti brāhmaṇo, samacariyā samaṇoti vuccatī"ti[1]. Vakkhati ca "bāhitvā pāpake dhamme"ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ brāhmaṇasaddassa paramatthato sikhāpattamatthaṁ jānitvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ paramatthabrāhmaṇabhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **bāhitvā**ti bahi katvā, attano santānato nīharitvā samucchedappahānavasena pajahitvāti attho. **Pāpake dhamme**ti lāmake dhamme, duccaritavasena tividhaduccaritadhamme, cittuppādavasena dvādasākusalacittuppāde, kammapathavasena dasākusalakammapathe, pavattibhedavasena anekabhedabhinne sabbepi akusaladhammeti attho. **Ye caranti sadā satā**ti ye sativepullappattatāya sabbakālaṁ rūpādīsu chasupi ārammaṇesu satatavihāravasena[2] satā satimanto hutvā catūhi iriyāpathehi caranti. Satiggahaṇeneva cettha sampajaññampi gahitanti veditabbaṁ. **Khīṇasaṁyojanā**ti catūhipi ariyamaggehi dasavidhassa saṁyojanassa samucchinnattā parikkhīṇasaṁyojanā. Buddhāti catusaccasambodhena Buddhā. Te ca pana sāvakabuddhā Paccekabuddhā Sammāsambuddhāti tividhā, tesu idha sāvakabuddhā adhippetā. **Te ve lokasmi brāhmaṇā**ti te seṭṭhatthena brāhmaṇasaṅkhāte dhamme[3] ariyāya jātiyā jātā, brāhmaṇabhūtassa vā Bhagavato orasaputtāti imasmiṁ sattaloke paramatthato brāhmaṇā nāma, na jātigottamattehi, na jaṭādhāraṇādimattena vāti attho. Evaṁ imesu dvīsu suttesu

---

1. Khu 1. 69 piṭṭhe. 2. Chasativihāravasena (Sī, Syā), chasatatavihārīvasena (Ka)
3. Brāhmaṇasaṅkhātadhammena (Sī, Ka)

brāhmaṇakarā dhammā arahattaṁ pāpetvā kathitā, nānajjhāsayatāya pana sattānaṁ desanāvilāsena abhilāpanānattena desanānānattaṁ veditabbaṁ.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Mahākassapasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **Rājagahe**ti evaṁnāmake nagare. Taṁ hi Mahāmandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā "Rājagahan"ti vuccati. "Durabhibhavanīyattā[1] paṭirājūnaṁ gahabhūtanti Rājagahan"ti-ādinā aññen'ettha pakārena vaṇṇayanti, kin tehi, nāmam etaṁ tassa nagarassa. Taṁ pan'etaṁ Buddhakāle cakkavattikāle ca nagaraṁ hoti, sesakāle suññaṁ yakkhapariggahitaṁ tesaṁ vasanaṭṭhānaṁ hutvā tiṭṭhati. **Veḷuvane Kalandakanivāpe**ti **Veḷuvanan**ti tassa vihārassa nāmaṁ. Taṁ kira aṭṭhārasahatthubbedhena pākārena parikkhittaṁ Buddhassa Bhagavato vasanānucchavikāya mahatiyā Gandhakuṭiyā aññehi ca pāsādakuṭileṇa maṇḍapa-caṅkama-dvārakoṭṭhakādīhi paṭimaṇḍitaṁ bahi veḷūhi parikkhittaṁ ahosi nīlobhāsaṁ manoramaṁ, tena "Veḷuvanan"ti vuccati. Kalandakānaṁ c'ettha nivāpaṁ adaṁsu, tasmā **"kalandakanivāpo"**ti vuccati. Pubbe kira aññataro rājā taṁ uyyānaṁ kīḷanatthaṁ paviṭṭho surāmadamatto divāseyyaṁ upagato supi, parijanopi'ssa "sutto rājā"ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito c'ito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā rukkhasusirā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchati, taṁ disvā rukkhadevatā "rañño jīvitaṁ dassāmī"ti kalandakavesena gantvā kaṇṇamūle saddam akāsi. Rājā paṭibujjhi, kaṇhasappo nivatto. So taṁ disvā "imāya kāḷakāya mama jīvitaṁ dinnan"ti kāḷakānaṁ nivāpaṁ tattha paṭṭhapesi, abhayaghosañ ca ghosāpesi. Tasmā tato paṭṭhāyataṁ "Kalandakanivāpan"ti saṅkhaṁ gataṁ. Kalandakāti hi kāḷakānaṁ nāmaṁ, tasmiṁ **Veḷuvane Kalandakanivāpe.**

Mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto Kassapoti Mahākassapo, api ca Kumārakassapattheraṁ upādāya ayaṁ

---

1. Durabhibādhanīyattā naṁ (Sī)

mahāthero "Mahākassapo"ti vuccati. **Pippaliguhāyan**ti tassā kira guhāya dvārasamīpe eko Pippalirukkho ahosi, tena sā "Pippaliguhā"ti paññāyittha. Tassaṁ **Pippaliguhāyaṁ. Ābādhiko**ti ābādho assa atthīti ābādhiko, byādhikoti attho. **Dukkhito**ti kāyasannissitaṁ dukkhaṁ sañjātaṁ assāti dukkhito, dukkhappattoti attho. **Bāḷhagilāno**ti adhimattagelañño, taṁ pana gelaññaṁ sato sampajāno hutvā adhivāsesi. Ath'assa Bhagavā taṁ pavattiṁ ñatvā tattha gantvā Bojjhaṅgaparittaṁ abhāsi, ten'eva Therassa so ābādho vūpasami. Vuttaṁ h'etaṁ Bojjhaṅgasaṁyutte—

> "Tena kho pana samayena āyasmā Mahākassapo Pippaliguhāyaṁ viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho Bhagavā sāyanhasamayaṁ paṭisallānā vuṭṭhito yen'āyasmā Mahākassapo ten'upalaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi, nisajja kho Bhagavā -pa- etadavoca 'kacci te Kassapa khamanīyaṁ, kacci yāpanīyaṁ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamo sānaṁ paññāyati no abhikkamo'ti. Na me bhante khamanīyaṁ, na yāpanīyaṁ, bāḷhā me bhante dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamo sānaṁ paññāyati no paṭikkamo ti.
>
> Sattime Kassapa bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho Kassapa mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattati -pa- Upekkhā-sambojjhaṅgo kho Kassapa mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattati. Ime kho Kassapa satta bojjhāṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahūlīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattantī ti. Taggha Bhagavā bojjhaṅgā, taggha Sugata bojjhaṅgā ti.
>
> Idam avoca Bhagavā. Attamano āyasmā Mahākassapo Bhagavato bhāsitaṁ abhinandi. Vuṭṭhahi c'āyasmā Mahākassapo

tamhā ābādhā, tathā pahīno c'āyasmato Mahākassapassa so ābādho ahosī"ti[1].

Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Mahākassapo aparena samayena tamhā ābādhā vuṭṭhāsī**"ti.

Etadahosīti pubbe gelaññadivasesu saddhivihārikehi upanītaṁ piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā vihāre eva ahosi, ath'assa tamhā ābādhā vuṭṭhitassa etaṁ "yannūn'āhaṁ Rājagahaṁ piṇḍāya paviseyyan"ti parivitakko ahosi. **Pañcamattāni devatāsatānī**ti Sakkassa devarañño paricārikā pañcasatā kakuṭapādiniyo accharāyo. **Ussukkhaṁ āpannāni hontī**ti therassa piṇḍapātaṁ dassāmāti pañcapiṇḍapātasatāni sajjetvā suvaṇṇabhājanehi ādāya antarāmagge ṭhatvā "bhante imaṁ piṇḍapātaṁ gaṇhatha, saṅgahaṁ no karothā"ti vadamānā piṇḍapātadāne yuttappayuttāni honti. Tena vuttaṁ **"āyasmato Mahākassapassa piṇḍapātappaṭilābhāyā**"ti.

Sakko kira devarājā Therassa cittappavattiṁ ñatvā tā accharāyo uyyojesi "gacchatha tumhe ayyassa Mahākassapattherassa piṇḍapātaṁ datvā attano patiṭṭhaṁ karothā"ti. Evaṁ hi'ssa ahosi "imāsu sabbāsu gatāsu kadāci ekiss'āpi hatthato piṇḍapātaṁ Thero paṭiggaṇheyya, taṁ tassā bhavissati dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti. Paṭikkhipi Thero "bhante mayhaṁ piṇḍapātaṁ gaṇhatha, mayhaṁ piṇḍapātaṁ gaṇhathā"ti vadantiyo "gacchatha tumhe katapuññā mahābhogā, ahaṁ duggatānaṁ saṅgahaṁ karissāmī"ti vatvā "bhante māno nāsetha, saṅgahaṁ no karothā"ti vadantiyo puna pi paṭikkhipitvā puna pi apagantuṁ anicchamānā yācantiyo "na attano pamāṇaṁ jānātha, apagacchathā"ti vatvā accharaṁ pahari. Tā Therassa accharāsaddaṁ sutvā santajjitā ṭhātuṁ asakkontiyo palāyitvā devalokam eva gatā. Tena vuttaṁ **"pañcamattāni devatāsatāni paṭikkhipitvā**"ti.

---

1. Saṁ 3. 71 piṭṭhe.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhe ekaṁ samayaṁ, ekasmiṁ kāle. **Nivāsetvā**ti vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsanaṁ daḷhaṁ nivāsetvā. **Pattacīvaramādāyā**ti cīvaraṁ pārupitvā pattaṁ hatthena gahetvā. **Piṇḍāyapāvisī**ti piṇḍapātatthāya pāvisi. **Daliddavisikhā**ti duggatamanussānaṁ vasanokāso[1]. **Kapaṇavisikhā**ti bhogapārijuññappattiyā dīnamanussānaṁ vāso[2]. **Pesakāravisikhā**ti tantavāyavāso[3]. **Addasā kho Bhagavā**ti kathaṁ addasa? "Ābādhā vuṭṭhito mama putto Kassapo kinnu kho karotī"ti āvajjento Veḷuvane nisinno eva Bhagavā dibbacakkhunā addasa.

Etam atthaṁ viditvāti y'āyaṁ āyasmato Mahākassapassa pañcahi accharāsatehi upanītaṁ anekasūpaṁ anekabyañjanaṁ dibbapiṇḍapātaṁ paṭikkhipitvā kapaṇajanānuggahappaṭipatti vuttā, etam atthaṁ jānitvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ paramappicchatādassanamukhena khīṇāsavassa tādībhāvānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **anaññaposin**ti aññaṁ posetīti aññaposī, na aññaposī anaññaposī, attanā posetabbassa aññassa abhāvena adutiyo, ekako ti[4] attho. Tena Therassa subharataṁ dasseti. Thero hi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena ca piṇḍapātena attānam eva posento paramappiccho hutvā viharati, aññaṁ ñātimittādīsu kañci na poseti katthaci alaggabhāvato. Atha vā aññena aññatarena posetabbatāya abhāvato anaññaposī. Yo hi ekasmiṁ yeva paccayadāyake paṭibaddhacatupaccayo, so anaññaposī nāma na hoti ekāyattavuttito. Thero pana "yathā pi bhamaro pupphan"ti[5] gāthāya vuttanayena jaṅghābalaṁ nissāya piṇḍāya caranto kulesu niccanavo hutvā missakabhattena yāpeti. Tathā hi naṁ Bhagavā candūpamappaṭipadāya thomesi. **Aññātan**ti abhiññātaṁ, yathābhuccaguṇehi patthaṭayasaṁ, ten'eva vā anaññaposibhāvena appicchatāsantuṭṭhitāhi ñātaṁ[6]. Atha vā **aññātan**ti sabbaso pahīnataṇhatāya lābhasakkārasilokanikāmanahetu attānaṁ jānāpanavasena na ñātaṁ.

---

1. Vasanavāṭo (Sī), vasanāvāso (Syā) 2. Vāṭo (Sī) 3. Tantavāyavāṭo (Sī)
4. Ekaposīti (Sī, Ka) 5. Khu 1. 20 piṭṭhe.
6. Appicchatāya santuṭṭhitāya abhiññātaṁ (Sī, Syā)

Avītataṇho hi pāpiccho kuhakatāya sambhāvanādhippāyena attānaṁ jānāpeti. **Dantan**ti chaḷaṅgupekkhāvasena indriyesu uttamadamanena dantaṁ. **Sāre patiṭṭhitan**ti vimuttisāre avaṭṭhitaṁ,asekkhasīlakkhandhādike vā sīlādisāre patiṭṭhitaṁ. **Khīṇāsavaṁ vantadosan**ti kāmāsavādīnaṁ catunnaṁ āsavānaṁ anavasesaṁ pahīnattā khīṇāsavaṁ, tato eva rāgādidosānaṁ sabbaso vantattā vantadosaṁ. **Tam ahaṁ brūmi brāhmaṇan**ti taṁ yathāvuttaguṇaṁ paramatthabrāhmaṇaṁ ahaṁ brāhmaṇanti vadāmī ti. Idh'āpi heṭṭhā vuttanayen'eva desanānānattaṁ veditabbaṁ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā

7. Sattame **Pāvāyan**ti evaṁnāmake Mallarājūnaṁ nagare. **Ajakalāpake cetiye**ti Ajakalāpakena nāma yakkhena pariggahitattā "Ajakalāpakan"ti laddhanāme manussānaṁ cittīkataṭṭhāne. So kira yakkho aje kalāpe katvā bandhanena ajakoṭṭhāsena saddhiṁ baliṁ paṭicchati, na aññathā, tasmā "Ajakalāpako"ti paññāyittha. Keci panāhu—ajake viya satte lāpetīti Ajakalāpakoti. Tassa kira sattā baliṁ upanetvā yadā ajasaddaṁ katvā baliṁ upaharanti, tadā so tussati, tasmā "Ajakalāpako"ti vuccatīti. So pana yakkho ānubhāvasampanno kakkhaḷo pharuso tattha ca sannihito, tasmā taṁ ṭhānaṁ manussā cittiṁ[1] karonti, kālena kālaṁ baliṁ upaharanti. Tena vuttaṁ "Ajakalāpake cetiye"ti. **Ajakalāpakassa yakkhassa bhavane**ti tassa yakkhassa vimāne.

Tadā kira Satthā taṁ yakkhaṁ dametukāmo sāyanhasamaye eko adutiyo pattacīvaraṁ ādāya Ajakalāpakassa yakkhassa bhavanadvāraṁ gantvā tassa dovārikaṁ bhavanapavisanatthāya yāci. So "kakkhaḷo bhante Ajakalāpako yakkho, samaṇoti vā brāhmaṇoti vā gāravaṁ na karoti, tasmā tumhe eva jānātha, mayhaṁ pana tassa anārocanaṁ na yuttan"ti tāvadeva yakkhasamāgamaṁ gatassa Ajakalāpakassa

1. Cāyitaṁ (Sī, Syā)

santikaṁ vātavegena agamāsi. Satthā antobhavanaṁ pavisitvā Ajakalāpakassa nisīdanamaṇḍape paññattāsane nisīdi. Yakkhassa orodhā Satthāraṁ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṁ aṭṭhaṁsu. Satthā tāsaṁ kālayuttaṁ dhammiṁ kathaṁ kathesi. Tena vuttaṁ "Pāvāyaṁ viharati Ajakalāpake cetiye Ajakalāpakassa yakkhassa bhavane"ti.

Tasmiṁ samaye Sātāgirahemavatā Ajakalāpakassa bhavanamatthakena yakkhasamāgamaṁ gacchantā attano gamane asampajjamāne "kiṁ nu kho kāraṇan"ti āvajjentā Satthāraṁ Ajakalāpakassa bhavane nisinnaṁ disvā tattha gantvā Bhagavantaṁ vanditvā "mayaṁ bhante yakkhasamāgamaṁ gamissāmā"ti āpucchitvā padakkhiṇaṁ katvā gatā yakkhasannipāte Ajakalāpakaṁ disvā tuṭṭhiṁ pavedayiṁsu "lābhā te āvuso Ajakalāpaka, yassa te bhavane sadevake loke aggapuggalo Bhagavā nisinno, upasaṅkamitvā Bhagavantaṁ payirupāsassu, dhammañca suṇāhī"ti. So tesaṁ kathaṁ sutvā "ime tassa[1] muṇḍakassa samaṇakassa mama bhavane nisinnabhāvaṁ kathentī"ti kodhābhibhūto hutvā "ajja mayhaṁ tena samaṇena saddhiṁ saṅgāmo bhavissatī"ti cintetvā yakkhasannipātato uṭṭhahitvā dakkhiṇaṁ pādaṁ ukkhipitvā saṭṭhiyojanamattaṁ pabbatakūṭaṁ akkami, taṁ bhijjitvā dvidhā ahosi. Sesaṁ ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ Āḷavakasuttavaṇṇanāyaṁ[2] āgatanayeneva veditabbaṁ.

Ajakalāpakassa samāgamo hi Āḷavakasamāgamasadisova ṭhapetvā[3] pañhakaraṇaṁ vissajjanaṁ bhavanato tikkhattuṁ nikkhamanaṁ pavesanañca. Ajakalāpako hi āgacchantoyeva "etehiyeva taṁ samaṇaṁ palāpessāmī"ti vātamaṇḍalādike navavasse samuṭṭhāpetvā tehi Bhagavato calanamattampi kātuṁ asakkonto nānāvidhappaharaṇahatthe ativiya bhayānakarūpe bhūtagaṇe nimminitvā tehi saddhiṁ Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā antantenevacaranto sabbarattiṁ nānappakāraṁ vippakāraṁ katvāpi Bhagavato kiñci kesaggamattampi nisinnaṭṭhānato calanaṁ kātuṁ nāsakkhi. Kevalaṁ pana "ayaṁ samaṇo maṁ anāpucchā mayhaṁ bhavanaṁ pavisitvā nisīdatī"ti kodhavasena pajjali. Athassa Bhagavā cittappavattiṁ ñatvā "seyyathāpi nāma caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṁ bhindeyya, evaṁ so

1. Ekassa (Ka) 2. Saṁ-Ṭṭha 1. 289 piṭṭhe. 3. Taṁ sadisaṁ ṭhapetvā (Sī)

bhiyyoso mattāya caṇḍataro assa, evamevāyaṁ yakkho mayi idha nisinne cittaṁ padūseti, yannūnāhaṁ bahi nikkhameyyan"ti sayameva bhavanato nikkhamitvā abbhokāse nisīdi. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena Bhagavā rattandhakāratimisāyaṁ abbhokāse nisinno hotī"**ti.

Tattha **rattandhakāratimisāyan**ti rattiyaṁ andhakaraṇatamasi, cakkhuviññāṇuppattivirahite bahalandhakāreti attho. Caturaṅgasamannāgato kira tadā andhakāro pavattīti. **Devo**ti megho ekamekaṁ phusitakaṁ udakabinduṁ pāteti. Atha yakkho "iminā saddena tāsetvā imaṁ samaṇaṁ palāpessāmī"ti Bhagavato samīpaṁ gantvā "akkulo"ti-ādinā taṁ bhiṁsanaṁ akāsi. Tena vuttaṁ **"atha kho Ajakalāpako"**ti-ādi. Tattha **bhayan**ti cittutrāsaṁ, **chambhitattan**ti ūrutthambhakasarīrassa[1] chambhitabhāvaṁ. **Lomahaṁsan**ti lomānaṁ pahaṭṭhabhāvaṁ, tīhipi padehi bhayuppattimeva dasseti. **Upasaṅkamī**ti kasmā panāyaṁ evamadhippāyo upasaṅkami, nanu pubbe attanā kātabbaṁ vippakāraṁ akāsīti? Saccamakāsi, taṁ panesa "antobhavane khemaṭṭhāne thirabhūmiyaṁ[2] ṭhitassa na kiñci kātuṁ asakkhi, idāni bahi ṭhitaṁ evaṁ bhiṁsāpetvā palāpetuṁ sakkā"ti maññamāno upasaṅkami. Ayaṁ hi yakkho attano bhavanaṁ "thirabhūmī"ti maññati, "tattha ṭhitattā ayaṁ samaṇo na bhāyatī"ti ca.

Tikkhattuṁ "akkulo pakkulo"ti[3] **akkulapakkulikaṁ akāsī**ti tayo vāre "akkulo pakkulo"ti bhiṁsāpetukāmatāya evarūpaṁ saddaṁ akāsi. Anukaraṇasaddo hi ayaṁ. Tadā hi so yakkho Sineruṁ ukkhipanto viya mahāpathaviṁ parivattento viya ca mahatā ussāhena asanisatasaddasaṅghāṭaṁ viya ekasmiṁ ṭhāne puñjīkataṁ hutvā viniccharantaṁ disāgajānaṁ hatthigajjitaṁ[4], kesarasīhānaṁ sīhaninnādaṁ, yakkhānaṁ hiṁkārasaddaṁ, bhūtānaṁ aṭṭahāsaṁ, asurānaṁ apphoṭanaghosaṁ, Indassa devarañño vajiranigghātanigghosaṁ[5], attano gambhīratāya vipphārikatāya bhayānakatāya ca avasesasaddaṁ avahasantamiva abhibhavantamiva ca kappavuṭṭhānamahāvātamaṇḍalikāya vinigghosaṁ puthujjanānaṁ hadayaṁ phālentaṁ viya mahantaṁ paṭibhayanigghosaṁ abyattakkharaṁ tikkhattuṁ attano yakkhagajjitaṁ

---

1. Ūruthaddhakāraṁ sarīrassa (Syā) 2. Vīrabhūmiyaṁ (Sī) 3. Bakkuloti (Sya)
4. Dīpirājānaṁ katagajjitaṁ (Ka) 5. Vajiranipphosanigghosaṁ (Syā)

gajji “etena imaṁ samaṇaṁ bhiṁsāpetvā palāpessāmī”ti. Yaṁ yaṁ niccharati, tena tena[1] pabbatā papaṭikaṁ muñciṁsu, vanappatijeṭṭhake upādāya sabbesu rukkhalatāgumbesu pattaphalapupphāni sīdayiṁsu, tiyojanasahassavitthatopi Himavantapabbatarājā saṅkampi sampakampi sampavedhi, bhummadevatā ādiṁ katvā yebhuyyena devatānampi ahudeva bhayaṁ chambhitattaṁ lomahaṁso, pageva manussānaṁ. Aññesañca apadadvipadacatuppadānaṁ mahāpathaviyā undriyanakālo viya mahatī vibhiṁsanakā ahosi, sakalasmiṁ jambudīpatale mahantaṁ kolāhalaṁ udapādi. Bhagavā pana taṁ saddaṁ “kimī”ti amaññamāno niccalo nisīdi, “mā kassaci iminā antarāyo hotū”ti adhiṭṭhāsi.

Yasmā pana so saddo “akkula pakkula” iti iminā ākārena sattānaṁ sotapathaṁ agamāsi, tasmā tassa anukaraṇavasena “akkulo pakkulo”ti, yakkhassa ca tassaṁ nigghosanicchāraṇāyaṁ akkulapakkulakaraṇaṁ atthīti katvā “akkulapakkulikaṁ akāsī”ti saṅgahaṁ āropayiṁsu. Keci pana “ākulabyākula-itipadadvayassa pariyāyābhidhānavasena akkulo bakkuloti ayaṁ saddo[2] vutto”ti vadanti yathā “ekaṁ ekakan”ti. Yasmā ekavāraṁ jāto paṭhamuppattivaseneva nibbattattā ākuloti ādi-attho ākāro, tassa ca kakārāgamaṁ katvā rassattaṁ katanti. Dve vāre pana jāto bakkulo, kulasaddo cettha jātipariyāyo kolaṁkoloti-ādīsu viya. Vutta-adhippāyānuvidhāyī ca saddappayogoti paṭhamena padena jalā bujasīhabyagghādayo, dutiyena aṇḍaja-āsīvisakaṇhasappādayo vuccanti, tasmā sīhādiko viya āsīvisādiko viya ca “ahaṁ te jīvitahārako”ti imaṁ atthaṁ yakkho padadvayena dassetīti aññe. Apare pana “akkhulo bhakkhulo”ti Pāḷiṁ vatvā “akkhetuṁ khepetuṁ vināsetuṁ ulati pavattetīti akkhulo, bhakkhituṁ khādituṁ ulatīti bhakkhulo, ko paneso? Yakkharakkhasapisācasīhabyagghādīsu aññataro yo koci manussānaṁ anatthāvaho”ti tassa atthaṁ vadanti. Idhāpi pubbe vuttanayeneva adhippāyayojanā veditabbā.

---

1. Yassa nicchāraṇena (Sī, Syā)

2. Bhāsāsaddo (Syā)

Eso te samaṇa pisācoti "ambho samaṇa tava pisitāsano pisāco[1] upaṭṭhito"ti mahantaṁ bheravarūpaṁ abhinimminitvā Bhagavato purato ṭhatvā attānaṁ sandhāya yakkho vadati.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tena yakkhena kāyavācāhi pavattiyamānaṁ vippakāraṁ, tena ca attano anabhibhavanīyassa hetubhūtaṁ lokadhammesu nirupakkilesataṁ sabbākārato viditvā. **Tāyaṁ velāyan**ti tassaṁ vippakārakaraṇavelāyaṁ. **Imaṁ udānan**ti taṁ vippakāraṁ agaṇetvā assa agaṇanahetubhūtaṁ dhammānubhāvadīpakaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yadā sakesu dhammesū**ti yasmiṁ kāle saka-attabhāvasaṅkhātesu pañcasu upādānakkhandhadhammesu. **Pāragū**ti pariññābhisamayapāripūrivasena pāraṅgato, tatoyeva tesaṁ hetubhūte samudaye, tadappavattilakkhaṇe nirodhe, nirodhagāmuniyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyābhāvanābhisamayapāripūrivasena pāragato. **Hoti brāhmaṇo**ti evaṁ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo nāma hoti. Sabbaso saka-attabhāvāvabodhanepi catusaccābhisamayo hoti. Vuttañcetaṁ "imasmiṁyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca lokasamudayañca paññapemī"ti-ādi[2]. Atha vā **sakesu dhammesū**ti attano dhammesu, attano dhammā nāma atthakāmassa puggalassa sīlādidhammā. Sīlasamādhipaññāvimutti-ādayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanena purisassa attano dhammā nāma, na anatthāvahā saṁkilesadhammā viya asakadhammā[3]. **Pāragū**ti tesaṁ sīlādīnaṁ pāripūriyā pāraṁ pariyantaṁ gato.

Tattha sīlaṁ tāva lokiyalokuttaravasena duvidhaṁ. Tesu lokiyaṁ pubbabhāgasīlaṁ, taṁ saṅkhepato pātimokkhasaṁvarādivasena catubbidhaṁ, vitthārato pana anekappabhedaṁ. Lokuttaraṁ maggaphalavasena[4] duvidhaṁ, atthato sammāvācāsammākammantasammā-ājīvā. Yathā ca sīlaṁ, tathā samādhipaññā ca lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tattha lokiyasamādhi saha upacārena aṭṭha samāpattiyo, lokuttarasamādhi

---

1. Tava pisāco (Sī)
2. Saṁ 1. 61; Aṁ 1. 357 piṭṭhesu.
3. Paradhammā (Syā)
4. Maggasīlaphalasīlavasena (Syā)

maggapariyāpanno. Paññāpi lokiyā sutamayā cintāmayā bhāvanāmayā ca sāsavā, lokuttarā pana maggasampayuttā phalasampayuttā ca. Vimutti nāma phalavimutti nibbānañca, tasmā sā lokuttarāva. Vimuttiñāṇadassanaṁ lokiyameva, taṁ ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇabhāvato. Evaṁ etesaṁ sīlādidhammānaṁ attano santāne arahattaphalādhigamena anavasesato nibbattapāripūriyā pāraṁ pariyantaṁ gatoti **sakesu dhammesu pāragū.**

Atha vā sotāpattiphalādhigamena sīlasmiṁ pāragū. So hi "sīlesu paripūrakārī"ti vutto, sotāpannaggahaṇeneva cettha sakadāgāmīpi gahito hoti. Anāgāmiphalādhigamena samādhismiṁ pāragū. So hi "samādhismiṁ paripūrakārī"ti vutto. Arahattaphalādhigamena itaresu tīsu pāragū. Arahā hi paññāvepullappattiyā aggabhūtāya akuppāya cetovimuttiyā adhigatattā paccavekkhaṇañāṇassa ca pariyosānagamanato paññāvimuttivimuttiñāṇadassanesu pāragū nāma hoti. Evaṁ sabbathāpi catūsu ariyasaccesu catumaggavasena pariññādisoḷasavidhāya kiccanipphattiyā yathāvuttesu tasmiṁ tasmiṁ kāle sakesu dhammesu pāragato.

Hoti brāhmaṇoti tadā so bāhitapāpadhammatāya paramatthabrāhmaṇo[1] hoti. **Atha etaṁ pisācañca, pakkulañcātivattatī**ti tato yathāvuttapāragamanato atha pacchā Ajakalāpaka etaṁ tayā dassitaṁ pisitāsanatthamāgataṁ[2] pisācaṁ bhayajananatthaṁ samuṭṭhāpitaṁ akkulapakkulikañca ativattati atikkamati abhibhavati, taṁ na bhāyatīti attho.

Ayampi gāthā arahattameva ullapitvā kathitā. Atha Ajakalāpako attanā katena tathārūpenapi paṭibhayarūpena vibhiṁsanena akampanīyassa Bhagavato[3] taṁ tādibhāvaṁ dvisvā "aho acchariyamanussovatāyan"ti pasannamānaso pothujjanikāya saddhāya attani niviṭṭhabhāvaṁ vibhāvento Satthu sammukhā upāsakattaṁ pavedesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Paramatthāya paramatthabrāhmaṇo (Sī)
2. Tāsanatthamāgataṁ (Sī), vibhiṁsāpanatthamāgataṁ (Ka)
3. Akampiyabhāvato (Sī, Syā)

8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **Saṅgāmajī**ti evaṁnāmo. Ayaṁ hi āyasmā Sāvatthiyaṁ aññatarassa Mahāvibhavassa seṭṭhino putto, vayappattakāle mātāpitūhi patirūpena dārena niyojetvā sāpateyyaṁ niyyātetvā gharabandhanena baddho hoti. So ekadivasaṁ Sāvatthivāsino upāsake pubbaṇhasamayaṁ dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā sāyanhasamaye suddhavatthe suddhuttarāsaṅge gandhamālādihatthe dhammassavanatthaṁ Jetavanābhimukhe gacchante disvā "kattha tumhe gacchathā"ti pucchitvā "dhammassavanatthaṁ Jetavane Satthu santikan"ti vutte "tena hi ahampi gamissāmī"ti tehi saddhiṁ Jetavanaṁ agamāsi. Tena ca samayena Bhagavā Kañcanaguhāyaṁ sīhanādaṁ nadanto kesarasīho viya saddhammamaṇḍape paññattavaravuddhāsane nisīditvā catuparisamajjhe dhammaṁ deseti.

Atha kho te upāsakā Bhagavantaṁ vanditvā ekamantaṁ nisīdiṁsu, Saṅgāmajipi kulaputto tassā parisāya pariyante dhammaṁ suṇanto nisīdi. Bhagavā anupubbikathaṁ kathetvā cattāri saccāni pakāsesi, saccapariyosāne anekesaṁ pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi. Saṅgāmajipi kulaputto sotāpattiphalaṁ patvā parisāya vuṭṭhitāya Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā vanditvā pabbajjaṁ yāci "pabbājetha maṁ Bhagavā"ti. Anuññātosi pana tvaṁ mātāpitūhi pabbajjāyāti. Nāhaṁ bhante anuññātoti. Na kho Saṅgāmaji Tathāgatā mātāpitūhi ananuññātaṁ puttaṁ pabbājentīti. Sohaṁ bhante tathā karissāmi, yathā maṁ mātāpitaro pabbajituṁ anujānantīti. So Bhagavantaṁ vanditvā padakkhiṇaṁ katvā mātāpitaro upasaṅkamitvā "ammatātā anujānātha maṁ pabbajitun"ti āha. Tato paraṁ Raṭṭhapālasutte[1] āgatanayena veditabbaṁ.

Atha so "pabbajitvā attānaṁ dassessāmī"ti paṭiññaṁ datvā anuññāto mātāpitūhi Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pabbajjaṁ yāci. Alattha kho ca Bhagavato santike pabbajjaṁ upasampadañca, acirūpasampanno ca pana so uparimaggatthāya ghaṭento vāyamanto aññatarasmiṁ araññavāse vassaṁ vasitvā chaḷabhiñño hutvā vutthavasso Bhagavantaṁ dassanāya

---

1. Ma 2. 244 piṭṭhe.

mātāpitūnañca paṭissavamocanatthaṁ[1] Sāvatthiṁ agamāsi. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Saṅgāmaji Sāvatthiṁ anuppatto hotī"**ti.

So hāyasmā Dhuragāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkanto Jetavanaṁ pavisitvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā Bhagavatā saddhiṁ katapaṭisanthāro aññaṁ byākaritvā puna Bhagavantaṁ vanditvā padakkhiṇaṁ katvā nikkhamitvā aññatarasmiṁ rukkhamūle divāvihāraṁ nisīdi. Athassa mātāpitaro ñātimittā cassa āgamanaṁ sutvā "Saṅgāmaji kira idhāgato"ti haṭṭhatuṭṭhā turitaturitā vihāraṁ gantvā pariyesantā naṁ tattha nisinnaṁ disvā upasaṅkamitvā paṭisanthāraṁ katvā "mā aputtakaṁ sāpateyyaṁ rājāno hareyyuṁ, appiyā dāyādā vā gaṇheyyuṁ, nālaṁ pabbajjāya, ehi tāta vibbhamā"ti yāciṁsu. Taṁ sutvā thero "ime mayhaṁ kāmehi anatthikabhāvaṁ na jānanti, gūthadhārī[2] viya gūthapiṇḍe kāmesuyeva allīyanaṁ icchanti, nayime sakkā dhammakathāya saññāpetun"ti assuṇanto viya nisīdi. Te nānappakāraṁ yācitvā attano vacanaṁ aggaṇhantaṁ disvā gharaṁ pavisitvā puttena saddhiṁ tassa bhariyaṁ saparivāraṁ uyyojesuṁ "mayaṁ nānappakāraṁ taṁ yācantāpi tassa manaṁ alabhitvā āgatā, gaccha tvaṁ bhadde tava bhattāraṁ puttasandassanena yācitvā saññāpehī"ti. Tāya kira āpannasattāya ayamāyasmā pabbajito. Sā "sādhū"ti sampaṭicchitvā dārakamādāya mahatā parivārena Jetavanaṁ agamāsi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"assosi kho āyasmato Saṅgāmajissā"**ti-ādi.

Tattha **purāṇadutiyikā**ti pubbe gihikāle pādaparicaraṇavasena dutiyikā[3], bhariyāti attho. **Ayyo**ti "ayyaputto"ti vattabbe pabbajitānaṁ anucchavikavohārena vadati. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto, tassa anuppatto kirāti sambandho veditabbo. **Khuddaputtaṁ hi**[4] **samaṇa posa man**ti āpannasattameva maṁ chaḍḍetvā pabbajito, sāhaṁ etarahi khuddaputtā[5], tādisaṁ maṁ chaḍḍetvāva tava samaṇadhammakaraṇaṁ ayuttaṁ, tasmā samaṇa puttadutiyaṁ maṁ ghāsacchādanādīhi bharassūti. āyasmā pana Saṅgāmaji indriyāni ukkhipitvā taṁ neva oloketi, nāpi ālapati. Tena vuttaṁ **"evaṁ vutte āyasmā Saṅgāmaji tuṇhī ahosī"**ti.

---

1. Paṭiññāpamocanatthaṁ (Sī)
2. Gūthakhādī (Ka)
3. Pādaparicārikāvasena dutiyā (Sī)
4. Khuddaputtāmhi (Sī)
5. Khuddaputtā daharaputtā (Sī)

Sā tikkhattuṁ tatheva vatvā tuṇhībhūtameva taṁ disvā "purisā nāma bhariyāsu nirapekkhāpi puttesu sāpekkhā honti, puttasineho pitu aṭṭhimiñjaṁ āhacca tiṭṭhati, tasmā puttapemenāpi mayhaṁ vase vatteyyā"ti maññamānā puttaṁ therassa aṅke nikkhipitvā ekamantaṁ apakkamma **"eso te samaṇa putto, posa nan"**ti vatvā thokaṁ agamāsi. Sā kira samaṇatejenassa sammukhe ṭhatuṁ nāsakkhi. Thero dārakampi neva oloketi nāpi ālapati. Atha sā itthī avidūre ṭhatvā mukhaṁ parivattetvā olokentī therassa ākāraṁ ñatvā paṭinivattitvā "puttenapi ayaṁ samaṇo anatthiko"ti dārakaṁ gahetvā pakkāmi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmato Saṅgāmajissa purāṇadutiyikā"**ti-ādi.

Tattha **puttenapī**ti ayaṁ samaṇo attano orasaputtenapi anatthiko, pageva aññehīti adhippāyo. **Dibbenā**ti ettha dibbasadisattā dibbaṁ. Devatānaṁ hi sucaritakammanibbattaṁ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṁ dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṁ dibbaṁ pasādacakkhu hoti. Idampi catutthajjhānasamādhinibbattaṁ abhiññācakkhuṁ tādisanti dibbaṁ viyāti dibbaṁ, dibbavihārasannissayena laddhattā vā dibbaṁ, mahājutikattā mahāgatikattā vā dibbaṁ, tena dibbena. **Visuddhenā**ti nīvaraṇādisaṁkilesavigamena suparisuddhena. **Atikkantamānusakenā**ti manussānaṁ visayātītena[1]. **Imaṁ evarūpaṁ vippakāran**ti imaṁ evaṁ vippakāraṁ yathāvuttaṁ pabbajitesu asāruppaṁ aṅke puttaṭṭhapanasaṅkhātaṁ virūpakiriyaṁ.

Etamatthanti etaṁ āyasmato Saṅgāmajissa puttadārādīsu sabbattha nirapekkhabhāvasaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ tassa iṭṭhāniṭṭhādīsu tādibhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **āyantin**ti āgacchantiṁ, purāṇadutiyikanti adhippāyo. **Nābhinandatī**ti daṭṭhuṁ maṁ āgatāti na nandati na tussati. **Pakkamantin**ti sā ayaṁ mayā asammoditāva gacchatīti gacchantiṁ. **Na socatī**ti na cittasantāpamāpajjati. Yena pana kāraṇena thero evaṁ nābhinandati na socati, taṁ dassetuṁ "**saṅgā Saṅgāmajiṁ muttan**"ti vuttaṁ. Tattha **saṅgā**ti rāgasaṅgo dosa moha māna diṭṭhisaṅgoti pañcavidhāpi saṅgā samucchedappaṭi-

1. Visayātikkamena (Syā, Ka)

passaddhivimuttīhi vimuttaṁ saṅgāmajiṁ bhikkhuṁ. **Tamahaṁ brūmi brāhmaṇan**ti taṁ tādibhāvappattaṁ khīṇāsavaṁ ahaṁ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇanti vadāmīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Jaṭilasuttavaṇṇanā

9. Navame **Gayāyan**ti ettha **Gayā**ti gāmopi titthampi vuccati. Gayāgāmassa hi avidūre viharanto Bhagavā "Gayāyaṁ viharatī"ti vuccati, tathā gayātitthassa. Gayātitthanti hi Gayāgāmassa avidūre ekā pokkharaṇī atthi nadīpi, tadubhayaṁ "pāpapavāhanatitthan"ti lokiyamahājano samudācarati. **Gayāsīse**ti ( )[1] gajasīsasadisasikharo tattha eko pabbato Gayāsīsanāmako, yattha hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇo bhikkhusahassassa okāso pahoti, tatra Bhagavā viharati. Tena vuttaṁ **"Gayāyaṁ viharati Gayāsīse"**ti.

Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha "Jaṭilā"ti vuttā. **Antaraṭṭhake himapātasamaye**ti hemantassa utuno abbhantarabhūte māghamāsassa avasāne cattāro, phagguṇamāsassa ādimhi cattāroti aṭṭhadivasaparimāṇe himassa patanakāle. **Gayāyaṁ ummujjantī**ti keci tasmiṁ titthasammate udake paṭhamaṁ nimuggasakalasarīrā tato ummujjanti vuṭṭhahanti uppilavanti. **Nimujjantī**ti sasīsaṁ udake osīdanti. **Ummujjanimujjampi karontī**ti punappunaṁ ummujjananimujjanānipi karonti.

Tattha hi keci "ekummujjaneneva pāpasuddhi hotī"ti evaṁdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṁ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi "ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī"ti evaṁdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayena avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Ye pana "tasmiṁ titthe nimujjaneneva pāpasuddhi hotī"ti evaṁdiṭṭhikā, te tattha nimujjitvā assāse sannirumbitvā maruppapātapatitā[2] viya tattheva jīvitakkhayaṁ

---

1. (Rājakarīsena aṭṭhakarīsaparimāṇe) (Ka)
2. Assāsapassāse sannirujjhitvā pabbatapapātapatitā (Ka)

pāpuṇanti. Apare "punappunaṁ ummujjananimujjanāni katvā nhāte pāpasuddhi hotī"ti evaṁdiṭṭhikā, te kālena kālaṁ ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbepi sandhāya vuttaṁ **"ummujjantipi nimujjantipi ummujjanimujjampi karontī"**ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṁ ummujjanaṁ, nimujjanameva pana karontā katipayā, ummujjanaṁ tadubhayañca karontā bahūti tesaṁ yebhuyyabhāvadassanatthaṁ ummujjanaṁ paṭhamaṁ vuttaṁ. Tathā **sambahulā jaṭilā**ti jaṭilānaṁ yebhuyyatāya vuttaṁ, muṇḍasikhaṇḍinopi ca brāhmaṇā udakasuddhikā tasmiṁ kāle tattha tathā karonti.

Osiñcantīti keci gayāya udakaṁ hatthena gahetvā attano sīse ca sarīre ca osiñcanti, apare ghaṭehi udakaṁ gahetvā tīre ṭhatvā tathā karonti. **Aggiṁ juhantī**ti keci Gayātīre vediṁ sajjetvā dhūmadabbhipūjādike upakaraṇe upanetvā aggihutaṁ juhanti aggihutaṁ paricaranti[1]. **Iminā suddhī**ti iminā gayāyaṁ ummujjanādinā aggiparicaraṇena ca pāpamalato suddhi pāpapavāhanā saṁsārasuddhi eva vā hotīti evaṁdiṭṭhikā hutvāti attho.

Ummujjanādi cettha nidassanamattaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tesu hi keci udakavāsaṁ vasanti, keci udakassañjaliṁ denti, keci tasmiṁ udake ṭhatvā candimasūriye anuparivattanti, keci anekasahassavāraṁ sāvitti-ādeke japanti, keci "Inda āgacchā"ti-ādinā vijjājapaṁ[2] avhāyanti, keci mahatupaṭṭhānaṁ karonti, evañca karontā keci otaranti, keci uttaranti, keci uttaritvā suddhika-ācamanaṁ karonti, keci anto-udake ṭhitā tantī vādenti, vīṇaṁ vādentīti evamādikā[3] nānappakārakiriyā dassenti. Yasmā vā te evarūpā vikārakiriyā karontāpi tasmiṁ udake nimujjana-ummujjanapubbakameva karonti, tasmā taṁ sabbaṁ nimujjanummujjanantogadhameva katvā "ummujjantī"tipi-ādi vuttaṁ. Evaṁ tattha ākulabyākule vattamāne uparipabbate ṭhito Bhagavā tesaṁ taṁ kolāhalaṁ sutvā "kinnu kho etan"ti olokento taṁ kiriyavikāraṁ addasa, taṁ sandhāya vuttaṁ **"addasā kho Bhagavā -pa- iminā suddhī"**ti, taṁ vuttatthameva.

---

1. Parijuhanti (Sī)
2. Visamucchājapaṁ (Sī), viccojasaṁ (Syā)
3. Sītagadditā dantavīṇaṁ vādentīti evamādikā (Sya)

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ atthaṁ udakorohanādi-asuddhimagge tesaṁ suddhimaggaparāmasanaṁ saccādike ca suddhimagge attano aviparītāvabodhaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ udakasuddhiyā asuddhimaggabhāvadīpakaṁ[1] saccādidhammānañca yāthāvato suddhimaggabhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **na udakena sucī hotī**ti ettha **udakenā**ti udakummujjanādinā. Udakummujjanādi hi idha uttarapadalopena "udakan"ti vuttaṁ yathā rūpabhavo rūpanti. Atha vā **udakenā**ti ummujjanādikiriyāya sādhanabhūtena udakena suci sattassa suddhi nāma na hoti, natthīti attho. Atha vā **sucī**ti tena yathāvuttena udakena suci pāpamalato suddho nāma satto na hoti. Kasmā? **Bahvettha nhāyatī jano.** Yadi hi udakorohanādinā yathāvuttena pāpasuddhi nāma siyā, bahu ettha udake jano nhāyati, mātughātādipāpakammakārī añño ca gomahiṁsādiko antamaso macchakacchape upādāya, tassa sabbassāpi pāpasuddhi siyā, na panevaṁ hoti. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnaṁ appaṭipakkhabhāvato. Yaṁ hi yaṁ vināseti, so tassa paṭipakkho yathā āloko andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evaṁ nhānaṁ pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṁ "na udakena suci hotī"ti.

Yena pana suci hoti, taṁ dassetuṁ "**yamhi saccañcā**"ti-ādimāha. Tattha **yamhī**ti yasmiṁ puggale. **Saccan**ti vacīsaccañceva viratisaccañca. Atha vā saccanti ñāṇasaccañceva paramatthasaccañca. **Dhammo**ti ariyamaggadhammo phaladhammo ca, so sabbopi yasmiṁ puggale upalabbhati, **so sucī so ca brāhmaṇo**ti so ariyapuggalo visesato khīṇāsavo accantasuddhiyā suci ca brāhmaṇo cāti. Kasmā panettha saccaṁ dhammato visuṁ katvā gahitaṁ? Saccassa bahūpakārattā. Tathā hi "saccaṁ ve amatā vācā[2]. Saccaṁ have sādutaraṁ rasānaṁ[3]. Sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā[2]. Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā"ti[4]ādinā anekesu suttapadesu saccaguṇā pakāsitā. Saccavipariyassa ca "ekaṁ dhammaṁ atītassa, musāvādissa jantuno[5]. Abhūtavādī nirayaṁ upetī"ti[6] ca ādinā pakāsitāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Udakasuddhikamaggābhāvadīpakaṁ (Syā)
2. Khu 1. 344 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.
4. Khu 6. 140 piṭṭhe.
5. Khu 1. 39 piṭṭhe.
6. Khu 1. 57 piṭṭhe.

10. Bāhiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **Bāhiyo**ti tassa nāmaṁ. **Dārucīriyo**ti dārumayacīro. **Suppārake**ti[1] evaṁnāmake paṭṭane vasati. Ko panāyaṁ Bāhiyo, kathañca dārucīriyo[2] ahosi, kathaṁ Suppārake paṭṭane paṭivasatīti?

Tatrāyaṁ anupubbīkathā—ito kira kappasatasahassamatthake Padumuttarasammāsambuddhakāle eko kulaputto Haṁsavatīnagare Dasabalassa dhammadesanaṁ suṇanto Satthāraṁ ekaṁ bhikkhuṁ khippābhiññānaṁ etadagge ṭhapentaṁ disvā "mahā vatāyaṁ[3] bhikkhu, yo Satthārā evaṁ etadagge ṭhapīyati, aho vatāhampi anāgate evarūpassa Sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā Satthārā edise ṭhāne etadagge ṭhapetabbo bhaveyyaṁ yathāyaṁ bhikkhū"ti taṁ ṭhānantaraṁ patthetvā tadanurūpaṁ adhikārakammaṁ katvā yāvajīvaṁ puññaṁ katvā saggaparāyaṇo hutvā devamanussesu saṁsaranto Kassapadasabalassa sāsane pabbajitvā paripuṇṇasīlo samaṇadhammaṁ karontova jīvitakkhayaṁ patvā devaloke nibbatti. So ekaṁ Buddhantaraṁ devaloke vasitvā imasmiṁ Buddhuppāde Bāhiyaraṭṭhe kulagehe paṭisandhiṁ gaṇhi, taṁ Bāhiyaraṭṭhe jātattā **Bāhiyo**ti sañjāniṁsu. So vayappatto gharāvāsaṁ vasanto vaṇijjatthāya bahūnaṁ bhaṇḍānaṁ nāvaṁ pūretvā samuddaṁ pavisitvā aparāparaṁ sañcaranto satta vāre saddhiṁyeva parisāya attano[4] nagaraṁ upagañchi.

Aṭṭhame vāre pana "Suvaṇṇabhūmiṁ gamissāmī"ti āropitabhaṇḍo nāvaṁ abhiruhi. Nāvā mahāsamuddaṁ ajjhogāhetvā icchitadesaṁ apatvāva samuddamajjhe vipannā. Mahājano macchakacchapabhakkho ahosi. Bāhiyo pana ekaṁ nāvāphalakaṁ gahetvā taranto ūmivegena mandamandaṁ khipamāno sattame divase Suppārakapaṭṭanasamīpe tīraṁ pāpuṇi. So vatthānaṁ bhassitvā[5] samudde patitattā jātarūpeneva samuddatīre nipanno parissamaṁ vinodetvā assāsamattaṁ labhitvā uṭṭhāya lajjāya gumbantaraṁ pavisitvā acchādanaṁ[6] aññaṁ kiñci apassanto akkanāḷāni chinditvā vākehi

1. Suppādaketi (Ka)
2. Dārucīradharo (Syā, Ka)
3. Lābhā vatāyaṁ (Ka), uḷāro vatāyaṁ (Syā)
4. Siddhatthova attano (Sī), siddhiyātro ca attano (Syā)
5. Galitvā (Ka)
6. Kopinacchādanaṁ (Syā)

paliveṭhetvā nivāsanapāvuraṇāni katvā acchādesi. Keci pana “dāruphalakāni vijjhitvā vākena āvuṇitvā nivāsanapāvuraṇaṁ katvā acchādesī”ti vadanti. Evaṁ sabbathāpi dārumayacīradhāritāya **“dārucīriyo**ti purimavohārena **“Bāhiyo”**ti ca paññāyittha.

Taṁ ekaṁ kapālaṁ gahetvā vuttaniyāmena Suppārakapaṭṭane piṇḍāya carantaṁ disvā manussā cintesuṁ “sace loke arahanto nāma honti, evaṁvidhehi bhavitabbaṁ, kinnu kho ayaṁ ayyo vatthaṁ diyyamānaṁ gaṇheyya, udāhu appicchatāya na gaṇheyyā”ti vīmaṁsantā nānādisāti vatthāni upanesuṁ. So cintesi “sacāhaṁ iminā niyāmena nāgamissaṁ, nayime evaṁ mayi pasīdeyyuṁ, yannūnāhaṁ imāni paṭikkhipitvā imināva nīhārena vihareyyaṁ, evaṁ me lābhasakkāro uppajjissatī”ti. So evaṁ cintetvā kohaññe ṭhatvā vatthāni na paṭiggaṇhi. Manussā “aho appiccho vatāyaṁ ayyo”ti bhiyyoso mattāya pasannamānasā mahantaṁ sakkārasammānaṁ kariṁsu.

Sopi bhattakiccaṁ katvā avidūraṭṭhāne ekaṁ devāyatanaṁ agamāsi. Mahājano tena saddhiṁ eva gantvā taṁ devāyatanaṁ paṭijaggitvā adāsi. So “ime mayhaṁ cīradhāraṇamatte pasīditvā evaṁvidhaṁ sakkārasammānaṁ karonti, etesaṁ mayā ukkaṭṭhavuttinā bhavituṁ vaṭṭatī”ti sallahukaparikkhāro appicchova hutvā vihāsi. “Arahā”ti pana tehi sambhāvīyamāno “arahā”ti attānaṁ amaññi, uparūpari cassa sakkāragarukāro abhivaḍḍhi, lābhī ca ahosi uḷārānaṁ paccayānaṁ. Tena vuttaṁ **“tena kho pana samayena Bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato”**ti-ādi.

Tattha **sakkato**ti sakkaccaṁ ādarena upaṭṭhānavasena sakkato. **Garukato**ti guṇavisesena yuttoti adhippāyena pāsāṇacchattaṁ viya garukaraṇavasena garukato. **Mānito**ti manasā sambhāvanavasena mānito. **Pūjito**ti pupphagandhādīhi pūjāvasena pūjito. **Apacito**ti abhippasannacittehi maggadāna-āsanābhiharaṇādivasena apacito. **Lābhī cīvara -pa- parikkhārānan**ti paṇītapaṇītānaṁ uparūpari upanīyamānānaṁ cīvarādīnaṁ catunnaṁ paccayānaṁ labhanavasena lābhī.

Aparo nayo—**sakkato**ti sakkārappatto. **Garukato**ti garukārappatto. **Mānito**ti bahumānito manasā piyāyito ca. **Pūjito**ti catupaccayābhipūjāya pūjito. **Apacito**ti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapaṇīte denti, so **sakkato.** Yasmiṁ garubhāvaṁ paccupaṭṭhapetvā denti, so **garukato.** Yaṁ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so **mānito.** Yassa sabbampetaṁ pūjanavasena karonti, so **pūjito.** Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṁ karonti, so **apacito.** Bāhiyassa pana te sabbametaṁ akaṁsu. Tena vuttaṁ "Bāhiyo dārucīriyo Suppārake paṭivasati sakkato"ti-ādi. Ettha ca cīvaraṁ so aggaṇhantopi "ehi bhante imaṁ vatthaṁ paṭiggaṇhāhī"ti upanāmanavasena cīvarassāpi "lābhī"tveva vutto.

Rahogatassāti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhūtassa bahūhi manussehi "arahā"ti vuccamānassa tassa idāni vuccamānākārena **cetaso parivitakko udapādi** cittassa micchāsaṅkappo uppajji. Kathaṁ? **ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṁ vā samāpannā, ahaṁ tesaṁ aññataro**ti. Tassattho—ye imasmiṁ sattaloke kilesārīnaṁ hatattā pūjāsakkārādīnañca arahabhāvena arahanto, ye kilesārīnaṁ hananena arahattamaggaṁ samāpannā, tesu ahaṁ ekoti.

Purāṇasālohitāti purimasmiṁ bhavesālohitā bandhusadisā[1] ekato katasamaṇadhammā devatā. Keci pana "purāṇasālohitāti purāṇakāle bhavantare sālohitā mātubhūtā ekā devatā"ti vadanti, taṁ Aṭṭhakathāyaṁ paṭikkhipitvā purimoyevattho gahito.

Pubbe kira Kassapadasabalassa sāsane osakkamāne sāmaṇerādīnaṁ vippakāraṁ disvā satta bhikkhū saṁvegappattā "yāva sāsanaṁ na antaradhāyati, tāva attano patiṭṭhaṁ karissāmā"ti suvaṇṇacetiyaṁ vanditvā araññaṁ paviṭṭhā ekaṁ pabbataṁ disvā "jīvite sālayā nivattantu, nirālayā imaṁ

---

1. Purimasmiṁ bhave lohitabaddhaparisā (Sī)

pabbataṁ abhiruhantū"ti vatvā nisseṇiṁ bandhitvā sabbe taṁ pabbataṁ abhiruyha nisseṇiṁ pātetvā samaṇadhammaṁ kariṁsu. Tesu saṁghatthero ekarattātikkameneva arahattaṁ pāpuṇi. So Uttarakuruto piṇḍapātaṁ ānetvā te bhikkhū "āvuso ito piṇḍapātaṁ paribhuñjathā"ti āha. Te "tumhe bhante attano ānubhāvena evaṁ akattha, mayampi sace tumhe viya visesaṁ nibbattessāma, sayameva āharitvā bhuñjissāmā"ti bhuñjituṁ na icchiṁsu. Tato dutiyadivase dutiyatthero anāgāmiphalaṁ pāpuṇi, sopi tatheva piṇḍapātaṁ ādāya tattha gantvā itare nimantesi, tepi tatheva paṭikkhipiṁsu. Tesu arahattappatto parinibbāyi, anāgāmī Suddhāvāsabhūmiyaṁ nibbatti. Itare pana pañca janā ghaṭentā vāyamantāpi visesaṁ nibbattetuṁ nāsakkhiṁsu. Te asakkontā tattheva parisussitvā devaloke nibbattā ekaṁ Buddhantaraṁ devesuyeva saṁsaritvā imasmiṁ Buddhuppāde devalokato cavitvā tattha tattha kulaghare nibbattiṁsu. Tesu hi eko Pakkusāti[1] rājā ahosi, eko Kumārakassapo, eko Dabbo Mallaputto, eko Sabhiyo paribbājako, eko Bāhiyo dārucīriyo. Tattha yo so anāgāmī brahmaloke nibbatto, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ "purāṇasālohitā devatā"ti. Devaputtopi hi devadhītā viya devo eva devatāti katvā devatāti vuccati "atha kho aññatarā devatā"ti-ādīsu viya. Idha pana brahmā devatāti adhippeto.

Tassa hi brahmuno tattha nibbattasamanantarameva attano brahmasampattiṁ oloketvā āgataṭṭhānaṁ āvajjentassa sattannaṁ janānaṁ pabbataṁ āruyha samaṇadhammakaraṇaṁ, tatthekassa parinibbutabhāvo, anāgāmiphalaṁ patvā attano ca ettha nibbattabhāvo upaṭṭhāsi. So "kattha nu kho itare pañca janā"ti āvajjento kāmāvacaradevaloke tesaṁ nibbattabhāvaṁ ñatvā aparabhāge kālānukālaṁ "kinnu kho karontī"ti tesaṁ pavattiṁ oloketiyeva. Imasmiṁ pana kāle "kahaṁ nu kho"ti āvajjento Bāhiyaṁ Suppārakapaṭṭanaṁ upanissāya dārucīradhāriṁ kohaññena jīvikaṁ kappentaṁ disvā "ayaṁ mayā saddhiṁ pubbe nisseṇiṁ bandhitvā pabbataṁ abhiruhitvā samaṇadhammaṁ karonto atisallekhavuttiyā jīvite

1. Pukkusāti (Sī)

anapekkho arahatāpi ābhataṁ piṇḍapātaṁ aparibhuñjitvā idāni sambhāvanādhippāyo anarahāva arahattaṁ paṭijānitvā vicarati lābhasakkārasilokaṁ nikāmayamāno, Dasabalassa ca nibbattabhāvaṁ na jānāti, handa naṁ saṁvejetvā Budduppādaṁ jānāpessāmī"ti tāvadeva brahmalokato otaritvā rattibhāge Suppārakapaṭṭane dārucīriyassa sammukhe pāturahosi. Bāhiyo attano vasanaṭṭhāne uḷāraṁ obhāsaṁ disvā "kiṁ nu kho etan"ti bahi nikkhamitvā olokento ākāse ṭhitaṁ mahābrahmānaṁ disvā añjaliṁ paggayha "ke tumhe"ti pucchi. Athassa so brahmā "ahaṁ te porāṇakasahāyo tadā anāgāmiphalaṁ patvā brahmaloke nibbatto, tvaṁ pana kiñci visesaṁ nibbattetuṁ asakkonto tadā puthujjanakālakiriyaṁ katvā saṁsaranto idāni titthiyavesadhārī anarahāva samāno 'arahā ahan'ti imaṁ laddhiṁ gahetvā vicarasīti ñatvā āgato, neva kho tvaṁ Bāhiya arahā, paṭinissajjetaṁ pāpakaṁ diṭṭhigataṁ, mā te ahosi dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya, Sammāsambuddho loke uppanno. So hi Bhagavā arahā, gaccha naṁ payirupāsassū"ti āha. Tena vuttaṁ **"atha kho Bāhiyassa dārucīriyassa purāṇasālohitā devatā"**ti-ādi.

Tattha **anukampikā**ti anuggahasīlā karuṇādhikā. **Atthakāmā**ti hitakāmā mettādhikā. Purimapadena cettha Bāhiyassa dukkhāpanayanakāmataṁ tassā devatāya dasseti, pacchimena hitūpasaṁhāraṁ. **Cetasā**ti attano cittena, cetosīsena cettha cetopariyañāṇaṁ gahitanti veditabbaṁ. **Cetoparivitakkan**ti tassa cittappavattiṁ. **Aññāyā**ti jānitvā. **Tenupasaṅkamī**ti seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṁ vā bāhaṁ pasāreyya, pasāritaṁ vā bāhaṁ samiñjeyya, evameva brahmaloke antarahito Bāhiyassa purato pātubhavanavasena upasaṅkami. **Etadavocā**ti "ye kho keci loke arahanto vā"ti-ādipavattamicchāparivitakkaṁ Bāhiyaṁ sahoḍhaṁ[1] coraṁ gaṇhanto viya "neva kho tvaṁ Bāhiya arahā"ti-ādikaṁ etaṁ idāni vuccamānavacanaṁ brahmā avoca. **Neva kho tvaṁ Bāhiya arahā**ti etena tadā Bāhiyassa asekkhabhāvaṁ paṭikkhipati, **nāpi arahattamaggaṁ vā samāpanno**ti

1. Sabhaṇḍaṁ (Sī)

etena sekkhabhāvaṁ, ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. **Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṁ arahā vā assa arahattamaggaṁ vā samāpanno**ti iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha **paṭipadā**ti sīlavisuddhi-ādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggeti paṭipadā. **Assā**ti bhaveyyāti.

Ayañcassa arahattādhimāno kiṁ nissāya uppannoti? "Appicchatāya santuṭṭhitāya sallekhatāya dīgharattaṁ katādhikārattā tadaṅgappahānavasena kilesānaṁ vihatattā arahattādhimāno uppanno"ti keci vadanti. Apare panāhu "Bāhiyo paṭhamādijhānacatukkalābhī, tasmāssa vikkhambhanappahānena kilesānaṁ asamudācārato arahattādhimāno uppajjatī"ti. Tadubhayampi tesaṁ matimattameva "sambhāvanādhippāyo lābhasakkārasilokaṁ nikāmayamāno"ti ca Aṭṭhakathāyaṁ āgatattā. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Atha Bāhiyo ākāse ṭhatvā kathentaṁ mahābrahmānaṁ oloketvā cintesi "aho bhāriyaṁ vata kammaṁ, yamahaṁ arahāti cintesiṁ, ayañca 'arahattagāminī paṭipadāpi te natthī'ti vadati, atthi nu kho loke koci arahā"ti. Atha naṁ pucchi. Tena vuttaṁ **"atha ke carahi devate[1] loke arahanto vā arahattamaggaṁ vā samāpannā"**ti.

Tattha **athā**ti pucchārambhe nipāto. **Ke carahī**ti ke etarahi. **Loke**ti okāsaloke. Ayaṁ hettha adhippāyo—bhājanalokabhūte sakalasmiṁ jambudīpatale kasmiṁ ṭhāne[2] arahanto vā arahattamaggaṁ vā samāpannā etarahi viharanti, yattha mayaṁ te upasaṅkamitvā tesaṁ ovāde ṭhatvā vaṭṭadukkhato muccissāmāti. **Uttaresū**ti Suppārakapaṭṭanato pubbuttaradisābhāgaṁ sandhāya vuttaṁ.

Arahanti ārakattā arahaṁ. Ārakā hi so sabbākilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānaṁ kilesānaṁ viddhaṁsitattā. Arīnaṁ vā hatattā arahaṁ. Bhagavatā hi kilesārayo anavasesato ariyamaggena hatā samucchinnāti. Arānaṁ vā hatattā arahaṁ. Yañca

---

1. Sadevake (Ka)

2. Asukasmiṁ ṭhāne (Ka)

avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādi-abhisaṅkhārāraṁ jarāmaraṇanemi āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā tibhāvarathe samāyojitaṁ anādikālappavattaṁ saṁsāracakkaṁ, tassānena Bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṁ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakarañāṇapharasuṁ gahetvā sabbepi arā hatā vihatā viddhaṁsitāti. Arahatīti vā arahaṁ. Bhagavā hi sadevake loke aggadakkhiṇeyyattā uḷāre cīvarādipaccaye pūjāvisesañca arahati. Rahābhāvato vā Arahaṁ. Tathāgato hi sabbaso samucchinnarāgādikilesattā pāpakilesassāpi asambhavato pāpakaraṇe rahābhāvatopi Arahanti vuccati.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā **Sammāsambuddho.** Bhagavā hi abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato abhisambujjhi. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Abhiññeyyaṁ abhiññātaṁ, bhāvetabbañca bhāvitaṁ.
> Pahātabbaṁ pahīnaṁ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇā"[1] ti.

Apica kusale dhamme anavajjasukhavipākato, akusale dhamme sāvajjadukkhavipākatoti-ādinā sabbattikadukādivasena ayamattho netabbo. Iti aviparītaṁ sayambhuñāṇena sabbākārato sabbadhammānaṁ abhisambuddhattā Sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana Visuddhimagge[2] āgatanayeneva veditabbo. **Arahattāyā**ti aggaphalappaṭilābhāya. **Dhammaṁ desetī**ti ādikalyāṇādiguṇavisesayuttaṁ sīlādipaṭipadādhammaṁ samathavipassanādhammameva vā veneyyajjhāsayānurūpaṁ upadisati katheti.

Saṁvejitoti "dhiratthu vata bho puthujjanabhāvassa, yenāhaṁ anarahāva samāno arahāti amaññiṁ, Sammāsambuddhañca loke uppajjitvā dhammaṁ desentaṁ na jāniṁ, dujjānaṁ kho panidaṁ jīvitaṁ, dujjānaṁ maraṇan"ti saṁvegamāpādito, devatāvacanena yathāvuttenākārena saṁviggamānasoti attho. **Tāvadevā**ti tasmiṁyeva khaṇe. **Suppārakā pakkāmī**ti Buddhoti nāmamapi savanena uppannāya Buddhārammaṇāya pītiyā

---

1. Khu 1. 368; Ma 2. 352 piṭṭhesu. 2. Visuddhi 1. 195 piṭṭhe.

saṁvegena ca codiyamānahadayo Suppārakapaṭṭanato Sāvatthiṁ uddissa pakkanto. **Sabbattha ekarattiparivāsenā**ti sabbasmiṁ magge ekarattivāseneva agamāsi. Suppārakapaṭṭanato hi Sāvatthi vīsayojanasate hoti, tañcāyaṁ ettakaṁ addhānaṁ ekarattivāsena agamāsi. Yadā Suppārakato nikkhanto, tadaheva Sāvatthiṁ sampattoti.

Kathaṁ panāyaṁ evaṁ agamāsīti? Devatānubhāvena, "Buddhānubhāvenā"tipi vadanti. "Sabbattha ekarattiparivāsenā"ti pana vuttattā maggassa ca vīsayojanasatikattā antarāmagge gāmanigamarājadhānīsu yattha yattha rattiyaṁ vasati, tattha tattha dutiyaṁ aruṇaṁ anuṭṭhāpetvā sabbattha ekarattivāseneva Sāvatthiṁ upasaṅkamīti ayamattho dīpito hotīti. Nayidaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ. Sabbasmiṁ vīsayojanasatike magge ekarattivāsenāti imassa atthassa adhippetattā. Ekarattimattaṁ so sakalasmiṁ tasmiṁ magge vasitvā pacchimadivase pubbaṇhasamaye Sāvatthiṁ anuppattoti.

Bhagavāpi Bāhiyassa āgamanaṁ ñatvā "na tāvassa indriyāni paripākaṁ gatāni, khaṇantare pana paripākaṁ gamissantī"ti tassa indriyānaṁ paripākaṁ āgamayamāno mahābhikkhusaṁghaparivuto tasmiṁ khaṇe Sāvatthiṁ piṇḍāya pāvisi. So ca Jetavanaṁ pavisitvā bhuttapātarāse kāyālasiyavimocanatthaṁ abbhokāse caṅkamante sambahule bhikkhū passitvā "kahaṁ nu kho etarahi Bhagavā"ti pucchi. Bhikkhū "Bhagavā Sāvatthiṁ piṇḍāya paviṭṭho"ti vatvā pucchiṁsu "tvaṁ pana kuto āgato"ti. Suppārakapaṭṭanato āgatomhīti. Dūrato āgatosi, nisīda tāva pāde dhovitvā makkhetvā thokaṁ vissamāhi, āgatakāle Satthāraṁ dakkhasīti. "Ahaṁ bhante attano jīvitantarāyaṁ na jānāmi, ekarattenevamhi katthacipi ciraṁ aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikaṁ maggaṁ āgato, Satthāraṁ passitvāva vissamissāmī"ti vatvā taramānarūpo Sāvatthiṁ pavisitvā anopamāya Buddhasiriyā virocamānaṁ Bhagavantaṁ passi. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho Bāhiyo dārucīriyo yena te bhikkhū tenupasaṅkamī"**ti-ādi.

Tattha **kahan**ti kattha. **Nū**ti saṁsaye, **kho**ti padapūraṇe, kasmiṁ nu kho padeseti attho. **Dassanakāmamhā**ti daṭṭhukāmā amha. Mayaṁ hi taṁ

Bhagavantaṁ andho viya cakkhuṁ, badhiro viya sotaṁ, mūgo viya kalyāṇavākkaraṇaṁ, hatthapādavikalo viya hatthapāde, daliddo viya dhanasampadaṁ,[1] kantāraddhānappaṭipanno viya khemantabhūmiṁ, rogābhibhūto viya ārogyaṁ, mahāsamudde bhinnanāvo viya mahākullaṁ passituṁ upasaṅkamituñca icchāmāti dasseti. **Taramānarūpo**ti taramānākāro[2].

Pāsādikanti bāttiṁsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmappabhā-ketumālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiyā rūpakāyadassanabyāvaṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahaṁ. **Pasādanīyan**ti dasabalacatuvesārajjacha-asādhāraṇañāṇa-aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammappabhuti-aparimāṇaguṇagaṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā sarikkhakajanassa[3] pasādanīyaṁ pasīditabbayuttaṁ pasādārahaṁ vā. **Santindriyan**ti cakkhādipañcindriyalolabhāvāpagamanena vūpasantapañcindriyaṁ. **Santamānasan**ti chaṭṭhassa manindriyassa nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasaṁ. **Uttamadamathasamathamanuppattan**ti lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātaṁ uttamaṁ damathaṁ samathañca anuppatvā adhigantvā ṭhitaṁ. **Dantan**ti suparisuddhakāyasamācāratāya ceva hatthapādakukkuccābhāvato davādi-abhāvato[4] ca kāyena dantaṁ. **Guttan**ti suparisuddhavacīsamācāratāya ceva niratthakavācābhāvato davādi-abhāvato ca vācāya guttaṁ. **Yatindriyan**ti suparisuddhamanosamācāratāya ariyiddhiyogena abyāvaṭa-appaṭisaṅkhānupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyaṁ. **Nāgan**ti chandādivasena agamanato, pahīnānaṁ rāgādikilesānaṁ punānāgamanato, kassacipi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhavassa ca agamanatoti imehi kāraṇehi nāgaṁ. Ettha ca pāsādikanti iminā rūpakāyena Bhagavato pamāṇabhūtataṁ dīpeti, pasādanīyanti iminā dhammakāyena, santindriyanti-ādinā sesehi pamāṇabhūtataṁ dīpeti. Tena catuppamāṇike lokasannivāse anavasesato sattānaṁ Bhagavato pamāṇabhāvo pakāsitoti veditabbo.

Evaṁbhūtañca Bhagavantaṁ pantaravīthiyaṁ gacchantaṁ disvā "cirassaṁ vata me Sammāsambuddho diṭṭho"ti haṭṭhatuṭṭho pañcavaṇṇāya pītiyā nirantaraṁ

---

1. Ratanasampadaṁ (Sī)
2. Taramānākāro pāsaṁsiyasaṅgaho vā (Sī, Syā)
3. Parikkhakajanassa (Sī, Syā)
4. Tādibhāvato (Syā)

phuṭasarīro pītivipphāritavivaṭaniccalalocano diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro Bhagavato sarīrappabhāvemajjhaṁ ajjhogāhetvā tattha nimujjanto Bhagavato samīpaṁ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā Bhagavato pāde sambāhanto paricumbanto "desetu me bhante Bhagavā dhamman"ti āha. Tena vuttaṁ **"Bhagavato pāde sirasā nipatitvā Bhagavantaṁ etadavoca 'desetu me bhante Bhagavā dhammaṁ, desetu Sugato dhammaṁ, yaṁ mamassa dīgharattaṁ hitāya sukhāyā'**ti".

Tattha **Sugato**ti sobhanagamanattā, sundaraṁ ṭhānaṁ gatattā, sammā gatattā, sammā gadattā Sugato. Gamanampi hi gatanti vuccati, tañca Bhagavato sobhanaṁ parisuddhaṁ anavajjaṁ. Kiṁ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṁ disaṁ asajjamāno gato, aññepi gametīti sobhanagamanattā Sugato. Sundarañcesa ṭhānaṁ amataṁ nibbānaṁ gatoti sundaraṁ ṭhānaṁ gatattā Sugato. Sammā ca gatattā Sugato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgamanato. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti Sugato. Sakadāgāmi -pa- arahattamaggena -pa- na paccāgacchatīti Sugato"ti[1].

Atha vā sammā gatattāti tīsupi avatthāsu sammāpaṭipattiyā gatattā, suppaṭipannattāti attho. Dīpaṅkarapādamūlato hi paṭṭhāya yāva Mahābodhimaṇḍā, tāva samatiṁsapāramipūritāya sammāpaṭipattiyā ñātatthacariyāya lokatthacariyāya Buddhatthacariyāya koṭiṁ pāpuṇitvā sabbalokassa hitasukhameva paribrūhanto sassataṁ ucchedaṁ kāmasukhaṁ attakilamathanti ime ante anupagacchantiyā anuttarāya bojjhaṅgabhāvanāsaṅkhātāya majjhimāya paṭipadāya ariyasaccesu tato paraṁ samadhigatadhammādhipateyyo sabbasattesu avisayāya sammāpaṭipattiyā ca gato paṭipannoti evampi sammā gatattā Sugato. Sammā cesa gadati yuttaṭṭhāne yuttameva vācaṁ bhāsatīti Sugato. Vuttampi cetaṁ—

---

1. Khu 8. 83, 88 piṭṭhesu.

"Kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsitā kālena sāpadesaṁ pariyantavatiṁ atthasaṁhitan"ti[1].

Aparampi vuttaṁ—

"Yā sā vācā abhūtā atacchā anatthasaṁhitā, yā ca paresaṁ appiyā amanāpā, na taṁ Tathāgato vācaṁ bhāsatī"ti-ādi[2].

Evaṁ sammā gadattāpi Sugato.

Yaṁ mamassa dīgharattaṁ hitāya sukhāyāti yaṁ dhammassa upadisanaṁ cirakālaṁ mama jhānavimokkhādihitāya tadadhigantabbasukhāya ca siyā. **Akālo kho tāva bāhiyā**ti tava dhammadesanāya na tāva kāloti attho. Kiṁ pana Bhagavato sattahitapaṭipattiyā akālopi nāma atthi[3], yato Bhagavā kālavādīti? Vuccate—kāloti cettha veneyyānaṁ indriyaparipākakālo adhippeto. Yasmā pana tadā Bāhiyassa attano indriyānaṁ paripakkāparipakkabhāvo dubbiññeyyo, tasmā Bhagavā taṁ avatvā attano antaravīthiyaṁ ṭhitabhāvamassa kāraṇaṁ apadisanto āha **"antaragharaṁ paviṭṭhamhā"**ti. **Dujjānan**ti dubbiññeyyaṁ. **Jīvitantarāyānan**ti jīvitassa antarāyakaradhammānaṁ vattanaṁ avattanaṁ vāti vatthukāmo sambhamavasena "jīvitantarāyānan"ti āha. Tathā hi anekapaccayappaṭibaddhavuttijīvitaṁ anekarūpā ca tadantarāyā[4]. Vuttaṁ hi—

"Ajjeva kiccamātappaṁ, ko jaññā maraṇaṁ suve.
Na hi no saṅgaraṁ tena, mahāsenena maccunā"[5]ti.

Kasmā panāyaṁ jīvitantarāyameva tāva purakkharoti? "Nimittaññutāya adiṭṭhakosallena vā"ti[6] keci. Apare "devatāya santike jīvitantarāyassa sutattā"ti vadanti. Antimabhavikattā pana upanissayasampattiyā codiyamāno evamāha. Na hi tesaṁ appatta-arahattānaṁ jīvitakkhayo hoti. Kiṁ pana kāraṇā Bhagavā tassa dhammaṁ desetukāmova dvikkhattuṁ paṭikkhipi? Evaṁ kirassa ahosi "imassa maṁ diṭṭhakālato

---

1. Dī 1. 4; Ma 3. 12 piṭṭhesu.
2. Ma 2. 57 piṭṭhe.
3. Natthi (Ka)
4. Bādhakantarāyā (Sī)
5. Ma 3. 226; Khu 10. 128 piṭṭhesu.
6. Ariṭṭhakosallena cāti (?)

paṭṭhāya sakalasarīraṁ pītiyā nirantaraṁ phuṭaṁ, atibalavā pītivego, dhammaṁ sutvāpi na tāva sakkhissati paṭivijjhituṁ. Yāva pana majjhattupekkhā saṇṭhāti, tāva tiṭṭhatu, vīsayojanasataṁ maggaṁ āgatattā darathopissa kāye balavā, sopi tāva paṭippassambhatū"ti. Tasmā dvikkhattuṁ paṭikkhipi. Keci pana "dhammassavane ādarajananatthaṁ Bhagavā evamakāsī"ti vadanti. Tatiyavāraṁ yācito pana majjhattupekkhaṁ darathappaṭipassaddhiṁ paccupaṭṭhitañcassa jīvitantarāyaṁ disvā "idāni dhammadesanāya kālo"ti cintetvā **"tasmā tihā"**ti-ādinā dhammadesanaṁ ārabhi.

Tattha **tasmā**ti yasmā tvaṁussukkajāto hutvā ativiya maṁ yācasi, yasmā vā jīvitantarāyānaṁ dujjānataṁ vadasi, indriyāni ca te paripākaṁ gatāni, tasmā. **Tihā**ti nipātamattaṁ. **Te**ti tayā. **Evan**ti idāni vattabbākāraṁ vadati.

Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnaṁ tissannampi sikkhānaṁ vasena sikkhanaṁ kātabbaṁ. Yathā pana sikkhitabbaṁ, taṁ dassento **"diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissatī"**ti-ādimāha.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamattan**ti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhamattaṁ. Yathā hi cakkhuviññāṇaṁ rūpe rūpamattameva passati, na aniccādisabhāvaṁ, evameva sesaṁ. Cakkhudvārikaviññāṇena hi me diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṁ nāma cakkhuviññāṇena rūpavijānananti attho. Mattanti pamāṇaṁ. Diṭṭhā mattā etassāti diṭṭhamattaṁ, cakkhuviññāṇamattameva cittaṁ bhavissatīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā āpāthagate rūpe cakkhuviññāṇaṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva[1] me javanaṁ bhavissati, cakkhuviññāṇappamāṇeneva javanaṁ ṭhapessāmīti.

Atha vā diṭṭhaṁ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭhaṁ rūpaṁ, diṭṭhamattaṁ nāma tattheva uppannam sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṁ cittattayaṁ. Yathā taṁ na rajjati dussati na muyhati, evaṁ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanādippamāṇena javanaṁ uppādessāmi, nāhaṁ taṁ pamāṇaṁ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṁ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eseva nayo

---

1. Cakkhuviññāṇena rajjanamattameva (Sī, Syā, Ka)

sutamute. **Mutan**ti ca tadārammaṇaviññāṇehi saddhiṁ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṁ veditabbaṁ. **Viññāte viññātamattan**ti ettha pana viññātaṁ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṁ. Tasmiṁ viññāte viññātamattanti āvajjanappamāṇaṁ. Yathā āvajjanaṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ rajjanādivasena ca uppajjituṁ adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṁ ṭhapessāmīti ayamettha attho. **Evaṁ hi te Bāhiya sikkhitabban**ti evaṁ imāya paṭipadāya tayā bāhiya tissannaṁ sikkhānaṁ anuvattanavasena sikkhitabbaṁ.

Iti Bhagavā Bāhiyassa saṁkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṁ chaḷārammaṇabhedabhinnaṁ vipassanāya visayaṁ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa ñātatīraṇapariññaṁ dasseti. Kathaṁ? Ettha hi rūpāyatanaṁ passitabbaṭṭhena diṭṭhaṁ nāma, cakkhuviññāṇaṁ pana saddhiṁ taṁdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṁ pavattamānaṁ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā, yato taṁ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṁ, udayabbayappaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṁ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnaṁ okāsoti. Ayamettha adhippāyo sutādīsupi.

Idāni ñātatīraṇapariññāsu patiṭṭhitassa upari saha maggaphalena pahānapariññaṁ dassetuṁ "**yato kho te Bāhiyā**"ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **yato**ti yadā, yasmā vā. **Te**ti tava. **Tato**ti tadā, tasmā vā. **Tenā**ti tena diṭṭhādinā, diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā vā. Idaṁ vuttaṁ hoti—Bāhiya tava yasmiṁ kāle yena vā kāraṇena diṭṭhādīsu mayā vuttavidhiṁ paṭipajjantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādimattaṁ bhavissati, tasmiṁ kāle tena vā kāraṇena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, pahīnarāgādikattā tena vā diṭṭhādinā saha paṭibaddho na bhavissasīti. **Tato tvaṁ Bāhiya na tatthā**ti yadā yasmā vā tvaṁ tena rāgena vā ratto dosena vā duṭṭho mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā tasmā vā tvaṁ tattha diṭṭhādike na bhavissasi, tasmiṁ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā "etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā"ti taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno patiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvatā pahānapariññaṁ matthakaṁ pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā.

Tato tvaṁ Bāhiya nevidha na huraṁ na ubhayamantarenāti yadā tvaṁ Bāhiya tena rāgādinā tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvaṁ neva idhaloke na paraloke na ubhayatthāpi. **Esevanto dukkhassā**ti kilesadukkhassa ca vaṭṭadukkhassa ca ayameva hi anto ayaṁ parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha attho. Ye pana "ubhayamantarenā"ti padaṁ gahetvā antarābhavaṁ nāma icchanti, tesaṁ taṁ micchā. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. Antarenāti vacanaṁ pana vikappantaradīpanaṁ, tasmā ayamettha attho "neva idha ne huraṁ aparo vikappo na ubhayan"ti.

Atha vā antarenāti vacanaṁ pana vikappantarābhāvadīpanaṁ, tassattho "neva idha na huraṁ ubhayamantare pana na aññaṭṭhānaṁ atthī"ti. Yepi ca "antarāparinibbāyī sambhavesī"ti ca imesaṁ suttapadānaṁ atthaṁ ayoniso gahetvā "atthiyeva antarābhavo"tivadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṁ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyatīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na bhavissanti, te khīṇāsavā purimapade bhūtāti vuttā. Tabbiruddhatāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasaṁyojanattā sekhā puthujjanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajajalābujasattā yāva aṇḍakosaṁ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṁsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṁ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino, tato paraṁ bhūtāti attho. Tasmā natthīti paṭikkhipitabbā. Sati hi ujuke Pāḷi-anugate atthe kiṁ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena parikappitena payojananti.

Ye pana "santānavasena pavattamānānaṁ dhammānaṁ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho, yathā taṁ vīhi-ādi-aviññāṇakasantāne, evaṁ saviññāṇasantānepi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṁ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, na aññathā"ti yuttiṁ vadanti. Tena hi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṁ

kāyaṁ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva avicchinnadese dhammānaṁ pavatti icchitā, yadipi siyā iddhimantānaṁ iddhivisayo acinteyyoti. Taṁ idhāpi samānaṁ[1] "kammavipāko acinteyyo"ti vacanato[2]. Tasmā taṁ tesaṁ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmiṁ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṁ paccayuppannaṁ nibbattamānaṁ dissati, tasmā na sabbaṁ sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavakathāvicāro Kathāvatthupakaraṇassa[3] Ṭīkāyaṁ gahetabbo.

Apare pana **"idhā**ti kāmabhavo, **huran**ti arūpabhavo, **ubhayamantarenā**ti rūpabhavo vutto"ti. Aññe **"idhā**ti ajjhattikāyatanāni, **huran**ti bāhirāyatanāni, **ubhayamantarenā**ti cittacetasikā"ti. **"Idhā**ti vā paccayadhammā, **huran**ti paccayuppannadhammā, **ubhayamantarenā**ti paṇṇattidhammā vuttā"ti vadanti. Taṁ sabbaṁ Aṭṭhakathāsu natthi. Evaṁ tāva "diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissatī"ti-ādinā diṭṭhādivasena catudhā tebhūmakadhammā saṅgahetabbā. Tattha subhasukhanicca-attaggāhaparivajjanamukhena asubhadukkhāniccānattānupassanā dassitāti heṭṭhimāhi visuddhīhi saddhiṁ saṅkhepeneva vipassanā kathitā. "Tato tvaṁ Bāhiya na tenā"ti iminā rāgādīnaṁ samucchedassa adhippetattā maggo. "Tato tvaṁ Bāhiya na tatthā"ti iminā phalaṁ. "Nevidhā"ti-ādinā anupādisesā parinibbānadhātu kathitāti daṭṭhabbaṁ. Tena vuttaṁ **"atha kho Bāhiyassa -pa- āsavehi cittaṁ vimuccī"**ti.

Imāya saṁkhittapadāya desanāya **tāvadevā**ti tasmiṁ yeva khaṇe, na kālantare. **Anupādāyā**ti aggahetvā. **Āsavehī**ti ābhavaggaṁ āgotrabhuṁ savanato pavattanato cirapārivāsiyaṭṭhena madirādi-āsavasadisatāyaca "āsavā"ti laddhanāmehi kāmarāgādīhi. **Vimuccī**ti samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimucci nissajji. So hi Satthu dhammaṁ suṇanto eva sīlāni sodhetvā yathāladdhaṁ cittasamādhiṁ nissāya vipassanaṁ paṭṭhapetvā khippābhiññatāya tāvadeva sabbāsave

---

1. Pamāṇaṁ (Ka) 2. Aṁ 1. 392 piṭṭhe.
3. Abhi 4. 269; Abhi-Ṭṭha 3. 205 taṭṭtīkāyaṁ.

khepetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇi. So saṁsārasotaṁ chinditvā katavaṭṭapariyanto antimadehadharo hutvā ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇāsu pavattāsu dhammatāya codiyamāno Bhagavantaṁ pabbajjaṁ yāci. "Paripuṇṇaṁ te pattacīvaran"ti puṭṭho "na paripuṇṇan"ti āha. Atha naṁ Satthā "tena hi pattacīvaraṁ pariyesā"ti vatvā pakkāmi. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā -pa- pakkāmī**"ti.

So kira Kassapadasabalassa sāsane vīsa vassasahassāni samaṇadhammaṁ karonto "bhikkhunā nāma attanā paccaye labhitvā yathādānaṁ karontena attanāva paribhuñjituṁ vaṭṭatī"ti ekassa bhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅgahaṁ nākāsi, tenassa ehibhikkhu-upasampadāya upanissayo nāhosi. Keci panāhu "so kira Buddhasuññe loke coro hutvā dhanukalāpaṁ sannayhitvā araññe corikaṁ karonto ekaṁ Paccekabuddhaṁ disvā pattacīvaralobhena taṁ usunā vijjhitvā pattacīvaraṁ gaṇhi, tenassa iddhimayapattacīvaraṁ na uppajjissatīti, Satthā taṁ ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṁ na adāsī"ti. Tampi pattacīvarapariyesanaṁ caramānaṁ ekā dhenu vegena āpatantī paharitvā jīvitakkhayaṁ pāpesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"atha kho acirapakkantassa Bhagavato Bāhiyaṁ dārucīriyaṁ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī**"ti.

Tattha **acirapakkantassā**ti na ciraṁ pakkantassa Bhagavato. **Gāvī taruṇavacchā**ti ekā yakkhinī taruṇavacchadhenurūpā. **Adhipatitvā**ti abhibhavitvā madditvā. **Jīvitā voropesī**ti purimasmiṁ attabhāve laddhāghātatāya diṭṭhamatteneva vericittaṁ uppādetvā siṅgena paharitvā jīvitā voropesi.

Satthā piṇḍāya caritvā katabhattakicco sambahulehi bhikkhūhi saddhiṁ nagarato nikkhamanto Bāhiyassa sarīraṁ saṅkāraṭṭhāne patitaṁ disvā bhikkhū āṇāpesi "bhikkhave ekasmiṁ gharadvāre ṭhatvā mañcakaṁ āharāpetvā idaṁ sarīraṁ nagarato nīharitvā jhāpetvā thūpaṁ karothā"ti, bhikkhū tathā akaṁsu. Katvā ca pana vihāraṁ gantvā Satthāraṁ upasaṅkamitvā attanā katakiccaṁ ārocetvā tassa abhisamparāyaṁ pucchiṁsu. Atha nesaṁ Bhagavā tassa parinibbutabhāvaṁ ācikkhi. Bhikkhū "tumhe bhante 'Bāhiyo dārucīriyo arahattaṁ patto'ti vadatha, kadāso arahattaṁ

patto”ti pucchiṁsu. “Mama dhammaṁ sutakāle”ti ca vutte “kadā panassa tumhehi dhammo kathito”ti. Piṇḍāya carantena ajjeva antaravīthiyaṁ ṭhatvāti. Appamattako so bhante tumhehi antaravīthiyaṁ ṭhatvā kathitadhammo, kathaṁ so tāvatakena visesaṁ nibbattesīti. “Kiṁ bhikkhave mama dhammaṁ ‘appaṁ vā bahuṁ vā’ti pamiṇatha, anekāni gāthāsahassānipi anatthasaṁhitāni na seyyo, atthanissitaṁ pana ekampi gāthāpadaṁ seyyo”ti dassento—

“Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasañhitā.
Ekaṁ gāthāpadaṁ seyyo, yaṁ sutvā upasammatī”ti[1]—

Dhammapade imaṁ gāthaṁ vatvā “na kevalaṁ so parinibbānamattena, atha kho mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ khippābhiññānaṁ aggabhāvenapi pūjāraho”ti dassento “etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ khippābhiññānaṁ, yadidaṁ Bāhiyo dārucīriyo”ti[2] taṁ āyasmantaṁ etadagge ṭhapesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **“atha kho Bhagavā Sāvatthiyaṁ piṇḍāya caritvā -pa- parinibbuto bhikkhave Bāhiyo dārucīriyo”**ti.

Tattha **pacchābhattan**ti bhattakiccato pacchā. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātapariyesanato paṭinivatto. Padadvayenāpi katabhattakiccoti vuttaṁ hoti. **Nīharitvā**ti nagarato bahi netvā. **Jhāpethā**ti dahatha. **Thū pañcassa karothā**ti assa Bāhiyassa sarīradhātuyo gahetvā citiyañca karotha. Tattha kāraṇamāha “**sabrahmacārī vo bhikkhave kālakato**”ti. Tassattho—yaṁ tumhe seṭṭhaṭṭhena brahmaṁ adhisīlādipaṭipattidhammaṁ sandiṭṭhaṁ caratha, taṁ so tumhehi samānaṁ brahmaṁ acarīti sabrahmacārī maraṇakālassa pattiyāva kālakato, tasmā taṁ mañcakena nīharitvā jhāpetha, thūpañcassa karothāti.

Tassa kā gatīti pañcasu gatīsu tassa katamā gati upapatti bhavabhūtā, **gatī**ti vā nipphatti, ariyo puthujjano vāti kā niṭṭhāti attho. **Abhisamparāyo**ti pecca bhavuppatti bhavanirodho vā. Kiñcāpi tassa thūpakaraṇāṇattiyāva parinibbutabhāvo atthato pakāsito hoti, ye pana bhikkhū tattakena na jāniṁsu, te “tassa kā

---

1. Khu 1. 28 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.

gatī"ti pucchiṁsu. Pākaṭataraṁ vā kārāpetukāmā tathā Bhagavantaṁ pucchiṁsu.

Paṇḍitoti aggamaggapaññāya adhigatattā paṇḍena ito gato pavattoti paṇḍito. **Paccapādī**ti paṭipajji. **Dhammassā**ti lokuttaradhammassa. **Anudhamman**ti sīlavisuddhi-ādipaṭipadādhammaṁ. Atha vā **dhammassā**ti nibbānadhammassa. **Anudhamman**ti ariyamaggaphaladhammaṁ. **Na ca maṁ dhammādhikaraṇan**ti dhammadesanāhetu na ca maṁ vihesesi yathānusiṭṭhaṁ paṭipannattā. Yo hi Satthu santike dhammaṁ sutvā kammaṭṭhānaṁ vā gahetvā yathānusiṭṭhaṁ na paṭipajjati, so Satthāraṁ viheseti nāma. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "vihiṁsasaññī paguṇaṁ na bhāsiṁ, dhammaṁ paṇītaṁ manujesu brahme"ti[1]. Atha vā **na camaṁ dhammādhikaraṇan**ti na ca imaṁ dhammādhikaraṇaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—vaṭṭadukkhato niyyānahetubhūtaṁ imaṁ mama sāsanadhammaṁ suppaṭipannattā na viheseti. Duppaṭipanno hi sāsanaṁ bhindanto Satthu dhammasarīre pahāraṁ deti nāma. Ayaṁ pana sammāpaṭipattiṁ matthakaṁ pāpetvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Tena vuttaṁ **"parinibbuto bhikkhave Bāhiyo dārucīriyo"**ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ therassa Bāhiyassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutabhāvaṁ, tathā parinibbutānañca khīṇāsavānaṁ gatiyā pacurajanehi[2] dubbiññeyyabhāvaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ appatiṭṭhitaparinibbānānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yatthā**ti yasmiṁ nibbāne[3] āpo ca na gādhati, pathavī ca tejo ca vāyo ca na gādhati na patiṭṭhāti. Kasmā? Nibbānassa asaṅkhatasabhāvattā. Na hi tattha saṅkhatadhammānaṁ lesopi sambhavati. **Sukkā**ti sukkavaṇṇatāya sukkāti laddhanāmā gahanakkhattatārakā. **Na jotantī**ti na bhāsanti. **Ādicco nappakāsatī**ti tīsu dīpesu ekasmiṁ khaṇe ālokapharaṇasamattho ādiccopi ābhāvasena na dibbati. **Na tattha candimā bhātī**ti satipi bhāsurabhāve kantasītalakiraṇo candopi tasmiṁ nibbāne abhāvato eva attano juṇhāvibhāsanena[4] na virocati. Yadi tattha candimasūriyādayo natthi, lokantaro viya

---

1. Vi 3. 10; Ma 1. 226; Ma 2. 293 piṭṭhesu.
2. Puthujjanehi (Sī)
3. Yassaṁ nibbānadhātuyaṁ (Sī)
4. Juṇhaviddhaṁsanena (Syā)

niccandhakārameva taṁ bhaveyyāti āsaṅkaṁ sandhāyāha **“tamo tattha na vijjatī”**ti. Sati hi rūpābhāve tamo nāma na siyā.

Yadā ca attanā vedi, Muni monena brāhmaṇoti catusaccamunanato monanti laddhanāmena maggañāṇena kāyamoneyyādīhi ca samannāgatattā “Munī”ti laddhanāmo ariyasāvakabrāhmaṇo teneva monasaṅkhātena paṭivedhañāṇena yadā yasmiṁ kāle aggamaggakkhaṇe attanā sayameva anussavādike pahāya attapaccakkhaṁ katvā nibbānaṁ vedi paṭivijjhi. “Avedī”tipi pāṭho, aññāsīti attho. **Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatī**ti **athā**ti tassa nibbānassa jānanato pacchā. **Rūpā**ti rūpadhammā, tena pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca gahito hoti. **Arūpā**ti arūpadhammā, tena rūpenāmissīkato arūpabhavo gahito hoti. So “catuvokārabhavo”tipi vuccati. **Sukhadukkhā**ti sabbattha uppajjanakasukhadukkhatopi vaṭṭato. Atha vā **rūpā**ti rūpalokapaṭisandhito. **Arūpā**ti arūpalokapaṭisandhito. **Sukhadukkhā**ti kāmāvacarapaṭisandhito. Kāmabhavo hi byāmissasukhadukkho. Evametasmā sakalatopi vaṭṭato accantameva muccatīti gāthādvayenapi Bhagavā “mayhaṁ puttassa Bāhiyassa evarūpā nibbānagatī”ti dasseti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Bodhivaggavaṇṇanā.

2. Mucalindavagga

1. Mucalindasuttavaṇṇanā

11. Mucalindavaggassa paṭhame **Mucalindamūle**ti ettha Mucalindo vuccati nīparukkho, so "Niculo"tipi vuccati, tassa samīpe. Keci pana "Mucaloti tassa rukkhassa nāmaṁ, taṁ vanajeṭṭhakatāya pana Mucalindoti vuttan"ti vadanti. **Mahā akālamegho**ti asampatte vassakāle uppannamahāmegho. So hi gimhānaṁ pacchime māse sakalacakkavāḷagabbhaṁ pūrento udapādi. **Sattāhavaddalikā**ti tasmiṁ uppanne sattāhaṁ avicchinnavuṭṭhikā ahosi. **Sītavātaduddinī**ti sā ca sattāhavaddalikā udakaphusitasammissena sītavātena samantato paribbhamantena dusitadivasattā duddinī nāma ahosi. **Mucalindo nāma nāgarājā**ti tasseva Mucalindarukkhassa samīpe pokkharaṇiyā heṭṭhā Nāgabhavanaṁ atthi, tattha nibbatto mahānubhāvo nāgarājā. **Sakabhavanā**ti attano Nāgabhavanato. **Sattakkhattuṁ bhogehi parikkhipitvā**ti sattavāre attano sarīrabhogehi Bhagavato kāyaṁ parivāretvā. **Uparimuddhani mahantaṁ phaṇaṁ vihaccā**ti Bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṁ phaṇaṁ pasāretvā. "Phaṇaṁ karitvā"tipi pāṭho, so evattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi "Bhagavā ca mayhaṁ bhavanasamīpe rukkhamūle nisinno, ayañca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṁ vaṭṭatī"ti. So sattaratanamayaṁ pāsādaṁ nimminituṁ sakkontopi "evaṁ kate kāyasāro gahito na bhavissati, Dasabalassa kāyaveyyāvaccaṁ karissāmī"ti mahantaṁ attabhāvaṁ katvā Satthāraṁ sattakkhattuṁ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṁ katvā dhāresi. "Parikkhepabbhantaraṁ lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṁ ahosī"ti Khandhakaṭṭhakathāyaṁ[1] vuttaṁ. Majjhimaṭṭhakathāyaṁ[2] pana "heṭṭhālohapāsādappamāṇan"ti. "Icchiticchitena iriyāpathena Satthā viharissatī"ti kira nāgarājassa ajjhāsayo. Bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṁ vītināmesi. Tañca ṭhānaṁ supihi tavātapānaṁ suphusita-aggaḷadvāraṁ kūṭāgāraṁ viya ahosi. **Mā Bhagavantaṁ sīta**nti-ādi tassa tathā karitvā ṭhānakāraṇaparidīpanaṁ[3]. So

---

1. Vi-Ṭṭha 3. 240 piṭṭhe.
2. Ma-Ṭṭha 2. 90 piṭṭhe.
3. Tassa ṭhānakaraṇaparidīpanaṁ (Sī)

hi “mā Bhagavantaṁ sītaṁ bādhayittha, mā uṇhaṁ, mā ḍaṁsādisamphasso bādhayitthā”ti tathā karitvā aṭṭhāsi.

Tattha kiñcāpi sattāhavaddalikāya uṇhameva natthi, sace pana antarantarā megho vigaccheyya, uṇhaṁ bhaveyya, tampi mā bādhayittāti evaṁ tassa cintetuṁ yuttaṁ. Keci panettha vadanti “uṇhaggahaṇaṁ bhogaparikkhepassa vipulabhāvakaraṇe kāraṇakittanaṁ. Khuddake hi tasmiṁ Bhagavantaṁ nāgassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakaraṇena pana tādisaṁ mā uṇhaṁ bādhayitthāti tathā karitvā aṭṭhāsīti.

Viddhanti ubbiddhaṁ, meghavigamena dūrībhūtanti attho. **Vigatavalāhakan**ti apagatameghaṁ. **Devan**ti ākāsaṁ. **Viditvā**ti “idāni vigatavalāhako ākāso, natthi Bhagavato sītādi-upaddavo”ti ñatvā. **Viniveṭhetvā**ti apanetvā. **Sakavaṇṇan**ti attano nāgarūpaṁ. **Paṭisaṁharitvā**ti antaradhāpetvā. **Māṇavakavaṇṇan**ti kumārakarūpaṁ.

Etamatthanti vivekasukhappaṭisaṁvedino yattha katthaci sukhameva hotīti etamatthaṁ sabbākārena jānitvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ vivekasukhānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **sukho viveko**ti nibbānasaṅkhāto upadhiviveko sukho. **Tuṭṭhassā**ti catumaggañāṇasantosena tuṭṭhassa. **Sutadhammassā**ti pakāsitadhammassa vissutadhammassa. **Passato**ti taṁ vivekaṁ, yaṁ vā kiñci passitabbaṁ nāma, taṁ sabbaṁ attano vīriyabalādhigatena ñāṇacakkhunā passantassa. **Abyāpajjan**ti akuppanabhāvo, etena mettāpubbabhāgo dassito. **Pāṇabhūtesu saṁyamo**ti sattesu ca saṁyamo avihiṁsanabhāvo sukhoti attho, etena karuṇāpubbabhāgo dassito.

Sukhā virāgatā loketi vigatarāgatāpi loke sukhā. Kīdisī? **Kāmānaṁ samatikkamo**ti, yā kāmānaṁ samatikkamoti vuccati, sā vigatarāgatāpi sukhāti attho, etena anāgāmimaggo kathito. **Asmimānassa yo vinayo**ti iminā pana arahattaṁ kathitaṁ. Arahattaṁ hi asmimānassa paṭippassaddhivinayoti vuccati, ito parañca sukhaṁ nāma natthi, tenāha **“etaṁ ve paramaṁ sukhan”**ti. Evaṁ arahattena desanāya kūṭaṁ gaṇhīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sambahulānan**ti Vinayapariyāyena tayo janā "sambahulā"ti vuccanti, tato paraṁ saṁgho. Suttantapariyāyena pana tayo tayo eva, tato uddhaṁ sambahulā. Tasmā idhāpi suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Upaṭṭhānasālāyan**ti dhammasabhāmaṇḍape. Sā hi dhammaṁ desetuṁ āgatassa Tathāgatassa bhikkhūnaṁ upaṭṭhānakaraṇaṭṭhānanti "upaṭṭhānasālā"ti vuccati. Atha vā yattha bhikkhū vinayaṁ vinicchinanti, dhammaṁ kathenti, sākacchaṁ samāpajjanti, sannipatanavasena pakatiyā upatiṭṭhanti, sā sālāpi maṇḍapopi "upaṭṭhānasālā"tveva vuccati. Tatthāpi hi Buddhāsanaṁ niccaṁ paññattameva hoti. Idaṁ hi Buddhānaṁ dharamānakāle bhikkhūnaṁ cārittaṁ. **Sannisinnānan**ti nisajjanavasena saṅgamma nisinnānaṁ. **Sannipatitānan**ti tato tato āgantvā sannipatanavasena sannipatitānaṁ. Atha vā Buddhāsanaṁ purato katvā Satthu sammukhe viya ādaruppattiyā sakkaccaṁ nisīdanavasena sannisinnānaṁ, samānajjhāsayattā aññamaññasmiṁ ajjhāsayena suṭṭhu sammā ca nipatanavasena sannipatitānaṁ. **Ayan**ti idāni vuccamānaṁ niddisati. **Antarākathā**ti kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnaṁ antarā aññā ekā kathā, atha vā majjhanhike laddhassa Sugatovādassa, sāyaṁ labhitabbassa dhammassavanassa ca antarā pavattattā antarākathā, samaṇasamācārasseva vā antarā pavattā aññā ekā kathāti antarākathā. **Udapādī**ti uppannā.

Imesaṁ dvinnaṁ rājūnanti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Mahaddhanataro vā**ti-ādīsu pathaviyaṁ nikhaṇitvā ṭhapitaṁ sattaratananicayasaṅkhātaṁ mahantaṁ dhanaṁ etassāti mahaddhano, dvīsu ayaṁ atisayena mahaddhanoti **mahaddhanataro.** Vāsaddo vikappattho. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—niccaparibbayavasena mahanto bhogo etassāti **mahābhogo.** Devasikaṁ pavisana-āyabhūto mahanto koso etassāti **mahākoso.** Apare pana "devasikaṁ pavisana-āyabhūtaṁ maṇisārapheggumbādibhedabhinnaṁ pariggahavatthu dhanaṁ, tadeva sāragabbhādīsu nihitaṁ koso"ti vadanti. Vajiro mahānīlo indanīlo marakato veḷuriyo padumarāgo phussarāgo kakketano pulāko[1] vimalo

1. Phulāko (Sī, Syā)

lohitaṅko phaliko pavāḷo jotiraso[1] gomuttako gomedako sogandhiko muttā saṅkho añjanamūlo rājapaṭṭo[2] amataṁsako[3] piyako[4] brāhmaṇī cāti catubbīsati **maṇi** nāma. Satta lohāni kahāpaṇo ca **sāro** nāma. Sayanacchādanapāvuraṇagajadantasilādīni[5] **pheggu** nāma. Candanāgarukuṅkumatagarakappūrādi **gumbā** nāma. Tattha purimena ādisaddena sālivīhi-ādimuggamāsādipubbaṇṇāparaṇṇabhedaṁ dhaññavikatiṁ ādiṁ katvā yaṁ sattānaṁ upabhogaparibhogabhūtaṁ vatthu, taṁ sabbaṁ saṅgayhati. Mahantaṁ vijitaṁ raṭṭhaṁ etassāti **mahāvāhano.** Mahantaṁ senābalañceva thāmabalañca etassāti **mahabbalo.** Icchitanibbattisaṅkhātā puññakammanipphannā mahatī iddhi etassāti **mahiddhiko.** Tejasaṅkhāto ussāhamantapabhusattisaṅkhāto vā mahanto ānubhāvo etassāti **mahānubhāvo.**

Ettha ca paṭhamena āyasampadā, dutiyena vittūpakaraṇasampadā, tatiyena vibhavasampadā, catutthena janapadasampadā, pañcamena yānasampadā, chaṭṭhena parivārasampadāya saddhiṁ attasampadā, sattamena puññakammasampadā, aṭṭhamena pabhāvasampadā tesaṁ rājūnaṁ pakāsitā hoti. Tena yā sā sāmisampatti amaccasampatti senāsampatti raṭṭhasampatti vibhavasampatti mittasampatti duggasampattīti satta pakatisampadā rājūnaṁ icchitabbā, tā sabbā yathārahaṁ paridīpitāti veditabbā.

Dānādīhi catūhi saṅgahavatthūhi parisaṁ rañjetīti **rājā.** Magadhānaṁ issaroti **Māgadho.** Mahatiyā senāya samannāgatattā seniyagottattā vā **seniyo.** Bimbi vuccati suvaṇṇaṁ, tasmā sārabimbivaṇṇatāya **Bimbisāro.** Keci pana "nāmamevetaṁ tassa rañño"ti vadanti. Paccāmittaṁ[6] parasenaṁ jinātīti **Pasenadi.** Kosalaraṭṭhassa adhipatīti **Kosalo. Ayañcarahī**ti ettha **carahī**ti nipātamattaṁ. **Vippakatā**ti apariyositā, ayaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ antarākathā aniṭṭhitāti attho.

Sāyanhasamayanti sāyanhe ekaṁ samayaṁ. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti tato tato rūpādi-ārammaṇato cittassa paṭisaṁharaṇato

1. Jotiraṅgo (Sī) 2. Rājāvaṭṭo (Sī, Syā) 3. Amataṁsuko (Sī)
4. Sasako (Syā) 5. Pāpuraṇarattacelādīni (Sī, Syā) 6. Paccuddhaṁ (Ka)

paṭisallānasaṅkhātāya phalasamāpattito yathākālaparicchedaṁ vuṭṭhito. Bhagavā hi pubbaṇhasamayaṁ bhikkhusaṁghaparivuto Sāvatthiṁ pavisitvā bhikkhūnaṁ sulabhapiṇḍapātaṁ katvā katabhattakicco bhikkhūhi saddhiṁ Sāvatthito nikkhamitvā vihāraṁ pavisitvā Gandhakuṭippamukhe ṭhatvā vattaṁ dassetvā ṭhitānaṁ bhikkhūnaṁ yathāsamuṭṭyitaṁ Sugatovādaṁ datvā tesu araññarukkhamūlādidivāṭṭhānaṁ uddissa gatesu Gandhakuṭiṁ pavisitvā phalasamāpattisukhena divasabhāgaṁ vītināmetvā yathākālaparicchede samāpattito vuṭṭhāya "mayhaṁ upagamanaṁ āgamayamānā catasso parisā sakalavihāraṁ paripūrentiyo nisinnā, idāni me dhammadesanatthaṁ dhammasabhāmaṇḍalaṁ upagantuṁkālo"ti āsanato vuṭṭhāya kesarasīho viya Kañcanaguhāya surabhigandhakuṭito nikkhamitvā yūthaṁ upasaṅkamanto mattavaravāraṇo viya akāyacāpallena cāruvikkantagamano asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitabāttiṁsamahāpurisalakkhaṇasamujjalāya byāmappabhāya parikkhepavilāsasampannāya pabhassaraketumālālaṅkatāya nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṁ vasena chabbaṇṇabuddharaṁsiyo vissajjentiyā acinteyyānubhāvāya anupamāya Buddhalīlāya samannāgatāya rūpakāyasampattiyā sakalavihāraṁ ekālokaṁ kurumāno upaṭṭhānasālaṁ upasaṅkami. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā -pa- tenupasaṅkamī"**ti.

Evaṁ upasaṅkamitvā vattaṁ dassetvā nisinne te bhikkhū tuṇhībhūte disvā "mayi akathente ime bhikkhū Buddhagāravena kappampi na kathessantī"ti kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ **Kāya nuttha bhikkhave**"ti-ādemāha. Tattha**kāyanutthā**ti katamāya nu bhavatha. "Kāya notthā"tipi Pāḷi, so evattho, "kāya nvetthā"tipi paṭhanti, tassa katamāya nu etthāti attho. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—bhikkhave katamāya nāma kathāya idha sannisinnā bhavatha, katamā ca tumhākaṁ kathā mamāgamanapaccayā aniṭṭhitā, taṁ niṭṭhāpessāmīti[1] evaṁ sabbaññupavāraṇāya pavāresi.

Na khvetanti na kho etaṁ, ayameva vā pāṭho. "Na khotan"tipi paṭhanti, na kho etaṁicceva padavibhāgo. **Kulaputtānan**ti jāti-ācārakulaputtānaṁ. **Saddhā**ti saddhāya, kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca. **Agārasmā**ti gharato, gahaṭṭhabhāvāti attho. **Anagāriyan**ti pabbajjaṁ. **Pabbajitānan**ti

1. Niṭhapeyyāthāti (Sī, Syā)

upagatānaṁ. **Yan**ti kiriyāparāmasanaṁ. Tatthāyaṁ padayojanā—bhikkhave tumhe neva rājābhinītā na corābhinītā na iṇaṭṭā na jīvitapakatā pabbajitā, atha kho saddhāya agārato nikkhamitvā mama sāsane pabbajitā, tumhe etarahi evarūpiṁ rājappaṭisaṁyuttaṁ tiracchānakathaṁ katheyyātha, yaṁ evarūpāya kathāya kathanaṁ, etaṁ tumhākaṁ na kho patirūpaṁ na yuttamevāti.

Evaṁ sannipatitānaṁ pabbajitānaṁ appatirūpaṁ paṭikkhipitvā idāni nesaṁ patirūpaṁ paṭipattiṁ anujānanto "**sannipatitānaṁ vo bhikkhave dvayaṁ karaṇīyaṁ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo**"ti āha. Tattha **vo**ti tumhākaṁ. Karaṇīyanti hi padaṁ apekkhitvā kattari sāmivacanametaṁ, tasmā tumhehīti attho. **Dvayaṁ karaṇīyan**ti dve kātabbā. **Dhammī kathā**ti catusaccadhammato anapetā kathā, pavattinivattiparidīpinī dhammadesanāti attho. Dasakathāvatthusaṅkhātāpi hi[1] dhammakathā tadekadesā evāti. **Ariyo**ti ekantahitāvahattā ariyo, visuddho uttamoti vā ariyo. **Tuṇhībhāvo**ti samathavipassanābhāvanābhūtaṁ akathanaṁ. Keci pana "vacīsaṅkhārapaṭipakkhabhāvato dutiyajjhānaṁ ariyo tuṇhībhāvo"ti vadanti. Apare "catutthajjhānaṁ ariyo tuṇhībhāvo"ti vadanti. Ayaṁ panettha attho—bhikkhave cittavivekassa paribrūhanatthaṁ vivekaṭṭhakāyā suññāgāre viharantā sace kadāci sannipatatha, evaṁ sannipatitehi tumhehi "assutaṁ sāveti sutaṁ vā pariyodapetī"ti vuttanayena aññamaññassūpakārāya khandhādīnaṁ aniccatādipaṭisaṁyuttā dhammakathā vā pavattetabbā, aññamaññaṁ abyābādhanatthaṁ jhānasamāpattiyā vā viharitabbanti.

Tattha purimena karaṇīyavacanena anotiṇṇānaṁ sāsane otaraṇūpāyaṁ dasseti, pacchimena otiṇṇānaṁ saṁsārato nissaraṇūpāyaṁ. Purimena vā āgamaveyyattiye niyojeti, pacchimena adhigamaveyyattiye. Atha vā purimena sammādiṭṭhiyā paṭhamaṁ uppattihetuṁ dīpeti, dutiyena dutiyaṁ. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Dveme bhikkhave hetū dve paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso, paccattañca yoniso manasikāro"ti[2].

---

1. Dasakathāvatthugabbhāpihi (Syā)
2. Aṁ 1. 87 piṭṭhe.

Purimena vā lokiyasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇaṁ vibhāveti, pacchimena lokuttarasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇanti evamādinā ettha yojanā veditabbā.

Etamatthaṁ viditvāti tehi bhikkhūhi kittitakāmasampattito jhānādisampatti santatarā ceva paṇītatarā cāti etamatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ ariyavihārasukhānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yañca kāmasukhaṁloke**ti lokasaddo "khandhaloko āyatanaloko dhātuloko"ti-ādīsu[1] saṅkhāresu āgato.

"Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocanā.
Tāva sahassadhā loko,
Ettha te vattatī vaso"ti—

ādīsu[2] okāse āgato. "Addasā kho Bhagavā Buddhacakkhunā lokaṁ volokento"ti-ādīsu[3] sattesu. Idha pana sattaloke okāsaloke ca veditabbo. Tasmā Avīcito paṭṭhāya upari brahmalokato[4] heṭṭhā etasmiṁ loke yaṁ vatthukāme paṭicca kilesakāmavasena uppajjanato kāmasahagataṁ sukhaṁ. **Yañcidaṁ diviyaṁ sukhan**ti yañca idaṁ divi bhavaṁ dibbavihāravasena ca laddhabbaṁ brahmānaṁ manussānañca rūpasamāpattisukhaṁ. **Taṇhakkhayasukhassā**ti yaṁ āgamma taṇhā khīyati, taṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā taṇhāya ca paṭipassambhanavasena pavattaphalasamāpattisukhaṁ taṇhakkhayasukhaṁ nāma, tassa taṇhakkhayasukhassa. **Ete**ti liṅgavipallālena niddeso, etāni sukhānīti attho. Keci ubhayampi sukhasāmaññena gahetvā **"etan**"ti paṭhanti, tesaṁ "kalaṁ nāgghatī"ti pāṭhena bhavitabbaṁ.

Soḷasinti soḷasannaṁ pūraṇiṁ. Ayaṁ hettha saṅkhepattho—cakkavattisukhaṁ ādiṁ katvā sabbasmiṁ manussaloke manussasukhaṁ, nāgasupaṇṇādiloke nāgādīhi anubhavitabbaṁ sukhaṁ, Cātumahārājikādidevaloke chabbidhaṁ kāmasukhanti yaṁ ekādasavidhe kāmaloke uppajjantaṁ kāmasukhaṁ, yañca idaṁ rūpārūpadevesu dibbavihārabhūtesu rūpārūpajjhānesu ca uppannattā

---

1. Khu 7. 7, 22; Khu 8. 25 piṭṭhādīsu.
2. Ma 1. 404 piṭṭhe.
3. Vi 3. 9; Ma 1. 225 piṭṭhādīsu.
4. Rūpibrahmalokato (Sī, Syā)

"diviyan"ti laddhanāmaṁ lokiyajjhānasukhaṁ, sakalampi tadubhayaṁ taṇhakkhayasukhasaṅkhātaṁ phalasamāpattisukhaṁ soḷasa bhāge katvā tato ekabhāgaṁ soḷasabhāgaguṇe laddhaṁ ekabhāgasaṅkhātaṁ kalaṁ na agghatīti.

Ayañca atthavaṇṇanā phalasamāpattisāmaññena vuttā. Pāḷiyaṁ avisesena taṇhakkhayassa āgatattā paṭhamaphalasamāpattisukhassāpi kalaṁ lokiyaṁ na agghati eva. Tathā hi vuttaṁ—

"Pathabyā ekarajjena, saggassa gamanena vā.
Sabbalokādhipaccena, sotāpattiphalaṁ varan"ti[1].

Sotāpattisaṁyuttepi vuttaṁ—

"Kiñcāpi bhikkhave rājā cakkavattī catunnaṁ dīpānaṁ issariyādhipaccaṁ rajjaṁ kāretvā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjati devānaṁ Tāvatiṁsānaṁ sahabyataṁ, so tattha Nandane vane accharāsaṁghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti so catūhi dhammehi asamannāgato, atha kho so aparimuttova nirayā, aparimutto tiracchānayoniyā, aparimutto pettivisayā, aparimutto apāyaduggativinipātā. Kiñcāpi bhikkhave ariyasāvako piṇḍiyālopena yāpeti, nantakāni ca dhāreti, so catūhi dhammehi samannāgato, atha kho so parimutto nirayā, parimutto tiracchānayoniyā, parimutto pettivisayā, parimutto apāyaduggativinipātā.

Katamehi catūhi, idha bhikkhave ariyasāvako Buddhe aveccappasādena samannāgato hoti 'itipi so Bhagavā Arahaṁ -pa- Buddho Bhagavā'ti. Dhamme aveccappasādena -pa- viññūhīti. Saṁghe aveccappasādena -pa- puññakkhettaṁ lokassā'ti. Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi -pa- samādhisaṁvattanikehi. Imehi catūhi dhammehi samannāgato hoti. Yo ca bhikkhave catunnaṁ dīpānaṁ paṭilābho, yo

---

1. Khu 1. 40 piṭṭhe.

catunnaṁ dhammānaṁ paṭilābho, catunnaṁ dīpānaṁ paṭilābho
catunnaṁ dhammānaṁ paṭilābhassa kalaṁ nāgghati soḷasin"ti[1].

Evaṁ Bhagavā sabbattha lokiyasukhaṁ sa-uttaraṁ sātisayaṁ, lokuttarasukhameva anuttaranti atisayanti bhājesīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **kumārakā**ti dārakā. **Antarā ca Sāvatthiṁ antarā ca Jetavanan**ti antarāsaddo "tadantaraṁ ko jāneyya, aññatra Tathāgatā"ti[2], "janā saṅgamma mantenti, mañca tvañca kimantaran"ti-ādīsu[3] kāraṇe āgato. "Addasā maṁ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṁ dhovantī"ti-ādīsu[4] khaṇe. "Yassantarato na santikopā"ti-ādīsu[5] citte. "Antarā vosānamāpādī"ti-ādīsu[6] vemajjhe. "Apicāyaṁ bhikkhave tapodā dvinnaṁ mahānirayānaṁ antarikāya āgacchatī"ti-ādīsu[7] vivare. Svāyamidhāpi vivare veditabbo. Tasmā Sāvatthiyā ca Jetavanassa ca vivareti evamettha attho veditabbo. Antarāsaddayogato cettha upayogavacanaṁ "antarā ca Sāvatthiṁ antarā ca Jetavanan"ti. Īdisesu ṭhānesu akkharacintakā "antarā gāmañca nadiñca gacchatī"ti ekameva antarāsaddaṁ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, idha pana yojetvā vutto.

Ahiṁ daṇḍena hanantīti bilato nikkhamitvā gocarāya gacchantaṁ kaṇhasappaṁ chātajjhattaṁ anubandhitvā yaṭṭhīhi pothenti. Tena ca samayena Bhagavā Sāvatthiṁ piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṁ daṇḍena hanante disvā "kasmā kumārakā imaṁ ahiṁ daṇḍena hanathā"ti pucchitvā "ḍaṁsanabhayena bhante"ti ca vutte "ime attano sukhaṁ karissāmāti imaṁ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṁ anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosallan"ti dhammasaṁvegaṁ uppādesi, teneva ca dhammasaṁvegena udānaṁ udānesi. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā"**ti-ādi.

---

1. Saṁ 3. 298 piṭṭhe. 2. Aṁ 2. 307; Aṁ 3. 367 piṭṭhesu. 3. Saṁ 1. 203 piṭṭhe.
4. Ma 2. 112 piṭṭhe. 5. Khu 1. 100 piṭṭhe.
6. Ma 1. 25 piṭṭhe. 7. Vi 1. 149 piṭṭhe.

Tattha **etamatthaṁ viditvā**ti "ime dārakā attasukhāya paradukkhaṁ karontā sayaṁ parattha sukhaṁ[1] na labhissantī"ti etamatthaṁ jānitvāti evameke vaṇṇenti. Aññesaṁ duppaṭipannānaṁ sukhapariyesanaṁ āyatiṁ dukkhāya saṁvattati, suppaṭipannānaṁ ekantena sukhāya saṁvattati. Tasmā "paravihesāvinimuttā accantameva sukhabhāgino vata mayhaṁ ovādappaṭikarā"ti somanassavasenevetampi Satthā udānaṁ udānesīti vadanti. Apare pana bhaṇanti "evaṁ tehi kumārakehi pavattitaṁ paraviheṭhanaṁ sabbākārena ādīnavato viditvā paravihesāya parānukampāya ca yathākkamaṁ ādīnavānisaṁsavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesī"ti.

Tattha **sukhakāmānī**ti ekanteneva attano sukhassa icchanato sukhānugiddhāni. **Bhūtānī**ti pāṇino. **Yo daṇḍena vihiṁsatī**ti ettha **daṇḍenā**ti desanāmattaṁ, daṇḍena vā leḍḍusatthapāṇippahārādīhi vāti attho. Atha vā **daṇḍenā**ti daṇḍanena. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo sukhakāmāni sabbābhūtāni jāti-ādinā ghaṭṭanavasena vacīdaṇḍena vā pāṇimuggarasatthādīhi pothanatāḷanacchedanādivasena sarīradaṇḍena vā sataṁ vā sahassaṁ vā ṭhāpanavasena[2] dhanadaṇḍena vāti imesu daṇḍesu yena kenaci daṇḍena vihiṁsati viheṭheti dukkhaṁ pāpeti, **attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhan**ti so puggalo attano sukhaṁ esanto gavesanto patthento pecca paraloke manussasukhaṁ dibbasukhaṁ nibbānasukhanti tividhampi sukhaṁ na labhati, aññadatthu tena daṇḍena dukkhameva labhatīti attho.

Pecca so labhate sukhanti yo khantimettānuddayasampanno "yathāhaṁ sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, evaṁ sabbepī"ti cintetvā sampattavirati-ādīsu ṭhito vuttanayena kenaci daṇḍena sabbānipi bhūtāni na hiṁsati na bādhati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṁ, devabhūto dibbasukhaṁ, ubhayaṁ atikkamanto nibbānasukhaṁ labhatīti. Ettha ca tādisassa puggalassa avassaṁbhāvitāya taṁ sukhaṁ paccuppannaṁ viya hotīti dassanatthaṁ "labhate"ti vuttaṁ. Purimagāthāyapi eseva nayo.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Paramatthasukhaṁ (Sī, Syā) 2. Ṭhānavasena (Ka)

4. Sakkārasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hotī**ti kappānaṁ satasahassādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu paripūritassa puññasambhāravisesassa phalabhūtena "ito paraṁ mayhaṁ okāso natthī"ti ussahajātena viya uparūpari vaḍḍhamānena sakkārādinā Bhagavā sakkato hoti. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṁ viya sabbapāramiyo "ekasmiṁ attabhāve vipākaṁ dassāmā"ti sampiṇḍitā viya Bhagavato lābhasakkāramahoghaṁ nibbattayiṁsu. Tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā "kahaṁ Buddho, kahaṁ Bhagavā, kahaṁ devadevo, kahaṁ narāsabho, kahaṁ purisasīho"ti Bhagavantaṁ pariyesanti. Sakaṭasatehi paccaye āharitvā okāsaṁ alabhamānā samantā gāvutappamāṇepi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṁ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṁ taṁ Khandhake[1] tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṁ. Yathā ca Bhagavato, evaṁ bhikkhusaṁghassāti. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Yāvatā kho Cunda etarahi saṁghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṁ Cunda aññaṁ ekasaṁghampi samanupassāmi evaṁ lābhaggayasaggappattaṁ, yatharivāyaṁ Cunda bhikkhusaṁgho"ti[2].

Svāyaṁ Bhagavato ca bhikkhusaṁghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṁ mahānadīnaṁ udakogho viya appameyyo ahosi. Tena vuttaṁ "tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti -pa- parikkhārānaṁ, bhikkhusaṁghopi sakkato -pa- parikkhārānan"ti.

Titthiyā pana pubbe akatapuññatāya ca duppaṭipannatāya ca asakkatā agarukatā, Buddhuppādena pana visesato vipannasobhā sūriyuggamane khajjopanakāviya nippabhā nittejā hatalābhasakkārā ahesuṁ. Te tādisaṁ Bhagavato saṁghassa ca lābhasakkāraṁ asahamānā issāpakatā "evaṁ ime pharusāhi vācāhi ghaṭṭetvāva palāpessāmā"ti usūyā visuggāraṁ uggirantā tattha tattha bhikkhū akkosantā paribhāsantā

---

1. Vi 3. 314 piṭṭhe.
2. Dī 3. 104 piṭṭhe.

vicariṁsu. Tena vuttaṁ "**aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti -pa- parikkhārānaṁ. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā Bhagavato sakkāraṁ asahamānā bhikkhusaṁghassa ca gāme ca araññe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosenti vihesentī**"ti.

Tattha **asabbhāhī**ti asabhāyoggāhi sabhāyaṁ sādhujanasamūhe vutthuṁ ayuttāhi, duṭṭhullāhīti attho. **Pharusāhī**ti kakkhaḷāhi mammacchedikāhi. **Akkosantī**ti jāti-ādīhi akkosavatthūhi khuṁsenti. **Paribhāsantī**ti bhaṇḍanavasena bhayaṁ uppādentā tajjenti. **Rosentī**ti yathā parassa roso hoti, evaṁ anuddhaṁsanavasena rosaṁ uppādenti. **Vihesentī**ti viheṭhenti vividhehi ākārehi aphāsuṁ karonti.

Kathaṁ panete samantapāsādike Bhagavati bhikkhusaṁghe ca akkosādīni pavattesunti? Bhagavato uppādato pahīnalābhasakkāratāya upahatacittā pathaviṁ khaṇitvā pakkhalantā viya avaṇe veḷuriyamaṇimhi vaṇaṁ uppādentā viya ca Sundarikaṁ nāma paribbājikaṁ saññāpetvā tāya Satthu bhikkhūnañca avaṇṇaṁ vuṭṭhāpetvā akkosādīni pavattesuṁ. Taṁ panetaṁ Sundarīvatthu parato Sundarīsutte[1] Pāḷiyaṁyeva āgamissati, tasmā yamettha vattabbaṁ, taṁ tattheva vaṇṇayissāma.

Bhikkhū Bhagavato santikaṁ upasaṅkamitvā taṁ pavattimārocesuṁ. Tena vuttaṁ "**atha kho sambahulā bhikkhū yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsu -pa- vihesentī**"ti. Taṁ vuttatthameva.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ issāpakatānaṁ titthiyānaṁ vippaṭipattiṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ tehi kate vippakāre pasannacittehi ca parehi kate upakāre tādibhāvānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **gāme araññe sukhadukkhaphuṭṭho**ti gāme vā araññe vā yattha kattaci sukhena dukkhena ca phuṭṭho sukhadukkhāni anubhavanto, tesaṁ vā paccayehi samaṅgībhūto. **Nevattato no parato dahethā**ti "ahaṁ

1. Khu 1. 128 piṭṭhe.

sukhito, ahaṁ dukkhito, mama sukhaṁ, mama dukkhaṁ, parenidaṁ mayhaṁ sukhadukkhaṁ uppāditan"ti ca neva attato na parato taṁ sukhadukkhaṁ ṭhapetha. Kasmā? Na hettha khandhapañcake ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā passitabbayuttakaṁ kiñci atthi, kevalaṁ saṅkhārā eva pana yathāpaccayaṁ uppajjitvā khaṇe khaṇe bhijjantīti. Sukhadukkhaggahaṇañcettha desanāsīsaṁ, sabbassāpi lokadhammassa vasena attho veditabbo. Iti Bhagavā "nāhaṁ kvacani, kassaci kiñcanatasmiṁ, na ca mama kvacani, katthaci kiñcanatatthī"ti catukoṭikaṁ suññataṁ vibhāvesi.

Idāni tassa attato parato ca adahanassa kāraṇaṁ dasseti **"phusanti phassā upadhiṁ paṭiccā"**ti. Ete sukhavedanīyā dukkhavedanīyā ca phassā nāma khandhapañcakasaṅkhātaṁ upadhiṁ paṭicca tasmiṁ sati yathāsakaṁ visayaṁ phusanti, tattha pavattantiyeva. Adukkhamasukhā hi vedanā santasabhāvatāya sukhe eva saṅgahaṁ gacchatīti duvidhasamphassavasenevāyaṁ atthavaṇṇanā katā.

Yathā pana phassā na phusanti, taṁ dassetuṁ **"nirupadhiṁ kena phuseyyuṁ phassā"**ti vuttaṁ. Sabbaso hi khandhūpadhiyā asati kena kāraṇena te phassā phuseyyuṁ, na taṁ kāraṇaṁ atthi. Yadi hi tumhe akkosādivasena uppajjanasukhadukkhaṁ na icchatha, sabbaso nirupadhibhāveyeva yogaṁ kareyyāthāti anupādisesanibbānadhātuyā gāthaṁ niṭṭhapesi. Evaṁ iminā udānena vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Upāsakasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **Icchānaṅgalako**ti Icchānaṅgalanāmako Kosalesu eko brāhmaṇagāmo, taṁnivāsitāya tattha vā jāto bhavoti vā Icchānaṅgalako. **Upāsako**ti tīhi saraṇagamanehi Bhagavato santike upāsakabhāvassa paveditattā upāsako pañcasikkhāpadiko Buddhamāmako dhammamāmako saṁghamāmako. **Kenacideva karaṇīyenā**ti

uddhārasodhāpanādinā[1] kenacideva kattabbena. **Tīretvā**ti niṭṭhāpetvā. Ayaṁ kira upāsako pubbe abhiṇhaṁ Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā payirupāsati, so katipayaṁ kālaṁ bahukaraṇīyatāya Satthu dassanaṁ nābhisambhosi. Tenāha Bhagavā **"cirassaṁ kho tvaṁ upāsaka imaṁ pariyāyamakāsi, yadidaṁ idhāgamanāyā"**ti.

Tattha **cirassa**nti cirena. **Pariyāya**nti vāraṁ. **Yadida**nti nipāto, yo ayanti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—idha mama santike āgamanāya yo ayaṁ ajja kato vāro, taṁ imaṁ cirena papañcaṁ katvā akāsīti. **Cirapaṭikāhan**ti cirapaṭiko ahaṁ, cirakālato paṭṭhāya ahaṁ upasaṅkamitukāmoti sambandho. **Kehici kehicī**ti ekaccehi ekaccehi. Atha vā **kehici kehicī**ti yehi vā tehi vā. Tattha gāravaṁ[2] dasseti. Satthari abhippasannassa hi Satthudassanadhammassavanesu viya na aññattha ādaro hoti. **Kiccakaraṇīyehī**ti ettha avassaṁ kātabbaṁ kiccaṁ, itaraṁ karaṇīyaṁ. Paṭhamaṁ vā kātabbaṁ kiccaṁ, pacchā kātabbaṁ karaṇīyaṁ. Khuddakaṁ vā kiccaṁ, mahantaṁ karaṇīyaṁ. **Byāvaṭo**ti ussukko. **Evāhan**ti evaṁ iminā pakārena ahaṁ nāsakkhiṁ upasaṅkamituṁ na agāravādināti adhippāyo.

Etamatthaṁ viditvāti dullabhe Buddhuppāde manussattalābhe ca sattānaṁ sakiñcanabhāvena kiccapasutatāya kusalantarāyo hoti, na akiñcanassāti etamatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti tadatthaparidīpanameva imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **sukhaṁ vata tassa na hoti kiñcī**ti yassa puggalassa kiñci rūpādīsu ekavatthumpi "mametan"ti taṇhāya pariggahitabhāvena na hoti natthi na vijjati, sukhaṁ vata tassa puggalassa, aho sukhamevāti attho. "Na hosī"tipi pāṭho, tassa atītakālavasena attho veditabbo. Keci pana **na hoti kiñcī**ti padassa "rāgādikiñcanaṁ yassa na hotī"ti atthaṁ vaṇṇenti, taṁ na sundaraṁ pariggahadhammavasena desanāya āgatattā. Rāgādikiñcananti pariggahetabbassāpi saṅgahe sati yuttameva vuttaṁ siyā atha vā yassa puggalassa kiñci appampi kiñcanaṁ palibodhajātaṁ rāgādikiñcanābhāvato eva na hoti, taṁ tassa akiñcanattaṁ sukhassa

1. Dhāraṇakehi uḷārasodhāpanādinā (Sī, Syā) 2. Ādarabhāvaṁ (Sī, Syā)

paccayabhāvato sukhaṁ vata, aho sukhanti attho. Kassa pana na hoti kiñcananti ce, āha "**saṅkhātadhammassa bahussutassā**"ti. Yo catūhipi maggasaṅkhāhi soḷasakiccanipphattiyā saṅkhātadhammo katakicco, tato eva paṭivedhabāhusaccena bahussuto, tassa.

Iti Bhagavā akiñcanabhāve ānisaṁsaṁ dassetvā sakiñcanabhāve ādīnavaṁ dassetuṁ "**sakiñcanaṁ passā**"ti-ādimāha. Tassattho—rāgādikiñcanānaṁ āmisakiñcanānañca atthitāya sakiñcanaṁ, sakiñcanattā eva aladdhānañca laddhānañca kāmānaṁ pariyesanārakkhaṇahetu kiccakaraṇīyavasena "ahaṁ mamā"ti gahaṇavasena ca vihaññamānaṁ vighātaṁ āpajjamānaṁ passāti dhammasaṁvegappatto Satthā attano cittaṁ vadati. **Jano janasmiṁ paṭibandharūpo**ti sayaṁ añño jano samāno aññasmiṁ jane "ahaṁ imassa, mama ayan"ti taṇhāvasena paṭibandhasabhāvo hutvā vihaññati vighātaṁ āpajjati. "Paṭibaddhacitto"tipi paṭho. Ayañca attho—

"Puttā matthi dhanammatthi, iti bālo vihaññati.
Attā hi attano natthi, kuto puttā kuto dhanan"ti[1]—

ādīhi suttapadehi dīpetabboti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Gabbhinīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **aññatarassa paribbājakassā**ti ekassa kuṭumbikassa paribbājakassa. **Daharā**ti taruṇī. **Māṇavikā**ti brāhmaṇadhītāya vohāro. **Pajāpatī**ti bhariyā. **Gabbhinī**ti āpannasattā. **Upavijaññā**ti ajja suveti paccupaṭṭhitavijāyanakālā hotīti sambandho. So kira brāhmaṇajātiko sabhariyo vādapatthassame ṭhito, tena naṁ sapajāpatikaṁ paribbājakavohārena samudācaranti. Bhariyā panassa brāhmaṇajātikattā brāhmaṇāti ālapati. **Telan**ti tilatelaṁ. Telasīsena cettha yaṁ yaṁ vijātāya pasavadukkhappaṭikāratthaṁ[2] icchitabbaṁ, taṁ sabbaṁ sappiloṇādiṁ āharāti āṇāpeti. **Yaṁ me vijātāya**

---

1. Khu 1. 22 piṭṭhe.
2. Passāvadukkhapaṭikāratthaṁ (Syā)

bhavissatīti yaṁ telādi mayhaṁ vijātāya bahinikkhantagabbhāya upakārāya bhavissati. "Paribbājikāyā"tipi pāṭho. **Kuto**ti kasmā ṭhānā, yato ñātikulā vā mittakulā vā telādiṁ āhareyyaṁ, taṁ ṭhānaṁ me natthīti adhippāyo. **Telaṁ āharāmī**ti vattamānasamīpatāya vattamānaṁ katvā vuttaṁ, telaṁ āharissāmīti attho. **Samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sappissa vā telassa vā**ti ca samuccayattho vā-saddo "aggito vā udakato vā mithubhedā vā"ti-ādīsu[1] viya. **Sappissa vā telassa vā**ti paccatte sāmivacanaṁ, sappi ca telañca yāvadatthaṁ pātuṁ pivituṁ dīyatīti attho. Apare pana "sappissa vā telassa vāti avayavasambandhe[2] sāmivacanaṁ. Sappitelasamudāyassa hi avayavo idha yāvadatthasaddena vuccatī"ti vadanti. **No nīharitun**ti bhājanena vā hatthena vā bahi netuṁ no dīyati, **ucchadditvānā**ti vamitvā, yannūna dadeyyanti sambandho. Evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ rañño koṭṭhāgāraṁ gantvā telaṁ kaṇṭhamattaṁ pivitvā tāvadeva gharaṁ āgantvā ekasmiṁ bhājane yathāpītaṁ vamitvā uddhanaṁ āropetvā pacissāmi, yaṁ pittasemhādimissitaṁ, taṁ agginā jhāyissati, telaṁ pana gahetvā imissā paribbājikāya kamme upanessāmī"ti.

Uddhaṁ kātunti vamanavasena uddhaṁ nīharituṁ. **Na pana adho**ti viriñcanavasena heṭṭhā nīharituṁ na pana sakkoti. So hi "adhikaṁ pītaṁ sayameva kukhato niggamissatī"ti[3] pivitvā āsayassa arittatāya aniggate vamanavirecanayogaṁ ajānanto alabhanto vā kevalaṁ dukkhāhi vedanāhi phuṭṭho āvaṭṭati ca parivaṭṭati ca. **Dukkhāhī**ti dukkhamāhi. **Tibbāhī**ti bahalāhi tikhiṇāhi vā. **Kharāhī**ti kakkhaḷāhi. **Kaṭukāhī**ti ativiya aniṭṭhabhāvena dāruṇāhi. **Āvaṭṭatī**ti ekasmiṁ yeva ṭhāne panipajjitvā attano sarīraṁ ito cito ākaḍḍhanto āvaṭṭati. **Parivaṭṭatī**ti ekasmiṁ padese nipannopi aṅgapaccaṅgāni parito khipanto vaṭṭati, abhimukhaṁ vā vaṭṭanto āvaṭṭati, samantato vaṭṭanto parivaṭṭati.

---

1. Vi 3. 324; Dī 2. 74; Khu 1. 187 piṭṭhe. 2. Avayavāvayavīsambandhe (Sī, Syā)
3. Nibbamissatīti (Ka)

Tattha **sukhino vatā**ti sukhino vata sappurisā. Ke pana teti. **Ye akiñcanā,** ye rāgādikiñcanassa pariggahakiñcanassa ca abhāvena akiñcanā, kesaṁ panidaṁ kiñcanaṁ natthīti āha "**vedaguno hi janā akiñcanā**"ti, ye ariyamaggañāṇasaṅkhātaṁ vedaṁ gatā adhigatā, tena vā vedena nibbānaṁ gatāti vedaguno, te ariyajanā khīṇāsavapuggalā anavasesarāgādikiñcanānaṁ aggamaggena samucchinnattā akiñcanā nāma. Asati hi rāgādikiñcane kuto pariggahakiñcanassa sambhavo. Evaṁ gāthāya purimabhāgena arahante pasaṁsitvā aparabhāgena andhaputhujjane garahanto "**sakiñcanaṁ passā**"ti-ādimāha. Taṁ purimasutte vuttatthameva. Evaṁ imāyapi gāthāya vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Ekaputtakasuttavaṇṇanā

17. Sattame **ekaputtako**ti eko putto, so ca anukampitabbaṭṭhena ekaputtako, piyāyitabbaṭṭhena **piyo,** manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpo.** Sarīrasobhāsampattiyā vā dassanīyaṭṭhena **piyo,** sīlācārasampattiyā kalyāṇadhammatāya **manāpo.** Kaleti satte khepetīti **kālo,** maraṇaṁ. Taṁ kato pattoti **kālaṅkato,** kālena vā maccunā kato naṭṭho adassanaṁ gatoti **kālaṅkato,** matoti attho.

Sambahulā upāsakāti Sāvatthivāsino bahū upāsakā mataputta-upāsakassa sahasokībhāvena yāva āḷāhanā pacchato gantvā matasarīrassa kattabbaṁ kāretvā paṭinivattā yathānivatthāva udakaṁ otaritvā sīsaṁnhātā vatthāni pīḷetvā anotāpetvāva ekaṁ nivāsetvā ekaṁ uttarāsaṅgaṁ katvā upāsakaṁ purato katvā "sokavinodanaṁ dhammaṁ Satthu santike sossāmā"ti Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu. Tena vuttaṁ "**allakesā**"ti-ādi.

Tattha **allavatthā**ti udakena tintavatthā. **Di vā divassā**ti divasassapi divā, majjhanhike kāleti attho. Yasmā jānantāpi Tathāgatā

pucchanti, jānantāpi na pucchanti. Kālaṁ viditvā pucchanti, kālaṁ viditvā na pucchanti. Tasmā jānantoyeva Bhagavā kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ pucchanto **"kiṁ nu kho tumhe upāsakā"**ti-ādimāha. Tassattho—tumhe upāsakā aññesu divasesu mama santikaṁ āgacchantā otāpitasuddhavatthā sāyanhe āgacchatha, ajja pana allavatthā allakesā ṭhitamajjhanhike kāle idhāgatā, taṁ kiṁ kāraṇanti. **Tena mayan**ti tena puttaviyogajanitacittasantāpena balavasokābhibhūtatāya evaṁbhūtā mayaṁ idhūpasaṅkamantāti.

Etamatthaṁ viditvāti piyavatthusambhavā sokadukkhadomanassādayo, asati piyavatthusmiṁ sabbaso ete na santīti etamatthaṁ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **piyarūpassādagadhitāse**ti piyasabhāvesu rūpakkhandhādīsu sukhavedanassādena gadhitā paṭibaddhacittā. Gadhitāseti hi gadhitā-iccevattho. **Se**ti vā nipātamattaṁ. Piyarūpā nāma cakkhādayo puttadārādayo ca. Vuttaṁ hetaṁ—"kiñca loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ cakkhu loke -pa- dhammataṇhā loke piyarūpaṁ sātarūpan"ti[1],

"Khettaṁ vatthuṁ hiraññaṁ vā, gavassaṁ dāsaporisaṁ.
Thiyo bandhū puthu kāme, yo naro anugijjhatī"ti[2] ca.

Tasmā tesu piyarūpesu assādena giddhā mucchitā ajjhāpannāti attho. Ke pana te piyarūpassādagadhitāti te dasseti **"devakāyā puthumanussā cā"**ti, Cātumahārājikādayo bahudevasamūhā ceva jambudīpakādikā bahumanussā ca. **Aghāvino**ti kāyikacetasikadukkhena dukkhitā. **Parijunnā**ti jarārogādivipattiyā yobbanārogyādisampattito parihīnā. Yathālābhavasena vāyamattho[3] devamanussesu veditabbo. Atha vā kāmañcekantasukhasamappitānaṁ devānaṁ dukkhajarārogā na sambhavanti, tadanativattasabhāvatāya pana tepi "aghāvino"ti "parijunnā"ti ca vuttā. Tesampi vā pubbanimittuppattiyā paṭicchannajarāya cetasikarogassa ca vasena dukkhādīnaṁ sambhavo veditabbo. **Maccurājassa vasaṁ gacchantī**ti piyavatthuvisayāya taṇhāya appahīnattā punappunaṁ

1. Khu 8. 127 piṭṭhe. 2. Khu 1. 399 piṭṭhe. 3. Tassamattho (Syā)

gabbhūpagamanato dhātuttayissaratāya maccurājasaṅkhātassa maraṇassa vasaṁ hatthameva[1] gacchanti.

Ettāvatā vaṭṭaṁ dassetvā idāni "**ye ve divā**"ti-ādinā vivaṭṭaṁ dasseti. Tattha **ye ve divā ca ratto ca appamattā**ti "divasaṁ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṁ parisodhetī"ti-ādinā vuttanayena divasabhāge rattibhāge ca daḷhaṁ appamattā appamādappaṭipadaṁ pūrenti. **Jahanti piyarūpan**ti catusaccakammaṭṭhānabhāvanaṁ ussukkāpetvā ariyamaggādhigamena piyarūpaṁ piyajātikaṁ cakkhādipiyavatthuṁ tappaṭibaddhachandarāgajahanena jahanti. **Te ve khaṇanti aghamūlaṁ, maccuno āmisaṁ durativattan**ti te ariyapuggalā aghassa vaṭṭadukkhassa mūlabhūtaṁ, maccunā maraṇena āmasitabbato āmisaṁ, ito bahiddhā kehicipi samaṇabrāhmaṇehi nivattituṁ asakkuṇeyyatāya durativattiṁ, saha avijjāya taṇhaṁ ariyamaggañāṇakudālena khaṇanti, lesamattampi anavasesantā ummūlayantīti. Svāyamattho—

"Appamādo amatapadaṁ, pamādo maccuno padaṁ.
Appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā"ti[2]—

ādīhi suttapadehi vitthāretabboti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Suppavāsāsuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **kuṇḍikāyan**ti evaṁnāmake Koliyānaṁ nagare. **Kuṇḍadhānavane**ti tassa nagarassa avidūre Kuṇḍadhānasaṅkhāte vane.

Pubbe kira Kuṇḍo nāma eko yakkho tasmiṁ vanasaṇḍe vāsaṁ kappesi, Kuṇḍadhānamissakena ca balikammena tussatīti tassa tathā tattha baliṁ upaharanti, tenetaṁ vanasaṇḍaṁ Kuṇḍadhānavanantveva paññāyittha. Tassa avidūre ekā gāmapatikā ahosi, sāpi tassa yakkhassa āṇāpavattiṭṭhāne niviṭṭhattā teneva paripālitattā kuṇḍikāti

---

1. Hatthattameva (Ka)
2. Khu 1. 16 piṭṭhe.

voharīyittha. Aparabhāge tattha Koliyarājāno nagaraṁ kāresuṁ, tampi purimavohārena **Kuṇḍikā**tveva vuccati. Tasmiṁ ca vanasaṇḍe Koliyarājāno Bhagavato bhikkhusaṁghassa ca vasanatthāya vihāraṁ patiṭṭhāpesuṁ, tampi **Kuṇḍadhānavanan**tveva paññāyittha. Atha Bhagavā janapadacārikaṁ caranto anukkamena taṁ vihāraṁ patvā tattha vihāsi. Tena vuttaṁ **"ekaṁ samayaṁ Bhagavā Kuṇḍikāyaṁ viharati Kuṇḍadhānavane"**ti.

Suppavāsāti tassā upāsikāya nāmaṁ. **Koliyadhītā**ti Koliyarājaputtī. Sā hi Bhagavato aggupaṭṭhāyikā paṇītadāyikānaṁ sāvikānaṁ etadagge ṭhapitā sotāpannā ariyasāvikā. Yañhi kiñci Bhagavato yuttarūpaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ bhesajjaṁ vā na tattha aññāhi saṁvidhātabbaṁ atthi, sabbaṁ taṁ sayameva attano paññāya vicāretvā sakkaccaṁ sampādetvā upaneti. Devasikañca aṭṭhasataṁ saṁghabhattapāṭipuggalikabhattāni deti. Yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā taṁ kulaṁ piṇḍāya paviṭṭho rittahattho na gacchati. Evaṁ muttacāgā payatapāṇī vossaggaratā yācayogā dānasaṁvibhāgaratā. Assā kucchiyaṁ purimabuddhesu katādhikāro pacchimabhaviko sāvakabodhisatto paṭisandhiṁ gaṇhi. Sā taṁ gabbhaṁ kenacideva pāpakammena satta vassāni kucchinā parihari, sattāhañca mūḷhagabbhā ahosi. Tena vuttaṁ "**satta vassāni gabbhaṁ dhāreti sattāhaṁ mūḷhagabbhā**"ti.

Tattha **satta vassānī**ti satta saṁvaccharāni, accantasaṁyoge ca idaṁ upayogavacanaṁ. **Gabbhaṁ dhāretī**ti gabbhaṁ vahati, gabbhinī hotīti attho. **Sattāhaṁ mūḷhagabbhāti satta ahāni byākulagabbhā.** Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhaṁpādo adhosiro hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṁ so katthaci alaggo bahi nikkhamati. Vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṁ pidahitvā tiriyaṁ nipajjati, sayameva vā yonimaggo pidahati, so tattha kammajavātehi aparāparaṁ parivattamāno byākulo mūḷhagabbhoti vuccati, tassāpi satta divase evaṁ ahosi, tena vuttaṁ "sattāhaṁ mūḷhagabbhā"ti.

Ayañca gabbho Sīvalitthero, tassa kathaṁ satta vassāni gabbhavāsadukkhaṁ, sattāhaṁ mūḷhagabbhabhāvappatti, mātu cassāpi sotāpannāya

ariyasāvikāya tathā dukkhānubhavanaṁ jātanti? Vuccate—atīte Kāsikarāje Bārāṇasiyaṁ rajjaṁ kārente eko Kosalarājā mahantena balenāgantvā Bārāṇasiṁ gahetvā taṁ rājānaṁ māretvā tassa aggamahesiṁ attano aggamahesiṁ akāsi. Bārāṇasirañño pana putto pitu maraṇakāle niddhamanadvārena palāyitvā attano ñātimittabandhave ekajjhaṁ katvā anukkamena balaṁ saṁharitvā Bārāṇasiṁ āgantvā avidūre mahantaṁ khandhāvāraṁ bandhitvā tassa rañño paṇṇaṁ pesesi "rajjaṁ vā detu, yuddhaṁ vā"ti. Rājakumārassa mātā sāsanaṁ sutvā "yuddhena kammaṁ natthi, sabbadisāsu sañcāraṁ pacchinditvā Bārāṇasinagaraṁ parivāretu, tato dārūdakabhattaparikkhayena[1] kilantā nagare manussā vināva yuddhena rājānaṁ gahetvā dassantī"ti paṇṇaṁ peseti. So mātu sāsanaṁ sutvā cattāri mahādvārāni rakkhanto satta vassāni nagaraṁ uparundhi, nagare manussā cūḷadvārena nikkhamitvā dārūdakāni āharanti, sabbakiccāni karonti.

Atha rājakumārassa mātā taṁ pavattiṁ sutvā "bālo mama putto upāyaṁ na jānāti, gacchatha, assa[2] cūḷadvārāni pidhāya nagaraṁ uparundhatūti vadethā"ti puttassa gūḷhasāsanaṁ pahiṇi, so mātu sāsanaṁ sutvā satta divase tathā akāsi. Nāgarā bahi nikkhamituṁ alabhantā sattame divase tassa rañño sīsaṁ gahetvā kumārassa adaṁsu. Kumāro nagaraṁ pavisitvā rajjaṁ aggahesi. So tadā satta vassāni nagararundhanakammanissandena etarahi satta vassāni mātukucchisaṅkhātāya lohitakumbhiyā vasi, avasesato pana sattāhaṁ nagarūparundhanena sattāhaṁ mūḷhagabbhabhāvaṁ āpajji. Jātakaṭṭhakathāyaṁ pana "satta divasāni nagaraṁ rundhitvā gahitakammanissandena sattavassāni lohitakumbhiyaṁ vasitvā sattāhaṁ mūḷhagabbhabhāvaṁ āpajjī"ti vuttaṁ. Yaṁ pana so Padumuttarasammāsambuddhapādamūle "lābhīnaṁ aggo bhaveyyan"ti mahādānaṁ datvā patthanaṁ akāsi, yañca Vipassissa Bhagavato kāle nāgarehi saddhiṁ sahassagghanikaṁ guḷadadhiṁ datvā patthanaṁ akāsi, tassānubhāvena lābhīnaṁ aggo jāto. Suppavāsāpi "nagaraṁ rundhitvā gaṇha tātā"ti pesitabhāvena satta vassāni kucchinā gabbhaṁ pariharitvā sattāhaṁ

---

1. Dārudakādinā vā bhattaparikkhayena vā (Sī)
2. Satta divase (Ka)

mūḷhagabbhājātā. Evaṁ te mātāputtā attano kammassa anurūpaṁ īdisaṁ dukkhaṁ paṭisaṁvediṁsu.

Tīhi vitakkehīti ratanattayaguṇānussatipaṭisaṁyuttehi tīhi sammāvitakkehi. **Adhivāsetī**ti mūḷhagabbhatāya uppannadukkhaṁ sahati. Sā hi Bhagavato Sambuddhabhāvaṁ, ariyasaṁghassa suppaṭipattiṁ, nibbānassa ca dukkhanissaraṇabhāvaṁ anussarantī attano uppajjamānadukkhaṁ amanasikaraṇeneva abhibhavitvā khamati. Tena vuttaṁ "tīhi vitakkehi adhivāsetī"ti.

Sammāsambuddho vatāti-ādi tesaṁ vitakkānaṁ pavatti-ākāradassanaṁ. Tassattho—yo Bhagyavantatādīhi kāraṇehi Bhagavā Lokanātho sammā aviparītaṁ sāmaṁ sayameva sabbadhamme aho vata Buddho, so Bhagavā evarūpassa etarahi mayā anubhaviyamānassa aññassa ca evaṁjātikassa sakalassa vaṭṭadukkhassa pahānāya accantaṁ anuppādanirodhāya dhammaṁ katheti, aviparītadhammaṁ katheti. Aviparītadhammadesanatāya hi Satthu sammāsambodhisiddhi. Tassa yathāvuttaguṇassa Bhagavato dhammassavanante jātattā sīladiṭṭhisāmaññena saṁhatattā ca sāvakasaṁghoti laddhanāmo aṭṭha-ariyapuggalasamūho suppaṭipanno vata aho vata sammā paṭipanno, yo ariyasaṁgho evarūpassa īdisassa vaṭṭadukkhassa pahānāya anuppādanirodhāya anivattipaṭipadaṁ paṭipanno. Susukhaṁ vata aho vata suṭṭhu sukhaṁ sabbasaṅkhatanissaṭaṁ nibbānaṁ, yasmiṁ nibbāne īdisaṁ vaṭṭadukkhaṁ na upalabbhatīti. Ettha ca paṭipajjamānāpi paṭipannā-icceva vuttā paṭipattiyā anivattibhāvato. Atha vā uppannasaddo viya paṭipannasaddo vattamānatthopi veditabbo. Tenevāha "sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno"ti.

Sāmikanti attano patiṁ Koliyarājaputtaṁ. **Āmantesī**ti abhāsi. **Mama vacanena Bhagavato pāde sirasā vandāhī**ti mayhaṁ vacanena cakkalakkhaṇappaṭimaṇḍitāni vikasitapadumasassirīkāni Bhagavato caraṇāni tava sirasā vandāhi, uttamaṅgena abhivādanaṁ karohīti attho. **Appābādhan**ti-ādīsu **ābādho**ti visabhāgavedanā vuccati, yā ekadese uppajjitvāpi sakalasarīraṁ ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhati. **Ātaṅko**ti kicchajīvitakaro rogo. Atha vā yāpetabbarogo ātaṅko, itaro ābādho. Khuddako vā rogo ātaṅko,

balavā ābādho. Keci pana "ajjhattasamuṭṭhāno ābādho, bahiddhāsamuṭṭhāno ātaṅko"ti vadanti. Tadubhayassāpi abhāvaṁ pucchāti vadati. Gilānasseva uṭṭhānaṁ nāma garukaṁ hoti, kāye balaṁ na hoti, tasmā niggelaññatāya lahuparivattisaṅkhātaṁ kāyassa lahuṭṭhānaṁ sarīrabalañca pucchāti vadati. **Phāsuvihāran**ti ṭhānanisinnagamanasayanasaṅkhātesu catūsu iriyāpathesu sukhavihārañca pucchāti vadati. Athassa pucchitabbākāraṁ dassentī "**Suppavāsā bhante**"ti-ādimāha. **Evañca vadehī**ti idāni vattabbākāraṁ nidasseti.

Paramanti vacanasampaṭicchanaṁ. Tena sādhu bhadde yathā vuttaṁ, tathā paṭipajjāmīti dasseti. **Koliyaputto**ti Suppavāsāya sāmiko Koliyarājaputto. **Sukhinī hotū**ti sadevake loke aggadakkhiṇeyyo Satthā Suppavāsāya pesitavandanaṁ sampaṭicchitvā tadanantaraṁ attano mettāvihārasaṁsūcakaṁ[1] Buddhāciṇṇaṁ sukhūpasaṁhāraṁ tassā sāmaññato pakāsetvā puna tassā puttassa ca gabbhavipattimūlakadukkhuppattipaṭikkhepamukhena sukhūpasaṁhāraṁ nidassento "**sukhinī -pa- arogā, arogaṁ puttaṁ vijāyatū**"ti āha.

Saha vacanāti Bhagavato vacanena saheva. Yasmiṁ kāle Bhagavā tathā avoca, tasmiṁ yeva kāle tampi kammaṁ parikkhayaṁ agamāsi, tassa parikkhīṇabhāvaṁ oloketvā Satthā tathā abhāsi. Apare pana vadanti—sace tathā Satthā nācikkhissā, tato parampi kiñci kālaṁ tassā taṁ dukkhaṁ anubandhissā. Yasmā pana Bhagavatā "sukhinī arogā arogañca puttaṁ vijāyatū"ti vuttaṁ, tasmā tassa vacanasamakālamevasogabbho byākulabhāvaṁ vijahitvā sukheneva bahi nikkhami, evaṁ tesaṁ mātāputtānaṁ sotthi ahosi. Acinteyyo hi Buddhānaṁ Buddhānubhāvo. Yathā hi Paṭācārāya piyavippayogasambhūtena sokena ummādaṁ patvā—

"Ubho puttā kālakatā, panthe mayhaṁ patī mato.
Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitakamhi jhāyare"ti[2]—

---

1. Mettāvihārasamuṭṭhāpakaṁ (Sī, Syā)   2. Khu 4. 238 piṭṭhe.

vatvā jātarūpeneva carantiyā "satiṁ paṭilabhāhi bhaginī"ti Bhagavato vacanasamanantarameva ummādo vūpasami, tathā Suppiyāpi upāsikā attanāva attano ūruyaṁ katena mahāvaṇena vuṭṭhātuṁ asakkontī sayanapiṭṭhe nipannā "āgantvā maṁ vandatū"ti vacanasamanantarameva vaṇe pākatike jāte sayameva gantvā Bhagavantaṁ vandīti evamādīni vatthūni idha udāharitabbānīti.

Evaṁ bhanteti bhante yathā Bhagavā saputtāya mātuyā[1] arogabhāvaṁ āsīsanto āha "sukhinī arogā arogaṁ puttaṁ vijāyatū'ti, taṁ evameva. Na hi kadāci Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ vacanassa aññathābhāvoti adhippāyo. Keci pana "evamatthū"ti vadanti, apare "hotū"ti padassa atthaṁ ānetvā vaṇṇayanti. **Abhinanditvā**ti karavīkarutamañjunā brahmassarena Bhagavatā vuccamāne tasmiṁ vacane pītisomanassapaṭilābhato abhimukhabhāvena nanditvā. **Anumoditvā**ti tato pacchāpi sammodanaṁ uppādetvā, cittena vā abhinanditvā vācāya anumoditvā, vacanasampattiyā vā abhinanditvā atthasampattiyā anumoditvā. **Sakaṁ gharaṁ paccāyāsī**ti attano gharaṁ paṭigacchi. Ye pana "yena sakaṁ gharan"ti paṭhanti, tesaṁ yadipi ya-ta-saddānaṁ sambandhabhāvato "tenā"ti padaṁ vuttameva hoti, tathāpi "paṭiyāyitvā"ti pāṭhaseso yojetabbo hoti.

Vijātanti pajātaṁ, pasutanti attho. **Acchariyan**ti andhassa pabbatārohanaṁ viya niccaṁ na hotīti acchariyaṁ, ayaṁ tāva saddanayo. Aṭṭhakathāsu pana "accarāyoggaṁ acchariyan"ti vuttaṁ, accharaṁ paharituṁ yuttanti attho. **Vatā**ti sambhāvane, aho acchariyanti attho. **Bho**ti dhammālapanaṁ. Abhūtapubbaṁ bhūtanti **abbhutaṁ.**

Tathāgatassāti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathavāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgato.

1. Tassā (Sī, Syā)

Kathaṁ Bhagavā **tathā āgatoti Tathāgato?** Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatāti. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yena abhinīhārena te Bhagavanto āgatā, tena aṭṭhaguṇasamannāgatena ayampi Bhagavā āgato. Yathā ca te Bhagavanto dānapāramiṁ pūretvā sīlanekkhammapaññāvīriyakhantisacca-adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramīti imā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṁsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātatthacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṁ patvā āgatā, tathā ayampi Bhagavā āgato. Yathā ca te Bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne -pa- ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bhāvetvā brūhetvā āgatā, tathā ayampi Bhagavā āgato. Evaṁ tathā āgatoti Tathāgato. (1)

Kathaṁ **tathā gatoti Tathāgato?** Yathā sampatijātā te Bhagavanto samehi pādehi pathaviyaṁ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā, setacchatte dhāriyamāne sabbāva disā anuvilokesuṁ, āsabhiñca vācaṁ bhāsiṁsu loke attano jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṁ pakāsentā, tañca nesaṁ gamanaṁ tathaṁ ahosi avitathaṁ anekesaṁ visesādhigamānaṁ pubbanimittabhāvena, tathā ayampi Bhagavā gato, tañcassa gamanaṁ tathaṁ ahosi avitathaṁ tesaññeva visesādhigamānaṁ pubbanimittabhāvena. Evaṁ tathā gatoti Tathāgato.

Yathā vā te Bhagavanto nekkhammena kāmacchandaṁ pahāya gatā, abyāpādena byāpādaṁ, ālokasaññāya thinamiddhaṁ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṁ, dhammavavatthānena vicikicchaṁ pahāya gatā, ñāṇena avijjaṁ padāletvā, pāmojjena aratiṁ vinodetvā, aṭṭhasamāpattīhi aṭṭhārasahi mahāvipassanāhi catūhi ca ariyamaggehi taṁ taṁ paṭipakkhaṁ pahāya gatā, evaṁ ayampi Bhagavā gato. Evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Kathaṁ **tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato?** Pathavīdhātuyā kakkhaḷalakkhaṇaṁ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṁ, tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṁ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṁ, ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṁ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṁ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṁ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṁ, saṅkhārānaṁ abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṁ, viññāṇassa

vijānanalakkhaṇanti evaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ dvādasannaṁ āyatanānaṁ aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ bāvīsatiyā indriyānaṁ catunnaṁ saccānaṁ dvādasapadikassa paccayākārassa catunnaṁ satipaṭṭhānānaṁ catunnaṁ sammappadhānānaṁ catunnaṁ iddhipādānaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ pañcannaṁ balānaṁ sattannaṁ bojjhaṅgānaṁ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa sattannaṁ visuddhīnaṁ amatogadhassa nibbānassāti evaṁ tassa tassa dhammassa yaṁ sabhāvasarasalakkhaṇaṁ, taṁ tathaṁ avitathaṁ anaññathaṁ lakkhaṇaṁ ñāṇagatiyā āgato avirajjhitvā patto adhigatoti Tathāgato. Evaṁ tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṁ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato?** Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha—"cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri, idaṁ dukkhanti bhikkhave tathametaṁ avitathametaṁ anaññathametan"ti[1] vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṁ abhisambuddhattā Tathāgato.

Apica jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa- saṅkhārānaṁ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho, tathā avijjāya saṅkhārānaṁ paccayaṭṭho -pa- jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho, taṁ sabbaṁ Bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṁ abhisambuddhattā Tathāgato. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddoti. Evaṁ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. (4)

Kathaṁ **tathadassitāya Tathāgato?** Yaṁ sadevake -pa- sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ cakkhudvāre āpāthamāgacchantaṁ rūpārammaṇaṁ nāma atthi, taṁ Bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṁ jānatā passatā ca tena taṁ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā[2] diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā "katamaṁ taṁ rūpaṁ rūpāyatanaṁ, yaṁ rūpaṁ catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṁ sappaṭighaṁ nīlaṁ pītakan"ti-ādinā[3] nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṁ tathameva hoti, vitathaṁ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā—

1. Saṁ 3. 377 piṭṭhe.
2. Passatā tena iṭṭhāniṭṭhānaṁ vasena vā (Sī)
3. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

"Yaṁ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātaṁ pattaṁ pariyesitaṁ anuvicaritaṁ manasā, tamahaṁ jānāmi, tamahaṁ abbhaññāsiṁ, taṁ Tathāgatassa viditaṁ, taṁ Tathāgato na upaṭṭhāsī"ti[1].

Evaṁ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti padasambhavo veditabbo. (5)

Kathaṁ **tathavāditāya Tathāgato?** Yaṁ rattiṁ Bhagavā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho, yañca rattiṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇakālaṁ yaṁ Bhagavatā bhāsitaṁ lapitaṁ Suttageyyādi, sabbaṁ taṁ parisuddhaṁ paripuṇṇaṁ rāgamadādinimmathanaṁ ikasadisaṁ tathaṁ avitathaṁ. Tenāha—

"Yañca Cunda rattiṁ Tathāgato anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhati, yañca rattiṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṁ etasmiṁ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṁ taṁ tatheva hoti, no aññathā, tasmā 'Tathāgato'ti vuccatī"ti[2].

Gada-attho ettha gatasaddo. Evaṁ tathavāditāya Tathāgato.

Apica āgadanaṁ āgado, vacananti attho. Tatho avitatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṁ katvā Tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā. (6)

Kathaṁ **tathākāritāya Tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti, evaṁbhūtassa cassa yathāvācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti Tathāgato. Tenāha—

"Yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā 'Tathāgato'ti vuccatī"ti[3].

1. Aṁ 1. 333 piṭṭhe. 2. Dī 3. 111 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 332 piṭṭhe.

Evaṁ tathākāritāya Tathāgato. (7)

Kathaṁ **abhibhavanaṭṭhena Tathāgato?** Yasmā upari bhavaggaṁ heṭṭhā Avīciṁ pariyantaṁ karitvā tiriyaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṁ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devadevo sakkānaṁ atisakko, brahmānaṁ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā Tathāgato. Tenāha—

> "Sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavatti, tasmā 'Tathāgato'ti vuccatī"ti[1].

Tatrāyaṁ padasiddhi—agado viya agado, desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena so mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe sabbaparappavādino sadevakañca lokaṁ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto yathā-uttova agado etassāti dakārassa takāraṁ katvā Tathāgatoti veditabbo. Evaṁ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. (8)

Apica tathāya gatoti Tathāgato, tathaṁ gatoti Tathāgato. Tattha sakalalokaṁ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti[2] Tathāgato. Lokasamudayaṁ pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato. Lokanirodhaṁ sacchikiriyāya tathāya gato adhigatoti Tathāgato. Lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ tathaṁ gato paṭipannoti Tathāgato. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā—

> "Loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visaṁyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave Tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṁ

---

1. Aṁ 1. 332 piṭṭhe.
2. Adhigatoti (Sī)

Bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sabbaṁ taṁ Tathāgatena abhisambuddhaṁ. Tasmā 'Tathāgato'ti vuccatī"ti[1].

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathāya āgatoti Tathāgato, tathāya gatoti Tathāgato, tathāni āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathāvidhoti Tathāgato, tathe pavattitoti Tathāgato, tathehi agatoti Tathāgato, tathā gatabhāvena Tathāgato.

Kathaṁ **tathāya āgatoti Tathāgato?** Yā sā[2] Bhagavatā Sumedhabhūtena Dīpaṅkaradasabalassa pādamūle—

"Manussattaṁ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṁ.
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī"ti[3]—

evaṁ vuttaṁ aṭṭhaṅgasamannāgataṁ abhinīhāraṁ sampādentena "ahaṁ sadevakaṁ lokaṁ tiṇṇo tāressāmi, mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo samessāmi, assattho assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, Buddho bodhessāmī"ti mahāpaṭiññā pavattitā. Vuttaṁ hetaṁ—

"Kiṁ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā.
Sabbaññutaṁ pāpuṇitvā, santāressaṁ sadevakaṁ.

Iminā me adhikārena, katena purisuttame.
Sabbaññutaṁ pāpuṇitvā, tāremi janataṁ bahuṁ.

Saṁsārasotaṁ chinditvā, viddhaṁsetvā tayo bhave.
Dhammanāvaṁ samāruyha, santāressaṁ sadevakaṁ.

Kiṁ me aññātavesena, dhammaṁ sacchikatenidha.
Sabbaññutaṁ pāpuṇitvā, Buddho hessaṁ sadevake"ti[4].

Taṁ panetaṁ mahāpaṭiññaṁ sakalassāpi Buddhakaradhammasamudāyassa pavicaya paccavekkhaṇasamādānānaṁ kāraṇabhūtaṁ avisaṁvādetvā[5] lokanāyako yasmā mahākappānaṁsatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni

1. Aṁ 1. 331 piṭṭhe. 2. Yathā (Sī, Syā) 3. Khu 4. 311 piṭṭhe.
4. Khu 4. 310 piṭṭhe Buddhavaṁse. 5. Avisaṁvādento (Sī, Syā)

sakkaccaṁ nirantaraṁ niravasesato dānapārami-ādayo samatiṁsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajitvā saccādhiṭṭhānādīni cattāri adhiṭṭhānāni paribrūhetvā puññañāṇasambhāre sambharitvā[1] pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātatthacariyādayo ukkaṁsāpetvā buddhicariyaṁ paramakoṭiṁ pāpetvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhi, tasmā tasseva sā mahāpaṭiññā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṁ atthi. Tathā hi Dīpaṅkaradasabalo Koṇḍañño Maṅgalo -pa- Kassapo Bhagavāti ime catuvīsati Sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppannā "Buddho bhavissatī"ti byākariṁsu. Evaṁ catuvīsatiyā Buddhānaṁ santike laddhabyākaraṇo ye te katābhinīhārehi bodhisattehi laddhabbā ānisaṁsā, te labhitvāva āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiññāya tathāya abhisambuddhabhāvaṁ āgato adhigatoti Tathāgato. Evaṁ tathāya āgatoti Tathāgato. (1)

Kathaṁ **tathāya gatoti Tathāgato?** Yāya mahākaruṇāya Lokanātho mahādukkhasambādhappaṭipannaṁ sattanikāyaṁ disvā "tassa natthañño koci paṭissaraṇaṁ, ahameva na'mito saṁsāradukkhato mutto mocessāmī"ti samussāhitamānaso mahābhinīhāramakāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṁ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitanirapekkho paresaṁ sotapathāgamanamattenapi cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkaracariyā samācaranto yathā mahābodhiyā paṭipatti hānabhāgiyā saṁkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre sampādetvā[2] abhisambodhiṁ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya sañcoditamānaso pavivekaratiṁ paramañcasantaṁ vimokkhasukhaṁ pahāya bālajanabahule loke tehi samuppāditaṁ sammānāvamānavippakāraṁ[3] agaṇetvā vineyyajanassa vinayanena niravasesaṁ Buddhakiccaṁ niṭṭhapesi. Tattha yo Bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvibhavissati. Yathā ca

1. Vaḍḍhetvā (Sī, Syā)
2. Samānetvā (Sī, Syā)
3. Samuppādiyamānaṁ vippakāraṁ (Sī, Syā)

Buddhabhūtassa Lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṁ bodhisattabhūtassapi mahābhinīhārakālādīsūti[1] sabbattha sabbadā ca ekasadisatāya tathā avitathā anaññathā, tasmā tīsupi avatthāsu sabbasattesu samānarasāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti Tathāgato. Evaṁ tathāya gatoti Tathāgato. (2)

Kathaṁ **tathāni āgatoti Tathāgato?** Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni. Tāni hi idaṁ dukkhaṁ, ayaṁ dukkhasamudayo, ayaṁ dukkhanirodho, ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti evaṁ sabbañe yyadhammasaṅgāhakānaṁ pavattinivattitadubhayahetubhūtānaṁ catunnaṁ ariyasaccānaṁ dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṁyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭhoti-ādīnaṁ tabbibhāgānañca yathābhūtasabhāvāvabodhavibandhakassa saṁkilesapakkhassa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asammohābhisamayasaṅkhātāya aviparītākārappavattiyā dhammānaṁ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṁvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni Bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti Tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṁ Bhagavato tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭisambhidāñāṇāni catuvesārajjañāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni chasasādhāraṇañāṇāni sattabojjhaṅgavibhāvanañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvanañāṇāni navānupubbavihārasamāpattiñāṇāni dasabalañāṇāni ca tathabhāve veditabbāni.

Tatrāyaṁ vibhāvanā—yaṁ hi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ hīnādibhedabhinnāsu atītāsu khandhāyatanadhātūsu sabhāvakiccādi avatthāvisesādi khandhappaṭibaddhanāmagottādi ca jānitabbaṁ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohita[2]vidūradesesupi rūpadhammesu yo taṁ taṁ paccayavisesehi saddhiṁ paccayuppannānaṁ vaṇṇasaṇṭhānagandharasaphassādiviseso, tattha sabbattheva hatthatale ṭhapita-āmalake

1. Mahābhinīhārakālādīsupi (Sī, Ka) 2. ...tirokuḍḍa (Sī, Syā)

viya paccakkhato appaṭihataṁ Bhagavato ñāṇaṁ pavattati, tathā anāgatāsu paccuppannāsu cāti imāni tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma. Yathāha—

> "Atītaṁse Buddhassa Bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ, anāgataṁse Buddhassa Bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ, paccuppannaṁse Buddhassa Bhagavato appaṭihataṁ ñāṇan"ti[1].

Tāni panetāni tattha tattha dhammānaṁ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṁvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni Bhagavā sayambhūñāṇena adhigañchīti. Evampi tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā atthappaṭisambhidā dhammappaṭisambhidā niruttippaṭisambhidā paṭibhānappaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ atthappabhedagataṁ ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā. Dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ dhammappabhedagataṁ ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ niruttābhilāpi pabhedagataṁ ñāṇaṁ niruttippaṭisambhidā. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṁ paṭibhānappabhedagataṁ ñāṇaṁ paṭibhānappaṭisambhidā. Vuttañhetaṁ—

> "Atthe ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṁ niruttippaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṁ paṭibhānappaṭisambhidā"ti[1].

Ettha ca hetu-anusārena araṇīyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṁ attho nāma, pabhedato pana yaṁ kiñci paccayuppannaṁ nibbānaṁ bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā attho, taṁ atthaṁ paccavekkhantassa tasmiṁ atthe pabhedagataṁ ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṁ taṁ atthaṁ vidahati pavattehi ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati, pabhedato pana yo koci phalanibbattanako hetu ariyamaggo bhāsitaṁ kusalaṁ akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṁ dhammaṁ paccavekkhantassa tasmiṁ dhamme pabhedagataṁ ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā. Vuttampi cetaṁ—

---

1. Khu 9. 376 piṭṭhe.

> “Dukkhe ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā”ti[1].

Atha vā hetumhi ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā. Jarāmaraṇe ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, jarāmaraṇasamudaye ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā. Jarāmaraṇanirodhe ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā. Jātiyā, bhave, upādāne, taṇhāya, vedanāya, phasse, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhāresu ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhe ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā.

> “Idha bhikkhu dhammaṁ jānāti Suttaṁ Geyyaṁ -pa- Vedallaṁ, ayaṁ vuccati dhammappaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthaṁ jānāti ‘ayaṁ imassa bhāsitassa attho, ayaṁ imassa bhāsitassa attho’ti, ayaṁ vuccati atthappaṭisambhidā.
>
> Katame dhammā kusalā, yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti somanassasahagataṁ ñāṇasampayuttaṁ rūpārammaṇaṁ vā -pa- dhammārammaṇaṁ vā yaṁ yaṁ vā panārabbha, tasmiṁ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti -pa- ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṁ dhammappaṭisambhidā, tesaṁ vipāke ñāṇaṁ atthappaṭisambhidā”ti-ādi[2] vitthāro.

Yā panetasmiṁ atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhilāpo, tasmiṁ sabhāvaniruttābhilāpe māgadhikāya sabbasattānaṁ mūlabhāsāya “ayaṁ sabhāvanirutti, ayaṁ asabhāvaniruttī”ti pabhedagataṁ ñāṇaṁ niruttippaṭisambhidā. Yathāvuttesu tesu ñāṇesu gocarakiccato vitthārato pavattaṁ sabbampi taṁ ñāṇaṁ ārammaṇaṁ katvā paccavekkhantassa tasmiṁ ñāṇe pabhedagataṁ ñāṇaṁ paṭibhānappaṭisambhidā. Iti imāni

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 308, 309 piṭṭhesu.

cattāri paṭisambhidāñāṇāni sayameva Bhagavatā adhigatāni atthadhammādike tasmiṁ tasmiṁ attano visaye avisaṁvādanavasena aviparītākārappavattiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā yaṁkiñci ñeyyaṁ nāma, sabbaṁ taṁ Bhagavatā sabbākārena ñātaṁ diṭṭhaṁ adhigataṁ abhisambuddhaṁ. Tathā hissa abhiññeyyā dhammā abhiññeyyato Buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato, pahātabbā dhammā pahātabbato, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato, bhāvetabbā dhammā bhāvetabbato, yato naṁ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā "ime nāma te dhammā anabhisambuddhā"ti saha dhammena anuyuñjituṁ samattho natthi.

Yaṁkiñci pahātabbaṁ nāma, sabbaṁ taṁ Bhagavato anavasesato bodhimūleyeva pahīnaṁ anuppattidhammaṁ, na tassa pahānāya uttari karaṇīyaṁ atthi. Tathā hissa lobhadosamohaviparītamanasikāra-ahirikānottappathinamiddhakodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyā-sāṭheyyathambhasārambhamānātimānamadappamādatividhākusalamūladuccaritavisa-maviparītasaññā[1] malavitakka papañca esanātaṇhācatubbidha vipariyesa āsavagantha oghayogāgati taṇhupādāna pañcābhinandananīvaraṇa cetokhila ceta-sovinibandha chavivādamūla sattānusaya aṭṭhamicchatta nava-āghātavatthutaṇhā-mūlakadasa-akusalakammapatha ekavīsati anesanadvāsaṭṭhidiṭṭhigata aṭṭhasata-taṇhāvicaritādippabhedaṁ diyaḍḍhakilesasahassaṁ saha vāsanāya pahīnaṁ samucchinnaṁ samūhataṁ, yato naṁ koci samaṇo vā -pa- brahmā vā "ime nāma te kilesā appahīnā"ti saha dhammena anuyuñjituṁ samattho natthi.

Ye cime Bhagavatā kammavipākakilesūpavāda-āṇāvītikkamappabhedā antarāyikā vuttā, alameva te paṭisevato ekantena antarāyāya, yato naṁ koci samaṇo vā -pa- brahmā vā "nālaṁ te paṭisevato antarāyāyā"ti saha dhammena anuyuñjituṁ samattho natthi.

Yo ca Bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhanissaraṇāya sīlasamādhipaññāya saṅgaho sattakoṭṭhāsiko sattatiṁsappabhedo ariyamaggapubbaṅgamo

---

1. Visamasaññā (Sī)

anuttaro niyyāniko dhammo desito, so ekanteneva niyyāti, paṭipannassa vaṭṭadukkhato mokkhāya hoti, yato naṁ koci samaṇo vā -pa- brahmā vā "niyyāniko dhammoti tayā desito na niyyātī"ti saha dhammena anuyuñjituṁ samattho natthīti. Vuttaṁ hetaṁ "Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā"ti[1] vitthāro. Evametāni attano ñāṇappahānadesanāvisesānaṁ avitathabhāvāvabodhanato[2] aviparītākārappavattitāni Bhagavato catuvesārajjañāṇāni tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā nirayagati tiracchānagati petagati manussagati devagatīti pañca gatiyo, tāsu Sañjīvādaye aṭṭha mahānirayā Kukkuḷādayo soḷasa Ussadanirayā Lokantarikanirayoti sabbepime ekantadukkhatāya nirassādaṭṭhena nirayā, yathākammunā gantabbato gati cāti **nirayagati,** tibbandhakārasītanarakāpi etesveva antogadhā. Kimikīṭa-sarīsapapakkhisoṇasiṅgālādayo tiriyaṁ añchitabhāvena tiracchānā, te eva gatīti **tiracchānagati.** Khuppipāsitattā paradattūpajīvinijjhāmataṇhikādayo dukkhabahulatāya pākaṭasukhato[3] itā vigatāti petā, te eva gatīti **petagati,** Kālakañcikādi-asurāpi etesvevantogadhā. Parittadīpavāsīhi saddhiṁ jambudīpādicatumahādīpavāsino manaso ussannatāya manussā, te eva gatīti **manussagati.** Cātumahārājikato paṭṭhāya yāva Nevasaññānāsaññāyatanūpagāti ime chabbīsati devanikāyā dibbanti attano iddhānubhāvena kīḷanti jotanti cāti devā, te eva gatīti **devagati.**

Tā panetā gatiyo yasmā taṁtaṁkammanibbatto upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṁ. Tattha "ayaṁ nāma gati iminā nāma kammunā jāyati, tassa ca kammassa paccayavisesehi evaṁ vibhāgabhinnattā visuṁ ete sattanikāyā evaṁ vibhāgabhinnā"ti yathāsakaṁ hetuphalavibhāgaparicchindanavasena ṭhānaso hetuso Bhagavato ñāṇaṁ pavattati. Tenāha Bhagavā—

---

1. Ma 1. 103 piṭṭhe.
2. Avitathabhāvato bodhanato (Sī, Syā)
3. Pakaṭṭhasukhato (Syā)

"Pañca kho imā Sāriputta gatiyo. Katamā pañca, nirayo tiracchānayoni pettivisayo manussā devā. Nirayañcāhaṁ Sāriputta pajānāmi nirayagāmiñca maggaṁ nirayagāminiñca paṭipadaṁ, yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā parammaraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjati, tañca pajānāmī"ti-ādi[1].

Tāni panetāni Bhagavato ñāṇāni tasmiṁ tasmiṁ visaye aviparītākārappavattiyā avisaṁvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā yaṁ sattānaṁ saddhādiyogavikalāvikalabhāvāvabodhanena apparajakkhamahārajakkhatādivisesavibhāvanaṁ paññāsāya ākārehi pavattaṁ Bhagavato indriyaparopariyattañāṇaṁ. Vuttañhetaṁ—"saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho"ti[2] vitthāro.

Yañca "ayaṁ puggalo apparajakkho, ayaṁ sassatadiṭṭhiko, ayaṁ ucchedadiṭṭhiko, ayaṁ anulomikāyaṁ khantiyaṁ ṭhito, ayaṁ yathābhūtañāṇe ṭhito, ayaṁ kāmāsayo, na nekkhammādi-āsayo, ayaṁ nekkhammāsayo, na kāmādi-āsayo"ti-ādinā "imassa kāmarāgo ativiya thāmagato, na paṭighādiko[3], imassa paṭigho ativiya thāmagato, na kāmarāgādiko"ti-ādinā "imassa puññābhisaṅkhāro adhiko, na apuññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa apuññābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa āneñjābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na apuññābhisaṅkhāro. Imassa kāyasucaritaṁ adhikaṁ, imassa vacīsucaritaṁ, imassa manosucaritaṁ, ayaṁ hīnādhimuttiko, ayaṁ paṇītādhimuttiko, ayaṁ kammāvaraṇena samannāgato, ayaṁ kilesāvaraṇena samannāgato, ayaṁ vipākāvaraṇena samannāgato, ayaṁ na kammāvaraṇena samannāgato, na kilesāvaraṇena samannāgato, na vipākāvaraṇena samannāgato"ti-ādinā ca sattānaṁ āsayādīnaṁ yathābhūtaṁ vibhāvanakārappavattaṁ Bhagavato āsayānusayañāṇaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

---

1. Ma 1. 106 piṭṭhe. 2. Khu 9. 116 piṭṭhe. 3. Na paṭigho (Sī, Syā)

"Idha Tathāgato sattānaṁ āsayaṁ jānāti, anusayaṁ jānāti, caritaṁ jānāti, adhimuttiṁ jānāti, bhabbābhabbe satte jānātī"ti-ādi[1].

Yañca uparimaheṭṭhimapurimapacchimakāyehi dakkhiṇavāma-akkhikaṇṇasota-nāsikasota-aṁsakūṭahatthapādehi[2] aṅguli-aṅgulantarehi lomakūpehi ca aggikkhandhūdakadhārāpavattanaṁ anaññasādhāraṇaṁ vividhavikubbaniddhi-nimmāpanakaṁ Bhagavato yamakapāṭihāriyañāṇaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Idha Tathāgato yamakapāṭihāriyaṁ karoti asādhāraṇaṁ sāvakehi, uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati. Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattatī"ti-ādi[3].

Yañca rāgādīhi jāti-ādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṁ sattanikāyaṁ tato nīharitukāmatāvasena nānānayehi pavattassa Bhagavato mahākaruṇokkamanassa paccayabhūtaṁ mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṁ. Yathāha[4]—

"Katamaṁ Tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṁ. Bahukehi ākārehi passantānaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ sattesu mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyūtto, payāto, kummaggappaṭipanno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbaṁ pahāya gamanīyaṁ, ūno loko atitto taṇhādāsoti passantānaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ sattesu mahākaruṇā okkamati.

Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto. Uddhato loko avūpasanto, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandha-

1. Khu 9. 117 piṭṭhe.
2. Hatthapassapādehi (Sī, Syā)
3. Khu 9. 120 piṭṭhe.
4. Khu 9. 121 piṭṭhe.

kārāvaraṇo kilesapañjarapakkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyonaddho tantākulakajāto kulaguṇḍikajāto[1] muñjapabbajabhūto apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ saṁsāraṁ nātivattati, avijjāvisadosasaṁlitto kilesakalalībhūto, rāgadosamohajaṭājaṭito.

Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṭo, taṇhāsotena vuyhati, taṇhāsaññojanena saṁyutto, taṇhānusayena anusaṭo, taṇhāsantāpena santappati, taṇhāpariḷāhena pariḍayhati.

Diṭṭhisaṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṭo, diṭṭhisotena vuyhati, diṭṭhisaññojanena saṁyutto, diṭṭhānusayena anusaṭo, diṭṭhisantāpena santappati, diṭṭhipariḷāhena pariḍayhati.

Jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.

Taṇhāya uḍḍito, jarāpākāraparikkhitto, maccupāsena parikkhitto, mahābandhanabaddho, rāgabandhanena dosamohamānadiṭṭhikilesaduccarita-bandhanena baddho, mahāsambādhappaṭipanno, mahāpalibodhena palibuddho, mahāpapāte patito, mahākantārappaṭipanno, mahāsaṁsārappaṭipanno, mahāvidugge samparivattati, mahāpalipe palipanno.

Abbhāhato lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā dosagginā mohagginā jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, unnītako lokasannivāso haññati niccamatāṇo pattadaṇḍo takkaro[2], vajjabandhanabaddho āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruññappatto, dukkhābhitunno[3] cirarattaṁ pīḷito, gadhito niccaṁ pipāsito.

1. Gulāguṇḍikajāto (Sī)
2. Vatakkaro (Sī, Syā)
3. Dukkhābhibhūto (Syā, Ka)

Andho acakkhuko, hatanetto apariṇāyako, vipathapakkhando añjasāparaddho, mahoghapakkhando.

Dvīhi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, tīhi duccaritehi vippaṭipanno, catūhi yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādiyati, pañcagatisamāruḷho, pañcahi kāmaguṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo, chahi vivādamūlehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, sattahi anusayehi anusaṭo, sattahi saññojanehi saṁyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati, aṭṭhahi micchattehi niyyāto[1], aṭṭhahi purisadosehi dussati, navahi āghātavatthūhi āghātito, navavidhamānehi unnato, navahi taṇhāmūlakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavatthūhi kilissati, dasahi āghātavatthūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato, dasahi saṁyojanehi saṁyutto, dasahi micchattehi niyyāto, dasavatthukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato, dasavatthukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasatataṇhāpapañcehi papañcito, dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito lokasannivāsoti passantānaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ sattesu mahākaruṇā okkamati.

Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atiṇṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca amutto. Ahañcamhi danto, loko ca adanto. Ahañcamhi santo, loko ca asanto. Ahañcamhi assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi parinibbuto, loko ca aparinibbuto. Pahomi khvāhaṁ[2] tiṇṇo tāretuṁ, mutto mocetuṁ, danto dametuṁ, santo sametuṁ, assattho assāsetuṁ, parinibbuto parinibbāpetunti passantānaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ sattesu mahākaruṇā okkamatī"ti[3].

---

1. Niyato (Ka) 2. Pahomi cāhaṁ (Sī) 3. Khu 9. 121 piṭṭhe.

Evaṁ ekūnanavutiyā ākārehi vibhajanaṁ kataṁ.

Yaṁ pana yāvatā dhammadhātuyā yattakaṁ ñātabbaṁ saṅkhatāsaṅkhatādikassa sabbassa paropadesanirapekkhaṁ sabbākārena paṭivijjhanasamatthaṁ ākaṅkhamattappaṭibaddhavutti-anaññasādhāraṇaṁ Bhagavato ñāṇaṁ sabbathā anavasesa-saṅkhatāsaṅkhatasammutisaccāvabodhato sabbaññutaññāṇaṁ tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgappavattimupādāya anāvaraṇañāṇanti vuccati. Ekameva hi taṁ ñāṇaṁ visayappavattimukhena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṁ duvidhena uddiṭṭhaṁ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṁ sādhāraṇatā sabbavisayatā āpajjeyyuṁ, na ca taṁ yuttaṁ kiñcāpi imāya yuttiyā. Ayaṁ hettha Pāḷi—

> "Sabbaṁ saṅkhatamasaṅkhataṁ anavasesaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tattha āvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇaṁ. Atītaṁ sabbaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tattha āvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇaṁ. Anāgataṁ sabbaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tattha āvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇaṁ. Paccuppannaṁ sabbaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tattha āvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇan"ti[1] vitthāro.

Evametāni Bhagavato cha-asādhāraṇañāṇāni aviparītākārappavattiyā yathāsakavisayassa avisaṁvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā—

"Sattime bhikkhave bojjhaṅgā, satisambojjhaṅgo dhammavicayasambojjhaṅgo vīriyasambojjhaṅgo pītisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo samādhisambojjhaṅgo upekkhāsambojjhaṅgo"ti[2] evaṁ **sarūpato,** "yāyaṁ lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānā līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathā-nuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṁ anekesaṁ upaddavānaṁ paṭipakkhabhūtā sati-ādibhedā dhammasāmaggī, yāya ariyasāvako bujjhati kilesaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti, sā dhammasāmaggī bodhīti vuccati, tassā bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā, ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā

1. Khu 9. 125 piṭṭhe.
2. Khu 9. 302; Saṁ 3. 64 piṭṭhesu.

bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgāti evaṁ **sāmaññalakkhaṇato,** "upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgoti evaṁ **visesalakkhaṇato,** "tattha katamo satisambojjhaṅgo, idha bhikkhu satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā hoti anussaritā"ti[1] ādinā sattannaṁ bojjhaṅgānaṁ aññamaññopakāravasena **ekakkhaṇe pavattidassanato,** "tattha katamo satisambojjhaṅgo, atthi ajjhattaṁ bhikkhave dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī"ti[1] ādinā tesaṁ **visayavibhāgena pavattidassanato,** "tattha katamo satisambojjhaṅgo, idha bhikkhave bhikkhu satisambojjhaṅgaṁ bhāveti vivekanissitaṁ virāganissitaṁ nirodhanissitaṁ vossaggapariṇāmin"ti[2] ādinā **bhāvanāvidhidassanato,** "tattha katame satta bojjhaṅgā, idha bhikkhu yasmiṁ samaye lokuttaraṁ jhānaṁ bhāveti -pa-. Tasmiṁ samaye satta bojjhaṅgā honti satisambojjhaṅgo -pa- upekkhāsambojjhaṅgo. Tattha katamo satisambojjhaṅgo. Yā sati -pa- anussatī"ti[3] ādinā **channavutiyā nayasahassavibhāgehī**ti evaṁ nānākārato pavattāni Bhagavato sambojjhaṅgavibhāvanañāṇāni tassa tassa atthassa avisaṁvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā—

"Tattha katamaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṁ, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṁ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhī"ti[4] evaṁ **sarūpato,** sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo, aṭṭhavidhattā nibbānādhigamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭhaṅgiko, kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggīyati, sayaṁ vā nibbānaṁ maggatīti maggoti evaṁ **sāmaññalakkhaṇato,** "sammā dassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi, sammā abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo, sammā pariggahaṇalakkhaṇā sammāvācā, sammā

---

1. Abhi 2. 236 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 238 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 240 piṭṭhe. 4. Abhi 2. 110 piṭṭhe.

samuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto, sammā vodānalakkhaṇo sammā-ājīvo, sammā paggahalakkhaṇo sammāvāyāmo, sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati, sammā avikkhepalakkhaṇo sammāsamādhī"ti evaṁ **visesalakkhaṇato,** sammādiṭṭhi aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṁ micchādiṭṭhiṁ pajahati, nibbānaṁ ārammaṇaṁ karoti, tappaṭicchādakamohavidhamanena asammohato sampayuttadhamme ca passati. Tathā sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti, nibbānañca ārammaṇaṁ karonti, sahajātadhammānaṁ sammā-abhiniropana pariggahaṇa samuṭṭhāna vodāna paggaha upaṭṭhāna samādahanāni ca karontīti evaṁ **kiccavibhāgato,** sammādiṭṭhi pubbabhāge nānakkhaṇā visuṁ visuṁ dukkhādi-ārammaṇā hutvā maggakāle ekakkhaṇā nibbānameva ārammaṇaṁ katvā kiccato "dukkhe ñāṇan"ti-ādīni cattāri nāmāni labhati, sammā-saṅkappādayopi pubbabhāge nānakkhaṇā nānārammaṇā maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā, tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappoti-ādīni tīṇi nāmāni labhati, sammāvācādayo tayo pubbabhāge musāvādāveramaṇīti-ādivibhāgā viratiyopi cetanāyopi hutvā maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti, sammāsamādhi pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṁ pubbabhāgaparabhāgesu **pavattivibhāgato,** "idha bhikkhave bhikkhu sammādiṭṭhiṁ bhāveti vivekanissitan"ti[1] ādinā **bhāvanāvidhito,** "tattha katamo aṭṭhaṅgiko maggo, idha bhikkhu yasmiṁ samaye lokuttaraṁ jhānaṁ bhāveti -pa- dukkhāpaṭipadaṁ dandhābhiññaṁ, tasmiṁ samaye aṭṭhanīgiko maggo hoti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo"ti[2]ādinā **caturāsītiyā nayasahassavibhāgehī**ti evaṁ anekākārato pavattāni Bhagavato ariyamaggavibhāvanañāṇāni atthassa avisaṁvādanato sabbānipi tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpatti yā ca nirodhasamāpattīti etāsu anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena[3] samāpajjitabbaṭṭhena ca anupubbavihārasamāpattīsu sampādanapaccavekkhaṇādivasena yathārahaṁ sampayogavasena ca pavattāni Bhagavato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni avitathāni anaññathāni.

---

1. Abhi 2. 245 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 248 piṭṭhe. 3. Bhāvitabbaṭṭhena (Syā)

tathā "idaṁ imassa ṭhānaṁ, idaṁ aṭṭhānan"ti aviparītaṁ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānanaṁ, tesaṁ tesaṁ sattānaṁ atītādibhedabhinnassa kammasamādānassa anavasesato yathābhūtaṁ vipākantarajānanaṁ, āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattassa "ayaṁ nirayagāminī paṭipadā -pa- ayaṁ nibbānagāminī paṭipadā"ti yāthāvato sāsavānāsavakammavibhāgajānanaṁ, khandhāyatanādīnaṁ upādinnānupādinnādi-anekasabhāvaṁ nānāsabhāvaṁ ca tassa lokassa "imāya nāma dhātuyā ussannattā imasmiṁ dhammappabandhe ayaṁ viseso jāyatī"ti-ādinā nayena yathābhūtaṁ dhātunānattajānanaṁ, anavasesato sattānaṁ hīnādi-ajjhāsayādhimuttijānanaṁ, saddhādi-indriyānaṁ tikkhamudutājānanaṁ, saṁkilesādīhi saddhiṁ jhānavimokkhādivisesajānanaṁ, sattānaṁ aparimāṇāsu jātīsu tappaṭibandhena saddhiṁ anavasesato pubbenivutthakkhandhasantatijānanaṁ, hīnādivibhāgehi saddhiṁ cutipaṭisandhijānanaṁ, "idaṁ dukkhan"ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajānananti imāni Bhagavato dasabalañāṇāni avirajjhitvā yathāsakaṁ visayāvagāhanato[1] yathādhippetatthasādhanato ca yathābhūta-vuttiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Vuttañhetaṁ—

> "Idha Tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānītī"ti[2] ādi.

Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Yathā cetesaṁ ñāṇānaṁ vasena, evaṁ yathāvuttānaṁ satipaṭṭhāna-sammappadhānavibhāvanañāṇādīnaṁ anantāparimeyyabhedānaṁ anaññasādhāraṇānaṁ paññāvisesānaṁ vasena Bhagavā tathāni ñāṇāni āgato adhigatoti Tathāgato. Evampi tathāni āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṁ **tathā gatoti Tathāgato?** Yā sā Bhagavato abhijāti abhisambodhi dhammavinayapaññāpanā anupādisesanibbānadhātu, sā tathā. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yadatthaṁ Lokanāthena abhisambodhi patthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasiddhiyā avisaṁvādanato aviparītatthavuttiyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi ayaṁ Bhagavā bodhisattabhūto samatiṁsapāramiparipūraṇādikaṁ vuttappabhedaṁ sabbaṁ buddhattahetuṁ

---

1. Visayāvabodhato (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 348; Aṁ 3. 283 piṭṭhesu.

sampādetvā Tusitapure ṭhitova Buddhakolāhalaṁ sutvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasaṅkamitvā—

> "Kālo deva[1] mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṁ.
> Sadevakaṁ tārayanto, bujjhassu amataṁ padan"ti[2]—

āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvilokanāni viloketvā "idānāhaṁ manussayoniyaṁ uppajjitvā abhisambujjhissāmī"ti āsāḷhipuṇṇamāya Sakyarājakule Mahāmāyāya deviyā kucchimhi paṭisandhiṁ gahetvā dasa māse devamanussehi mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāya paccūsasamaye abhijātiṁ pāpuṇi.

Abhijātikkhaṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhaṇe viya **dvattiṁsa pubbanimittāni** pāturahesuṁ. Ayaṁ hi dasasahassī lokadhātu kampi saṅkampi sampakampi sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu appamāṇo obhāso phari, tassa taṁ siriṁ daṭṭhukāmā viya jaccandhā cakkhūni paṭilabhiṁsu, badhirā saddaṁ suṇiṁsu, mūgā samālapiṁsu, khujjā ujugattā ahesuṁ, paṅgulā padasā gamanaṁ paṭilabhiṁsu, bandhanagatā sabbasattā andubandhanādīhi mucciṁsu, sabbanirayesu aggi nibbāyi, pettivisaye khuppipāsā vūpasami, tiracchānānaṁ bhayaṁ nāhosi, sabbasattānaṁ rogo vūpasami, sabbasattā piyaṁvadā ahesuṁ, madhurenākārena assā hasiṁsu, vāraṇā gajjiṁsu, sabbatūriyāni sakaṁ sakaṁ ninnādaṁ muñciṁsu, aghaṭṭitāni eva manussānaṁ hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenākārena raviṁsu, sabbadisā vippasannā ahesuṁ, sattānaṁ sukhaṁ uppādayamāno mudusītalavāto vāyi, akālamegho vassi, pathavitopi udakaṁ ubbhijjitvā vissandi, pakkhino ākāsagamanaṁ vijahiṁsu, nadiyo asandamānā aṭṭhaṁsu, mahāsamudde madhuraṁ udakaṁ ahosi, upakilesavimutte sūriye dissamāne eva ākāsagatā sabbā jotiyo jaliṁsu[3], ṭhapetvā arūpāvacare deve avasesā sabbe devā sabbepi nerayikā dissamānarūpā ahesuṁ, tarukuṭṭakavāṭaselādayo anāvaraṇabhūtā ahesuṁ, sattānaṁ cutūpapātā nāhesuṁ, sabbaṁ aniṭṭhagandhaṁ abhibhavitvā dibbagandho vāyi, sabbe phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjiṁsu,

---

1. Kāloyante (Sī, Syā) 2. Khu 4. 305 piṭṭhe. 3. Jotiṁsu (Sī, Syā)

mahāsamuddo sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchannatalo ahosi, thalajajalajādīni sabbapupphāni pupphiṁsu, rukkhānaṁ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhapadumāni, latāsu latāpadumāni pupphiṁsu, mahītale silātalāni bhinditvā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni nāma nikkhamiṁsu, ākāse olambakapadumāni nibbattiṁsu, samantato pupphavassaṁ vassi, ākāse dibbatūriyāni vajjiṁsu, sakaladasasahassī lokadhātu vaṭṭetvā vissaṭṭhamālāguḷaṁ viya uppīḷetvā baddhamālākalāpo viya alaṅkatappaṭiyattaṁ mālāsanaṁ viya ca ekamālāmālinī vipphurantavāḷabījanī pupphadhūpagandhaparivāsitā paramasobhaggappattā ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhigatānaṁ anekesaṁ visesādhigamānaṁ[1] nimittabhūtāni eva ahesuṁ. Evaṁ anekacchariyapātubhāvappaṭimaṇḍitā cāyaṁ[2] abhijāti yadatthaṁ anena abhisambodhi patthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasiddhiyā tathāva ahosi avitathā anaññathā.

Tathā ye Buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato sayameva Bhagavatā vinītā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepi sāvakādīhi vinītā vinayaṁ gacchanti gamissanti cāti yadatthaṁ Bhagavatā abhisambodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Apica yassa yassa ñeyyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so hatthatale ṭhapita-āmalakaṁ viya āvajjanamattappaṭibaddhena attano ñāṇena aviparītaṁ anavasesato Bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Tathā tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ tathā tathā desetabbappakāraṁ tesaṁ tesañca sattānaṁ āsayānusayacaritādhimuttiṁ sammadeva oloketvā dhammataṁ avijahanteneva paññattinayavohāramaggaṁ anatidhāvanteneva ca dhammataṁ vibhāvantena yathāparādhaṁ yathājjhāsayaṁ yathādhammañca anusāsantena Bhagavatā veneyyā vinītā ariyabhūmiṁ sampāpitāti dhammavinayapaññāpanāpissa tadatthasiddhiyā yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā anaññathā.

---

1. Anekadhammavisesādhigamānaṁ (Sī)   2. Vāyaṁ (Syā)

Tathā yā sā Bhagavatā anuppattā pathaviyādiphassavedanādirūpārūpasabhāvavinimuttā lujjanabhāvābhāvato lokasabhāvātītā tamasā visaṁsaṭṭhattā kenaci anobhāsanīyā[1] lokasabhāvābhāvato[2] eva gati-ādibhāvarahitā appatiṭṭhā anārammaṇā amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṁ upādīnaṁ[3] lesamattassapi abhāvato anupādisesāti vuccati, yaṁ sandhāya vuttaṁ—

> "Atthi bhikkhave tadāyatanaṁ, yattha neva pathavī na āpo na tejo na vāyo na ākāsānañcāyatanaṁ na viññāṇañcāyatanaṁ na ākiñcaññāyatanaṁ na nevasaññānāsaññāyatanaṁ nāyaṁ loko na paro loko na ca ubho candimasūriyā. Tatrāpāhaṁ bhikkhave neva āgatiṁ vadāmi gatiṁ na ṭhitiṁ na cutiṁ na upapattiṁ, appatiṭṭhaṁ appavattaṁ anārammaṇamevetaṁ, esevanto dukkhassā"ti[4].

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṁ atthaṅgamo, sabbasaṅkhārānaṁ samatho, sabbūpadhīnaṁ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṁ vūpasamo, sabbālayānaṁ samugghāto, sabbavaṭṭānaṁ upacchedo, accantasantilakkhaṇoti yathāvuttasabhāvassa kadācipi avisaṁvādanato tathā avitathā anaññathā. Evametā abhijāti-ādikā tathā gato upagato adhigato paṭipanno pattoti Tathāgato. Evaṁ Bhagavā tathā gatoti Tathāgato. (4)

Kathaṁ **tathāvidhoti Tathāgato?** Yathāvidhā purimakā Sammāsambuddhā, ayampi Bhagavā tathāvidho. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathāvidhā te Bhagavanto maggasīlena phalasīlena sabbenapi lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā phalasamādhinā sabbenapi lokiyalokuttarasamādhinā, maggapaññāya phalapaññāya sabbāyapi lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṁ valañjitabbehi catuvīsatikoṭisatasahassasamā-pattivihārehi, tadaṅgavimuttiyā vikkhambhanavimuttiyā samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā nissaraṇavimuttiyāti saṅkhepato. Vitthārato pana anantāparimāṇabhedehi acinteyyānubhāvehi sakalasabbaññuguṇehi,

---

1. Anogāhaniyā (Ka)
2. Obhāsābhāvato (Sī, Syā)
3. Upādinnānaṁ (Sī)
4. Khu 1. 177 piṭṭhe.

ayampi amhākaṁ Bhagavā tathāvidho. Sabbesaṁ hi Sammāsambuddhānaṁ āyuvemattaṁ sarīrappamāṇavemattaṁ kulavemattaṁ dukkaracariyāvemattaṁ rasmivemattanti imehi pañcahi vemattehi siyā vemattaṁ, na pana sīlavisuddhiyādīsu visuddhīsu samathavipassanāpaṭipattiyaṁ attanā paṭiladdhaguṇesu[1] ca kiñci nānākaraṇaṁ atthi, atha kho majjhe bhinnasuvaṇṇaṁ viya aññamaññaṁ nibbisesā te Buddhā Bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā Sammāsambuddhā, ayampi Bhagavā tathāvidho. Evaṁ tathāvidhoti Tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo, tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti. (5)

Kathaṁ **tathā pavattitoti Tathāgato?** Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthappaṭisambhidādīnaṁ ukkaṁsapāramippattiyā anāvaraṇañāṇappaṭilābhena ca Bhagavato kāyappavattiyādīnaṁ katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci tathā gataṁ gati gamanaṁ kāyavacīcittappavatti etassāti Tathāgato. Evaṁ tathā pavattitoti Tathāgato. (6)

Kathaṁ **tathehi agatoti Tathāgato?** Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātaṁ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapārami-ādīsu aviparītaṁ ādīnavānisaṁsapaccavekkhaṇādinayappavattehi ñāṇehīti tathehi ñāṇehi agatoti Tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātaṁ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasupi gatīsu gataṁ gamanaṁ etassa natthīti agato. Sa-upādisesa-anupādisesanibbānappatiyā svāyamassa agatabhāvo tathehi ariyamaggañāṇehīti evampi Bhagavā tathehi agatoti Tathāgato. (7)

Kathaṁ **tathā gatabhāvena Tathāgato?** Tathā gatabhāvenāti ca Tathāgatassa sabbhāvena atthitāyāti attho. Ko panesa Tathāgato, yassa atthitāya Bhagavā Tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamaggo tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavasesato kilesapakkhaṁ samūhanantena samucchedappahānavasena

---

1. Paṭividdhaguṇesu (Sī, Syā)

gantabbaṁ, tathā gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṁ paṭippassaddhipahānavasena gantabbaṁ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, Buddhādīhi tathā gato sacchikatoti Tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddhehi Suttageyyādivasena pavatti-ādippakāsanavasena ca veneyyānaṁ āsayādi-anurūpaṁ pavattito, amhākampi Bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā Tathāgato. Yathā Bhagavatā desito, tathā Bhagavato sāvakehi gato avagatoti Tathāgato. Evaṁ sabbopi saddhammo Tathāgato. Tenāha Sakko Devānamindo "Tathāgataṁ devamanussapūjitaṁ, dhammaṁ namassāma suvatthi hotū"ti[1]. Svāssa atthīti Bhagavā Tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṁ ariyasaṁghopi yathā attahitāya parahitāya ca paṭipannehi suvisuddhaṁ pubbabhāgasamathavipassanāpaṭipadaṁ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṁ, taṁ taṁ tathā gatoti Tathāgato. Yathā vā Bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādayo desitā, tathāva buddhattā tathā gadanato ca Tathāgato. Tenāha Sakko devarājā "Tathāgataṁ devamanussapūjitaṁ, saṁghaṁ namassāma suvatthi hotū"ti[1]. Svāssa sāvakabhūto atthīti Bhagavā Tathāgato. Evaṁ Tathāgatabhāvena Tathāgatoti. (8)

Idampi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāvadīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana Tathāgatova Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṁ vaṇṇayya, idaṁ hi Tathāgatapadaṁ mahatthaṁ mahāgatikaṁ mahāvisayaṁ, tassa appamādapadassa viya tepiṭakampi Buddhavacanaṁ yuttito atthabhāvena āharanto "atitthena dhammakathiko pakkhando"ti na vattabboti.

Tatthetaṁ vuccati—

"Yatheva loke purimā Mahesino,
Sabbaññubhāvaṁ Munayo idhāgatā.
Tathā ayaṁ Sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumā.

---

1. Khu 1. 7, 315 piṭṭhesu.

Pahāya kāmādimale asesato,
Samādhiñāṇehi yathā gatā jinā.
Purātanā Sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena Tathāgato mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṁ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
Sayambhuñāṇena Jinoyamāgato,
Tathāgato vuccati Sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso.
Anaññaneyyā nayato vibhāvitā,
Tathā gato tena Jino Tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare.
Vicittabhede tathameva dassanaṁ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṁ tathameva bhāsati,
Karoti vācāya[1]nurūpamattano.
Guṇehi lokaṁ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi Lokanāyako.

Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
Avedi lokaṁ pabhavaṁ atikkami.
Gato ca paccakkhakiriyāya nibbutiṁ,
Arīyamaggañca gato Tathāgato.

Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
Hitāya lokassa yatoyamāgato.
Tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
Gato ca tenāpi Jino Tathāgato.

---

1. Karoti vā tassa (Syā)

Tathāni ñāṇāni yatoyamāgato,
Yathāsabhāvaṁ visayāvabodhato.
Tathābhijātippabhutī Tathāgato,
Tadatthasampādanato Tathāgato.

Yathāvidhā te purimā Mahesino,
Tathāvidhoyampi tathā yathāruci.
Pavattavācā tanucittabhāvato,
Tathāgato vuccati aggapuggalo.

Sambodhisambhāravipakkhato pure,
Gataṁ na saṁsāragatampi tassa vā[1].
Na catthi Nāthassa bhavantadassino,
Tathehi tasmā agato Tathāgato.

Tathāgato dhammavaro Mahesinā,
Yathā pahātabbamalaṁ pahīyati.
Tathāgato ariyagaṇopi Satthuno[2],
Tathāgato tena samaṅgibhāvato"ti.

Mahiddhikatāti paramena cittavasībhāvena ca iddhividhayogena dhammānubhāvaññathattanipphādanasamatthatāsaṅkhātāya mahatiyā iddhiyā samannāgamo **mahiddhikatā.** Cirakālasambhūtena suvidūrappaṭipakkhena icchitatthanipphattihetubhūtena mahājutikena puññatejena samannāgamo **mahānubhāvatā. Yatrā**ti acchariyapasaṁsākotuhalahāsapasādiko paccattatthe nipāto, tena yuttattā **vijāyissatī**ti anāgatakālavacanaṁ, attho pana atītakāloyeva. Ayaṁ hettha attho—yā hi nāma ayaṁ Suppavāsā tathā dukkhanimuggā kicchāpannā Bhagavato vacanasamakālameva sukhinī arogā arogaṁ puttaṁ vijāyīti. **Attamano**ti sakamano, Bhagavati pasādena kilesarahitacittoti attho. Kilesapariyuṭṭhitaṁ hi cittaṁ vase avattanato attamanoti na sakkā vattunti. **Attamano**ti vā pītisomanassehi gahitamano. **Pamudito**ti

1. Hi (Sī) 2. Ariyagaṇo vināyako (Sī)

pāmojjena yutto. **Pītisomanassajāto**ti jātabalavapītisomanasso. **Athā**ti pacchā, tato katipāhassa accayena. **Sattabhattānī**ti sattasu divasesu dātabbabhattāni. **Svātanāyā**ti svātanapuññatthaṁ, yaṁ sve Buddhappamukhassa saṁghassa dānavasena payirupāsanavasena ca bhavissati puññaṁ, tadatthaṁ.

Atha kho Bhagavā āyasmantaṁ Mahāmoggallānaṁ āmantesīti kasmā āmantesi? Suppavāsāya sāmikassa pasādarakkhaṇatthaṁ. Suppavāsā pana acalappasādāva, upāsakassa pana pasādarakkhaṇaṁ Mahāmoggallānattherassa bhāro. Tenāha **"tuyheso upaṭṭhāko"**ti. Tattha **tuyheso**ti tuyhaṁ eso. **Tiṇṇaṁ dhammānaṁ pāṭibhogo**ti mama bhogādīnaṁ tiṇṇaṁ dhammānaṁ ahāniyā avināsāya ayyo Mahāmoggallāno yadi pāṭibhogo yadi patibhū, ito satta divase atikkamitvā mama sakkā dānaṁ dātunti yadi ayyena ñātanti dīpeti. Theropi tassa tesu divasesu bhogānaṁ jīvitassa ca anupaddavaṁ passitvā āha **dvinnaṁ kho nesaṁ āvuso dhammānaṁ pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa cā**"ti. Saddhā panassa cittappaṭibaddhāti tasseva bhāraṁ karonto **"saddhāya pana tvaññeva pāṭibhogo"**ti āha. Api ca so upāsako diṭṭhasacco, tassa saddhāya aññathābhāvo natthīti tathā vuttaṁ. Teneva ca kāraṇena Bhagavatā **"pacchāpi tvaṁ karissasīti saññāpehī"**ti vuttaṁ. Upāsakopi Satthari there ca gāravena subbacatāya[1] tassā ca puññena vaḍḍhiṁ icchanto **"karotu Suppavāsā Koliyadhītā satta bhattāni, pacchāhaṁ karissāmī"**ti anujāni.

Tañca dārakanti vijātadivasato paṭṭhāya ekādasamaṁ divasaṁ atikkamitvā tato paraṁ sattāhaṁ Buddhappamukhaṁ bhikkhusaṁghaṁ bhojetvā sattame divase taṁ sattavassikaṁ dārakaṁ Bhagavantaṁ bhikkhusaṁghañca vandāpesi. **Satta me vassānī**ti satta me saṁvaccharāni, accantasaṁyogavasena cetaṁ upayogavacanaṁ. **Lohitakumbhiyaṁ vutthānī**ti mātukucchiyaṁ attano gabbhavāsadukkhaṁ sandhāya vadati. **Aññānipi evarūpāni satta puttānī**ti "aññepi evarūpe satta putte"ti vattabbe liṅgavipallāsavasena vuttaṁ "evarūpānī"ti. Evaṁ satta vassāni gabbhadhāraṇavasena sattāhaṁ mūḷhagabbhatāya ca

1. Sukhavijātāya (Sī)

mahantaṁ dukkhaṁ pāpetvā uppajjanakaputteti attho. Etena mātugāmānaṁ puttalolatāya puttalābhena titti natthīti dasseti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ sattadivasādhikāni satta saṁvaccharāni gabbhadhāraṇādivasena pavattaṁ mahantaṁ dukkhaṁ ekapade visaritvā[1] puttalolatāvasena tāya vuttamatthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ cittasukhappamatto viya pamattapuggale iṭṭhākārena vañcetvā taṇhāsinehassa mahānatthakarabhāvadīpakaṁ[2] udānaṁ udānesi.

Tattha **asātan**ti amadhuraṁ asundaraṁ aniṭṭhaṁ. **Sātarūpenā**ti iṭṭhasabhāvena. **Piyarūpenā**ti piyāyitabbabhāvena. **Sukhassa rūpenā**ti sukhasabhāvena. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmā asātaṁ appiyaṁ dukkhameva samānaṁ sakalampi vaṭṭagataṁ saṅkhārajātaṁ appahīnavipallāsattā ayonisomanasikārena iṭṭhaṁ viya piyaṁ viya sukhaṁ viya ca hutvā upaṭṭhahamānaṁ sativippavāsena pamattapuggalaṁ ativattati abhibhavati ajjhottharati, tasmā imampi Suppavāsaṁ punapi sattakkhattuṁ evarūpaṁ asātaṁ appiyaṁ dukkhaṁ sātādipatirūpakena dukkhena puttasaṅkhātapemavatthusukhena[3] ajjhottharatīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Visākhāsuttavaṇṇanā

19. Navame **Pubbārāme**ti Sāvatthiyā pācīnadisābhāge Anurādhapurassa Uttamadevīvihārasadise ṭhāne kārite ārāme. **Migāramātupāsāde**ti Migāramātuyā pāsāde.

Tatrāyaṁ anupubbikathā—atīte satasahassakappamatthake Padumuttaradasabalaṁ ekā upāsikā aññataraṁ upāsikaṁ attano aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentaṁ disvā Bhagavantaṁ nimantetvā Buddhappamukhassa bhikkhusatasahassassa dānaṁ datvā Bhagavato nipaccakāraṁ katvā "anāgate

1. Ekantamadena vissaritvā (Ka)
2. Pahānākārānubhāvadīpakaṁ (Sī), pahānatthakārabhāvadīpakaṁ (Syā)
3. Puttasaṅkhātapemavaṭṭadukkhena (Sī)

tumhādisassa Buddhassa aggupaṭṭhāyikā bhaveyyan"ti patthanaṁ akāsi. Sā kappasatasahassaṁ devesu ca manussesu ca saṁsaritvā amhākaṁ Bhagavato kāle Bhaddiyanagare Meṇḍakaseṭṭhiputtassa Dhanañjayaseṭṭhino gehe Sumanadeviyā kucchismiṁ paṭisandhiṁ gaṇhi. Jātakāle cassā **Visākhā**ti nāmaṁ akaṁsu. Sā yadā Bhagavā Bhaddiyanagaraṁ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhiṁ Bhagavato paccuggamanaṁ katvā paṭhamadassaneneva sotāpannā ahosi.

Aparabhāge Sāvatthiyaṁ Migāraseṭṭhiputtassa Puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṁ gatā, tattha naṁ sasuro Migāraseṭṭhi upakāravasena mātuṭṭhāne ṭhapesi. Tasmā **Migāramātā**ti vuccati. Sā attano mahallatāpasādhanaṁ[1] vissajjetvā navakoṭīhi Bhagavato bhikkhusaṁghassa ca vasanatthāya karīsamatte bhūmibhāge uparibhūmiyaṁ pañcagabbhasatāni heṭṭhābhūmiyaṁ pañcagabbhasatānīti gabbhasahassehi paṭimaṇḍitaṁ pāsādaṁ kāresi. Tena vuttaṁ **"Migāramātupāsāde"**ti.

Kocideva atthoti kiñcideva payojanaṁ. **Raññe**ti rājini. **Paṭibaddho**ti āyatto. Visākhāya ñātikulato maṇimuttādiracitaṁ tādisaṁ bhaṇḍajātaṁ tassā paṇṇākāratthāya pesitaṁ, taṁ nagaradvārappattaṁ suṅkikā tattha suṅkaṁ gaṇhantā tadanurūpaṁ aggahetvā atirekaṁ gaṇhiṁsu. Taṁ sutvā Visākhā rañño tamatthaṁ nivedetukāmā patirūpaparivārena rājanivesanaṁ agamāsi, tasmiṁ khaṇe rājā Mallikāya deviyā saddhiṁ antepuraṁ gato hoti, Visākhā okāsaṁ alabhamānā "idāni labhissāmi, idāni labhissāmī"ti bhojanavelaṁ atikkamitvā chinnabhattā hutvā pakkāmi, evaṁ dvīhatīhaṁ gantvāpi okāsaṁ na labhiyeva. Iti rājā aniveditopi tassa atthavinicchayassa okāsākaraṇena **"yathādhippāyaṁ na tīretī"**ti vutto. Tattha **yathādhippāyan**ti adhippāyānurūpaṁ. **Na tīretī**ti na niṭṭhāpeti. Mahā-upāsikāya hi rājāyattasuṅkameva rañño datvā itaraṁ vissajjāpetuṁ adhippāyo, so raññā na diṭṭhattā eva na tīrito. **Handā**ti vossaggatthe nipāto. **Divā divassā**ti divasassa divā, majjhanhike kāleti attho. Kenacideva karaṇīyena[2] dvīhatīhaṁ rājanivesanadvāraṁ gacchantī tassa atthassa aniṭṭhitattā niratthakameva

---

1. Mahālatāpasādhanaṁ (Sī, Syā)
2. Karaṇīyena divasassa divā (Sī, Syā)

upasaṅkamiṁ, Bhagavati upasaṅkamanameva pana dassanānuttariyādippaṭilābhakāraṇattā sātthakanti evāhaṁ bhante imāya velāya idhāgatāti imamatthaṁ dassentī mahā-upāsikā **"idha me bhante"**ti-ādimāha.

Etamatthanti etaṁ parāyattatāya adhippāyāsamijjhanasaṅkhātaṁ atthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ parādhīnāparādhīnavuttīsu ādīnavānisaṁsaparidīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **sabbaṁ paravasaṁ dukkhan**ti yaṁ kiñci atthajātaṁ payojanaṁ paravasaṁ parāyattaṁ attano icchāya nipphādetuṁ asakkuṇeyyatāya dukkhaṁ dukkhāvahaṁ hotīti attho. **Sabbaṁ issariyaṁ sukhan**ti duvidhaṁ issariyaṁ lokiyaṁ lokuttarañca. Tattha lokiyaṁ rājissariyādi ceva lokiyajjhānābhiññānibbattaṁ cittissariyañca, lokuttaraṁ maggaphalādhigamanimittaṁ nirodhissariyaṁ. Tesu yaṁ cakkavattibhāvapariyosānaṁ manussesu issariyaṁ, yañca sakkādīnaṁ tasmiṁ tasmiṁ devanikāya ādhipaccabhūtaṁ issariyaṁ, tadubhayaṁ yadipi kammānubhāvena yathicchitanipphattiyā sukhanimittatāya sukhaṁ, vipariṇāmadukkhatāya pana sabbathā dukkhameva[1]. Tathā aniccantikatāya lokiyajjhānanibbattaṁ cittissariyaṁ, nirodhissariyameva pana lokadhammehi akampanīyato anivattisabhāvattā ca ekantasukhaṁ nāma. Yaṁ panettha sabbattheva aparādhīnatāya labhati cittasukhaṁ, taṁ sandhāya satthā "sabbaṁ issariyaṁ sukhan"ti āha.

Sādhāraṇe vihaññantīti idaṁ "sabbaṁ paravasaṁ dukkhan"ti imassa padassa atthavivaraṇaṁ. Ayañhettha attho—sādhāraṇe payojane sādhetabbe sati tassa parādhīnatāya yathādhippāyaṁ anipphādanato ime sattā vihaññanti vighātaṁ āpajjanti kilamanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā kāmayogabhavayogadiṭṭhiyoga-avijjāyogā anādikālabhāvitā anupacitakusalasambhārehi pajahituṁ asakkuṇeyyatāya duratikkamā. Etesu diṭṭhiyogo paṭhamamaggena atikkamitabbo, kāmayogo tatiyamaggena. Itare aggamaggena. Iti ariyamaggānaṁ duradhigamanīyattā ime yogā duratikkamā. Tasmā kāmayogādivasena icchitālābhahetu sattā vihaññanti, asādhāraṇe pana

---

1. Na sabbathā sukhameva (Syā)

cittissariye nirodhissariye ca sati na kadācipi vighātassa sambhavohi adhippāyo.

Atha vā **sabbaṁ paravasan**ti yaṁ attano aññappaṭibaddhavuttisaṅkhātaṁ[1], taṁ sabbaṁ aniccasabhāvatāya dukkhaṁ. "Yadaniccaṁ taṁ dukkhan"ti hi vuttaṁ. **Sabbaṁ issariyan**ti yaṁ sabbasaṅkhatanissaṭaṁ issariyaṭṭhānatāya issariyanti laddhanāmaṁ nibbānaṁ, taṁ upādisesādivibhāgaṁ sabbaṁ sukhaṁ. "Nibbānaṁ paramaṁ sukhan"ti[2] hi vuttaṁ. **Sādhāraṇe**ti evaṁ dukkhasukhe vavatthite ime sattā bahusādhāraṇe dukkhakāraṇe nimuggā hutvā vihaññanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā te sabbattha nimujjanassa hetubhūtā kāmayogādayo duratikkamā, tasmā tvampi visākhe parāyattamatthaṁ patthetvā alabhamānā vihaññasīti adhippāyo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

20. Dasame **Anupiyāyan**ti evaṁnāmake nagare. **Ambavane**ti tassa nagarassa avidūre Mallarājūnaṁ ekaṁ Ambavanaṁ ahosi, tattha Mallarājūhi Bhagavato vihāro kārito, so "Ambavanan"tveva vuccati. Anupiyaṁ gocaragāmaṁ katvā tattha Bhagavā viharati, tena vuttaṁ **"Anupiyāyaṁ viharati Ambavane"**ti. **Bhaddiyo**ti tassa therassa nāmaṁ. **Kāḷīgodhāya putto**ti Kāḷīgodhā nāma Sākiyānī Sakyarājadevī ariyasāvikā āgataphalā viññātasāsanā, tassā ayaṁ putto. Tassa pabbajjāvidhi Khandhake[3] āgatova. So pabbajitvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā na cirasseva chaḷabhiñño ahosi, terasapi dhutaṅgāni samādāya vattati. Bhagavatā ca "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ uccakulikānaṁ, yadidaṁ Bhaddiyo Kāḷīgodhāya putto"ti[4] uccakulikabhāve etadagge ṭhapito asītiyā sāvakānaṁ abbhantaro.

Suññāgāragatoti "thapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṁ araññan"ti vuttaṁ araññaṁ rukkhamūlañca ṭhapetvā aññaṁ pabbatakandarādi pabbajitasāruppaṁ

---

1. Aññappaṭibaddhapaccayāyattavuttisaṅkhātaṁ (Ka)
2. Khu 1. 43 piṭṭhe.
3. Vi 4. 338 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 23 piṭṭhe.

nivāsaṭṭhānaṁ janasambādhābhāvato idha suññāgāranti adhippetaṁ. Atha vā jhānakaṇṭakānaṁ saddānaṁ abhāvato vivittaṁ yaṁkiñci agārampi suññāgāranti veditabbaṁ. Taṁ suññāgāraṁ upagato. **Abhikkhaṇan**ti bahulaṁ. **Udānaṁ udānesī**ti so hi āyasmā araññe divāvihāraṁ upagatopi rattivāsūpagatopi yebhuyyena phalasamāpattisukhena nirodhasukhena ca vītināmeti, tasmā taṁ sukhaṁ sandhāya pubbe attanā anubhūtaṁ sabhayaṁ sapariḷāhaṁ rajjasukhaṁ jigucchitvā **"aho sukhaṁ aho sukhan"**ti somanassasahitaṁ ñāṇasamuṭṭhānaṁ pītisamuṭṭhānaṁ samuggirati.

Sutvāna nesaṁ etadahosīti nesaṁ sambahulānaṁ bhikkhūnaṁ tassa āyasmato "aho sukhaṁ aho sukhan"ti udānentassa udānaṁ sutvā "nissaṁsayaṁ esa anabhirato brahmacariyaṁ caratī"ti evaṁ parivitakkitaṁ ahosi. Te bhikkhū puthujjanā tassa āyasmato vivekasukhaṁ sandhāya udānaṁ ajānantā evaṁ amaññiṁsu, tena vuttaṁ **"nissaṁsayan"**ti-ādi. Tattha **nissaṁsayan**ti asandehena, ekantenāti attho. "Yaṁ so pubbe agāriyabhūto samāno"ti Pāḷiṁ vatvā "anubhavī"ti vacanasesena keci atthaṁ vaṇṇenti, apare "yaṁ sā"ti paṭhanti, "yaṁ'sa pubbe agāriyabhūtassā"ti pana Pāḷi. Tattha **yaṁ'sā**ti yaṁ assa, sandhivasena hi akārasakāralopo "evaṁsa te[1], pupphaṁsā uppajjī"ti-ādīsu[2] viya. Tassattho—assa āyasmato Bhaddiyassa pabbajitato pubbe agāriyabhūtassa gahaṭṭhassa sato yaṁ rajjasukhaṁ anubhūtaṁ. **So tamanussaramāno**ti so taṁ sukhaṁ etarahi ukkaṇṭhanavasena anussaranto.

Te bhikkhū Bhagavantaṁ etadavocunti te sambahulā bhikkhū ullapanasabhāvasaṇṭhitā tassa anuggahaṇādhippāyena Bhagavantaṁ etadavocuṁ, na ujjhānavasena. **Aññataran**ti nāmagottena apākaṭaṁ ekaṁ bhikkhuṁ. **Āmantesī**ti āṇāpesi te bhikkhū saññāpetukāmo. **Evan**ti vacanasampaṭiggahe, sādhūti attho. Puna **evan**ti paṭiññāya. **Abhikkhaṇaṁ "aho sukhaṁ aho sukhan"ti imaṁ udānaṁ udānesī**ti yathā te bhikkhū vadanti, taṁ evaṁ tathevāti attano udānaṁ paṭijānāti. **Kiṁ pana tvaṁ Bhaddiyā**ti kasmā Bhagavā pucchati, kiṁ tassa cittaṁ na

---

1. Ma 1. 13; Aṁ 2. 341 piṭṭhesu. 2. Vi 1. 21 piṭṭhe.

jānātīti? No na jānāti, teneva pana tamatthaṁ vadāpetvā te bhikkhū saññāpetuṁ pucchati. Vuttañhetaṁ "jānantāpi Tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchantī"ti-ādi. **Atthavasa**nti kāraṇaṁ.

Antepureti itthāgārassa sañcaraṇaṭṭhānabhūte rājagehassa abbhantare, yattha rājā nhānabhojanasayanādiṁ kappeti. **Rakkhā susaṁvihitā**ti ārakkhādikatapurisehi gutti suṭṭhu samantato vihitā. **Bahipi antepure**ti aḍḍakaraṇaṭṭhānādike[1] antepurato bahibhūte rājagehe. **Evaṁ rakkhito gopito santo**ti evaṁ rājageharājadhānirajjadesesu anto ca bahi ca anekesu ṭhānesu anekasatehi susaṁvihitarakkhāvaraṇaguttiyā mameva nibbhayatthaṁ phāsuvihāratthaṁ rakkhito gopito samāno. **Bhīto**ti-ādīni padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā **bhīto**ti pararājūhi bhāyamāno. **Ubbiggo**ti sakarajjepi pakatito[2] uppajjanakabhayubbegena ubbiggo calito. **Ussaṅkī**ti "raññā nāma sabbakālaṁ avissatthena bhavitabban"ti vacanena sabbattha avissāsavasena tesaṁ tesaṁ kiccakaraṇīyānaṁ paccayaparisaṅkāya ca uddhamukhaṁ saṅkamāno. **Utrāsī**ti "santikāvacarehipi ajānantasseva me kadāci anattho bhaveyyā"ti uppannena sarīrakampaṁ uppādanasamatthena tāsena utrāsī. "Utrasto"tipi paṭhanti. **Vihāsin**ti evaṁbhūto hutvā vihariṁ.

Etarahīti idāni pabbajitakālato paṭṭhāya. **Eko**ti asahāyo, tena vūpakaṭṭhakāyataṁ dasseti. **Abhīto**ti-ādīnaṁ padānaṁ vuttavipariyāyena attho veditabbo. Bhayādinimittassa pariggahassa taṁnimittassa ca kilesassa abhāvenevassa abhītāditāti. Etena cittavivekaṁ dasseti. **Appossukko**ti sarīraguttiyaṁ nirussukko. **Pannalomo**ti lomahaṁsuppādakassa chambhitattassa abhāvena anuggatalomo. Padadvayenapi serivihāraṁ dasseti. **Paradattavutto**ti[3] parehi dinnena cīvarādinā vattamāno, etena sabbaso saṅgābhāvadīpanamukhena anavasesabhayahetuvirahaṁ dasseti. **Migabhūtena cetasā**ti vissatthavihāritāya migassa viya jātena cittena. Migo hi amanussapathe arañño

---

1. Atthakaraṇaṭṭhānādike (Sī)
2. Sakalarajjepi pakatikhobhato (Sī, Syā)
3. Paradavuttoti (Sī, Syā)

vasamāno vissattho tiṭṭhati nisīdati nipajjati yenakāmañca pakkamati appaṭihatacāro, evaṁ ahampi viharāmīti dasseti. Vuttañhetaṁ Paccekabuddhena—

"Migo araññamhi yathā abaddho,
Yenicchakaṁ gacchati gocarāya.
Viññū naro seritaṁ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti[1].

Imaṁ kho ahaṁ bhante atthavasanti bhante Bhagavā yadidaṁ mama etarahi paramaṁ vivekasukhaṁ phalasamāpattisukhaṁ, idameva kāraṇaṁ sampassamāno "aho sukhaṁ aho sukhan"ti udānaṁ udānesinti.

Etamatthanti etaṁ Bhaddiyattherassa puthujjanavisayātītaṁ vivekasukha-saṅkhātamatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ sahetukabhayasokavigamānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yassantarato na santi kopā**ti yassa ariyapuggalassa antarato abbhantare attano citte cittakālussiyakaraṇato cittappakopā rāgādayo āghātavatthu-ādikāraṇabhedato anekabhedā dosakopā eva kopā[2] na santi maggena pahīnattā na vijjanti. Ayaṁ hi antarasaddo kiñcāpi "mañca tvañca kimantaran"ti-ādīsu[3] kāraṇe dissati, "antaraṭṭhake himapātasamaye"ti-ādīsu[4] vemajjhe, "antarā ca Jetavanaṁ antarā ca Sāvatthin"ti-ādīsu[5] vivare, "bhayamantarato jātan"ti-ādīsu[6] citte, idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ "antarato attano citte"ti.

Itibhavā bhavatañca vītivattoti yasmā bhavoti sampatti, abhavoti vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassataṁ, abhavoti ucchedo. Bhavoti vā puññaṁ, abhavoti pāpaṁ. Bhavoti vā sugati, abhavoti duggati. Bhavoti vā khuddako, abhavoti mahanto. Tasmā yā sā sampattivipattivuḍḍhihānisassatucchedapuññapāpasugatiduggatikhuddakamahanta upapattibhavānaṁ vasena iti anekappakārā bhavābhavatāvuccati,

1. Khu 1. 285; Khu 3. 9 piṭṭhesu.
2. Anekabhedā kopā (Sī)
3. Saṁ 1. 203 piṭṭhe.
4. Vi 3. 401 piṭṭhe.
5. Khu 1. 89, 137 piṭṭhesu.
6. Khu 1. 252; Khu 7. 12 piṭṭhesu.

catūhipi ariyamaggehi yathāsambhavaṁ tena tena nayena taṁ itibhavābhavatañca vītivatto atikkanto hoti. Atthavasena vibhatti vipariṇāmetabbā. **Taṁ vigatabhayan**ti taṁ evarūpaṁ yathāvuttaguṇasamannāgataṁ khīṇāsavaṁ cittakopābhāvato itibhavābhavasamatikkamato ca bhayahetuvigamena vigatabhayaṁ, vivekasukhena aggaphalasukhena ca **sukhiṁ,** vigatabhayattā eva **asokaṁ. Devā nānubhavanti dassanāyā**ti adhigatamagge ṭhapetvā sabbepi upapattidevā vāyamantāpi cittacāradassanavasena dassanāya daṭṭhuṁ nānubhavanti na abhisambhuṇanti na sakkonti, pageva manussā. Sekkhāpi hi puthujjanā viya arahato cittappavattiṁ na jānanti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mucalindavaggavaṇṇanā samattā.

3. Nandavagga

1. Kammavipākajasuttavaṇṇanā

21. Nandavaggassa paṭhame **aññataro bhikkhū**ti nāmagottena apākaṭo eko khīṇāsavabhikkhu. So kira Rājagahavāsī kulaputto Moggallānattherena saṁvejito saṁsāradosaṁ disvā Satthu santike pabbajitvā sīlāni sodhetvā catusaccakammaṭṭhānaṁ gahetvā na cirasseva vipassanaṁ ussukkāpetvā arahattaṁ pāpuṇi. Tassa aparabhāge kharo ābādho uppajji, so paccavekkhaṇāya adhivāsento viharati. Khīṇāsavānaṁ hi cetasikadukkhaṁ nāma natthi, kāyikadukkhaṁ pana hotiyeva. So ekadivasaṁ Bhagavato dhammaṁ desentassa nātidūre ṭhāne dukkhaṁ adhivāsento pallaṅkena nisīdi. Tena vuttaṁ **"Bhagavato avidūre nisinno hotī"**ti-ādi.

Tattha **pallaṅkan**ti samantato ūrubaddhāsanaṁ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā**ti uparimaṁ sarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṁ paṭipādetvā. Evaṁ hi nisinnassa cammamaṁsanhārūni na namanti, tasmā so tathā nisinno hoti. **Purāṇakammavipākajan**ti pubbe katassa kammassa vipākabhāvena jātaṁ, purāṇakammavipāke vā sukhadukkhappakāre vipākavaṭṭasamudāye[1] tadekadesabhāvena jātaṁ. Kiṁ taṁ? dukkhaṁ. Purāṇakammavipākajanti ca iminā tassa ābādhassa kammasamuṭṭhānataṁ dassento opakkamika-utuvipariṇāmajādibhāvaṁ paṭikkhipati. **Dukkhan**ti pacurajanehi khamituṁ asakkuṇeyyaṁ. **Tibban**ti tikhiṇaṁ, abhibhavitvā pavattiyā bahalaṁ vā. **Kharan**ti kakkhaḷaṁ. **Kaṭukan**ti asātaṁ. **Adhivāsento**ti upari vāsento sahanto khamanto.

Sato sampajānoti vedanāpariggāhakānaṁ satisampajaññānaṁ vasena satimā sampajānanto ca. Idaṁ vuttaṁ hoti—"ayaṁ vedanā nāma hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, aniṭṭhārammaṇādipaccaye paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā, uppajjitvā ekantena bhijjanasabhāvattā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā"ti vedanāya aniccatāsallakkhaṇavasena satokāritāya

---

1. Vipākavaṭṭasamavāye (Ka)

sato, aviparītasabhāvapaṭivijjhanavasena **sampajāno** ca hutvā. Atha vā sativepullapattiyā sabbattheva kāyavedanācittadhammesu suṭṭhu upaṭṭhitasatitāya **sato,** tathā paññāvepullappattiyā pariggahitasaṅkhāratāya **sampajāno. Avihaññamāno**ti "assutavā bhikkhave puthujjano aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṁ kandati sammohaṁ āpajjatī"ti[1] vuttanayena andhaputhujjano viya na vihaññamāno maggeneva samugghātitattā cetodukkhaṁ anuppādento kevalaṁ kammavipākajaṁ sarīradukkhaṁ adhivāsento samāpattiṁ samāpanno viya nisinno hoti. **Addasā**ti taṁ āyasmantaṁ adhivāsanakhantiyā tathā nisinnaṁ addakkhi.

Etamatthanti etaṁ tādisassapi rogassa vejjādīhi tikicchanatthaṁ anussukkāpajjanakāraṇaṁ khīṇāsavānaṁ lokadhammehi anupalepitasaṅkhātaṁ[2] atthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ saṅkhatadhammānaṁ yehi kehici dukkhadhammehi avighātapattivibhāvanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **sabbakammajahassā**ti pahīnasabbakammassa. Aggamaggassa hi uppannakālato paṭṭhāya arahato sabbāni kusalākusalakammāni pahīnāni nāma honti paṭisandhiṁ dātuṁ asamatthabhāvato, yato ariyamaggañāṇaṁ kammakkhayakaranti vuccati. **Bhikkhuno**ti bhinnakilesatāya bhikkhuno. **Dhunamānassa pure kataṁ rajan**ti arahattappattito pubbe kataṁ rāgarajādimissatāya rajanti laddhanāmaṁ dukkhavedanīyaṁ kammaṁ vipākapaṭisaṁvedanena taṁ dhunantassa viddhaṁsentassa, arahattappattiyā parato pana sāvajjakiriyāya sambhavoyeva natthi, anavajjakiriyā ca bhavamūlassa samucchinnattā samucchinnamūlatāya pupphaṁ viya phaladānasamatthatāya abhāvato kiriyamattāva hoti.

Amamassāti rūpādīsu katthaci mamanti gahaṇābhāvato amamassa mamaṅkārarahitassa. Yassa hi mamaṅkāro atthi, so attasinehena vejjādīhi sarīraṁ paṭijaggāpeti. Arahā pana amamo, tasmā so sarīrajagganepi udāsīnadhātukova. **Ṭhitassā**ti catubbidhampi oghaṁ taritvā nibbānathale ṭhitassa, paṭisandhiggahaṇavasena vā sandhāvanassa abhāvena

1. Saṁ 1. 408 piṭṭhe. 2. Anupakkilesasaṅkhātaṁ (Ka)

ṭhitassa. Sekkhaputhujjanā hi kilesābhisaṅkhārānaṁ appahīnattā cutipaṭisandhivasena saṁsāre dhāvanti nāma, arahā pana tadabhāvato ṭhitoti vuccati. Atha vā dasavidhe khīṇāsavasaṅkhāte ariyadhamme ṭhitassa. **Tādino**ti "paṭikūle appaṭikūlasaññī viharatī"ti-ādinā[1] nayena vuttāya pañcavidhāya ariyiddhiyā aṭṭhahi lokadhammehi akampaniyāya chaḷaṅgupekkhāya ca samannāgatena iṭṭhādīsu ekasadisatāsaṅkhātena tādībhāvena tādino. **Attho natthi janaṁ lapetave**ti "mama bhesajjādīni karothā"ti janaṁ lapituṁ kathetuṁ payojanaṁ natthi sarīre nirapekkhabhāvato. Paṇḍupalāso viya hi bandhanā pavutto sayamevāyaṁ kāyo bhijjitvā patatūti khīṇāsavānaṁ ajjhāsayo. Vuttaṁ hetaṁ—

"Nābhikaṅkhāmi maraṇaṁ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṁ.
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṁ bhatako yathā"ti[2].

Atha vā yaṁkiñci nimittaṁ dassetvā "kiṁ ayyassa icchitabban"ti janaṁ lapetave paccayehi nimantanavasena lapāpetuṁ khīṇāsavassa attho natthi tādisassa micchājīvassa maggeneva samugghātitattāti attho. Iti Bhagavā "kissāyaṁ thero attano rogaṁ vejjehi atikicchāpetvā Bhagavato avidūre nisīdatī"ti cintentānaṁ tassa atikicchāpane kāraṇaṁ pakāsesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Nandasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **Nando**ti tassa nāmaṁ. So hi cakkavattilakkhaṇūpetattā mātāpitaro saparijanaṁ sakalañca ñātiparivaṭṭaṁ nandayanto jātoti "Nando"ti nāmaṁ labhi. Bhagav**ato bhātā**ti Bhagavato ekapituputtatāya bhātā. Na hi Bhagavato sahodarā uppajjanti, tena vuttaṁ **"mātucchāputto"**ti, cūḷamātuputtoti attho. Mahāpajāpatigotamiyā hi so putto. **Anabhirato**ti na abhirato.

---

1. Khu 9. 390 piṭṭhe.
2. Khu 2. 307 piṭṭhe.

brahmacariyanti brahmaṁ seṭṭhaṁ uttamaṁ cariyaṁ ekāsanaṁ ekaseyyaṁ methunaviratiṁ. **Sandhāretun**ti paṭhamacittato yāvacarimakacittaṁ sammā paripuṇṇaṁ parisuddhaṁ dhāretuṁ pavattetuṁ. Dutiyena cettha brahmacariyapadena maggabrahmacariyassāpi saṅgaho veditabbo. **Sikkhaṁ paccakkhāyā**ti upasampadakāle bhikkhubhāvena saddhiṁ samādinnaṁ nibbattetabbabhāvena anuṭṭhitaṁ tividhampi sikkhaṁ paṭikkhipitvā, vissajjetvāti attho. **Hīnāyā**ti gihibhāvāya. **Āvattissāmī**ti nivattissāmi.

Kasmā panāyaṁ evamārocesīti? Etthāyaṁ anupubbikathā—Bhagavā pavattavaradhammacakko Rājagahaṁ gantvā Veḷuvane viharanto "puttaṁ me ānetvā dassethā"ti Suddhodanamahārājena pesitesu sahassasahassaparivāresu dasasu dūtesu saha parivārena arahattaṁ pattesu sabbapacchā gantvā arahattappattena Kāḷudāyittherena gamanakālaṁ ñātvā maggavaṇṇanaṁ vaṇṇetvā jātibhūmigamanāya yācito vīsatisahassakhīṇāsavaparivuto Kapilavatthunagaraṁ gantvā ñātisamāgame pokkharavassaṁ aṭṭhuppattiṁ katvā Vessantarajātakaṁ[1] kathetvā punadivase piṇḍāya paviṭṭho "uttiṭṭhe nappamajjeyyā"ti[2] gāthāya pitaraṁ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā nivesanaṁ gantvā "dhammañcare"ti[3] gāthāya Mahāpajāpatiṁ sotāpattiphale, rājānaṁ sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Bhattakiccāvasāne pana Rāhulamātuguṇakathaṁ nissāya Candakinnarījātakaṁ[4] kathetvā tatiyadivase Nandakumārassa abhisekagehappavesanavivāhamaṅgalesu vattamānesu piṇḍāya pavisitvā Nandakumārassa hatthe pattaṁ datvā maṅgalaṁ vatvā uṭṭhāyāsanā pakkamanto kumārassa hatthato pattaṁ na gaṇhi. Sopi Tathāgate gāravena "pattaṁ te bhante gaṇhathā"ti vattuṁ nāsakkhi. Evaṁ pana cintesi "sopānasīse pattaṁ gaṇhissatī"ti, Satthā tasmiṁ ṭhāne na gaṇhi. Itaro "sopānamūle gaṇhissatī"ti cintesi, Satthā tatthapi na gaṇhi. Itaro "rājaṅgaṇe gaṇhissatī"ti cintesi, Satthā tatthapi na gaṇhi. Kumāro nivattitukāmo anicchāya gacchanto gāravena "pattaṁ gaṇhathā"ti vattuṁ na sakkoti, "idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī"ti cintento gacchati.

---

1. Khu 6. 312 piṭṭhe.
2. Khu 1. 38 piṭṭhe.
3. Khu 1. 39 piṭṭhe.
4. Khu 5. 277 piṭṭhe.

Tasmiṁ khaṇe Janapadakalyāṇiyā ācikkhiṁsu "ayye Bhagavā Nandarājānaṁ gahetvā gacchati, tumhehi vinā karissatī"ti. Sā udakabindūhi paggharantehi aḍḍhullikhitehi kesehi vegena pāsādaṁ āruyha sīhapañjaradvāre ṭhatvā "tuvaṭaṁ kho ayyaputta āgaccheyyāsī"ti āha. Taṁ tassā vacanaṁ tassa hadaye tiriyaṁ patitvā viya ṭhitaṁ. Satthāpissa hatthato pattaṁ aggahetvāva taṁ vihāraṁ netvā "pabbajissasi Nandā"ti āha. So Buddhagāravena "na pabbajissāmī"ti avatvā "āma pabbajissāmī"ti āha. Satthā tena hi Nandaṁ pabbājethāti Kapilavatthupuraṁ gantvā tatiyadivase taṁ pabbājesi. Sattame divase mātarā alaṅkaritvā pesitaṁ "dāyajjaṁ me samaṇa dehī"ti vatvā attanā saddhiṁ ārāmāgataṁ Rāhulakumāraṁ pabbājesi. Punekadivasaṁ Mahādhammapālajātakaṁ[1] kathetvā rājānaṁ anāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Iti Bhagavā Mahāpajāpatiṁ sotāpattiphale, pitaraṁ tīsu phalesu patiṭṭhāpetvā bhikkhusaṁghaparivuto punadeva Rājagahaṁ gantvā tato Anāthapiṇḍikena Sāvatthiṁ āgamanatthāya gahitapaṭiñño niṭṭhite Jetavanamahāvihāre tattha gantvā vāsaṁ kappesi. Evaṁ Satthari Jetavane viharante āyasmā Nando attano anicchāya pabbajito kāmesu anādīnavadassāvī Janapadakalyāṇiyā vuttavacanamanussaranto ukkaṇṭhito hutvā bhikkhūnaṁ attano anabhiratiṁ ārocesi. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Nando -pa- hīnāyāvattissāmī"**ti.

Kasmā pana naṁ Bhagavā evaṁ pabbājesīti? "Puretarameva ādīnavaṁ dassetvā kāmehi naṁ vivecetuṁ na sakkā, pabbājetvā pana upāyena tato vivecetvā uparivisesaṁ nibbattessāmī"ti veneyyadamanakusalo Satthā evaṁ naṁ paṭhamaṁ pabbājesi.

Sākiyānīti Sakyārājadhītā. **Janapadakalyāṇī**ti Janapadamhi kalyāṇī rūpena uttamā chasarīradosarahitā, pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷikā naccodātā atikkantā mānusakavaṇṇaṁ appattā dibbavaṇṇaṁ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṁ maṁsakalyāṇaṁ nakhakalyāṇaṁ[2] aṭṭhikalyāṇaṁ vayakalyāṇanti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatā.

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.
2. Kesakalyāṇanti aparāsu Aṭṭhakathāsu.

Tattha attano sarīrobhāsena dasadvādasahatthe ṭhāne ālokaṁ karoti, piyaṅgusamā vā suvaṇṇasamā vā hoti, ayamassā **chavikalyāṇatā.** Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikammakataṁ viya rattapavāḷarattakambalena sadisaṁ hoti, ayamassā **maṁsakalyāṇatā.** Vīsati nakhapattāni maṁsato amuttaṭṭhāne lākhārasaparikitāni[1] viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nakhakalyāṇatā.** Dvattiṁsa dantā suphusitā parisuddhapavāḷapantisadisā vajirapantī viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā.** Vīsativassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā **vayakalyāṇatā.** Sundarī ca hoti evarūpaguṇasamannāgatā, tena vuttaṁ **"Janapadakalyāṇī"**ti.

Gharā nikkhamantassāti anādare sāmivacanaṁ, gharato nikkhamatoti attho. "Gharā nikkhamantan"tipi paṭhanti. **Upaḍḍhullikhitehi kesehī**ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ, vippakatullikhitehi kesehi upalakkhitāti attho. "Aḍḍhullikhitehī"tipi paṭhanti. Ullikhananti ca phaṇakādīhi kesasaṇṭhāpanaṁ, "aḍḍhakāravidhānan"tipi vadanti. **Apaloketvā**ti sineharasavipphārasaṁsūcakena aḍḍhakkhinā ābandhantī viya oloketvā. **Maṁ bhante**ti pubbepi "man"ti vatvā ukkaṇṭhākulacittatāya puna "maṁ etadavocā"ti āha. **Tuvaṭan**ti sīghaṁ. **Tamanussaramāno**ti taṁ tassā vacanaṁ, taṁ vā tassā ākārasahitaṁ vacanaṁ anussaranto.

Bhagavā tassa vacanaṁ sutvā "upāyenassa rāgaṁ vūpasamessāmī"ti iddhibalena naṁ Tāvatiṁsabhavanaṁ nento antarāmagge ekasmiṁ jhāmakhette jhāmakhāṇumatthake nisinnaṁ chinnakaṇṇanāsānaṅguṭṭhaṁ ekaṁ paluṭṭhamakkaṭiṁ dassetvā Tāvatiṁsabhavanaṁ nesi. Pāḷiyaṁ pana ekakkhaṇeneva Satthārā Tāvatiṁsabhavanaṁ gataṁ viya vuttaṁ, taṁ gamanaṁ avatvā Tāvatiṁsabhavanaṁ sandhāya vuttaṁ. Gacchantoyeva hi Bhagavā āyasmato Nandassa antarāmagge taṁ paluṭṭhamakkaṭiṁ dasseti. Yadi evaṁ kathaṁ samiñjanādinidassanaṁ? Taṁ antaradhānanidassananti gahetabbaṁ. Evaṁ Satthā taṁ Tāvatiṁsabhavanaṁ netvā Sakkassa devarañño upaṭṭhānaṁ āgatāni kakuṭapādāni pañca accharāsatāni attānaṁ vanditvā

1. Lākhārasaparicitāni (Syā), lākhārasaparipūritāni (Ka)

ṭhitāni dassetvā Janapadakalyāṇiyā tāsaṁ pañcannaṁ accharāsatānaṁ rūpasampattiṁ paṭicca visesaṁ pucchi. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā āyasmantaṁ Nandaṁ bāhāyaṁ gahetvā -pa- kakuṭapādānī"**ti.

Tattha **bāhāyaṁ gahetvā**ti bāhumhi gahetvā viya. Bhagavā hi tadā tādisaṁ iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkhāresi, yathā āyasmā Nando bhuje gahetvā Bhagavatā nīyamāno viya ahosi. Tattha ca Bhagavatā sace tassa āyasmato Tāvatiṁsadevalokassa dassanaṁ pavesanameva vā icchitaṁ siyā, yathānisinnasseva tassa taṁ devalokaṁ dasseyya lokavivaraṇiddhikāle viya, tameva vā iddhiyā tattha peseyya. Yasmā panassa dibbattabhāvato manussattabhāvassa yo nihīnajigucchanīyabhāvo, tassa sukhaggahaṇatthaṁ antarāmagge taṁ makkaṭiṁ dassetukāmo, devalokasirivibhavasampattiyo ca ogāhetvā dassetukāmo ahosi, tasmā taṁ gahetvā tattha nesi. Evañhissa tadatthaṁ brahmacariyavāse visesato abhirati bhavissatīti.

Kakuṭapādānīti rattavaṇṇatāya pārāvatasadisapādāni. Tā kira sabbāpi Kassapassa Bhagavato sāvakānaṁ pādamakkhanateladānena tādisā sukumārapādā ahesuṁ. **Passasi no**ti passasi nu. **Abhirūpatarā**ti visiṭṭharūpatarā. **Dassanīyatarā**ti divasampi passantānaṁ atittikaraṇaṭṭhena passitabbatarā. **Pāsādikatarā**ti sabbāvayavasobhāya samantato pasādāvahatarā.

Kasmā pana Bhagavā avassutacittaṁ āyasmantaṁ Nandaṁ accharāyo olokāpesi? Sukhenevassa kilese nīharituṁ. Yathā hi kusalo vejjo ussannadosaṁ puggalaṁ tikicchanto sinehapānādinā paṭhamaṁ dose ukkiledetvā pacchā vamanavirecanehi sammadeva nīharāpeti, evaṁ vineyyadamanakusalo Bhagavā ussannarāgaṁ āyasmantaṁ Nandaṁ devaccharāyo dassetvā ukkiledesi ariyamaggabhesajjena anavasesato nīharitukāmoti veditabbaṁ.

Paluṭṭhamakkaṭīti jhāmaṅgapaccaṅgamakkaṭī. **Evameva kho**ti yathā sā[1] bhante tumhehi mayhaṁ dassitā chinnakaṇṇanāsā paluṭṭhamakkaṭī Janapadakalyāṇiṁ

1. Yathāyaṁ (Ka)

upādāya, evameva Janapadakalyāṇī imāni pañca accharāsatāni upādāyāti attho. **Pañcannaṁ accharāsatānan**ti upayoge sāmivacanaṁ, pañca accharāsatānīti attho. Avayavasambandhe vā etaṁ sāmivacanaṁ, tena pañcannaṁ accharāsatānaṁ rūpasampattiṁ upanidhāyāti adhippāyo. **Upanidhāyā**ti ca samīpe ṭhapetvā, upādāyāti attho. **Saṅkhyan**ti itthīti gaṇanaṁ[1]. **Kalabhāgan**ti kalāyapi bhāgaṁ, ekaṁ soḷasakoṭṭhāse katvā tato ekakoṭṭhāsaṁ gahetvā soḷasadhā gaṇite[2] tattha yo ekeko koṭṭhāso, so kalabhāgoti adhippeto, tampi kalabhāgaṁ na upetīti vadati. **Upanidhin**ti "imāya ayaṁ sadisī"ti upamābhāvena gahetvā samīpe ṭhapanampi.

Yatthāyaṁ anabhirato, taṁ brahmacariyaṁ pubbe vuttaṁ pākaṭañcāti taṁ anāmasitvā tattha abhiratiyaṁ ādarajananatthaṁ **"abhirama Nanda, abhirama Nandā"**ti āmeḍitavasena vuttaṁ. **Ahaṁ te pāṭibhogo**ti kasmā Bhagavā tassa brahmacariyavāsaṁ icchanto abrahmacariyavāsassa pāṭibhogaṁ upagañchi? Yatthassa ārammaṇe rāgo daḷhaṁ nipati, taṁ āgantukārammaṇe saṅkāmetvā sukhena sakkā jahāpetunti pāṭibhogaṁ upagañchi. Anupubbikathāyaṁ saggakathā imassa atthassa nidassanaṁ.

Assosunti kathamassosuṁ? Bhagavā hi tadā āyasmante Nande vattaṁ dassetvā attano divāṭṭhānaṁ gate upaṭṭhānaṁ āgatānaṁ bhikkhūnaṁ taṁ pavattiṁ kathetvā yathā nāma kusalo puriso anikkhantaṁ āṇiṁ aññāya āṇiyā nīharitvā puna taṁ hatthādīhi sañcāletvā apaneti, evameva āciṇṇavisaye tassa rāgaṁ āgantukavisayena nīharitvā puna tadapi brahmacariyamaggahetuṁ katvā apanetukāmo "etha tumhe bhikkhave Nandaṁ bhikkhuṁ bhatakavādena ca upakkitakavādena ca samudācarathā"ti āṇāpesi, evaṁ bhikkhū assosuṁ. Keci pana "Bhagavā tathārūpaṁ iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkhāresi, yathā te bhikkhū tamatthaṁ jāniṁsū"ti vadanti.

Bhatakavādenāti bhatakoti vādena. Yo hi bhatiyā kammaṁ karoti, so bhatakoti vuccati, ayampi āyasmā accharāsambhoganimittaṁ brahmacariyaṁ caranto bhatako viya hotīti vuttaṁ

---

1. Saṅkhayanti gaṇanaṁ, kalaṁ vā (Sī) 2. Nihate (Sī), gahaṇe (Ka)

"Bhatakavādenā"ti. **Upakkitakavādenā**ti yo kahāpaṇādīhi kiñci kiṇāti, so upakkitakoti vuccati, ayampi āyasmā accharānaṁ hetu attano brahmacariyaṁ kiṇāti, tasmā "upakkitako"ti evaṁ vacanena. Atha vā Bhagavato āṇāya accharāsambhogasaṅkhātāya bhatiyā brahmacariyavāsasaṅkhātaṁ jīvitaṁ pavattento tāya bhatiyā yāpane Bhagavatā bhariyamāno viya hotīti "bhatako"ti vutto, tathā accharāsambhogasaṅkhātaṁ vikkayaṁ ādātabbaṁ katvā Bhagavato āṇattiyaṁ tiṭṭhanto tena vikkayena Bhagavatā upakkito viya hotīti vuttaṁ "upakkitako"ti.

Aṭṭīyamānoti pīḷiyamāno dukkhāpiyamāno. **Harāyamāno**ti lajjamāno. **Jigucchamāno**ti pāṭikulyato dahanto[1]. **Eko**ti asahāyo. **Vūpakaṭṭho**ti vatthukāmehi kilesakāmehi ca kāyena ceva cittena ca vūpakaṭṭho. **Appamatto**ti kammaṭṭhāne satiṁ avijahanto. **Ātāpī**ti kāyikacetasikavīriyātāpena ātāpavā, ātāpeti kileseti ātāpo, vīriyaṁ. **Pahitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitatto vissaṭṭha-attabhāvo, nibbāne vā pesitacitto. **Na cirassevā**ti kammaṭṭhānārambhato na cireneva. **Yassatthāyā**ti yassa atthāya. **Kulaputtā**ti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca, ayaṁ pana ubhayathāpi kulaputto. **Sammadevā**ti hetunā ca kāraṇena ca. **Agārasmā**ti gharato. **Anagāriyan**ti pabbajjaṁ. Kasivaṇijjādikammaṁ hi agārassa hitanti agāriyaṁ nāma, taṁ ettha natthīti pabbajjā anagāriyāti vuccati. **Pabbajantī**ti upagacchanti. **Tadanuttaran**ti taṁ anuttaraṁ. **Brahmacariyapariyosānan**ti maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṁ arahattaphalaṁ. Tassa hi atthāya kulaputtā idha pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṁyeva attabhāve. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṁ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṁ viharantova **khīṇā jāti -pa- abbhaññāsī**ti. Iminā assa paccavekkhaṇabhūmi dassitā.

---

1. Garahanto (Sī)

Tattha **khīṇā jātī**ti na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgatattā eva[1], na paccuppannā vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti uppajjeyya, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṁ āpajjanena khīṇā. Taṁ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāvena vijjamānampi kammaṁ āyatiṁ appaṭisandhikaṁ hotīti jānanena abbhaññāsi. **Vusitan**ti vutthaṁ parivutthaṁ kataṁ caritaṁ, niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṁ satta sekkhā brahmacariyavāsaṁ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṁ paccavekkhanto "vusitaṁ brahmacariyan"ti abbhaññāsi. **Kataṁ karaṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṁ niṭṭhāpitaṁ. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṁ kiccaṁ karonti nāma, khīṇāsavo katakaraṇīyo, tasmā so attano karaṇīyaṁ paccavekkhanto "kataṁ karaṇīyan"ti abbhaññāsi. **Nāparaṁ itthattāyā**ti "idāni puna itthabhāvāya evaṁ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṁ me natthī"ti abbhaññāsi. **Nāparaṁ itthattāyā**ti vā "itthabhāvato imasmā evaṁpakārā vattamānakkhandhasantānā aparaṁ khandhasantānaṁ mayhaṁ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā viya rukkhā, te carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti, apaṇṇattikabhāvaṁ gamissantī"ti abbhaññāsi. **Aññataro**ti eko. **Arahatan**ti Bhagavato sāvakānaṁ arahantānaṁ abbhantaro eko mahāsāvako ahosīti attho.

Aññatarā devatāti adhigatamaggā ekā brahmadevatā. Sā hi sayaṁ asekkhattā asekkhavisayaṁ abbhaññāsi. Sekkhā hi taṁ taṁ sekkhavisayaṁ, puthujjanā ca attano puthujjanavisayameva jānanti. **Abhikkantāya rattiyā**ti parikkhīṇāya rattiyā, majjhimayāmeti attho. **Abhikkantavaṇṇā**ti ati-uttamavaṇṇā. **Kevalakappan**ti anavasesena samantako. **Obhāsetvā**ti attano pabhāya cando viya sūriyo viya ca Jetavanaṁ ekobhāsaṁ katvā. **Tenupasaṅkamī**ti āyasmato

---

1. Pubbe ceva etarahi ca anāgatattā eva (Sī)

Nandassa arahattappattiṁ viditvā pītisomanassajātā "taṁ Bhagavato paṭivedessāmī"ti upasaṅkami.

Āsavānaṁ khayāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhudvārādīhi pavattantīti attho. Atha vā āgotrabhuṁ ābhavaggaṁ vā savantīti āsavā, ete dhamme etañca okāsaṁ anto karitvā pavattantīti attho. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādi-āsavā viyāti āsavā. "Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāyā"ti-ādivacanehi[1] nesaṁ cirapārivāsiyatā veditabbā. Atha vā āyataṁ saṁsāradukkhaṁ savanti pasavantītipi āsavā. Purimo cettha attho kilesesu yujjati, pacchimo kammepi. Na kevalañca kammakilesā eva āsavā, atha kho nānappakārā upaddavāpi. Tathā hi "nāhaṁ Cunda diṭṭhadhammikānaṁyeva āsavānaṁ saṁvarāya dhammaṁ desemī"ti ettha[2] vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

"Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyya, manussattañca abbaje.
Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinalīkatā"ti[3]—

ettha tebhūmikaṁ kammaṁ avasesā ca akusalā dhammā āsavāti āgatā. "Diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā"ti[4] parūpaghātavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā vinaye "diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā"ti[4] dvidhā āgatā. Saḷāyatane "tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo"ti[5] tidhā āgatā, tathā aññesu ca suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṁ catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye "atthi bhikkhave āsavā nirayagāminiyā"ti-ādinā[6] pañcadhā āgatā. Chakkanipāte "atthi bhikkhave āsavā saṁvarāya pahātabbā"ti-ādinā[7]

1. Aṁ 3. 346 piṭṭhe.
2. Dī 3. 107 piṭṭhe.
3. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.
4. Vi 1. 24 piṭṭhe.
5. Dī 3. 181 piṭṭhe.
6. Aṁ 2. 362 piṭṭhe.
7. Aṁ 2. 340 piṭṭhe.

nayena chadhā āgatā. Sabbāsavapariyāye[1] teyeva dassanapahātabbehi saddhiṁ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammanayena cattāro āsavā veditabbā.

Khayāti ettha pana "yo āsavānaṁ khayo bhedo paribhedo"ti-ādīsu āsavānaṁ sarasabhedo āsavakkhayoti vutto. "Jānato ahaṁ bhikkhave passato āsavānaṁ khayaṁ vadāmī"ti-ādīsu[2] āsavānaṁ āyatiṁ anuppādo āsavakkhayoti vutto.

"Sekkhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.
Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇaṁ, tato aññā anantarā"ti—

ādīsu[3] maggo āsavakkhayoti vutto. "Āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti-ādīsu[4] phalaṁ.

"Paravajjānupassissa, niccaṁ ujjhānasaññino.
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā"ti—

ādīsu[5] nibbānaṁ. Idha pana āsavānaṁ accantakhayo anuppādo vā maggo vā "āsavānaṁ khayo"ti vutto.

Anāsavanti paṭipassaddhivasena sabbaso pahīnāsavaṁ. **Cetovimuttin**ti arahattaphalasamādhiṁ. **Paññāvimuttin**ti arahattaphalapaññaṁ. Ubhayavacanaṁ magge viya phalepi samathavipassanānaṁ yuganandhabhāvadassanatthaṁ. **Ñāṇan**ti sabbaññutaññāṇaṁ. Devatāya vacanasamanantarameva "kathaṁ nu kho"ti āvajjentassa Bhagavato ñāṇaṁ uppajji "Nandena arahattaṁ sacchikatan"ti. So hi āyasmā sahāyabhikkhūhi tathā uppaṇḍiyamāno "bhāriyaṁ vata mayā kataṁ, yohaṁ evaṁ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā accharānaṁ paṭilābhāya Satthāraṁ pāṭibhogaṁ akāsin"ti uppannasaṁvego hirottappaṁ paccupaṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto arahattaṁ patvā cintesi "yannūnāhaṁ Bhagavantaṁ etasmā paṭissavā moceyyan"ti. So Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā attano adhippāyaṁ Satthu ārocesi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Nando -pa- etasmā paṭissavā"**ti. Tattha **paṭissavā**ti pāṭibhogappaṭissavā, "accharānaṁ paṭilābhāya ahaṁ paṭibhūto"ti paṭiññāya.

1. Ma 1. 12 piṭṭhe. 2. Ma 1. 9 piṭṭhe. 3. Khu 1. 231 piṭṭhe.
4. Ma 1. 353 piṭṭhe. 5. Khu 1. 50 piṭṭhe.

Athassa Bhagavā "yasmā tayā aññā ārādhitāti ñātametaṁ mayā, devatāpi me ārocesi, tasmā nāhaṁ paṭissavā idāni mocetabbo arahattappattiyāva mocitattā"ti āha. Tena vuttaṁ **"yadeva kho te Nandā"**ti-ādi. Tattha **yadevā**ti yadā eva. **Te**ti tava. **Mutto**ti pamutto. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmiṁyeva kāle āsavehi tava cittaṁ vimuttaṁ, atha anantaramevāhaṁ tato pāṭibhogato muttoti.

Sopi āyasmā vipassanākāleyeva "yadevāhaṁ indriyāsaṁvaraṁ nissāya imaṁ vippakāraṁ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī"ti ussāhajāto balavahirottappo tattha ca katādhikārattā indriyasaṁvare ukkaṭṭhapaṭipadampi[1] agamāsi. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṁ cetaso samannāharitvā Nando puratthimaṁ disaṁ āloketi 'evaṁ me puratthimaṁ disaṁ ālokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyun'ti, itiha tattha sampajāno hoti.
>
> Sace bhikkhave Nandassa pacchimā -pa- uttarā. Dakkhiṇā. Uddhaṁ. Adho. Anudisā āloketabbā hoti, sabbaṁ cetaso samannāharitvā Nando anudisaṁ āloketi 'evaṁ me -pa- sampajāno hotī'ti"[2].

Teneva taṁ āyasmantaṁ Satthā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ indriyesu guttadvārānaṁ yadidaṁ Nando"ti[3] etadagge ṭhapesi.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Nandassa sabbāsave khepetvā sukhādīsu tādibhāvappattisaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti tadatthavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yassa nittiṇṇo paṅko**ti yena ariyapuggalena ariyamaggasetunā sabbo diṭṭhipaṅko saṁsārapaṅko eva vā nibbānapāragamanena tiṇṇo. **Maddito kāmakaṇḍako**ti yena sattānaṁ vijjhanato

---

1. Ukkaṁsapāramiṁ (Ka) 2. Aṁ 3. 14 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 26 piṭṭhe.

“Kāmakaṇḍako”ti laddhanāmo sabbo kilesakāmo sabbo kāmavisūko aggañāṇadaṇḍena maddito bhaggo anavasesato mathito. **Mohakkhayaṁ anuppatto**ti evaṁbhūto ca dukkhādivisayassa sabbassa sammohassa khepanena mohakkhayaṁ patto, arahattaphalaṁ nibbānañca anuppatto. **Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhū**ti so bhinnakileso bhikkhu iṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu sukhesu aniṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu dukkhesu ca na vedhati na kampati, taṁ nimittaṁ cittavikāraṁ nāpajjati. “Sukhadukkhesū”ti ca desanāmattaṁ, sabbesupi lokadhammesu na vedhatīti veditabbaṁ.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Yasojasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **Yasojappamukhānī**ti ettha **Yasojo**ti tassa therassa nāmaṁ, taṁ pubbaṅgamaṁ katvā pabbajitattā vicaraṇato ca tāni pañca bhikkhusatāni “Yasojappamukhānī”ti vuttāni.

Tesaṁ ayaṁ pubbayogo—atīte kira Kassapadasabalassa sāsane aññataro bhikkhu āraññako araññe piṭṭhipāsāṇe katapaṇṇakuṭiyaṁ viharati. Tasmiṁ ca samaye pañcasatā corā gāmaghātakādīni katvā corikāya jīvantā corakammaṁ katvā janapadamanussehi anubaddhā palāyamānā araññaṁ pavisitvā tattha kiñci gahaṇaṁ vā paṭisaraṇaṁ vā apassantā avidūre taṁ bhikkhuṁ pāsāṇe nisinnaṁ disvā vanditvā taṁ pavattiṁ ācikkhitvā “amhākaṁ bhante paṭisaraṇaṁ hothā”ti yāciṁsu. Thero “tumhākaṁ sīlasadisaṁ paṭisaraṇaṁ natthi, sabbe pañca sīlāni samādiyathā”ti āha. Te “sādhū”ti sampaṭicchitvā sīlāni samādiyiṁsu. Thero “tumhe idāni sīlesu patiṭṭhitā, attano jīvitaṁ vināsayantesupi mā manaṁ padosayitthā”ti[1] kakacūpamavidhiṁ[2] ācikkhi. Te “sādhū”ti sampaṭicchiṁsu. Atha te jānapadā taṁ sampattā ito cito ca gavesantā te core disvā sabbeva jīvitā voropesuṁ.

---

1. Mā hiṁsanena saṁkopayitthāti (Sī, Syā) 2. Ma 1. 173 piṭṭhe.

te tesu manopadosamattampi akatvā akkhaṇḍasīlā kālaṁ katvā kāmāvacaradevesu nibbattiṁsu. Tesu jeṭṭhacoro jeṭṭhadevaputto ahosi, itare tasseva parivārā.

Te aparāparaṁ saṁsarantā ekaṁ Buddhantaraṁ devaloke khepetvā amhākaṁ Bhagavato kāle devalokato cavitvā jeṭṭhadevaputto Sāvatthinagaradvāre Kevaṭṭagāme pañcasatakulagāmajeṭṭhakassa Kevaṭṭassa putto hutvā nibbatti, **Yasojo**tissa nāmaṁ akaṁsu. Itarepi avasesakevaṭṭānaṁ puttā hutvā nibbattiṁsu. Te pubbasannivāsena sabbepi sahāyakā hutvā sahapaṁsukīḷitaṁ kīḷantaṁ anupubbena vayappattā ahesuṁ, Yasojo tesaṁ aggo ahosi. Te sabbeva ekato hutvā jālāni gahetvā naditaḷākādīsu macche bandhantā vicaranti.

Athekadivasaṁ Aciravatiyā nadiyā jāle khitte suvaṇṇavaṇṇo maccho antojāle pāvisi, taṁ disvā sabbepi Kevaṭṭā "amhākaṁ puttā macche bandhantā suvaṇṇavaṇṇaṁ macchaṁ bandhiṁsū"ti haṭṭhatuṭṭhā ahesuṁ. Atha te pañcasatāpi sahāyakā macchaṁ nāvāya pakkhipitvā nāvaṁ ukkhipitvā rañño dassesuṁ. Rājā taṁ disvā "Bhagavā etassa suvaṇṇavaṇṇakāraṇaṁ jānissatī"ti macchaṁ gāhāpetvā Bhagavato dassesi. Satthā "ayaṁ Kassapasammāsambuddhassa sāsane osakkamāne pabbajitvā micchā paṭipajjanto sāsanaṁ osakkāpetvā niraye nibbatto ekaṁ Buddhantaraṁ niraye paccitvā tato cuto Aciravatiyaṁ maccho hutvā nibbatto"ti vatvā tassa mātubhaginīnañca niraye nibbattabhāvaṁ, tassa Bhātikattherassa parinibbutabhāvañca teneva kathāpetvā imissā aṭṭhuppattiyā Kapilasuttaṁ desesi.

Satthu desanaṁ sutvā te pañcasatā Kevaṭṭaputtā saṁvegajātā hutvā Bhagavato santike pabbajitvā upasampannā hutvā vivekavāsaṁ vasantā Bhagavantaṁ dassanāya āgamaṁsu. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena Yasojappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatānī"**ti-ādi.

Tattha **tedhā**ti te idha. **Nevāsikehī**ti nibaddhavāsaṁ vasamānehi. **Paṭisammodamānā**ti nevāsikabhikkhūhi "kaccāvuso khamanīyan"ti-ādinā paṭisanthāravasena sammodanāya katāya "āmāvuso

khamanīyan"ti-ādinā puna sammodamānā tehi saddhiṁ samappavattamodā. **Senāsanāni paññāpayamānā**ti ācariyupajjhāyānaṁ attano ca pāpuṇakāni senāsanāni pucchitvā tehi nevāsikehi tesaṁ "idaṁ tumhākaṁ ācariyānaṁ, idaṁ tumhākaṁ upajjhāyānaṁ, idaṁ tumhākaṁ pāpuṇātī"ti senāsanāni saṁvidhāpetvā attanā ca tattha gantvā dvārakavāṭāni vivaritvā mañcapīṭhakaṭasārakādīni nīharitvā papphoṭetvā yathāṭhānaṁ ṭhapanādivasena paññāpentā ca.

Pattacīvarāni paṭisāmayamānāti "bhante imaṁ me pattaṁ ṭhapetha, idaṁ cīvaraṁ, idaṁ thālakaṁ, idaṁ udakatumbaṁ, idaṁ me kattarayaṭṭhin"ti evaṁ samaṇaparikkhāraṁ saṁgopayamānā. **Uccāsaddā mahāsaddā**ti uddhaṁ gataṭṭhena ucco saddo yesante uccāsaddā akārassa ākāraṁ katvā. Samantato patthaṭaṭṭhena mahanto saddo yesante mahāsaddā. **Kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭā viya macchavilumpane. Yathā nāma kevaṭṭā udake vaṭṭanato macchaggahaṇatthaṁ pavattanato "kevaṭṭā"ti laddhanāmā macchabandhā macchaggahaṇatthaṁ jale jālaṁ pakkhipitvā "paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito"ti-ādinā uccāsaddamahāsaddā honti. Yathā ca te macchapacchi-ādīni ṭhapitaṭṭhāne mahājane gantvā "mayhaṁ ekaṁ macchaṁ detha, mayhaṁ ekaṁ macchaphālaṁ detha, amukassa dinno mahanto, mayhaṁ khuddako"ti-ādīni vatvā vilumpamāne tesaṁ paṭisedhanādivasena uccāsaddamahāsaddā ca honti, evamete bhikkhūti dasseti. **Tete**ti te ete. **Kiṁ nū**ti kissa nu, kimatthaṁ nūti attho. **Teme**ti te ime. **Paṇāmemī**ti nīharāmi. **Vo**ti tumhe[1]. **Na vo mama santike vatthabban**ti tumhehi mayhaṁ santike na vasitabbaṁ. Ye tumhe mādisassa Buddhassa vasanaṭṭhānaṁ āgantvā evaṁ mahāsaddaṁ karotha, attano dhammatāya vasantā kiṁ nāma sāruppaṁ karissatha, tumhādisānaṁ mama santike vasanakiccaṁ natthīti dīpeti. Evaṁ paṇāmitesu ca Bhagavatā tesu ekabhikkhupi "Bhagavā tumhe mahāsaddamattakena amhe paṇāmethā"ti vā aññaṁ vā kiñci paṭivacanaṁ avatvā Buddhagāravena sabbe Bhagavato vacanaṁ sampaṭicchantā "evaṁ bhante"ti vatvā nikkhamiṁsu. Evaṁ pana tesaṁ ahosi "mayaṁ Satthāraṁ passissāma, dhammaṁ sossāma, Satthu santike vasissāmāti āgatā, evarūpassa pana

1. Teti te tumhe (Sī, Syā)

garuno Satthu santikaṁ āgantvā mahāsaddaṁ karimhā, amhākameva dosoyaṁ, paṇāmitamhā tato, na laddhaṁ Satthu santike vatthuṁ, samantapāsādikaṁ suvaṇṇavaṇṇaṁ sarīraṁ oloketuṁ, madhurassarena desitaṁ dhammaṁ sotun"ti. Te balavadomanassajātā hutvā pakkamiṁsu.

Saṁsāmetvāti suguttaṁ katvā. **Vajjī**ti evaṁnāmako janapado, vajjī nāma jānapadino rājakumarā, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena "vajjī"tveva vuccati. Tena vuttaṁ **"vajjīsū"**ti. **Vaggumudā**ti evaṁnāma lokassa puññasammatā ekā nadī. "Vaggamudā"tipi pāṭho. **Atthakāmenā**ti kiñci payojanaṁ anapekkhitvā atthameva icchantena. **Hitesinā**ti atthaṁ icchantena, "kinti me sāvakā vaṭṭadukkhā parimucceyyun"ti tassa atthasaṅkhātassa atthassa vā hetubhūtassa hitassa esanasīlena. Tato eva attano sarīrakhedaṁ agaṇetvā dūrepi veneyyasantikaṁ gantvā anukampanato **anukampakena.** Tameva anukampaṁ upādāya mayaṁ paṇāmitā, na attano veyyāvaccādipaccāsīsāya. Yasmā dhammagaruno Buddhā Bhagavanto sammāpaṭipattiyāva pūjetabbā, ye uccāsaddakaraṇamattepi paṇāmenti, tasmā **handa mayaṁ āvuso tathā vihāraṁ kappema** sabbattha satisampajaññayogena apaṇṇakappaṭipadaṁ pūrentā yathāgahitakammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpentā catu-iriyāpathavihāraṁ kappema viharāma. **Yathā no viharatan**ti yathā amhesu viharantesu **Bhagavā attamano assa** sammāpaṭipattiyā pūjāya ārādhito bhaveyyāti attho.

Tenevantaravassenāti tasmiṁyeva antaravasse mahāpavāraṇaṁ anatikkamitvāva. **Sabbeva tisso vijjā sacchākaṁsū**ti sabbeyeva te pañcasatā bhikkhū pabbenivāsānussatiñāṇaṁ dibbacakkhuñāṇaṁ āsavakkhayañāṇanti imā tisso pubbenivutthakkhandhappaṭicchādakamohakkhandhādīnaṁ vinivijjhanaṭṭhena vijjā attapaccakkhā akaṁsu. Lokiyābhiññāsu imāyeva dve abhiññā āsavakkhayañāṇassa bahūpakārā, na tathā dibbasotacetopariya-iddhividhañāṇānīti dassanatthaṁ vijjattayamevettha tesaṁ bhikkhūnaṁ adhigamadassanavasena uddhaṭaṁ. Tathā hi Verañjasutte[1] Bhagavā Verañjabrāhmaṇassa attano adhigamaṁ dassento vijjattayameva desesi, na dibbasotañāṇādīnaṁ abhāvato. Evaṁ tesampi bhikkhūnaṁ vijjamānānipi

1. Aṁ 3. 18 piṭṭhe.

dibbasotañāṇādīni na uddhaṭāni. Chaḷabhiññā hi te bhikkhū. Evañca katvā "Vaggumudāya nadiyā tīre antarahitā mahāvane Kūṭāgārasālāyaṁ Bhagavato sammukhe pāturahesun"ti tesaṁ bhikkhūnaṁ iddhivaḷañjanaṁ vakkhati.

Yathābhirantanti yathābhiratiṁ yathājjhāsayaṁ. Buddhānaṁ hi ekasmiṁ ṭhāne vasantānaṁ chāyūdakavipattiṁ vā aphāsukasenāsanaṁ vā manussānaṁ assaddhādibhāvaṁ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesaṁ sampattiyā "phāsuṁ viharāmā"ti ciravihāropi natthi. Yattha pana Bhagavati viharante manussā saraṇesu vā patiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti pabbajanti, sotāpattimaggādīni vā pāpuṇanti, Satthā tāsu sampattīsu tesaṁ patiṭṭhāpanatthaṁ vasati, tadabhāve pakkamati. Tadā hi Sāvatthiyaṁ kattabbabuddhakiccaṁ nāhosi. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā Sāvatthiyaṁ yathābhirantaṁ viharitvā yena Vesālī tena cārikaṁ pakkāmī**"ti.

Carikaṁ caramānoti addhānagamanaṁ gacchanto. Cārikā ca nāmesā Bhagavato duvidhā turitacārikā aturitacārikāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṁ disvā tassa bodhanatthaṁ sahasā gamanaṁ turitacārikā nāma, sā Mahākassapapaccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Yā pana gāmanigamarājadhānīpaṭipāṭiyā devasikaṁ yojanaddhayojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṁ anuggaṇhanto gacchati, ayaṁ aturitacārikā nāma, ayameva idhādhippetā. **Tadavasarī**ti tena avasari, taṁ vā avasari, tattha avasari, pāvisīti attho.

Tatrāti tassaṁ. **Sudan**ti nipātamattaṁ. **Vesāliyan**ti tikkhattuṁ visālībhūtattā[1] "Vesālī"ti laddhanāme Licchavirājūnaṁ nagare. **Mahāvane**ti mahāvanaṁ nāma sayaṁjātaṁ aropimaṁ saparicchedaṁ mahantaṁ vanaṁ. Kapilavatthusāmantā pana Mahāvanaṁ Himavantena saha ekābaddhaṁ aparicchedaṁ hutvā Mahāsamuddaṁ āhacca ṭhitaṁ. Idaṁ tādisaṁ na hoti, saparicchedaṁ mahantaṁ vananti Mahāvanaṁ. **Kūṭāgārasālāyan**ti tasmiṁ Mahāvane Bhagavantaṁ uddissa kate ārāme kūṭāgāraṁ anto katvā haṁsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato Gandhakuṭi Kūṭāgārasālā

---

1. Visālīkatattā (Sī)

nāma, tassaṁ Kūṭāgārasālāyaṁ. **Vaggumudātīriyānan**ti Vaggumudātīravāsīnaṁ. **Cetasā ceto paricca manasi karitvā**ti attano cittena tesaṁ cittaṁ paricchijja manasi karitvā, cetopariyañāṇena vā sabbaññutaññāṇena vā tehi adhigatavisesaṁ jānitvāti attho.

Ālokajātā viyāti sañjātālokā viya, itaraṁ tasseva vevacanaṁ, candasahassasūriyasahassehi obhāsitā viyāti attho. Yasmā te Yasojappamukhā pañcasatā bhikkhū sabbaso avijjandhakāravidhamanena ālokabhūtā obhāsabhūtā hutvā viharanti, tasmā Bhagavā tehi ṭhitadisāya "ālokajātā viya me Ānanda esā disā"ti-ādinā vaṇṇabhaṇanāpadesena te bhikkhū pasaṁsati. Tena vuttaṁ **"yassaṁ disāyaṁ Vaggumudātīriyā bhikkhū viharantī"**ti. **Appaṭikūlā**ti na paṭikūlā, manāpā manoharāti attho. Yasmiṁ hi padese sīlādiguṇasampannā Mahesino viharanti, taṁ kiñcāpi ukkūlavikūlavisamaduggākāraṁ[1], atha kho manuññaṁ ramaṇīyameva. Vuttaṁ hetaṁ—

"Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale.
Yattha arahanto viharanti, taṁ bhūmirāmaṇeyyakan"ti[2].

Pahiṇeyyāsīti peseyyāsi. **Satthā āyasmantānaṁ dassanakāmo**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ santike paheṇākāradassanaṁ. Iti Bhagavā yadatthaṁ te bhikkhū paṇāmesi, tamatthaṁ matthakappattaṁ disvā āraddhacitto tesaṁ dassanakāmataṁ therassa ārocesi. Evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ ime uccāsaddamahāsaddakaraṇe paṇāmessāmi, atha te bhadro assājānīyo viya kasābhighātena, tena coditā saṁvegappattā mamārādhanatthaṁ[3] araññaṁ pavisitvā ghaṭentā vāyamantā khippameva arahattaṁ sacchikarissantī"ti. Idāni te aggaphalappattedisvā tāya arahattappattiyā ārādhitacitto tesaṁ dassanakāmo hutvā evaṁ Dhammabhaṇḍagārikaṁ āṇāpesi.

So bhikkhūti Ānandattherena tathā āṇatto chaḷabhiñño eko bhikkhu. **Pamukhe**ti sammukhe. **Āneñjasamādhinā**ti catutthajjhānapādakena aggaphalasamādhinā, "arūpajjhānapādakenā"tipi vadanti. "Āneñjena

1. Ukkūlavikūlavisamanadīviduggaṁ (Ka)
2. Khu 1. 27 piṭṭhe.
3. Sammāpaṭipajjanatthaṁ (Ka)

samādhinā”tipi pāṭho. Kasmā pana Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ āgamanaṁ jānanto paṭisanthāraṁ akatvā samāpattiṁyeva samāpajji? Tesaṁ attanā samāpannasamāpattiṁ jānitvā samāpajjanatthaṁ, tesaṁ pubbe paṇāmitānaṁ idāni attanā samānasambhogadassanatthaṁ, ānubhāvadīpanatthaṁ, vinā vacībhedena aññabyākaraṇadīpanatthañca. Apare panāhu “pubbe paṇāmitānaṁ idāni attano santikaṁ āgatānaṁ anuttarasukhuppādanena anaññasādhāraṇapaṭisanthārakaraṇatthan”ti. Tepi āyasmanto Bhagavato ajjhāsayaṁ ñatvā taṁyeva samāpattiṁ samāpajjiṁsu. Tena vuttaṁ **“katamena nu kho Bhagavā vihārena etarahi viharatī”**ti-ādi.

Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānaṁ kosajjādīnaṁ pāripantikadhammānaṁ suvidūrabhāvato iddhiyā mūlabhūtehi anoṇamanādīhi soḷasahi vodānadhammehi samannāgamanato āneñjappattaṁ sayaṁ aniñjanaṭṭhena āneñjanti vuccati. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Anoṇataṁ cittaṁ kosajje na iñjatīti āneñjaṁ, anuṇṇataṁ cittaṁ uddhacce na iñjatīti āneñjaṁ, anabhirataṁ cittaṁ rāge na iñjatīti āneñjaṁ, anapanataṁ cittaṁ byāpāde na iñjatīti āneñjaṁ, anissitaṁ cittaṁ diṭṭhiyā na iñjatīti āneñjaṁ, appaṭibaddhaṁ cittaṁ chandarāge na iñjatīti āneñjaṁ, vippamuttaṁ cittaṁ kāmarāge na iñjatīti āneñjaṁ, visaṁyuttaṁ cittaṁ kilese na iñjatīti āneñjaṁ, vimariyādikataṁ cittaṁ kilesamariyādāya na iñjatīti āneñjaṁ, ekattagataṁ cittaṁ nānattakilese na iñjatīti āneñjaṁ, saddhāya pariggahitaṁ cittaṁ assaddhiye na iñjatīti āneñjaṁ, vīriyena pariggahitaṁ cittaṁ kosajje na iñjatīti āneñjaṁ, satiyā pariggahitaṁ cittaṁ pamāde na iñjatīti āneñjaṁ, samādhinā pariggahitaṁ cittaṁ uddhacce na iñjatīti āneñjaṁ, paññāya pariggahitaṁ cittaṁ avijjāya na iñjatīti āneñjaṁ, obhāsagataṁ cittaṁ avijjandhakāre na iñjatīti āneñjan”ti.

Rūpāvacaracatutthajjhānameva ca rūpavirāgabhāvanāvasena pavattitaṁ, ārammaṇavibhāgena catubbidhaṁ arūpāvacarajjhānanti etesaṁ pañcannaṁ jhānānaṁ āneñjavohāro, tesaṁ yaṁkiñci pādakaṁ katvā samāpannā arahattaphalasamāpatti āneñjasamādhīti porāṇā.

Abhikkantāyāti atītāya. **Nikkhante**ti niggate, apagateti attho. **Tuṇhī ahosī**ti Bhagavā ariyena tuṇhībhāvena tuṇhī ahosi. **Uddhaste aruṇe**ti uggate aruṇe, aruṇo nāma puratthimadisāya sūriyodayato puretarameva uṭṭhitobhāso. **Nandimukhiyā**ti rattiyā aruṇassa uggatattā eva aruṇappabhāya sūriyālokūpajīvino satte nandāpanamukhiyā viya rattiyā jātāya, vibhāyamānāyāti attho.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvāti yathāparicchedaṁ tato āneñjasamādhito arahattaphalasamāpattito uṭṭhāya. **Sace kho tvaṁ Ānanda jāneyyāsī**ti Bhagavā "ime ca bhikkhū ettakaṁ kālaṁ iminā nāma samāpattisukhena vītināmentī"ti Ānanda yadi tvaṁ jāneyyāsi. **Ettakampi te nappaṭibhāseyyā**ti lokiyapaṭisammodanaṁ sandhāya yadidaṁ te "abhikkantā bhante rattī"ti-ādinā tikkhattuṁ paṭibhānaṁ upaṭṭhitaṁ, tayidaṁ ettakampi te na upaṭṭhaheyya. Yasmā ca kho tvaṁ Ānanda sekkho asekkhaṁ samāpattivihāraṁ na jānāsi, tasmā maṁ imesaṁ bhikkhūnaṁ lokiyapaṭisammodanaṁ kāretuṁ ussukkaṁ āpajji. Ahaṁ pana imehi bhikkhūhi saddhiṁ lokuttarapaṭisammodaneneva tiyāmarattiṁ vītināmesinti dassento Bhagavā āha **"ahañca Ānanda imāni ca pañca bhikkhusatāni sabbeva āneñjasamādhinā nisīdimhā"**ti[1].

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ attanā samaṁ āneñjasamādhi-samāpajjanasamatthatāsaṅkhātaṁ vasībhāvatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ anavasesarāgādippahānasaṁsiddhitādi[2]sabhāvadīpanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yassa jito kāmakaṇḍako**ti kusalapakkhavijjhanaṭṭhena kaṇḍakabhūto kilesakāmo yena ariyapuggalena anavasesaṁ jito pahīno, etenassa anunayābhāvaṁ dasseti. "Gāmakaṇṭako"tipi pāṭho. Tassattho— gāme kaṇṭako kaṇṭakaṭṭhāniyo sakalo vatthukāmo yassa jitoti. Jayo cassa tappaṭibaddhachandarāgappahāneneva veditabbo, tena tesaṁ anāgāmimaggo vutto

1. Nisinnamhāti (Sī)
2. ...samiddhitādi (Sī)

hoti. Akkoso ca jitoti sambandho. **Vadho ca bandhanañcā**ti etthāpi eseva nayo. Tesu akkosajayena vacīduccaritābhāvo, itarena kāyaduccaritābhāvo dassito. Tena taṁnimittakassa byāpādassa anavasesappahānena tatiyamaggo vutto hoti. Atha vā akkosādijayavacanena tatiyamaggo vutto hoti, akkosādīnaṁ accantakhamanaṁ tattha pakāsitaṁ hoti, ubhayathāpi nesaṁ virodhābhāvaṁ[1] dasseti. **Pabbato viya so ṭhito anejo**ti ejā vuccati calanakilesaparipantho, ejāhetūnaṁ avasesakilesānaṁ abhāvena anejo, anejattāyeva sabbakilesehi paravādavātehi ca akampanīyattā ṭhito ekagghanapabbatasadiso. **Sukhadukkhesu na vedhati sa bhikkhū**ti so bhinnakileso bhikkhu sukhadukkhanimittaṁ na kampatīti heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Iti Bhagavā tesaṁ pañcasatānaṁ bhikkhūnaṁ arahattādhigamena tādibhāvappattiṁ ekajjhaṁ katvā ekapuggalādhiṭṭhānaṁ udānaṁ udānesīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sāriputtasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā**ti ārammaṇābhimukhaṁ satiṁ ṭhapayitvā mukhasamīpe katvā. Tathā hi Vibhaṅge vuttaṁ—

> "Ayaṁ sati upaṭṭhitā hoti supaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"ti[2].

Atha vā **"parī**ti pariggahaṭṭho, **mukhan**ti niyyānaṭṭho, **satī**ti upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati 'parimukhaṁ satin'ti". Evaṁ Paṭisambhidāyaṁ[3] vuttanayenapettha attho veditabbo. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—pariggahitaniyyānasatiṁ katvāti. Niyyānanti ca satiyā ogāhitabbaṁ ārammaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Ettha ca purimo pacchimo ca attho sabbasaṅgāhakavasena, itaro samāpattiyā pubbabhāgasamannāhāravasena daṭṭhabbo. Satīti vā satisīsena jhānaṁ

---

1. Virodhādyabhāvaṁ (Sī, Syā)   2. Abhi 2. 261 piṭṭhe.   3. Khu 9. 174 piṭṭhe.

vuttaṁ "ye kāyagatāsatiṁ paribhuñjantī"ti-ādīsu[1] viya. Katamaṁ pana taṁ jhānanti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṁ pādakaṁ katvā samāpannaṁ arahattaphalajjhānaṁ. Kathaṁ panetaṁ jānitabbanti? Āneñjasamādhiyogena therassa savisesaṁ niccalabhāvaṁ kenaci akampanīyatañca pabbatopamāya pakāsento Bhagavā imaṁ udānaṁ abhāsīti gāthāya eva ayamattho viññāyati. Na cāyaṁ nisajjā therassa saccappaṭivedhāya, atha kho diṭṭhadhammasukhavihārāya. Pubbeyeva hi Sūkarakhataleṇe[2] attano bhāgineyyassa Dīghanakhaparibbājakassa Bhagavati dhammaṁ desente ayaṁ mahāthero saccappaṭivedhakiccaṁ matthakaṁ pāpesīti.

Etamatthanti etaṁ therassa āneñjasamādhiyogena tādibhāvappattiyā ca kenaci akampanīyatāsaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yathāpi pabbato selo**ti yathā silāmayo ekagghanasilāpabbato, na paṁsupabbato na missakapabbatoti attho. **Acalo suppatiṭṭhito**ti suppatiṭṭhitamūlo pakativātehi acalo akampanīyo hoti. **Evaṁ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhatī**ti mohassa anavasesappahānā mohamūlakattā ca sabbākusalānaṁ pahīnasabbākusalo bhikkhu yathā so pabbato pakativātehi, evaṁ lokadhammehi na vedhati na kampati. Mohakkhayoti vā yasmā nibbānaṁ arahattañca vuccati, tasmā mohakkhayassa hetu nibbānassa arahattassa vā adhigatattā catūsu ariyasaccesu suppatiṭṭhito asamāpannakālepi yathāvuttapabbato viya na kenaci vedhati, pageva samāpannakāleti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **kāyagatāya satiyā**ti kāyānupassanāvasena kāye gatāya kāyārammaṇāya satiyā, itthambhūtalakkhaṇe idaṁ

---

1. Aṁ 1. 47 piṭṭhe. 2. Ma 2. 165 piṭṭhe.

karaṇavacanaṁ. **Ajjhattan**ti idha ajjhattaṁ nāma niyakajjhattaṁ, tasmā attani attasantāneti attho. Atha vā yasmā kammaṭṭhānabhūto kesādiko dvattiṁsakoṭṭhāsasamudāyo idha kāyoti adhippeto, tasmā ajjhattanti padassa gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyā**ti niyakajjhattabhūte gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyā**ti niyakajjhattabhūte gocarajjhattabhūte vā kāye suṭṭhu upaṭṭhitāya. Kā panāyaṁ sati, yā "ajjhattaṁ sūpaṭṭhitā"ti vuttā? Yvāyaṁ Bhagavatā "atthi imasmiṁ kāye kesā lomā"ti-ādinā[1] ajjhattakesādiko dvattiṁsākāro kāyo vutto, tattha yā paṭikūlamanasikāraṁ pavattentassa upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati, sā "kāyagatā satī"ti vuccati. Yathā cāyaṁ, evaṁ ānāpānacatu-iriyāpathasatisampajaññānaṁ vasena uddhumātakavinīlakādivasena ca manasikāraṁ pavattentassa yathārahaṁ upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati "kāyagatā satī"ti vuccati. Idha pana ajjhattaṁ kāyagatā sati pathavī-ādikā catasso dhātuyo sasambhārasaṅkhepādīsu catūsu yena kenaci ekenākārena vavatthapetvā tesaṁ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā vipassanāsampayuttā sati "kāyagatā satī"ti adhippetā. Thero pana tathā vipassitvā attano phalasamāpattimeva samāpajjitvā nisīdi. Idhāpi gāthāya evaṁ imassa atthassa viññātabbatā "na cāyaṁ nisajjā"ti-ādinā vuttanayānusārena yojetabbā.

Etamatthanti etaṁ therassa catudhātuvavatthānamukhena kāyānupassanā-satipaṭṭhānena vipassanaṁ ogāhetvā phalasamāpattisamāpajjanasaṅkhātaṁ atthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ satipaṭṭhānabhāvanāya nibbānādhigamadīpakaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti pubbe vuttalakkhaṇā sati saddhāpubbaṅgamānaṁ samādhivīriyapaññānaṁ yathāsakaṁ kiccanipphādanena sahāyabhāvaṁ āpannattā pahīnappaṭipakkhā tato eva tikkhavisadabhūtā ca yathāvuttakāyasaṁvaraṇavasena ekatthasamosaraṇavasena ca aviparītasabhāvaṁ sallakkhentī upagantvā ṭhitā hoti, etena kāyasaṅkhātānaṁ catunnaṁ dhātūnaṁ tannissitānañca upādārūpānaṁ sallakkhaṇavasena, paccaye vavatthapetvā tato paraṁ tesaṁ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena ca pavattaṁ

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

ñāṇaparamparāgataṁ satiṁ dasseti, satisīsena vā taṁsampayuttaṁ pariññāttayapariyāpannañāṇaparamparameva dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṁvuto**ti yathāvuttāya kāye upaṭṭhitāya satiyā samannāgato cakkhādīsu phassassa kāraṇabhūtesu chasu dvāresu kāyānupassanāya abhāvitāya uppajjanārahānaṁ abhijjhādīnaṁ[1] tassā bhāvitattā ñāṇappavattiṁ paṭivedhento[2] te pidahanto "tattha saṁvuto"ti vuccati, etena ñāṇasaṁvaraṁ dasseti.

Satataṁ bhikkhu samāhitoti so bhikkhu evaṁ upaṭṭhitassati sabbattha ca saṁvuto puthuttārammaṇe cittaṁ avissajjetvā aniccādivasena sammasanto vipassanaṁ ussukkāpetvā ñāṇe tikkhe sūre vahante vipassanāsamādhinā tāva satataṁ nirantaraṁ samāhito anulomañāṇānantaraṁ gotrabhuñāṇodayato paṭṭhāya. **Jaññā nibbānamattano**ti aññesaṁ puthujjanānaṁ supinantepi agocarabhāvato, ariyānaṁ pana tassa tasseva āveṇikattā attasadisattā ca "attā"ti laddhavohārassa maggaphalañāṇassa sātisayavisayabhāvato ekantasukhāvahaṁ nibbānaṁ asaṅkhatadhātu "attano"ti vuttaṁ, taṁ nibbānaṁ jaññā jāneyya, maggaphalañāṇehi paṭivijjheyya, sacchikareyyāti attho. Etena ariyānaṁ nibbāne adhimuttataṁ[3] dasseti. Ariyā hi adhicittappavattikālepi ekanteneva nibbāne ninnapoṇapabbhārabhāvena viharanti. Ettha ca yassa sati kāyagatā upaṭṭhitā, so bhikkhu chasu phassāyatanesu saṁvuto, tato eva satataṁ samāhito attapaccakkhakaraṇena nibbānaṁ attano jāneyyāti evaṁ gāthāpadānaṁ sambandho veditabbo. Evaṁ kāyānupassanāsatipaṭṭhānamukhena yāva arahattā ekassa[4] bhikkhuno niyyānamaggaṁ dasseti dhammarājā.

Aparo nayo—**sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti etena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṁvuto**ti phasso āyatanaṁ kāraṇaṁ etesanti phassāyatanāni, tesu phassāyatanesu. Phassahetukesu phassapaccayā nibbattesu chasu cakkhu-samphassajādivedayitesu taṇhādīnaṁ appavattiyā saṁvuto, etena

1. Avijjādīnaṁ (Ka)
2. Paṭisedhento (Sī, Syā)
3. Vimuttataṁ (Sī, Syā)
4. Etassa (Sī)

vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṁ dasseti. **Satataṁ bhikkhu samāhito**ti satataṁ niccakālaṁ nirantaraṁ vikkhepābhāvato samāhito bhikkhu. So cāyaṁ avikkhepo sabbaso satipaṭṭhānabhāvanāya matthakappattāya hoti. Sammasanto hi atītādibhedabhinnesu pañcupādānakkhandhesu anavasesatova pariggahetvā sammasatīti. Etena sesasatipaṭṭhāne dasseti. **Jaññā nibbānamattano**ti evaṁ catusatipaṭṭhānabhāvanaṁ matthakaṁ pāpetvā ṭhito bhinnakileso bhikkhu attano kilesanibbānaṁ paccavekkhaṇañāṇena sayameva jāneyyāti attho.

Atha vā **sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti attano paresañca kāyassa yathāsabhāvapariññādīpanena therassa sativepullappatti dīpitā. **Chasu phassāyatanesu saṁvuto**ti cakkhādīsu chasu dvāresu accantasaṁvaradīpanena satatavihārivasena therassa sampajaññappakāsinī paññāvepullappatti dīpitā. **Satataṁ bhikkhu samāhito**ti samāpattibahulatādassanena navānupubbavihārasamāpattiyo dassitā. Evaṁbhūto pana bhikkhu **jaññā nibbānamattano**ti katakiccattā uttari karaṇīyābhāvato kevalaṁ attano anupādisesanibbānameva jāneyya cinteyya, aññampi tassa cintetabbaṁ natthīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Pilindavacchasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **Pilindavaccho**ti **Pilindā**tissa nāmaṁ, **vaccho**ti gottavasena theraṁ sañjānanti. **Vasalavādena samudācaratī**ti "ehi vasala, apehi vasalā"ti-ādinā bhikkhū vasalavādena voharati ālapati. **Sambahulā bhikkhū**ti bahū bhikkhū. Te theraṁ tathā samudācarantaṁ disvā "arahāva samāno appahīnavāsanattā evaṁ bhaṇatī"ti ajānantā "dosantaro maññe ayaṁ thero evaṁ samudācaratī"ti cintetvā ullapanādhippāyā[1] taṁ tato vuṭṭhāpetuṁ Bhagavato ārocesuṁ.

---

1. Ullumpanādhippāyā (Ka)

tena vuttaṁ "āyasmā bhante Pilindavaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī"ti. Keci panāhu—"imaṁ theraṁ bhikkhū 'arahā'ti sañjānanti, ayañca bhikkhū pharusavacanena evaṁ samudācarati, 'abhūto eva nu kho imasmiṁ uttarimanussadhammo'ti vāsanāvasena tassa tathā samudācāraṁ ajānantā ariyabhāvañcassa asaddahantā ujjhānasaññino Bhagavato tamatthaṁ ārocesun"ti. Bhagavā therassa dosantarābhāvaṁ pakāsetukāmo ekena bhikkhunā taṁ pakkosāpetvā sammukhā tassa "pubbāciṇṇavasenāyaṁ tathā samudācarati, na pharusavacanādhippāyo"ti āha. Tena vuttaṁ **atha kho Bhagavā aññataraṁ bhikkhuṁ āmantesī"**ti-ādi.

Tattha **pubbenivāsaṁ manasi karitvā**ti Satthā "saccaṁ kira tvaṁ Vaccha bhikkhū vasalavādena samudācarasī"ti theraṁ pucchitvā tena "evaṁ bhante"ti vutte "ayaṁ Vaccho kilesavāsanāya vasalavādaṁ na pariccajati, kiṁ nu kho atītesupi attabhāvesu brāhmaṇajātiko ahosī"ti āvajjento pubbenivāsañāṇena sabbaññutaññāṇena vā tassa pubbenivāsaṁ atītāsu jātīsu nivutthakkhandhasantānaṁ manasi karitvā hatthatale ṭhapitaṁ āmalakaṁ viya paccakkhakaraṇavasena attano manasi katvā. **Bhikkhū āmantesī**ti te bhikkhū saññāpetuṁ ālapi abhāsi. Tena vuttaṁ **"mā kho tumhe bhikkhave"**ti-ādi.

Tattha **mā**ti paṭisedhe nipāto, tassa "ujjhāyitthā"ti iminā sambandho. **Mā ujjhāyitthā**ti mā heṭṭhā katvā cintayittha, olokayitthāti attho. **Vacchassa bhikkhuno**ti ca ujjhāyanassa usūyanatthattā sampadānavacanaṁ. Idānissa anujjhāyitabbe kāraṇaṁ dassento **"na bhikkhave Vaccho dosantaro bhikkhū vasalavādena samudācaratī"**ti āha. Tassattho—bhikkhave ayaṁ Vaccho dosantaro dosacitto dosena byāpādena dūsitacitto hutvā bhikkhū vasalavādena na samudācarati, maggeneva cassa byāpādo samugghātito. Evaṁ adosantarattepi tassa tathā samudācārassa purimajātisiddhaṁ kāraṇaṁ dassento **"Vacchassa bhikkhave"**ti-ādimāha.

Tattha **abbokiṇṇānī**ti khattiyādijāti-antarehi avomissāni anantaritāni. **Pañca jātisatāni brāhmaṇakule paccājātānī**ti sabbāni tāni Vacchassa pañca jātisatāni paṭipāṭiyā brāhmaṇakule eva jātāni,

ahesunti attho. **So tassa vasalavādo dīgharattaṁ samudāciṇṇo**ti yo etarahi khīṇāsavenapi satā pavattiyati, so tassa Vacchassa bhikkhuno vasalavādo dīgharattaṁ ito jātito paṭṭhāya uddhaṁ ārohanavasena pañcajātisatamattaṁ kālaṁ brāhmaṇajātikattā samudāciṇṇo samudācarito ahosi. Brāhmaṇā hi jātisiddhena mānena thaddhā aññaṁ vasalavādena samudācaranti. "Ajjhāciṇṇo"tipi paṭhanti, so eva attho. **Tenā**ti tena dīgharattaṁ tathā samudāciṇṇabhāvena, etenassa tathā samudācārassa kāraṇaṁ vāsanāti dasseti. Kā panāyaṁ vāsanā nāma? Yaṁ kilesarahitassāpi santāne appahīnakilesānaṁ samācārasadisasamācārahetubhūtaṁ anādikālabhāvitehi kilesehi āhitaṁ sāmatthiyamattaṁ, tathārūpā adhimuttīti vadanti. Taṁ panetaṁ abhinīhārasampattiyā ñeyyāvaraṇappahānavasena yattha kilesā pahīnā, tattha Bhagavato santāne natthi. Yattha pana tathā kilesā na pahīnā, tattha sāvakānaṁ Paccekabuddhānañca santāne atthi, tato[1] Tathāgatova anāvaraṇañāṇadassano.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Pilindavacchassa satipi vasalasamudācāre dosantarābhāvasaṅkhātaṁ atthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti tassa aggaphalādhigamavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yamhi na māyā vasati na māno**ti yasmiṁ ariyapuggale santa-dosappaṭicchādanalakkhaṇā māyā, "seyyohamasmī"ti-ādinā sampaggahavasena pavatto uṇṇatilakkhaṇo māno ca na vasati, maggena samugghātitattā na pavattati na uppajjati. **Yo vītalobho amamo nirāso**ti yo ca rāgādipariyāyavasena pavattassa ārammaṇaggahaṇalakkhaṇassa lobhassa sabbathā vigatattā vītalobho, tato eva rūpādīsu katthaci mamāyanābhāvato amamo apariggaho, anāgatānampi bhavādīnaṁ anāsīsanato nirāso. **Panuṇṇakodho**ti kujjhanalakkhaṇassa kodhassa anāgāmimaggena sabbaso pahīnattā panuṇṇakodho samucchinnāghāto. **Abhinibbutatto**ti yo evaṁ māyāmānalobhakodhānaṁ samugghātena tadekaṭṭhatāya sabbassa saṁkilesapakkhassa suppahīnattā sabbaso kilesaparinibbānena abhinibbutacitto sītibhūto. **So**

1. Yato (Syā)

brāhmaṇo so samaṇo sabhikkhūti so evarūpo khīṇāsavo sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo, so eva samitapāpattā samacariyāya ca samaṇo, so eva ca sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu nāma. Evaṁbhūto ca bhikkhave Vaccho so kathaṁ dosantaro kiñci kāyakammādiṁ pavatteyya, kevalaṁ pana vāsanāya appahīnattā vasalavādena samudācaratīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sakkudānasuttavaṇṇanā

27. Sattame **sattāhaṁ ekapallaṅkena nisinno hoti aññataraṁ samādhiṁ samāpajjitvā**ti ettha keci tāva āhu "arahattaphalasamādhi idha 'aññataro samādhī'ti adhippeto"ti. Taṁ hi so āyasmā bahulaṁ samāpajjati diṭṭhadhammasukhavihāratthaṁ, pahoti ca sattāhampi phalasamāpattiyā vītināmetuṁ. Tathā hi Bhagavatā—

> "Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi -pa- viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi -pa- viharatī"ti[1]—

ādinā navānupubbavihārachaḷabhiññādibhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhāne ṭhapito, na cettha "yadi evaṁ thero yamakapāṭihāriyampi kareyyā"ti vattabbaṁ sāvakasādhāraṇānaṁyeva jhānādīnaṁ adhippetattāti.

Porāṇā panāhu—**aññataraṁ samādhiṁ samāpajjitvā**ti nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā. Kathaṁ pana nirodhasamāpatti samādhīti vuttā? Samādhānaṭṭhena. Ko panāyaṁ samādhānaṭṭho? Sammadeva ādhātabbatā. Yā hi esā paccanīkadhammehi akampanīyā balappattiyā samathabalaṁ vipassanābalanti imehi dvīhi balehi, aniccadukkhānattanibbidāvirāganirodhapaṭinissaggavivaṭṭānupassanā cattāri maggañāṇāni cattāri ca phalañāṇānīti

---

1. Saṁ 1. 412 piṭṭhe.

imesaṁ soḷasannaṁ ñāṇānaṁ vasena soḷasahi ñāṇacariyāhi, paṭhamajjhānasamādhi-ādayo aṭṭha samādhī ekajjhaṁ katvā gahito tesaṁ upacārasamādhi cāti imesaṁ navannaṁ samādhīnaṁ vasena navahi samādhicariyāhi kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāroti imesaṁ tiṇṇaṁ saṅkhārānaṁ tattha tattha paṭippassaddhiyā tathā viharitukāmena yathāvuttesu ṭhānesu vasībhāvappattena arahatā anāgāminā vā yathādhippetaṁ kālaṁ cittacetasikasantānassa sammadeva appavatti ādhātabbā, tassā tathā samādhātabbatā idha samādhānaṭṭho, tenāyaṁ vihāro samādhīti vutto, na avikkhepaṭṭhena. Etenassa samāpatti-atthopi vuttoti veditabbo. Imaṁ hi nirodhasamāpattiṁ sandhāya Paṭisambhidāmagge—

> "Kathaṁ dvīhi balehi samannāgatattā tiṇṇaṁ saṅkhārānaṁ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāya saññānirodhasamāpattiyā ñāṇan"ti[1]—

pucchitvā "dvīhi balehī"ti dve balāni samathabalaṁ vipassanābalanti vitthāro. Sāyaṁ nirodhasamāpattikathā Visuddhimagge[2] saṁvaṇṇitāva. Kasmā panāyaṁ thero phalasamāpattiṁ asamāpajjitvā nirodhaṁ samāpajji? Sattesu anukampāya. Ayaṁ hi mahāthero sabbāpi samāpattiyo vaḷañjeti, sattānuggahena pana yebhuyyena nirodhaṁ samāpajjati. Taṁ hi samāpajjitvā vuṭṭhitassa kato appakopi sakkāro visesato mahapphalo mahānisaṁso hotīti.

Vuṭṭhāsīti arahattaphalacittuppattiyā[3] vuṭṭhāsi. Nirodhaṁ samāpanno hi arahā ce arahattaphalassa, anāgāmī ce anāgāmiphalassa uppādena vuṭṭhito nāma hoti.

Tena kho pana samayena Sakko Devānamindo āyasmato Mahākassapassa piṇḍapātaṁ dātukāmo hotīti kathaṁ tassa dātukāmatā jātā? Yāni "tāni pañcamattāni devatāsatānī"ti vuttāni, tā Sakkassa devarañño paricārikā kakuṭapādiniyo pubbe "ayyo Mahākassapo Rājagahaṁ piṇḍāya pavisati, gacchatha therassa dānaṁ dethā"ti Sakkena pesitā upagantvā dibbāhāraṁ dātukāmā ṭhitā

1. Khu 9. 94 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe. 3. Arahattaphalacittapavattiyā (Ka)

therena paṭikkhittā devalokameva gatā. Idāni purimappaṭikkhepaṁ cintetvā “kadāci gaṇheyyā”ti samāpattito vuṭṭhitassa therassa dānaṁ dātukāmā Sakkassa anārocetvā sayameva āgantvā dibbabhojanāni upanentiyo purimanayeneva therena paṭikkhittā devalokaṁ gantvā Sakkena “kahaṁ gatatthā”ti puṭṭhā tamatthaṁ ārocetvā “dinno vo therassa piṇḍapāto”ti Sakkena vutte “gaṇhituṁ na icchatī”ti. Kiṁ kathesīti. “Duggatānaṁ saṅgahaṁ karissāmī”ti āha devāti. Tumhe kenākārena gatāti. Imināva devāti. Sakko “tumhādisiyo therassa piṇḍapātaṁ kiṁ dassantī”ti sayaṁ dātukāmo jarājiṇṇo khaṇḍadanto palitakeso obhaggasarīro mahallako tantavāyo hutvā sujampi asuradhītaraṁ tathārūpimeva mahallikaṁ katvā ekaṁ pesakāravīthiṁ māpetvā tantaṁ pasārento acchi, Sujā[1] tasaraṁ pūreti. Tena vuttaṁ **“tena kho pana samayena Sakko Devānamindo -pa- tasaraṁ pūretī”**ti.

Tattha **tantaṁ vinātī**ti pasāritatantaṁ vinanto viya hoti. **Tasaraṁ pūretī**ti tasaravaṭṭiṁ vaḍḍhentīviya[2]. **Yena Sakkassa Devānamindassa nivesanaṁ tenupasaṅkamī**ti thero nivāsetvā pattacīvaramādāya “duggatajanasaṅgahaṁ karissāmī”ti nagarābhimukho gacchanto bahinagare Sakkena māpitaṁ pesakāravīthiṁ paṭipajjitvā olokento addasa oluggaviluggajiṇṇasālaṁ tattha ca te jāyampatike yathāvuttarūpe tantavāyakammaṁ karonte, disvā cintesi “ime mahallakakālepi kammaṁ karonti, imasmiṁ nagare imehi duggatatarā natthi maññe, imehi dinnaṁ sākamattampi gahetvā imesaṁ saṅgahaṁ karissāmī”ti. So tesaṁ gehābhimukho agamāsi. Sakko taṁ āgacchantaṁ disvā Sujaṁ āha “bhadde mayhaṁ ayyo ito āgacchati, taṁ tvaṁ apassantī viya tuṇhī hutvā nisīda, khaṇeneva vañcetvā piṇḍapātaṁ dassāmā”ti. Thero gantvā gehadvāre aṭṭhāsi, tepi apassantā viya attano kammameva karontā thokaṁ āgamayiṁsu. Atha Sakko “gehadvāre ṭhito eko thero viya khāyati, upadhārehi tāvā”ti āha. Tumhe gantvā upadhāretha sāmīti. So gehā nikkhamitvā theraṁ pañcapatiṭṭhitena vanditvā ubhohi hatthehi jaṇṇukāni olumbitvā nitthunanto uṭṭhāya “kataratthero nu kho ayyo”ti thokaṁ osakkitvā

1. Sujātā (Sī, Syā)

2. Tasaraṁ bandhentī viya (Syā, Ka)

"akkhīni me dhūmāyantī"ti vatvā nalāṭe hatthaṁ ṭhapetvā uddhaṁ ulloketvā "aho dukkhaṁ ayyo no Mahākassapattherova cirassaṁ me kuṭidvāraṁ āgato, atthi nu kho kiñci gehe"ti āha. Sujā thokaṁ ākulā viya hutvā "atthi sāmī"ti paṭivacanaṁ adāsi. Sakko "bhante lūkhaṁ vā paṇītaṁ vāti acintetvā saṅgahaṁ no karothā"ti pattaṁ gaṇhi. Thero pattaṁ dento "imesaṁ eva duggatānaṁ jarājiṇṇānaṁ mayā saṅgaho kātabbo"ti cintesi. So anto pavisitvā ghaṭi-odanaṁ nāma ghaṭito uddharitvā pattaṁ pūretvā therassa hatthe ṭhapesi. Tena vuttaṁ **"addasā kho Sakko Devānamindo -pa- adāsī"**ti.

Tattha **ghaṭiyā**ti bhattaghaṭito. "Ghaṭi-odanan"tipi pāṭho, tassa ghaṭi-odanaṁ nāma devānaṁ koci āhāravisesoti atthaṁ vadanti. **Uddharitvā**ti kutoci bhājanato uddharitvā. Anekasūpo so eva āhāro patte pakkhipitvā therassa hatthe ṭhapanakāle kapaṇānaṁ upakappanakalūkhāhāro viya paññāyittha, hatthe ṭhapitamatte pana attano dibbasabhāveneva aṭṭhāsi. **Anekasūpo**ti muggamāsādisūpehi ceva khajjavikatīhi ca anekavidhasūpo. **Anekabyañjano**ti nānāvidha-uttaribhaṅgo. **Anekarasabyañjano**ti anekehi sūpehi ceva byañjanehi ca madhurādimūlarasānañceva sambhinnarasānañca abhibyañjako, nānaggarasasūpabyañjanoti attho.

So kira piṇḍapāto therassa hatthe ṭhapitakāle Rājagahanagaraṁ attano dibbagandhena ajjhotthari, tato thero cintesi "ayaṁ puriso appesakkho, piṇḍapāto ativiya paṇīto Sakkassa bhojanasadiso, ko nu kho eso"ti. Atha naṁ "Sakko"ti ñatvā āha "bhāriyaṁ te Kosiya kammaṁ kataṁ duggatānaṁ sampattiṁ vilumpantena, ajja mayhaṁ dānaṁ datvā kocideva duggato senāpatiṭṭhānaṁ vā seṭṭhiṭṭhānaṁ vā labheyyā"ti. Ko mayā duggatataro atthi bhanteti. Kathaṁ tvaṁ duggato devarajjasiriṁ anubhavantoti. Bhante evaṁ nāmetaṁ, mayā pana anuppanne Buddhe kalyāṇakammaṁ kataṁ, Buddhuppāde pana vattamāne puññakammaṁ katvā Cūḷarathadevaputto Mahārathadevaputto Anekavaṇṇadevaputtoti ime tayo

devaputtā mamāsannaṭṭhāne nibbattā mahātejavantatarā. Ahaṁ tesu devaputtesu "nakkhattaṁ kīḷissāmā"ti paricārikāyo gahetvā antaravīthiṁ otiṇṇesu palāyitvā gehaṁ pavisāmi. Tesaṁ hi sarīrato tejo mama sarīraṁ ottharati, mama sarīrato tejo tesaṁ sarīraṁ na ottharati, ko mayā duggatataro bhanteti. Evaṁ santepi ito paṭṭhāya mayhaṁ mā evaṁ vañcetvā dānamadāsīti. Vañcetvā tumhākaṁ dāne dinne mayhaṁ kusalaṁ atthi natthīti. Atthi āvusoti. "Evaṁ sante kusalakaraṇaṁ nāma mayhaṁ bhāro bhante"ti vatvā theraṁ vanditvā Sujaṁ ādāya theraṁ padakkhiṇaṁ katvā vehāsaṁ abbhuggantvā "aho dānaṁ paramadānaṁ, Kassape suppatiṭṭhitan"ti tikkhattuṁ udānaṁ udānesi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmato Mahākassapassa etadahosī"**ti-ādi.

Tattha **Kosiyā**ti Sakkaṁ Devānamindaṁ gottena ālapati. **Puññena attho**ti puññena payojanaṁ. Atthīti vacanaseso. **Vehāsaṁ abbhuggantvā**ti pathavito vehāsaṁ abhi-uggantvā. **Ākāse antalikkhe**ti ākāsameva pariyāyasaddena antalikkheti vadanti. Atha vā antalikkhasaṅkhāte ākāse, na kasiṇugghāṭimādi-ākāseti visesento vadati. **Aho dānan**ti ettha **aho**ti acchariyatthe nipāto. Sakko hi Devānamindo "yasmā nirodhā vuṭṭhitassa ayyassa Mahākassapattherassa sakkaccaṁ sahatthena cittīkatvā anapaviddhaṁ kālena paresaṁ anupahacca sammādiṭṭhiṁ purakkhatvā idamīdisaṁ mayā dibbabhojanadānaṁ dinnaṁ, tasmā khettasampatti deyyadhammasampatti cittasampattīti tividhāyapi sampattiyā samannāgatattā sabbaṅgasampannaṁ vata mayā dānaṁ pavattitan"ti acchariyabbhutacittajāto tadā attano hadayabbhantaragataṁ pītisomanassaṁ samuggiranto **"aho dānan"**ti vatvā tassa dānassa vuttanayena uttamadānabhāvaṁ khettaṅgatabhāvañca pakāsento **"paramadānaṁ Kassape suppatiṭṭhitan"**ti udānaṁ udānesi.

Evaṁ pana Sakkassa udānentassa Bhagavā vihāre ṭhitoyeva dibbasotena saddaṁ sutvā "passatha bhikkhave Sakkaṁ Devānamindaṁ udānaṁ udānetvā ākāsena gacchantan"ti bhikkhūnaṁ vatvā tehi "kiṁ pana bhante tena katan"ti puṭṭho "mama puttassa Kassapassa vañcetvā dānaṁ adāsi, tena ca attamano udānesī"ti āha. Tena vuttaṁ **"assosi kho Bhagavā dibbāya sotadhātuyā"**ti-ādi.

Tattha **dibbāya sotadhātuyā**ti dibbasadisattā dibbā. Devatānaṁ hi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇaṁ gahetuṁ samatthā dibbapasādasotadhātu hoti, ayañcāpi Bhagavato vīriyabhāvanābalanibbattā ñāṇamayā sotadhātu tādisā evāti dibbasadisattā dibbā. Api ca dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbaviharasannissitattāpi dibbā. Savanaṭṭhena ca sabhāvadhāraṇaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātuyāpi kiccakaraṇena sotadhātu viyāti sotadhātu, tāya dibbāya sotadhātuyā. **Visuddhāyā**ti parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṁ atikkamitvā saddassavanena mānusikamaṁsasotadhātuṁ atikkamitvā ṭhitāya.

Etamatthaṁ viditvāti "sammāpaṭipattiyā guṇavisese patiṭṭhitaṁ purisātisayaṁ devāpi manussāpi ādarajātā ativiya pihayantī"ti imamatthaṁ viditvā tadatthadīpanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tatra piṇḍapātikaṅgasaṅkhātaṁ dhutaṅgaṁ samādāya tassa paripūraṇena **piṇḍapātikassa.** Nanu cāyaṁ gāthā āyasmantaṁ Mahākassapaṁ nimittaṁ katvā bhāsitā, thero ca sabbesaṁ dhutavādānaṁ aggo terasadhutaṅgadharo, so kasmā ekeneva dhutaṅgena kittitoti? Aṭṭhuppattivasenāyaṁ niddeso. Atha vā desanāmattametaṁ, iminā desanāsīsena sabbepissa dhutaṅgā vuttāti veditabbā. Atha vā "yathāpi bhamaro pupphan"ti[1] gāthāya vuttanayena paramappicchatāya kulānuddayatāya cassa sabbaṁ piṇḍapātikavattaṁ akkhaṇḍetvā tattha sātisayaṁ paṭipattiyā pakāsanatthaṁ **"piṇḍapātikassā"**ti vuttaṁ. Piṇḍapāhikassāti ca pihayantīti padaṁ apekkhitvā sampadānavacanaṁ, taṁ upayogatthe daṭṭhabbaṁ. **Attabharassā**ti "appāni ca tāni sulabhāni anavajjānī"ti[2] evaṁ vuttehi appānavajjasulabharūpehi catūhi paccayehi attānameva bharantassa. **Anaññaposino**ti āmisasaṅgaṇhanena[3] aññe sissādike posetuṁ anussukkatāya anaññaposino. Padadvayenassa kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṁ subharataṁ paramañca

1. Khu 1. 20 piṭṭhe Dhammapade.
2. Aṁ 1. 335; Khu 1. 265 piṭṭhesu.
3. Āmisaṁ gaṇhantena (Syā, Ka)

santuṭṭhiṁ dasseti. Atha vā **attabharassā**ti ekavacanicchāya attabhāvasaṅkhātaṁ ekaṁyeva imaṁ attānaṁ bharati, na ito paraṁ aññanti attabharo, tato eva attanā aññassa posetabbassa abhāvato anaññaposī, tassa attabharassa anaññaposino. Padadvayenapi khīṇāsavabhāvena āyatiṁ anādānataṁ[1] dasseti.

Devā pihayanti -pa- satīmatoti taṁ aggaphalādhigamena sabbakilesadarathapariḷāhānaṁ vūpasamena paṭippassaddhiyā upasantaṁ, sativepullappattiyā niccakālaṁ satokāritāya satimantaṁ, tato eva iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattaṁ khīṇāsavaṁ sakkādayo devā pihayanti patthenti, tassa sīlādiguṇavisesesu bahumānaṁ uppādentā ādaraṁ janenti, pageva manussāti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Piṇḍapātikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **pacchābhattan**ti ekāsanikakhalupacchābhattikānaṁ pātova bhuttānaṁ antomajjhanhikopi pacchābhattameva, idha pana pakatibhattasseva pacchato pacchābhattanti veditabbaṁ. **Piṇḍapātapaṭikkantānan**ti piṇḍapātato paṭikkantānaṁ, piṇḍapātaṁ pariyesitvā bhattakiccassa niṭṭhāpanavasena tato nivattānaṁ. **Kare rimaṇḍalamāḷe**ti ettha **karerī**ti varuṇarukkhassa nāmaṁ. So kira Gandhakuṭiyā maṇḍapassa sālāya ca antare hoti, tena Gandhakuṭīpi "karerikuṭikā"ti vuccati, maṇḍapopi sālāpi "karerimaṇḍalamāḷo"ti. Tasmā karerirukkhassa avidūre kate nisīdanasālasaṅkhāte maṇḍalamāḷe. Tiṇapaṇṇacchadanaṁ anovassakaṁ "maṇḍalamāḷo"ti vadanti, atimuttakādilatāmaṇḍapo "maṇḍalamāḷo"ti apare.

Kālena kālanti kāle kāle antarantarā, tasmiṁ tasmiṁ samayeti attho. **Manāpike**ti manavaḍḍhake, piyarūpe iṭṭheti attho. Iṭṭhāniṭṭhabhāvo ca puggalavasena ca dvāravasena ca gahetabbo. Ekaccassa hi iṭṭhābhimato ekaccassa aniṭṭho hoti, ekaccassa aniṭṭhābhimato[2] ekaccassa

---

1. Abharaṇataṁ (Ka) 2. Aniṭṭhasammato (Sī)

iṭṭho. Tathā ekassa dvārassa iṭṭho aññassa aniṭṭho. Vipākavasena panettha vinicchayo veditabbo. Kusalavipāko hi ekantena iṭṭho, akusalavipāko aniṭṭho evāti. **Cakkhunā rūpe passitun**ti gāmaṁ piṇḍāya paviṭṭho upāsakehi gehaṁ pavesetvā pūjāsakkārakaraṇatthaṁ upanītesu āsanavitānādīsu nānāvirāgasamujjalavaṇṇasaṅkhāte rajanīye aññe ca saviññāṇakarūpe cakkhudvārikaviññāṇehi passituṁ. **Sadde**ti tatheva issarajanānaṁ gehaṁ paviṭṭho tesaṁ payutte gītavāditasadde sotuṁ. **Gandhe**ti tathā tehi pūjāsakkāravasena upanīte pupphadhūmādigandhe ghāyituṁ. **Rase**ti tehi dinnāhāraparibhoge nānaggarase sāyituṁ. **Phoṭṭhabbe**ti mahagghapaccattharaṇesu āsanesu nisinnakāle sukhasamphasse phoṭṭhabbe phusituṁ. Evañca pañcadvārika-iṭṭhārammaṇappaṭilābhaṁ kittetvā idāni manodvārika-iṭṭhārammaṇappaṭilābhaṁ dassetuṁ **"sakkato"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ heṭṭhā vuttatthameva.

Kiṁ pana apiṇḍapātikānaṁ ayaṁ nayo na labbhatīti? Labbhati. Tesampi hi nimantanasalākabhattādi-atthaṁ gāmaṁ gatakāle uḷāravibhavā upāsakā tathā sakkārasammānaṁ karontiyeva, taṁ pana aniyataṁ. Piṇḍapātikānaṁ pana tadā niccameva tattha pūjāsakkāraṁ kariyamānaṁ disvā sakkāragarutāya anissaraṇamagge ṭhatvā ayonisomanasikāravasena te bhikkhū evamāhaṁsu. Tenevāha **"handāvuso mayampi piṇḍapātikā homā"**ti-ādi.

Tattha **handā**ti vossaggatthe nipāto. **Lacchāmā**ti labhissāma. **Tenupasaṅkamī**ti tattha surabhigandhakuṭiyaṁ nisinno tesaṁ taṁ kathāsallāpaṁ sutvā "ime bhikkhū mādisassa nāma Buddhassa sāsane pabbajitvā mayā saddhiṁ ekavihāre vasantāpi evaṁ ayonisomanasikāravasena kathaṁ pavattenti, sallekhe na vattanti, handa te tato nivāretvā sallekhavihāre niyojessāmī"ti maṇḍalamāḷaṁ upasaṅkami. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Etamatthaṁ viditvāti "appicchatāsantuṭṭhitāsallekhānaṁ vasena kilese dhunituṁ taṇhaṁ visosetuṁ paṭipannoti piṇḍapātikassa sato devā pihayanti, tassa paṭipattiyā ādarajātā piyāyanti, na ito aññathā"ti imamatthaṁ viditvā tadatthadīpanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **no ce saddasilokanissito**ti "aho ayyo appiccho santuṭṭho paramasallekhavuttī"ti-ādinā parehi kittitabbasaddasaṅkhātaṁ silokaṁ taṇhāya nissito na hoti ceti attho. Saddo vā sammukhā vaṇṇabhaṇanathutighoso, siloko parammukhabhūtā pasaṁsā patthaṭayasatā vā. Sesaṁ Anantarasutte vuttanayameva.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sippasuttavaṇṇanā

29. Navame **ko nu kho āvuso sippaṁ jānātī**ti āvuso amhesu idha sannipatitesu ko nu jīvitanimittaṁ sikkhitabbaṭṭhena "sippan"ti laddhanāmaṁ yaṁkiñci ājīvaṁ vijānāti. **Ko kiṁ sippaṁ sikkhī**ti ko dīgharattaṁ sippācariyakulaṁ payirupāsitvā āgamato payogato ca hatthisippādīsu kiṁ sippaṁ sikkhi. **Kataraṁ sippaṁ sippānaṁ aggan**ti sabbasippānaṁ agārayhatāya mahapphalatāya akicchasiddhiyā[1] ca kataraṁ sippaṁ aggaṁ uttamaṁ, yaṁ nissāya sukhena sakkā jīvitunti adhippāyo. **Tatthekacce**ti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū. Ye hatthācariyakulā pabbajitā, te. **Evamāhaṁsū**ti te evaṁ bhaṇiṁsu. Ito parampi "ekacce"ti vuttaṭṭhāne eseva nayo. **Hatthisippan**ti yaṁ hatthīnaṁ pariggaṇhanadamanasāraṇarogatikicchādibhedaṁ kattabbaṁ, taṁ uddissa pavattaṁ sabbampi sippaṁ idha "hatthisippan"ti adhippetaṁ. **Assasippan**ti etthāpi eseva nayo. **Rathasippaṁ** pana rathayoggānaṁ damanasāraṇādividhānavasena ceva rathassa karaṇavasena ca veditabbaṁ. **Dhanusippan**ti issāsasippaṁ, yo dhanubbedhoti vuccati. **Tharusippan**ti sesa-āvudhasippaṁ. **Muddāsippan**ti hatthamuddāya gaṇanasippaṁ. **Gaṇanasippan**ti acchiddakagaṇanasippaṁ[2]. **Saṅkhānasippan**ti saṅkalanapaṭuppādanādivasena piṇḍagaṇanasippaṁ. Taṁ yassa paguṇaṁ hoti, so rukkhampi disvā "ettakāni ettha paṇṇānī"ti gaṇituṁ[3] jānāti. **Lekhāsippan**ti nānākārehi akkharalikhanasippaṁ, lipiñāṇaṁ vā. **Kāveyyasippan**ti attano cintāvasena vā parato paṭiladdhasutavasena vā, "imassa ayamattho, evaṁ naṁ yojessāmī"ti evaṁ atthavasena vā, kiñcideva kabbaṁ disvā "tappaṭibhāgaṁ kabbaṁ

---

1. Kiccasiddhiyā (Ka) 2. Acchindakagaṇanasippaṁ (Ka) 3. Bhaṇituṁ (Sī, Ka)

karissāmī”ti ṭhānuppattikapaṭibhānavasena vā cintākavi-ādīnaṁ catunnaṁ kavīnaṁ kabbakaraṇasippaṁ. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā—

> “Cattārome bhikkhave kavī cintākavi sutakavi atthakavi paṭibhānakavī”ti[1].

Lokāyatasippanti “kāko seto aṭṭhīnaṁ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā”ti evamādinayappavattaṁ paralokanibbānānaṁ paṭisedhakaṁ vitaṇḍasatthasippaṁ. **Khattavijjāsippan**ti abbheyyamāsurakkhādinītisatthasippaṁ[2]. Imāni kira dvādasa mahāsippāni nāma. Tenevāha tattha tattha **“sippānaṁ aggan”**ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ sabbasippāyatanānaṁ jīvikatthatāya vaṭṭadukkhato anissaraṇabhāvaṁ, sīlādīnaṁyeva pana suparisuddhānaṁ nissaraṇabhāvaṁ, taṁsamaṅginoyeva ca bhikkhubhāvaṁ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **asippajīvī**ti catunnaṁ taṇhuppādānaṁ samucchedavikkhambhanena paccayāsāya visositattā yaṁkiñci sippaṁ upanissāya jīvikaṁ na kappetīti asippajīvī, etena ājīvapārisuddhisīlaṁ dasseti. **Lahū**ti appakiccatāya sallahukavuttitāya ca lahu abahulasambhāro, etena catupaccayasantosasiddhaṁ subharataṁ dasseti. **Atthakāmo**ti sadevakassa lokassa atthameva kāmetīti atthakāmo, etena sattānaṁ anatthaparivajjanassa pakāsitattā pātimokkhasaṁvarasīlaṁ dasseti pāṇātipātādi-anatthaviramaṇaparidīpanato. **Yatindriyo**ti cakkhādīnaṁ channaṁ indriyānaṁ abhijjhādyappavattito saṁyamena yatindriyo, etena indriyasaṁvarasīlaṁ vuttaṁ. **Sabbadhi vippamutto**ti evaṁ suparisuddhasīlo catupaccayasantose avaṭṭhito sappaccayaṁ nāmarūpaṁ pariggahetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto vipassanaṁ ussukkāpetvā tato paraṁ paṭipāṭiyā pavattitehi catūhi ariyamaggehi saṁyojanānaṁ pahīnattā sabbadhi sabbattha bhavādīsu vippamutto.

---

1. Aṁ 1. 553 piṭṭhe.
2. Ajjheyamāsurakkhādinītisatthasippaṁ (Syā), Aṅgeyyamāsurakkhādinītisatthasippaṁ (Ka)

Anokasārī amamo nirāsoti tathā sabbadhi vippamuttattā eva okasaṅkhātesu chasupi āyatanesu taṇhābhisaraṇassa abhāvena anokasārī, rūpādīsu katthaci mamaṅkārābhāvato amamo, sabbena sabbaṁ anāsīsanato nirāso. **Hitvā mānaṁ ekacaro sa bhikkhū**ti evaṁbhūto ca so arahattamaggappattisamakālameva anavasesaṁ mānaṁ hitvā pajahitvā ime bhikkhū viya gaṇasaṅgaṇikaṁ akatvā pavivekakāmatāya taṇhāsahāyavirahena ca sabbiriyāpathesu ekacaro, so sabbaso bhinnakilesattā paramatthato bhikkhu nāma. Ettha ca "asippajīvī"ti-ādīnā lokiyaguṇā kathitā, "sabbadhi vippamutto"ti-ādinā lokuttaraguṇā kathitā. Tattha asippajīvīti-ādi "vibhave ṭhitasseva ayaṁ dhammo, na sippaṁ nissāya micchājīvena jīvikaṁ kappentassa, tasmā sippesu sāraggahaṇaṁ vissajjetvā adhisīlādīsuyeva tumhehi sikkhitabban"ti dasseti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Lokasuttavaṇṇanā

30. Dasame Budd**hacakkhunā**ti ettha āsayānusayañāṇaṁ indriyaparo-pariyattañāṇañca Buddhacakkhu nāma. Yathāha—

> "Addasā kho Bhagavā Buddhacakkhunā lokaṁ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye"ti-ādi[1].

Lokanti tayo lokā okāsaloko saṅkhāraloko sattalokoti. Tattha—

> "Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
> Disā bhanti virocanā.
> Tāva sahassadhā loko,
> Ettha te vattatī vaso"ti—

ādīsu[2] okāsaloko. "Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve lokā nāmañca rūpañca, tayo lokā tisso

---

1. Ma 1. 225; Ma 2. 293 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 404 piṭṭhe.

vedanā, cattāro lokā cattāro āhārā, pañca lokā pañcupādānakkhandhā, cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni, satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā, nava lokā nava sattāvāsā, dasa lokā dasāyatanāni, dvādasa lokā dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo"ti-ādīsu[1] saṅkhāraloko. "Sassato loko, asassato loko"ti-ādīsu[2] sattaloko vutto. Idhāpi sattaloko veditabbo.

Tattha lokīyati vicittākārato dissatīti cakkavāḷasaṅkhāto loko okāsaloko, saṅkhāro lujjati palujjatīti loko, lokīyati ettha puññapāpaṁ tabbipāko cāti sattaloko. Tesu Bhagavā mahākaruṇāya anukampamāno saṁsāradukkhato mocetukāmo sattalokaṁ olokesi. Katamassa pana sattāhassa accayena olokesi? Paṭhamassa sattāhassa. Bhagavā hi pallaṅkasattāhassa pariyosāne pacchimayāmāvasāne "yadā have pātubhavanti dhammā -pa- sūriyova obhāsayamantalikkhan"ti[3] imaṁ ariyamaggānubhāvadīpakaṁ udānaṁ udānetvā "ahaṁ tāva evaṁ suduttaraṁ saṁsāramahoghaṁ imāya dhammanāvāya samuttaritvā nibbānapāre ṭhito, handa dāni lokampi tāressāmi, kīdiso nu kho loko"ti lokaṁ volokesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"atha kho Bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā Buddhacakkhunā lokaṁ volokesī"**ti.

Tattha **volokesī**ti vividhehi ākārehi passi, hatthatale ṭhapita-āmalakaṁ viya attano ñāṇena paccakkhaṁ akāsi. **Anekehi santāpehī**ti-ādi volokitākāradassanaṁ. **Anekehi santāpehī**ti anekehi dukkhehi. Dukkhaṁ hi santāpanapīḷanaṭṭhena santāpoti vuccati. Yathāha "dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho"ti[4]. Tañca dukkhadukkhādivasena ceva jāti-ādivasena ca anekappakāraṁ. Tena vuttaṁ "anekehi santāpehī"ti. Anekehi dukkhehi santappamāne pīḷiyamāne bādhiyamāne. **Pariḷāhehī**ti paridāhehi. **Pariḍayhamāne**ti indhanaṁ viya agginā samantato ḍayhamāne. **Rāgajehī**ti

---

1. Khu 9. 117 piṭṭhe.
2. Dī 1. 117 piṭṭhe.
3. Khu 1. 78; Abhi 4. 143; Vi 3. 2 piṭṭhesu.
4. Khu 9. 20, 294 piṭṭhesu.

rāgasambhūtehi. Esa nayo sesesupi. Rāgadayo hi yasmiṁ santāne uppajjanti, taṁ niddahantā viya vibādhenti, tena vuttaṁ "tayome bhikkhave aggī rāgaggi, dosaggi, mohaggī"ti[1]. Yato te cittaṁ kāyañca kilesentiti kilesāti vuccanti. Ettha ca pariḍayhamāneti etena Bhagavā rāgādikilesānaṁ pavattidukkhataṁ, tena ca sattānaṁ abhibhūtataṁ dasseti. Santappamāneti iminā pana tesaṁ kālantaradukkhataṁ, tena nirantaropaddavatañca dasseti.

Bhagavā hi Bodhirukkhamūle Aparājitapallaṅke nisinno paṭhamayāme pubbenivāsaṁ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṁ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṁ otāretvā kilesamūlakaṁ vaṭṭadukkhaṁ abhiññāya saṅkhāre pariggahetvā sammasanto anukkamena vipassanaṁ vaḍḍhetvā ariyamaggādhigamena sayaṁ vigataviddhastakileso abhisambuddho hutvā paccavekkhaṇānantaraṁ anavasesānaṁ kilesānaṁ pahīnattā attano vaṭṭadukkhassa parikkhīṇabhāvadīpakaṁ sabbabuddhānaṁ avijahitaṁ "anekajātisaṁsāran"ti[2] udānaṁ udānetvā teneva pallaṅkena sattāhaṁ vimuttisukhapaṭisaṁvedī nisinno sattamāya rattiyā tīsu yāmesu vuttanayena tīṇi udānāni udānetvā tatiya-udānānantaraṁ Buddhacakkhunā lokaṁ volokento "sakalamidaṁ sattānaṁ vaṭṭadukkhaṁ kilesamūlakaṁ, kilesā nāmete pavattidukkhā āyatimpi dukkhahetubhūtā, tehi ime sattā santappanti pariḍayhanti cā"ti passi. Tena vuttaṁ **"addasā kho Bhagavā -pa- mohajehipī**"ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ lokassa yathāvuttasantāpapariḷāhehi abhibhuyyamānataṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ sabbasantāpapariḷāhato parinibbānavibhāvanaṁ mahā-udānaṁ udānesi.

Tattha **ayaṁ loko santāpajāto**ti ayaṁ sabbopi loko jarārogamaraṇehi ceva nānāvidhabyasanehi ca kilesapariyuṭṭhānehi ca jātasantāpo, uppannakāyikacetasikadukkhābhibhavoti attho. **Phassapareto**ti tato eva anekehi dukkhasamphassehi parihato upadduto. Atha vā **phassapareto**ti sukhādisaṅkhatānaṁ tissannaṁ dukkhatānaṁ paccayabhūtehi chahi phassehi abhibhūto, tato tato dvārato

---

1. Khu 1. 257 piṭṭhe.
2. Khu 1. 36 piṭṭhe.

tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe pavattivasena upassaṭṭho. **Rogaṁ vadati attato**ti phassapaccayā uppajjamānaṁ vedanāsaṅkhātaṁ rogaṁ dukkhaṁ, khandhapañcakameva vā yathābhūtaṁ ajānanto "ahan"ti saññāya diṭṭhigāhavasena "ahaṁ sukhito dukkhito"ti attato vadati. "Attano"tipi paṭhanti. Tassattho—yvāyaṁ loko kenaci dukkhadhammena phuṭṭho abhāvitattatāya adhivāsetuṁ asakkonto "aho dukkhaṁ, īdisaṁ dukkhaṁ mayhaṁ attanopi mā hotū"ti-ādinā vippalapanto kevalaṁ attano rogaṁ vadati, tassa pana pahānāya na paṭipajjatīti adhippāyo. Atha vā taṁ yathāvuttaṁ dukkhaṁ yathābhūtaṁ ajānanto taṇhāgāhavasena "maman"ti saññāya attato vadati, "mama idan"ti vācaṁ nicchāreti.

Yena yena hi maññatīti evamimaṁ rogabhūtaṁ khandhapañcakaṁ attato attano vā vadanto loko yena yena rūpavedanādinā kāraṇabhūtena, yena vā sassatādinā pakārena diṭṭhimānataṇhāmaññanāhi maññati. **Tato taṁ hoti aññathā**ti tato attanā parikappitākārato taṁ maññanāya vatthubhūtaṁ khandhapañcakaṁ aññathā anattānattaniyameva hoti, vase vattetuṁ asakkuṇeyyatāya ahaṅkāramamaṅkārattaṁ na nipphādetīti attho. Atha vā **tato**ti tasmā maññanāmattabhāvato taṁ khandhapañcakaṁ niccādivasena maññitaṁ aññathā aniccādisabhāvameva hoti. Na hi maññanā bhāvaññathattaṁ vā lakkhaṇaññathattaṁ vā kātuṁ sakkoti.

Aññathābhāvī bhavasattoti asambhave vaḍḍhiyaṁ hitasukhe satto laggo sattaloko maññanāya yathāruci cintiyamānopi viparītappaṭipattiyā tato aññathābhāvī ahitadukkhabhāvī vighātaṁyeva pāpuṇāti. **Bhavamevābhinandatī**ti evaṁ santepi taṁ maññanāparikappitaṁ avijjamānaṁ bhavaṁ vaḍḍhiṁ abhinandati eva abhikaṅkhati eva. Atha vā **aññathābhāvī**ti "nicco me attā"ti-ādinā maññanāya parikappitākārato sayaṁ aññathābhāvī samāno anicco adhuvoti attho. **Bhavasatto**ti kāmādibhavesu bhavataṇhāya satto laggo gadhito[1]. **Bhavamevābhinandatī**ti aniccādisabhāvaṁ bhavameva niccādivasena parāmasitvā, tattha vā adhimuttisaññaṁ taṇhādiṭṭhābhinandanāhi[2] abhinandati, na tattha

---

1. Gathito (Sī) 2. Taṇhādiṭṭhibhavanandanāya (Sī, Syā)

nibbindati. **Yadabhinandati taṁ bhayan**ti yaṁ vaḍḍhisaṅkhātaṁ bhavaṁ kāmādibhavaṁ vā abhinandati, taṁ aniccādivipariṇāmasabhāvattā anekabyasanānubandhattā ca bhavahetubhāvato ativiya bhayānakaṭṭhena bhayaṁ. **Yassa bhāyatī**ti yato jarāmaraṇādito bhāyati, taṁ jarāmaraṇādi dukkhādhiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhabhāvato ca dukkhaṁ. Atha vā **yassa bhāyatī**ti bhavābhinandanena yassa vibhavassa[1] bhāyati, so ucchedasaṅkhāto vibhavo, tato bhāyanañca dukkhavatthubhāvato jāti-ādidukkhassa anativattanato ca dukkhaṁ dukkhasabhāvamevāti attho. Atha vā **yassa bhāyati taṁ dukkhan**ti yassa aniccādikassa bhāyati taṁnissaraṇaṁ ajānanto, taṁ bhayaṁ tassa dukkhaṁ hoti, dukkhaṁ āvahatīti attho.

Ettakena vaṭṭaṁ dassetvā idāni vivaṭṭaṁ dassetuṁ **"bhavavippahānāya kho panidaṁ brahmacariyaṁ vussatī"**ti āha. Tattha **bhavavippahānāyā**ti kāmādibhavassa pajahanatthāya. **Kho**ti avadhāraṇe, **panā**ti padapūraṇe nipāto. **Ida**nti āsannapaccakkhavacanaṁ. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṁ. **Vussatī**ti pūressati. Idaṁ vuttaṁ hoti—ekanteneva kāmādibhavassa samudayappahānena anavasesapajahanatthāya idaṁ mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atidukkarāni ācaritvā[2] pāramiyo pūretvā Bodhimaṇḍe tiṇṇaṁ mārānaṁ matthakaṁ madditvā adhigataṁ sīlādikkhandhattayasaṅgahaṁ aṭṭhaṅgikamaggabrahmacariyaṁ cariyati bhāviyatīti.

Evaṁ ariyamaggassa ekaṁseneva niyyānikabhāvaṁ dassetvā idāni aññamaggassa tadabhāvaṁ dassento **"ye hi kecī"**ti-ādimāha. Tattha **ye**ti aniyamaniddeso. **Hī**ti nipātamattaṁ. **Kecī**ti ekacce. Padadvayenāpi tathāvādino diṭṭhigatike aniyamato pariyādiyati. **Samaṇā**ti pabbajjūpagamanamattena samaṇā, na samitapāpā. **Brāhmaṇā**ti jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpā. **Vā**saddo vikappattho. **Bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṁsū**ti ekacce kāmabhavena rūpabhavena vā sabbabhavato vimuttiṁ saṁsārasuddhiṁ kathayiṁsu.

Ke panevaṁ vadantīti? Diṭṭhadhammanibbānavādino. Tesu hi keci "uṭṭhārehi pañcahi kāmaguṇehi samappito[3] attā diṭṭheva dhamme paramaṁ nibbutiṁ

1. Visayassa (sabbattha) 2. Ācaratā (Sī, Syā) 3. Santappito (Sī)

patto hotī"ti vadanti. Keci "rūpāvacarajjhānesu paṭhamajjhānasamaṅgī -pa-. Keci "dutiyatatiyacatutthajjhānasamaṅgī attā diṭṭheva dhamme paramaṁ nibbutiṁ patto hotī"ti vadanti. Yathāha—

> "Idha bhikkhave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṁvādī hoti evaṁdiṭṭhi 'yato kho bho ayaṁ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito'ti"[1] vitthāro.

Te pana yasmā yāvadatthaṁ pītatta suhitāya jalūkāya viya ruhirapipāsā kāmādisukhehi samappitassa tassa attano kāmesanādayo na bhavissanti, tadabhāve ca bhavassa abhāvoyeva, yasmiṁ yasmiṁ ca bhave ṭhitassa ayaṁ nayo labbhati, tena tena bhavena sabbabhavato vimutti hotīti vadanti, tasmā "bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṁsū"ti vuttā. Yesañca "ettakaṁ nāma kālaṁ saṁsaritvā bālā ca paṇḍitā ca pariyosānabhave ṭhatvā saṁsārato vimuccantī"ti laddhi, tepi bhavena bhavassa vippamokkhaṁ vadanti nāma. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Cullāsīti Mahākappino satasahassāni yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karissantī"ti[2].

Atha vā **bhavenā**ti bhavadiṭṭhiyā. Bhavati sassataṁ tiṭṭhatīti pavattanato sassatadiṭṭhi bhavadiṭṭhīti vuccati, bhavadiṭṭhi evettha uttarapadalopena bhavataṇhāti-ādīsu viya bhavoti vutto. Bhavadiṭṭhivasena ca ekacce bhavavisesaṁyeva kilesānaṁ vūpasantavuttiyā āyuno ca dīghāvāsatāya[3] niccādisabhāvaṁ bhavavimokkhaṁ maññanti, seyyathāpi Bako brahmā "idaṁ niccaṁ, idaṁ dhuvaṁ, idaṁ sassataṁ, idaṁ avipariṇāmadhamman"ti[4] avoca. Tesamevaṁ viparītagāhīnaṁ anissaraṇe nissaraṇadiṭṭhīnaṁ kuto bhavavimokkho. Tenāha Bhagavā **"sabbe te 'avippamuttā bhavasmā'ti vadāmī"**ti.

Vibhavenāti ucchedena. **Bhavassa nissaraṇamāhaṁsū**ti sabbabhavato niggamanaṁ nikkhantiṁ saṁsārasuddhiṁ vadiṁsu. Te hi "bhavena bhavassa vippamokkho"ti vadantānaṁ vādaṁ ananujānantā bhavūpacchedena nissaraṇaṁ paṭijāniṁsu. **Vibhavenā**ti vā ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjati attā ca

1. Dī 1. 33 piṭṭhe.
2. Dī 1. 50 piṭṭhe.
3. Dīghatamatāya (Sī, Ka)
4. Ma 1. 401 piṭṭhe.

loko cāti pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena "vibhavo"ti vuccati. Ucchedadiṭṭhivasena hi sattā adhimuccitvā tattha tattha uppannā ucchijjanti, sā eva saṁsārasuddhīti ucchedavādino. Vuttaṁ hetaṁ—

"Yato kho bho ayaṁ attā rūpī cātumahābhūtiko -pa- nevasaññānāsaññāyatanaṁ upasampajja viharati, ettāvatā kho bho ayaṁ attā sammā samucchinno hotī"ti[1].

Tathā—

"Natthi mahārāja dinnaṁ natthi yiṭṭhiṁ natthi hutaṁ -pa- bāle ca paṇḍite ca kāyassa bhedā ucchijjanti vinassanti na honti paraṁ maraṇā"ti[2] ca.

Tesampi evaṁ viparītagāhīnaṁ kuto bhavanissaraṇaṁ. Tenāha Bhagavā **"sabbe te 'anissaṭā bhavasmā'ti vadāmī"**ti. Na hi ariyamaggabhāvanāya anavasesakilesaṁ asamugghātetvā kadācipi bhavato nissaraṇavimutti sambhavati. Tathā hi tesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ yathābhūtāvabodhābhāvato "atthi natthī"ti antadvayanipatitānaṁ taṇhādiṭṭhivasena samparitasitavipphanditamattaṁ, yato te diṭṭhigatikā pavattihetūsupi sammūḷhā sakkāyabhūmiyaṁ sunikhāte viparītadassanathambhe taṇhābandhanena baddhā gaddūlabandhanā viya sā[3] na vijahanti bandhanaṭṭhānaṁ, kuto nesa vimokkho.

Ye pana catusaccavibhāvanena pavatti-ādīsu asammohato taṁ antadvayaṁ anupagamma majjhimaṁ paṭipadaṁ samāruḷhā, tesaṁyeva bhavavippamokkho nissaraṇañcāti dassento Satthā **"upadhiṁhī"**ti-ādimāha. Tattha **upadhin**ti khandhādi-upadhiṁ. **Hī**ti nipātamattaṁ. **Paṭiccā**ti nissāya, paccayaṁ katvā. **Dukkhan**ti jāti-ādi dukkhaṁ. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yatthime diṭṭhigatikā vimokkhasaññino, tattha khandhakilesābhisaṅkhārūpadhayo adhigatā, kuto tattha dukkhanissaraṇaṁ. Yatra hi kilesā, tatrābhisaṅkhārasambhavato bhavapabandhassa avicchedoyevāti vaṭṭadukkhassa anivatti. Tena vuttaṁ "upadhiṁ hi paṭicca dukkhamidaṁ sambhotī"ti.

---

1. Dī 1. 31 piṭṭhe. 2. Dī 1. 51 piṭṭhe. 3. Sārameyyā (Sī, Syā)

Idāni yaṁ paramatthato dukkhassa nissaraṇaṁ, taṁ dassetuṁ **"sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo"**ti vuttaṁ. Tattha **sabbupādānakkhayā**ti kāmupādānaṁ diṭṭhupādānaṁ sīlabbatupādānaṁ attavādupādānanti sabbesaṁ imesaṁ catunnampi upādānānaṁ ariyamaggādhigamena anavasesappahānato. Tattha diṭṭhupādānaṁ sīlabbatupādānaṁ attavādupādānanti imāni tīṇi upādānāni sotāpattimaggena khīyanti, anuppattidhammataṁ āpajjanti. Kāmupādānaṁ apāyagamanīyaṁ paṭhamena, kāmarāgabhūtaṁ bahalaṁ dutiyena sukhumaṁ tatiyena, rūparāgārūparāgappahānaṁ catutthenāti catūhipi maggehi khīyati, anuppattidhammataṁ āpajjatīti veditabbaṁ. **Natthi dukkhassa sambhavo**ti evaṁ sabbaso upādānakkhayā tadekaṭṭhatāya sabbassapi kilesagaṇassa[1] anuppādanato appamattakassapi vaṭṭadukkhassa sambhavo pātubhāvo natthi.

Evaṁ Bhagavā hetunā saddhiṁ pavattiṁ nivattiñca dassetvā "imaṁ nayaṁ ajānanto ayaṁ sattaloko vaṭṭatopi sīsaṁ na ukkhipatī"ti dassento **"lokamimaṁ passā"**ti-ādimāha. Tattha **lokamimaṁ passā**ti attano Buddhacakkhunā paccakkhato visayabhāvassa upagatattā "lokamimaṁ passā"ti Bhagavā dassanakiriyāya niyojento attanamevālapati. **Puthū**ti bahū, visuṁ visuṁ vā. **Avijjāya paretā**ti "dukkhe aññāṇan"ti-ādinā[2] nayena vuttāya catusaccapaṭicchādikāya avijjāya abhibhūtā. **Bhūtā**ti kammakilesehi jātā nibbattā. **Bhūtaratā**ti bhūtesu mātāpituputtadārādisaññāya aññasattesu taṇhāya ratā, bhūte vā khandhapañcake aniccāsubhadukkhānattasabhāve taṁsabhāvānavabodhato itthipurisādiparikappavasena niccādivasena attattaniyagāhavasena ca abhiratā. **Bhavā aparimuttā**ti yathāvuttena taṇhādiṭṭhigāhena bhavato saṁsārato na parimuttā.

Ettha ca "lokamiman"ti paṭhamaṁ tāva sakalampi sattanikāyaṁ sāmaññato ekattaṁ upanento ekavacanena anodhiso gahaṇaṁ dīpetvā "svāyaṁ loko bhavayonigatiṭhitisattāvāsādivasena ceva tatthāpi taṁtaṁsattanikāyādivasena ca anekabhedabhinno paccekaṁ mayā volokito"ti attano Buddhacakkhuñāṇānubhāvaṁ pakāsento Satthā puna vacanabhedaṁ katvā bahuvacanena odhiso gahaṇaṁ dīpeti

1. Kilesagahanassa (Sī, Syā)
2. Abhi 1. 222; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

"puthū avijjāya paretā bhūtā"ti-ādinā. Evañca katvā "lokamiman"ti upayogavacanaṁ katvā "avijjāya paretā"ti-ādinā paccattabahuvacananiddesopi aviruddho hoti bhinnavākyattā. Keci pana ekavākyatādhippāyena "avijjāya paretaṁ bhūtaṁ bhūtarataṁ bhavā aparimuttan"ti paṭhanti, vibhattibhedavaseneva pana purāṇapāṭho.

Idāni yena upāyena bhavavippamokkho hoti, taṁ sabbaṁ titthiyānaṁ avisayabhūtaṁ Buddhagocaraṁ vipassanāvīthiṁ dassento **"ye hi kecī"**ti-ādimāha. Tattha **ye hi keci bhavā**ti kāmabhavādi saññībhavādi-ekavokārabhavādivibhāgena nānābhedabhinnā sātavanto vā asātavanto vā[1] dīghāyukā vā ittarakkhaṇā vā ye hi keci bhavā. **Sabbadhī**ti uddhaṁ adho tiriyanti ādivibhāgena sabbattha. **Sabbatthatāyā**ti saggāpāyamanussādivibhāgena. **Sabbe te**ti-ādīsu sabbepi te bhavā rūpavedanādidhammā hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā,** udayabbayapaṭipīḷitattā **dukkhā,** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatāya **vipariṇāmadhammā. Iti**saddo ādi-attho pakārattho vā, tena anattalakkhaṇampi saṅgahetvā avasavattanaṭṭhena anattā, vipariṇāmadhammatāya vā avasavattanaṭṭhena anattāti vuttā.

Evaṁ lakkhaṇattayapaṭivijjhanākārena **etaṁ** bhavasaṅkhātaṁ khandhapañcakaṁ **yathābhūtaṁ** aviparītaṁ **sammappaññāya** sammā ñāyena vipassanāsahitāya maggapaññāya **passato** pariññābhisamayādivasena paṭivijjhato "bhavo nicco"ti-ādinayappavattā bhavesu **taṇhā pahīyati,** aggamaggappattisamakālameva anavasesaṁ nirujjhati, ucchedadiṭṭhiyā sabbaso pahīnattā **vibhavaṁ** vicchedaṁ **nābhinandati** na pattheti. Evaṁbhūtassa tassa yā kāmataṇhādivasena aṭṭhasatabhedā avatthādivibhāgena anantabhedā ca, tāsaṁ **sabbaso** sabbappakārena **taṇhānaṁ khayā** pahānā, tadekaṭṭhatāya sabbassapi saṁkilesapakkhassa **asesaṁ** nissesaṁ **virāgena** ariyamaggena yo anuppādanirodho, taṁ **nibbānan**ti.

Evaṁ taṇhāya pahānamukhena sa-upādisesanibbānaṁ dassetvā idāni anupādisesanibbānaṁ dassento **"tassa nibbutassā"**ti-ādimāha.

1. Sātavantasammatā sārabhinnā sātarahitā (Sī, Syā)

tassattho—yo so sabbaso taṇhānaṁ khayā kilesaparinibbānena nibbuto vuttanayena bhinnakileso khīṇāsavabhikkhu, **tassa nibbutassa bhikkhuno anupādā** upādānābhāvato kilesābhisaṅkhāradhārānaṁ vā aggahaṇato **punabbhavo na hoti,** āyatiṁ paṭisandhivasena upapattibhavo natthi. Evaṁbhūtena ca tena **abhibhūto māro,** ariyamaggakkhaṇe kilesamāro abhisaṅkhāramāro devaputtamāro ca carimakacittakkhaṇe khandhamāro maccumāro cāti pañcavidho māro abhibhūto parājito, puna sīsaṁ ukkhipituṁ appadānena nibbisevano kato, yato tena vijito saṅgāmo mārehi tattha tattha pavattito. Evaṁ **vijitasaṅgāmo** pana iṭṭhādīsu sabbesu vikārābhāvena tādilakkhaṇappattiyā **tādī** arahā **sabbabhavāni** yathāvuttabhede sabbepi bhave **upaccagā** samatikkanto, na yattha katthaci saṅkhaṁ upeti, aññadatthu anupādāno viya jātavedo parinibbānato uddhaṁ apaññattikova hotīti. Iti Bhagavā imaṁ mahā-udānaṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā kūṭaṁ gahetvā niṭṭhapesi.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Nandavaggavaṇṇanā.

4. Meghiyavagga

1. Meghiyasuttavaṇṇanā

31. Meghiyavaggassa paṭhame **Cālikāyan**ti evaṁnāmake nagare. Tassa kira nagarassa dvāraṭṭhānaṁ muñcitvā samantato calapaṅkaṁ hoti, taṁ calapaṅkaṁ nissāya ṭhitattā olokentānaṁ calamānaṁ viya upaṭṭhāti, tasmā "Cālikā"ti vuccati. **Cālike pabbate**ti tassa nagarassa avidūre eko pabbato, sopi sabbasetattā kālapakkha-uposathe olokentānaṁ calamāno viya upaṭṭhāti, tasmā "Cālikapabbato"ti saṅkhaṁ gato. Tattha Bhagavato mahantaṁ vihāraṁ kārayiṁsu, Bhagavā tadā taṁ nagaraṁ gocaragāmaṁ katvā tasmiṁ Cālikapabbatamahāvihāre viharati. Tena vuttaṁ "Cālikāyaṁ viharati Cālike pabbate"ti. **Meghiyo**ti tassa therassa nāmaṁ. **Upaṭṭhāko hotī**ti paricārako hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṁ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṁ, ekadā Nāgasamālo, ekadā Nāgito, ekadā Upavāno, ekadā Sunakkhatto, ekadā Cundo samaṇuddeso, ekadā Sāgato, ekadā Meghiyo. Tadāpi Meghiyattherova upaṭṭhāko. Tenāha "tena kho pana samayena āyasmā Meghiyo Bhagavato upaṭṭhāko hotī"ti.

Jantugāmanti evaṁnāmakaṁ tasseva vihārassa aparaṁ gocaragāmaṁ. "Jattugāman"tipi pāṭho. **Kimikāḷāyā**ti kāḷakimīnaṁ bahulatāya "kimikāḷā"ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghavihāran**ti ciranisajjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanatthaṁ vicaraṇaṁ. **Pāsādikan**ti aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṁ pasādamāvahatīti pāsādikaṁ. Sandacchāyatāya[1] manuññabhūmibhāgatāya ca **manuññaṁ.** Anto paviṭṭhānaṁ pītisomanassajananaṭṭhena cittaṁ rametīti **ramaṇīyaṁ.** **Alan**ti pariyattaṁ, yuttantipi attho. **Padhānatthikassā**ti yogena bhāvanāya atthikassa. **Padhānāyā**ti samaṇadhammakaraṇāya. **Āgaccheyyāhan**ti āgaccheyyaṁ ahaṁ. Therena kira pubbe taṁ ṭhānaṁ anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni raññā eva satā anubhūtaṁ uyyānaṁ ahosi, tenassa diṭṭhamatteyeva tattha viharituṁ cittaṁ nami. **Āgamehi**

---

1. Santacchāyatāya (Ka)

tāvāti Satthā therassa vacanaṁ sutvā upadhārento "na tāvassa ñāṇaṁ paripākaṁ gatan"ti ñatvā paṭikkhipanto evamāha. **Ekakamhi tāvā**ti idaṁ panassa "evamayaṁ gantvāpi kamme anipphajjamāne nirāsaṅko hutvā pemavasena puna āgacchissatī"ti cittamaddavajananatthaṁ āha. **Yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī**ti añño koci bhikkhu mama santikaṁ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. "Koci bhikkhu dissatī"tipi pāṭho. "Āgacchatū"tipi paṭhanti, tathā "dissatū"ti.

Natthi kiñci uttari karaṇīyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṁ soḷasannaṁ kiccānaṁ katattā, abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṁ uttari karaṇīyaṁ nāma natthi. **Natthi katassa vā paticayo**ti katassa vā puna paticayopi natthi. Na hi bhāvitamaggo puna bhāvīyati, pahīnakilesānaṁ vā puna pahānena kiccaṁ atthi. **Atthi katassa paticayo**ti mayhaṁ santāne nipphāditassa sīlādidhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadatthaṁ puna vaḍḍhanasaṅkhāto paticayo atthi, icchitabboti attho. **Padhānanti kho Meghiya vadamānaṁ kinti vadeyyāmā**ti "samaṇadhammaṁ karomī"ti taṁ vadamānaṁ mayaṁ aññaṁ kiṁ nāma vadeyyāma.

Divāvihāraṁ nisīdīti divāvihāratthāya nisīdi. Nisinno ca yasmiṁ maṅgalasilāpaṭṭe pubbe anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni rājā hutvā uyyānakīḷaṁ kīḷanto vividhanāṭakaparivāro nisinnapubbo, tasmiṁyeva ṭhāne nisīdi. Athassa nisinnakālato paṭṭhāya samaṇabhāvo vigato[1] viya ahosi, rājavesaṁ gahetvā nāṭakaparivāraparivuto setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisinno viya jāto. Athassa taṁ sampattiṁ assādayato kāmavitakko udapādi. So tasmiṁyeva khaṇe sahoḍḍhaṁ[2] gahite dve core ānetvā purato ṭhapite viya addasa. Tesu ekassa vadhaṁ āṇāpanavasena byāpādavitakko uppajji, ekassa bandhanaṁ āṇāpanavasena vihiṁsāvitakko, evaṁ so latājālena rukkho viya madhumakkhikāhi madhughātako viya ca akusalavitakkehi parikkhitto samparikiṇṇo ahosi. Taṁ sandhāya "**atha kho āyasmato Meghiyassā**"ti-ādi vuttaṁ.

---

1. Antarahito (Sī)
2. Sabhaṇḍaṁ (Sī), sahotthe (Ka)

Acchariyaṁ vata bhoti garahaṇacchariyaṁ nāma kiretaṁ yathā āyasmā Ānando Bhagavato valiyagattaṁ[1] disvā avoca "acchariyaṁ bhante abbhutaṁ bhante"ti[2]. Apare pana "tasmiṁ samaye pupphaphalapallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṁ pakkhi-ādīnaṁ saddassavanena byāpādavitakko, leḍḍu-ādīhi tesaṁ paṭibāhanādhippāyena[3] vihiṁsāvitakko, 'idhevāhaṁ vaseyyan'ti tattha sāpekkhatāvasena kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesaṁ viheṭhanādhippāyena vihiṁsāvitakko tassa uppajjī"tipi vadanti. Yathā vā tathā vā tassa micchāvitakkuppattiyeva acchariyakāraṇaṁ. **Anvāsattā**ti anulaggā vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṁ dissati. "Anusanto"tipi[4] pāṭho.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti evaṁ micchāvitakkehi samparikiṇṇo kammaṭṭhānasappāyaṁ kātuṁ asakkonto "idaṁ vata[5] disvā dīghadassī Bhagavā paṭisedhesī"ti sallakkhetvā "imaṁ kāraṇaṁ Dasabalassa ārocessāmī"ti nisinnāsanato vuṭṭhāya yena Bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā ca **"idha mayhaṁ bhante"**ti-ādinā attano pavattiṁ ārocesi.

Tattha **yebhuyyenā**ti bahulaṁ abhikkhaṇaṁ. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. Duggatisampāpanaṭṭhena vā pāpakā, kusalapaṭipakkhatāya akusalā. Vitakketi ūhati ārammaṇaṁ cittaṁ abhiniropetīti vitakko, kāmasahagato vitakko **kāmavitakko,** kilesakāmasampayutto vatthukāmārammaṇo vitakkoti attho. Byāpādasahagato vitakko **byāpādavitakko.** Vihiṁsāsahagato vitakko **vihiṁsāvitakko.** Tesu kāmānaṁ abhinandanavasena pavatto nekkhammapaṭipakkho kāmavitakko, "ime sattā haññantu vā vinassantu vā mā vā ahesun"ti sattesu sampadussanavasena pavatto mettāpaṭipakkho byāpādavitakko, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi sattānaṁ viheṭhetukāmatāvasena pavatto karuṇāpaṭipakkho vihiṁsāvitakko.

Kasmā panassa Bhagavā tattha gamanaṁ anujāni? "Ananuññātopi cāyaṁ maṁ ohāya gacchissateva, 'paricārakāmatāya maññe Bhagavā gantuṁ na

1. Valiyāvattaṁ (Sī, Syā) 2. Saṁ 3. 190 piṭṭhe. 3. Viheṭhanādhippāyena (Sī)
4. Anvāsattotipi (Sī) 5. Imamatthaṁ (Ka)

detī’ti cassa siyā aññathattaṁ, tadassa dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvatteyyā”ti anujāni.

Evaṁ tasmiṁ attano pavattiṁ ārocetvā nisinne athassa Bhagavā sappāyaṁ dhammaṁ desento **“aparipakkāya Meghiya cetovimuttiyā”**ti-ādimāha. Tattha **aparipakkāyā**ti paripākaṁ appattāya. **Cetovimuttiyā**ti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbabhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca kilesehi cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchedavasena ceva paṭipassaddhivasena ca. Sāyaṁ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimuttiparipācanīyehi dhammehi āsaye paripācite pabodhite vipassanāya maggagabbhaṁ gaṇhantiyā paripākaṁ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimuttiparipācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṁ visuddhikaraṇavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṁ visujjhati.
>
> Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṁ visujjhati.
>
> Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṁ visujjhati.
>
> Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṁ visujjhati.
>
> Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṁ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṁ visujjhati.

Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī”ti[1].

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā—saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā sīlasaṁvaro abhisallekhatā vīriyārambho nibbedhikapaññāti. Tesu vineyyadamanakusalo Satthā vineyyassa Meghiyattherassa ajjhāsayavasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento **“pañca dhammā paripākāya saṁvattantī”**ti vatvā te vitthārento **“idha Meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hotī”**ti-ādimāha.

Tattha **kalyāṇamitto**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa sīlādiguṇasampanno “aghassa ghātā, hitassa vidhātā”ti evaṁ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvuttehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehīti **kalyāṇasahāyo.** Kalyāṇapuggalesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko.** Padattayena kalyāṇamittasaṁsagge ādaraṁ uppādeti.

Tatridaṁ kalyāṇamittalakkhaṇaṁ—idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati Tathāgatassa bodhiṁ kammaphalañca, tena sammāsambodhihetubhūtaṁ sattesu hitesitaṁ na pariccajati. Sīlasampattiyā sabrahmacārīnaṁ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṁyuttānaṁ gambhīrānaṁ kathānaṁ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho, vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti sattānaṁ hitappaṭipattiyā, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā

1. Khu 9. 198 piṭṭhe.

avikkhitto hoti samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṁ jānāti. So satiyā kusalānaṁ[1] dhammānaṁ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṁ hitāhitaṁ yathābhūtaṁ jānitvā, samādhinā tattha ekaggacitto hutvā, vīriyena satte ahitā nisedhetvā hite niyojeti. Tenāha—

"Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo.
Gambhīrañca kathaṁ kattā, no caṭṭhāne niyojaye"ti[2].

Ayaṁ paṭhamo dhammo paripākāya saṁvattatīti ayaṁ kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato, sabbesañca kusalānaṁ dhammānaṁ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttattā paṭhamo anavajjadhammo avisuddhānaṁ saddhādīnaṁ visuddhikaraṇavasena cetovimuttiyā paripākāya saṁvattati. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca "upaḍḍhamidaṁ bhante brahmacariyassa yadidaṁ kalyāṇamittatā"ti vadantaṁ Dhammabhaṇḍāgārikaṁ "mā hevaṁ Ānandā"ti dvikkhattuṁ paṭisedhetvā "sakalameva hidaṁ Ānanda brahmacariyaṁ yadidaṁ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā"ti-ādisuttapadehi[3] veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṁ dhammajātaṁ. **Sīlavā**ti ettha kenaṭṭhena sīlaṁ? Sīlanaṭṭhena sīlaṁ. Kimidaṁ sīlanaṁ nāma? Samādhānaṁ, kāyakammādīnaṁ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṁ, jhānādikusalānaṁ dhammānaṁ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīleti, sīlatīti vā sīlaṁ. Ayaṁ tāva saddalakkhaṇanayena sīlattho. Apare pana "siraṭṭho sītalaṭṭho sīlaṭṭho saṁvaraṭṭho"ti niruttinayena atthaṁ vaṇṇenti. Tayidaṁ pāripūrito atisayato vā sīlaṁ assa atthīti sīlavā, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṁ dassetuṁ **"pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"**ti-ādimāha. Tattha **pātimokkhan**ti sikkhāpadasīlaṁ. Taṁ hi yo naṁ pāti rakkhati, taṁ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṁ. Saṁvaraṇaṁ saṁvaro, kāyavācāhi avītikkamo.

1. Kusalākusalānaṁ (Ka) 2. Aṁ 2. 422 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 88; Saṁ 3. 2 piṭṭhesu.

pātimokkhameva saṁvaro pātimokkhasaṁvaro, tena saṁvuto pihitakāyavācoti pātimokkhasaṁvarasaṁvuto, idamassa tasmiṁ sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṁ. **Viharatī**ti tadanurūpavihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṁ. **Ācāragocarasampanno**ti heṭṭhā pātimokkhasaṁvarassa, upari visesānaṁ yogassa ca upakārakadhammaparidīpanaṁ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṁ. **Samādāyā**ti sikkhāpadānaṁ anavasesato ādānaparidīpanaṁ. **Sikkhatī**ti sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanaṁ. **Sikkhāpadesū**ti sikkhitabbadhammaparidīpanaṁ.

Aparo nayo—kilesānaṁ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṁ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭīyantaṁ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā[1] tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti vā pātī, sattasantāno cittameva vā. Taṁ pātinaṁ saṁsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṁ. Cittassa hi vimokkhena satto "vimutto"ti vuccati. Vuttaṁ hi "cittavodānā sattā visujjhantī"ti[2], "anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti[3] ca.

Atha vā avijjādihetunā saṁsāre patati gacchati pavattatīti pāti, "avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti[4] hi vuttaṁ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṁkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho, "kaṇṭhekālo"ti-ādīnaṁ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkhehīti pāti, cittaṁ. Vuttaṁ hi "cittena niyyatī loko, cittena parikassatī"ti[5]. Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṁsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṁkilesā. Vuttaṁ hi "taṇhā janeti purisaṁ[6], taṇhādutiyo puriso"ti[7] cādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho.

---

1. Caraṇavasena vā (Sī)
2. Saṁ 2. 123 piṭṭhe.
3. Vi 3. 24 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 387 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 36 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 34 piṭṭhe.
7. Khu 1. 201, 268 piṭṭhesu.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṁ hi "chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan"ti[1]. Tato cha ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātapātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṁsāro. Tato mokkhoti pātimokkho.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato Dhammissaro Bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṁ vā tammūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca, so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṁ "pātimokkhanti-ādimetaṁ mukhametan"ti[2] vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ mokkhetīti pātimokkhaṁ. Idaṁ hi sīlaṁ sayaṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitañca vikkhambhanavasena samucchedavasena ca accantaṁ mokkheti mocetīti pātimokkhaṁ. Pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ mokkhoti attho. Patimokkho eva pātimokkho. Mokkhoti vā nibbānaṁ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṁvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo ca yathārahaṁ saṁkilesanibbāpanato. Patimokkho eva pātimokkho. Pativattati mokkheti dukkhanti vā patimokkhaṁ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṁ tāvettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Saṁvarati pidahati etenāti saṁvaro, pātimokkhameva saṁvaro pātimokkhasaṁvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca. Tena pātimokkhasaṁvarena upeto samannāgato pātimokkhasaṁvarasaṁvutoti vutto. Vuttaṁ hetaṁ Vibhaṅge—

---

1. Khu 1. 304 piṭṭhe.
2. Mukhametaṁ pamukhametanti (Sī, Syā) Vi 3. 141 piṭṭhe passitabbaṁ.

"Iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno samupapanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"ti[1].

Vīharatīti iriyāpathavihārena viharati irīyati vattati.

Ācāragocarasampannoti veḷudānādimicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṁ vajjetvā "kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo"ti evaṁ vuttabhikkhusāruppa-ācārasampattiyā, vesiyādi-agocaraṁ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṁ upasaṅkamituṁ yuttaṭṭhānasaṅkhātena gocarena ca sampannattā ācāragocarasampanno.

Apica yo bhikkhu Satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṁ vuccati ācārasampanno.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvatthuguṇasamannāgato vuttalakkhaṇo kalyāṇamitto, yaṁ nissāya asutaṁ suṇāti, sutaṁ pariyodāpeti, kaṅkhaṁ vitarati, diṭṭhiṁ ujuṁ karoti, cittaṁ pasādeti, yañca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṁ vuccati **upanissayagocaro.**

Yo bhikkhu antaragharaṁ paviṭṭho vīthiṁ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī cakkhundriyasaṁvutova gacchati, na hatthiṁ olokento, na assaṁ, na rathaṁ, na pattiṁ, na itthiṁ, na puriyaṁ olokento, na uddhaṁ olokento, na adho olokento na disāvidisaṁ pekkhamāno gacchati, ayaṁ **ārakkhagocaro.**

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṁ upanibandhati. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā—

> "Ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṁ cattāro satipaṭṭhānā"ti[1].

Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṁ vasenettha gocaro veditabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā, imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā ācāragocarasampanno.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppamāṇesu assatiyā asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṁ vajjaṁ aṭṭhasaṭṭhiyojanapamāṇādhikayojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadisaṁ katvā passati, yopi sabbalahukaṁ dubbhāsitamattaṁ pārājikasadisaṁ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṁkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṁ, taṁ sabbena sabbaṁ sabbathā sabbaṁ anavasesaṁ sammā ādiyitvā sikkhati, pavattati paripūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṁ sallekhanī, tesaṁ tanubhāvāya pahānāya yuttarūpā. **Cetovivaraṇasappāyā**ti cetaso paṭicchādakānaṁ nīvaraṇānaṁ dūrībhāvakaraṇena cetovivaraṇasaṅkhātānaṁ samathavipassanānaṁ sappāyā, samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭīkaraṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādi-āvahanena ayaṁ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṁ dassetuṁ **"ekantanibbidāyā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṁseneva vaṭṭadukkhato nibbindanatthāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanatthāya ca nirujjhanatthāya ca. **Upasamāyā**ti sabbakilesūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassāpi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi maggo, dvīhi nibbānaṁ vuttaṁ. Samathavipassanā

1. Saṁ 3. 128 piṭṭhe.

ādiṁ katvā nibbānapariyosāno ayaṁ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sijjhatīti[1] dasseti.

Idāni taṁ kathaṁ vibhajitvā dassento **"appicchakathā"**ti-ādimāha. Tattha **appiccho**ti na iccho, tassa kathā appicchakathā, appicchabhāvappaṭisaṁyuttā kathā vā appicchakathā. Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoti icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhāna lābhena atitto uparūpari lābhaṁ icchanto **atriccho** nāma. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhabhi cāpi soḷasa.
Soḷasabhi ca dvattiṁsa, atricchaṁ cakkamāsado.
Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti[2].

"Atricchā atilobhena, atilobhamadena cā"ti[3] ca.

Lābhasakkārasilokanikāmayatāya asantaguṇasambhāvanādhippāyo **pāpiccho.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Tattha katamā kuhanā, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa paccayappaṭisevanasaṅkhātena vā sāmantajappitena vā iriyāpathassa vā aṭhapanā"ti-ādi[4].

Santaguṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Idhekacco saddho samāno 'saddhoti maṁ jano jānātū'ti icchati, sīlavā samāno 'sīlavāti maṁ jano jānātū'ti icchatī"ti-ādi[5].

Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṁ gahetuṁ na sakkoti. Tenetaṁ vuccati—

"Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Sakaṭehi paccaye dentu, tayopete atappiyā"ti.

---

1. Sambhavatīti (Sī, Syā)
2. Khu 5. 132 piṭṭhe.
3. Khu 5. 65 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 365 piṭṭhe.
5. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā parivajjetvā santaguṇanigūhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū appiccho. So attani vijjamānampi guṇaṁ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno "saddhoti maṁ jano jānātū"ti na icchati, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno "paññavāti maṁ jano jānātū"ti na icchati.

Svāyaṁ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyatti-appiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṁ deyyadhammaṁ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṁ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṁ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṁ dātukāmo, attano thāmaṁ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṁ lābhaṁ uppādeti, uppannaṁ lābhaṁ thāvaraṁ karoti, dāyakānaṁ cittaṁ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṁ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho.** Yo attano bahussutabhāvaṁ jānāpetuṁ na icchati, ayaṁ **pariyatti-appiccho.** Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādibhāvaṁ jānāpetuṁ na icchati, ayaṁ **adhigamappiccho.** Evametesaṁ appicchānaṁ yā appicchatā, tassā saddhiṁ sandassanādividhinā[1] anekākāravokāra-ānisaṁsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā.**

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṁ paccayicchaṁ pahāya samaṁ tuṭṭhi santuṭṭhi, santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṁ—

"Atītaṁ nānusocanto, nappajappamanāgataṁ.
Paccuppannena yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī"ti.

Sammā vā ñāyena Bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi. Atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti.

---

1. Santuṭṭhisandassanādividhinā (Sī, Syā)

kathaṁ? Cīvare yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti tividho, evaṁ piṇḍapātādīsu.

Tatrāyaṁ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaraṁ labhati sundaraṁ vā asundaraṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso.** Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garuṁ cīvaraṁ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṁ taṁ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso.** Aparo paṭṭacīvarādīnaṁ aññataraṁ mahagghacīvaraṁ labhitvā "idaṁ therānaṁ cirapabbajitānaṁ, idaṁ bahussutānaṁ anurūpaṁ, idaṁ gilānānaṁ dubbalānaṁ, idaṁ appalābhīnaṁ vā hotū"ti tesaṁ datvā attanā saṅkārakūṭādito nantakāni uccinitvā saṁghāṭiṁ katvā tesaṁ vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so teneva yāpeti, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso.** Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṁ pakativiruddhaṁ vā byādhiviruddhaṁ vā piṇḍapātaṁ bhuñjitvā gāḷhaṁ rogātaṅkaṁ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṁ bhuñjitvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso.** Aparo bhikkhu paṇītaṁ piṇḍapātaṁ labhati, so "ayaṁ piṇḍapāto cirapabbajitādīnaṁ anurūpo"ti cīvaraṁ viya tesaṁ datvā tesaṁ vā santakaṁ gahetvā attanā piṇḍāya caritvā missakāhāraṁ vā paribhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhuno senāsanaṁ pāpuṇāti manāpaṁ vā amanāpaṁ vā antamaso tiṇakuṭikāpi tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṁ sundarataraṁ vā pāpuṇāti, taṁ na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso.** Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, so byādhiviruddhaṁ vā pakativiruddhaṁ vā senāsanaṁ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasitvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti,

ayamassa senāsane **yathābalasantoso.** Aparo sundaraṁ senāsanaṁ pattampi na sampaṭicchati "paṇītasenāsanaṁ pamādaṭṭhānan"ti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṁ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso.**

Idha pana bhikkhu bhesajjaṁ labhati lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā, so teneva tussati, aññaṁ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso.** Atha pana telena atthiko phāṇitaṁ labhati, so taṁ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṁ gahetvā bhesajjaṁ katvā samaṇadhammaṁ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso.** Aparo mahāpuñño bahuṁ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṁ labhati, so taṁ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṁ datvā tesaṁ ābhatena[1] yena kenaci bhesajjaṁ karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṁ bhājane muttaharītakaṁ, ekasmiṁ catumadhuraṁ ṭhapetvā "gaṇhatha bhante yadicchasī"ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, "muttaharītakaṁ nāma Buddhādīhi vaṇṇitaṁ, pūtimuttabhesajjaṁ nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṁ ussāho karaṇīyo"ti[2] vacanamanussaranto catumadhuraṁ paṭikkhipitvā muttaharītakena bhesajjaṁ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso.**

So evaṁpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttaṁ "atthato itarītarapaccayasantoso"ti. Itarītarasantuṭṭhiyā saddhiṁ sandassanādividhinā ānisaṁsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchāpakatattassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā.** Ito parāsupi kathāsu eseva nayo, visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṁ kappeti, eko gāmaṁ piṇḍāya pavisati,

---

1. Ābhatakena (Sī), agadāmalakena (Ka)

2. Vi 3. 133 piṭṭhe.

eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṁ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti evaṁ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṁ **upadhiviveko** nāma. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṁ nekkhammābhiratānaṁ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṁ paramavodānappattānaṁ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṁ puggalānaṁ visaṅkhāragatānan"ti[1].

Vivekoyeva paviveko, pavivekappaṭisaṁyuttā kathā **pavivekakathā.**

Asaṁsaggakathāti ettha savanasaṁsaggo dassanasaṁsaggo samullapanasaṁsaggo sambhogasaṁsaggo kāyasaṁsaggoti pañca[2] saṁsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti "asukasmiṁ gāme vā nigame vā itthī abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā"ti, so taṁ sutvā saṁsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretuṁ[3], sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṁ visabhāgārammaṇasavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṁsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṁ passati itthiṁ abhirūpaṁ dassanīyaṁ pāsādikaṁ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṁ, so taṁ disvā saṁsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretuṁ, sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṁ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasaṁsaggo** nāma. Disvā pana aññamaññaṁ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṁsaggo** nāma. Sahajagghanādīnipi eteneva saṅgaṇhāti. Attano pana santakaṁ yaṁkiñci mātugāmassa datvā vā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅgiyādino[4] paribhogavasena uppannakilesasanthavo **sambhogasaṁsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthaggāhādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṁsaggo** nāma. Yopi cesa—

> "Gihīhi saṁsaṭṭho viharati ananulomikena saṁsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhito dukkhitesu

---

1. Khu 7. 122 piṭṭhe.
2. Kāyasaṁsaggo gihisaṁsaggoti cha (Ka)
3. Santānetuṁ (Sī)
4. Dinnagghiyādīnaṁ (Sī, Syā)

Dukkhito, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā uyyogaṁ āpajjatī”ti[1]—

Evaṁ vutto ananulomiko gihisaṁsaggo, yo ca sabrahmacārīhipi kilesuppattihetubhūto saṁsaggo, taṁ sabbaṁ pahāya yvāyaṁ saṁsāre thirataraṁ saṁvegaṁ, saṅkhāresu tibbaṁ bhayasaññaṁ, sarīre paṭikūlasaññaṁ, sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṁ hirottappaṁ, sabbakiriyāsu satisampajaññanti sabbaṁ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṁ sabbasaṁsaggappaṭipakkhatāya asaṁsaggo. Tappaṭisaṁyuttā kathā **asaṁsaggakathā.**

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṁ, vidhinā īrayitabbaṁ pavattetabbanti vā vīriyaṁ, vīriyañca taṁ akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāya kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadāya ārambhanaṁ vīriyārambho. Svāyaṁ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu cāti tividho, sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannaṁ kilesaṁ ṭhānaṁ pāpuṇituṁ na deti, ṭhāne uppannaṁ nisajjaṁ, nisajjāya uppannaṁ sayanaṁ pāpuṇituṁ na deti, tattha tattheva ajapadena daṇḍena kaṇhasappaṁ uppīḷetvā gaṇhanto viya, tikhiṇena asinā amittaṁ gīvāya paharanto viya ca sīsaṁ ukkhipituṁ adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṁ[2] āraddhavīriyassa vasena veditabbo. Tappaṭisaṁyuttā kathā **vīriyārambhakathā.**

Sīlakathādīsu duvidhaṁ sīlaṁ lokiyaṁ lokuttarañca. Tattha lokiyaṁ pātimokkhasaṁvarādi catupārisuddhisīlaṁ, lokuttaraṁ maggasīlaṁ phalasīlañca. Tathā vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo lokiyo samādhi, maggasampayutto panettha lokuttaro samādhi nāma. Tathā **paññā**pi lokiyā sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāñāṇañca. Visesato panettha vipassanāpaññā gahetabbā, lokuttarā maggapaññā phalapaññā ca. **Vimuttī**pi ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṁ vaṇṇenti. **Vimuttiñāṇadassana**mpi ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. Iti imesaṁ

---

1. Saṁ 2. 10; Khu 7. 302 piṭṭhesu.

2. Tassevaṁ vīriyārambho (Sī, Ka)

sīlādīnaṁ saddhiṁ sandassanādividhinā anekākāravokāra-ānisaṁsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṁ dussīlyādīnaṁ ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṁyuttā kathā vā **sīlādikathā** nāma.

Ettha ca "attanā ca appiccho hoti, appicchakathañca paresaṁ kattā"ti[1] "santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī"ti[2] ca ādivacanato sayañca appicchatādiguṇasamannāgatena paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā, yā idha abhisallekhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā. Kārakasseva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati "kalyāṇamittassetaṁ Meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhaṁ -pa- akasiralābhī"ti.

Evarūpāyāti īdisāya yathāvuttāya. **Nikāmalābhī**ti yathicchitalābhī yathārucilābhī, sabbakālaṁ imā kathā sotuṁ vicāretuñca yathāsukhaṁ labhanto. **Akicchalābhī**ti niddukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo. **Akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāyā**ti akosallalambhūtaṭṭhena akusalānaṁ pāpadhammānaṁ pajaha natthāya. **Kusalānaṁ dhammānan**ti kucchitānaṁ salanādi-atthena anavajjaṭṭhena ca kusalānaṁ sahavipassanānaṁ maggaphaladhammānaṁ. **Upasampadāyā**ti sampādanāya, attano santāne uppādanāya. **Thāmavā**ti ussoḷhisaṅkhātena vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo asithilavīriyo. **Anikkhittadhuro**ti anorohitadhuro[3] anosakkitavīriyo.

Paññavāti vipassanāpaññāya paññavā. **Udayatthagāminiyā**ti pañcannaṁ khandhānaṁ udayañca vayañca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyā**ti vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyā**ti nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti vaṭṭadukkhassa khepanato "dukkhakkhayo"ti laddhanāmaṁ ariyamaggaṁ sammā hetunā ñāyena gacchantiyā.

Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṁ vīriyaṁ paññā ca yogino ajjhattikaṁ aṅgaṁ, itaradvayaṁ bāhiraṁ aṅgaṁ. Tathāpi kalyāṇamittasannissayeneva

---

1. Ma 1. 199; Aṁ 3. 359 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 399; Khu 8. 249 piṭṭhesu.
3. Anoropitadhuro (Ka)

sesaṁ catubbidhaṁ ijjhati[1], kalyāṇamittassevattha bahūpakārataṁ dassento Satthā **"kalyāṇamittassetaṁ Meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhan"**ti-ādinā desanaṁ vaḍḍheti. Tattha **pāṭikaṅkhan**ti ekaṁsena icchitabbaṁ, avassaṁbhāvīti attho. **Yan**ti kiriyāparāmasanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—"sīlavā bhavissatī"ti ettha yadetaṁ kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṁ sīlasampannattaṁ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṁ tassa pāṭikaṅkhaṁ, avassaṁbhāvī ekaṁseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharissatī**ti-ādīsupi eseva nayo.

Evaṁ Bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṁ anādiyitvā taṁ vanasaṇḍaṁ pavisitvā tādisaṁ vippakāraṁ pattassa āyasmato Meghiyassa kalyāṇamittatādinā sakalaṁ sāsanasampattiṁ dassetvā idānissa tattha ādarajātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṁ na sampajji, tassa tesaṁ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṁ pakāsetvā tato paraṁ arahattassa kammaṭṭhānaṁ ācikkhanto **"tena ca pana Meghiya bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā"**ti-ādimāha. Tattha **tenā**ti evaṁ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasīlādiguṇasamannāgatena. Tenevāha **"imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāyā"**ti. **Uttarī**ti āraddhataruṇavipassanassa rāgādiparissayā[2]ce uppajjeyyuṁ, tesaṁ visodhanatthaṁ tato uddhaṁ **cattāro dhammā bhāvetabbā** uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṁ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyā**ti kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamattho sālilāyakopamāya vibhāvetabbo—eko hi puriso asitaṁ gahetvā koṭito paṭṭhāya sālikhette lāliyo lāyati, athassa vatiṁ bhinditvā gāvo pavisiṁsu. So asitaṁ ṭhapetvā yaṭṭhiṁ ādāya teneva maggena gāvo nīharitvā vatiṁ pākatikaṁ katvā puna asitaṁ gahetvā sāliyo lāyi. Tattha sālikhettaṁ viya Buddhasāsanaṁ daṭṭhabbaṁ, sālilāyako viya yogāvacaro, asitaṁ viya paññā, lāyanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, yaṭṭhi viya asubhakammaṭṭhānaṁ, vati viya saṁvaro,

1. Icchati (Sī, Syā)   2. Rāgādiparipanthā (Sī, Syā)

vatiṁ bhinditvā gāvīnaṁ pavisanaṁ viya sahasā appaṭisaṅkhāya pamādaṁ āgamma rāgassa uppajjanaṁ, asitaṁ ṭhapetvā yaṭṭhiṁ ādāya paviṭṭhamaggeneva gāvo nīharitvā vatiṁ paṭipākatikaṁ katvā puna ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya sālilāyanaṁ viya asubhakammaṭṭhānena rāgaṁ vikkhambhetvā puna vipassanāya kammakaraṇakāloti idamettha upamāsaṁsandanaṁ. Evaṁbhūtaṁ bhāvanāvidhiṁ sandhāya vuttaṁ "asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā"ti.

Mettāti mettākammaṭṭhānaṁ. **Byāpādassa pahānāyā**ti vuttanayeneva uppannakopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyā**ti vuttanayeneva uppannānaṁ vitakkānaṁ upacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyā**ti asmīti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatthāya. **Aniccasaññino**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto[1] tāvakālikato niccappaṭipakkhato ca "sabbe saṅkhārā aniccā"ti[2] pavatta-aniccānupassanāvasena aniccasaññino. **Anattasaññāsaṇṭhātī**ti asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca "sabbe dhammā anattā"ti[2] evaṁ pavattā anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṇṭhahati, atidaḷhaṁ patiṭṭhāti. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṁ diṭṭhameva hoti. Tīsu hi lakkhaṇesu ekasmiṁ diṭṭhe itaradvayaṁ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṁ **"aniccasaññino hi Meghiya anattasaññā saṇṭhātī"**ti. Anattalakkhaṇe diṭṭhe asmīti uppajjanakamāno suppajahova[3] hotīti āha **"anattasaññī asmimānasamugghātaṁ pāpuṇātī"**ti. **Diṭṭheva dhamme nibbānan**ti diṭṭheyeva dhamme imasmiṁ yeva attabhāve apaccayaparinibbānaṁ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo Visuddhimagge[4] vuttanayena gahetabbo.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Meghiyassa micchāvitakkacorehi kusalabhaṇḍupacchedasaṅkhātaṁ atthaṁ jānitvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ kāmavitakkādīnaṁ avinodane vinodane ca ādīnavānisaṁsadīpakaṁ[5] udānaṁ udānesi.

---

1. Pabhaṅgurato (Ka)
2. Khu 1. 53; Khu 8. 128 piṭṭhādīsu.
3. Samugghātova (Ka)
4. Visuddhi 1. 173 piṭṭhādīsu.
5. Avinodane ca ādīnavaṁ vinodane ānisaṁsadīpakaṁ (Sī)

Tattha **khuddā**ti hīnā lāmakā. **Vitakkā**ti kāmavitakkādayo tayo pāpavitakkā. Te hi sabbavitakkehi patikiṭṭhatāya idha khuddāti vuttā "na ca khuddamācare"ti-ādīsu[1] viya. **Sukhumā**ti ñātivitakkādayo adhippetā. Ñātivitakko janapadavitakko amarāvitakko parānuddayatāya paṭisaṁyutto vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṁyutto vitakko anavaññattipaṭisaṁyutto vitakkoti ete hi vitakkā kāmavitakkādayo viya dāruṇā na hontīti anoḷārikasabhāvatāya sukhumāti vuttā. **Anugatā**ti cittena anuvattitā. Vitakke hi uppajjamāne cittaṁ tadanugatameva hoti tassa ārammaṇābhiniropanato. "Anuggatā"tipi Pāḷi, anu-uṭṭhitāti attho. **Manaso uppilāvā**ti[2] cetaso uppilāvitattakarā[3].

Ete avidvā manaso vitakketi ete kāmavitakkādike manovitakke assādādīnavanissaraṇato ñātatīraṇapahānapariññāhi yathābhūtaṁ ajānanto. **Hurā huraṁ dhāvati bhantacitto**ti appahīnamicchāvitakkattā anavaṭṭhitacitto "kadāci rūpe, kadāci sadde"ti-ādinā tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe assādādivasena aparāparaṁ dhāvati paribbhamati. Atha vā **hurā huraṁ dhāvati bhantacitto**ti apariññātavitakkattā tannimittānaṁ avijjātaṇhānaṁ vasena paribbhamanamānaso idhalokato paralokaṁ ādānanikkhepehi aparāparaṁ dhāvati saṁsaratīti attho.

Ete ca vidvā manaso vitakketi ete yathāvuttappabhede kāmavitakkādike manovitakke assādādito yathābhūtaṁ jānanto. **Ātāpiyo**ti vīriyavā. **Saṁvaratī**ti pidahati. **Satimā**ti satisampanno. **Anuggate**ti dullabhavasena anuppanne. Idaṁ vuttaṁ hoti—ete vuttappakāre kāmavitakkādike manovitakke cittassa uppilāvitahetutāya manaso uppilāve vidvā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya sammadeva jānanto tassa sahāyabhūtānaṁ sammāvāyāmasatīnaṁ atthitāya ātāpiyo satimā te ariyamaggabhāvanāya āyatiṁ uppattirahe anuggate anuppanne eva maggakkhaṇe saṁvarati ñāṇasaṁvaravasena pidahati,

1. Khu 1. 11, 301 piṭṭhesu. 2. Ubbilāpāti (Sī, Syā) 3. Ubbilāvitattakarā (Sī, Syā)

āgamanapathaṁ pacchindati, evaṁbhūto ca catusaccappabodhena Buddho ariyasāvako arahattādhigamena **asesaṁ** anavasesaṁ **ete** kāmavitakkādike **pajahāsi** samucchindīti. Etthāpi "anugate"tipi paṭhanti, tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddhatasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **Kusinārāyan**ti Kusinārāyaṁ nāma Mallarājūnaṁ nagare. **Upavattane Mallānaṁ Sālavane**ti yathā hi Anurādhapurassa Thūpārāmo, evaṁ Kusinārāya uyyānaṁ dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā Thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagarapavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṁ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā "Upavattanan"ti vuccati. Tasmiṁ Upavattane Mallarājūnaṁ sālavane. **Araññakuṭikāyan**ti sālapantiyā avidūre rukkhagacchasañchannaṭṭhāne katā kuṭikā, taṁ sandhāya vuttaṁ "araññakuṭikāyaṁ viharatī"ti. Te pana bhikkhū paṭisaṅkhānavirahitā ossaṭṭhavīriyā pamattavihārino, tena vuttaṁ **"uddhatā"**ti-ādi.

Tattha uddhaccabahulattā avūpasantacittatāya **uddhatā.** Tucchabhāvena mano naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā,** uggatatucchamānāti attho. Pattacīvaramaṇḍanādicāpallena samannāgatattā bahukatāya[1] vā **capalā.** Pharusavācatāya mukhena kharāti **mukharā.** Tiracchānakathābahulatāya vikiṇṇā byākulā vācā etesanti **vikiṇṇavācā.** Muṭṭhā naṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatino,** sativirahitā pamādavihārinoti attho. Sabbena sabbaṁ sampajaññābhāvato **asampajānā.** Gaddūhanamattampi kālaṁ cittasamādhānassa abhāvato na samāhitāti **asamāhitā.** Lolasabhāvattā bhantamigasappaṭibhāgatāya **vibbhantacittā.** Manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ asaṁvaraṇato asaññatindriyatāya[2] **pākatindriyā.**

---

1. Lahukatāya (Ka) 2. Arakkhitindriyatāya (Syā, Ka)

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ uddhaccādivasena pamādavihāraṁ jānitvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ pamādavihāre appamādavihāre ca yathākkamamaṁ ādīnavānisaṁsavibhāvanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **arakkhitenā**ti sati-ārakkhābhāvena aguttena. **Kāyenā**ti chaviññāṇakāyena cakkhuviññāṇena hi rūpaṁ disvā tattha nimittānubyañjanaggahaṇavasena abhijjhādipavattito viññāṇadvārassa satiyā arakkhitabhāvato. Sotaviññāṇādīsupi eseva nayo. Evaṁ chaviññāṇakāyassa arakkhitabhāvaṁ sandhāyāha "arakkhitena kāyenā"ti. Keci pana "kāyenā"ti atthaṁ vadanti, tesampi vuttanayeneva atthayojanāya sati yujjeyya. Apare pana "arakkhitena cittenā"ti paṭhanti[1], tesampi vuttanayo eva attho. **Micchādiṭṭhihatenā**ti sassatādimicchābhinivesadūsitena. **Thinamiddhābhibhūtenā**ti cittassa akalyatālakkhaṇena thinena kāyassa akalyatālakkhaṇena middhena ca ajjhotthaṭena, tena kāyena cittenāti vā sambandho. **Vasaṁ mārassa gacchatī**ti kilesamārādikassa sabbassati mārassa vasaṁ yathākāmakaraṇīyataṁ upagacchati, tesaṁ visayaṁ nātikkamatīti attho.

Imāya hi gāthāya Bhagavā ye sati-ārakkhābhāvena sabbaso arakkhitacittā, yonisomanasikārassa hetubhūtāya paññāya abhāvato ayoniso ummujjanena niccanti-ādinā vipariyesagāhino, tato eva kusalakiriyāya vīriyārambhābhāvato kosajjābhibhūtā saṁsāravaṭṭato sīsaṁ na ukkhipissantīti tesaṁ bhikkhūnaṁ pamādavihāragarahāmukhena vaṭṭaṁ dassetvā idāni vivaṭṭaṁ dassetuṁ **"tasmā rakkhitacittassā"**ti dutiyagāthamāha.

Tattha **tasmā rakkhitacittassā**ti yasmā arakkhitacitto mārassa yathākāmakaraṇīyo hutvā saṁsāreyeva hoti, tasmā satisaṁvarena manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ rakkhaṇena pidahanena rakkhitacitto assa. Citte hi rakkhite cakkhādi-indriyāni rakkhitāneva hontīti. **Sammāsaṅkappagocaro**ti yasmā micchāsaṅkappagocaro tathā tathā ayoniso vitakketvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhanto micchādiṭṭhihatena

1. Vadanti (Sī, Syā)

cittena mārassa yathākāmakaraṇīyo hoti, tasmā yonisomanasikārena kammaṁ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocaro assa, jhānādisampayuttaṁ sammāsaṅkappameva attano cittassa pavattiṭṭhānaṁ kareyya. **Sammādiṭṭhipurekkhāro**ti sammāsaṅkappagocaratāya vidhūtamicchādassano puretaraṁyeva kammassakatālakkhaṇaṁ, tato yathābhūtañāṇalakkhaṇañca sammādiṭṭhiṁ purato katvā pubbe vuttanayeneva sīlasamādhīsu yutto payutto vipassanaṁ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto **ñatvāna udayabbayaṁ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādanirodhaṁ vavatthapetvā udayabbayañāṇamadhigantvā tato paraṁ bhaṅgānupassanādivasena vipassanaṁ ussukkāpetvā anukkamena ariyamaggaṁ gaṇhanto aggamaggena **thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jahe**ti, evaṁ so heṭṭhimamaggavajjhānaṁ kilesānaṁ paṭhamameva pahīnattā diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjanakathinamiddhānaṁ adhigatena arahattamaggena samucchindanato tadekaṭṭhānaṁ mānādīnampi pahīnattā sabbaso bhinnakileso khīṇāsavo bhikkhu tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo ucchinnabhavamūlattā **jahe** pajaheyya, tāsaṁ parabhāge nibbāne patiṭṭheyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Gopālakasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **Kosalesū**ti Kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṁ nivāso ekopi janapado "Kosalā"tveva vuccati, tesu Kosalesu janapade. **Cārikaṁ caratī**ti aturitacārikāvasena janapadacārikaṁ carati. **Mahatā**ti guṇamahattenapi mahatā, aparicchinnasaṅkhyattā saṅkhyāmahattenapi mahatā. **Bhikkhusaṁghenā**ti diṭṭhisīlasāmaññasaṁhatena samaṇagaṇena. **Saddhin**ti ekato. **Maggā okkammā**ti maggato apakkamitvā. **Aññataraṁ rukkhamūlan**ti ghanapattasākhāviṭapasampannassa sandacchāyassa mahato rukkhassa samīpasaṅkhātaṁ mūlaṁ.

Aññataro gopālakoti eko gogaṇarakkhako, nāmena pana Nando nāma. So kira aḍḍho mahaddhano mahābhogo, yathā

keṇiyo jaṭilo pabbajjāvasena, evaṁ Anāthapiṇḍikassa goyūthaṁ rakkhanto gopālakattena rājapīḷaṁ apaharanto attano kuṭumbaṁ rakkhati. So kālena kālaṁ pañca gorase gahetvā mahāseṭṭhissa santikaṁ āgantvā niyyātetvā Satthu santikaṁ gantvā Satthāraṁ passati, dhammaṁ suṇāti, attano vasanaṭṭhānaṁ āgamanatthāya Satthāraṁ yācati. Satthā tasseva ñāṇaparipākaṁ āgamayamāno agantvā aparabhāge mahatā bhikkhusaṁghena parivuto janapadacārikaṁ caranto "idānissa ñāṇaṁ paripakkan"ti ñatvā tassa vasanaṭṭhānassa avidūre maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi tassa āgamanaṁ āgamayamāno. Nandopi kho "Satthā kira janapadacārikaṁ caranto ito āgacchatī"ti sutvā haṭṭhatuṭṭho vegena gantvā Satthāraṁ upasaṅkamitvā vanditvā katapaṭisanthāro ekamantaṁ nisīdi, athassa Bhagavā dhammaṁ deseti. So sotāpattiphale patiṭṭhahitvā Bhagavantaṁ nimantetvā sattāhaṁ pāyāsadānamadāsi, sattame divase Bhagavā anumodanaṁ katvā pakkāmi. Tena vuttaṁ **"ekamantaṁ nisinnaṁ kho taṁ gopālakaṁ Bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi -pa- uṭṭhāyāsanā pakkāmī**"ti.

Tattha **sandassesī**ti "ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā"ti-ādinā kusalādidhamme kammavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento anupubbikathāvasāne cattāri ariyasaccāni sammā dassesi. **Samādapesī**ti "saccādhigamāya ime nāma dhammā attani uppādetabbā"ti sīlādidhamme sammā gaṇhāpetvā tesu taṁ patiṭṭhapesi. **Samuttejesī**ti te dhammā samādinnā anukkamena bhāviyamānā nibbedhabhāgiyā hutvā tikkhavisadā yathā khippaṁ ariyamaggaṁ āvahanti, tathā sammā uttejesi sammadeva tejesi[1]. **Sampahaṁsesī**ti bhāvanāya pubbenāparaṁ visesabhāvadassanena cittassa pamodāpanavasena suṭṭhu pahaṁsesi. Apicettha sāvajjānavajjadhammesu dukkhādīsu ca sammohavinodanena sandassanaṁ, sammāpaṭipattiyaṁ pamādāpanodanena samādapanaṁ, cittassālasiyāpattivinodanena samuttejanaṁ, sammāpaṭipattisiddhiyā sampahaṁsanaṁ veditabbaṁ. Evaṁ so Bhagavato sāmukkaṁsikāya dhammadesanāya sotāpattiphale patiṭṭhahi.

---

1. Tathā samuttejesi sammā uttejesi (Sī)

adhivāsesīti tena diṭṭhasaccena “adhivāsetu me bhante Bhagavā”ti-ādinā nimantito kāyaṅgavācaṅgaṁ acopento citteneva adhivāsesi sādiyi. Tenevāha **“tuṇhībhāvenā”**ti.

Appodakapāyāsanti nirudakapāyāsaṁ. **Paṭiyādāpetvā**ti sampādetvā sajjetvā. **Navañca sappin**ti navanītaṁ gahetvā tāvadeva vilīnaṁ maṇḍasappiñca paṭiyādāpetvā. **Sahatthā**ti ādarajāto sahattheneva parivisanto. **Santappesī**ti paṭiyattaṁ bhojanaṁ bhojesi. **Sampavāresī**ti “alaṁ alan”ti vācāya paṭikkhipāpesi. **Bhuttāvin**ti katabhattakiccaṁ. **Onītapattapāṇin**ti pattato apanītapāṇiṁ, “dhotapattapāṇin”tipi pāṭho, dhotapattahatthanti attho. **Nīcan**ti anuccaṁ āsanaṁ gahetvā āsaneyeva nisīdanaṁ ariyadesavāsīnaṁ cārittaṁ, so pana Satthu santike upacāravasena paññattassa dāruphalakāsanassa samīpe nisīdi. **Dhammiyā kathāyā**ti-ādi sattame divase kataṁ anumodanaṁ sandhāya vuttaṁ. So kira sattāhaṁ Bhagavantaṁ bhikkhusaṁghañca tattha vasāpetvā mahādānaṁ pavattesi, sattame pana divase appodakapāyāsadānaṁ adāsi, Satthā tassa tasmiṁ attabhāve uparimaggatthāya ñāṇaparipākābhāvato anumodanameva katvā pakkāmi.

Sīmantarikāyānti sīmantare, tassa gāmassa antaraṁ. Gāmavāsino kira ekaṁ taḷākaṁ nissāya tena saddhiṁ kalahaṁ akaṁsu. So te abhibhavitvā taṁ taḷākaṁ gaṇhi. Tena baddhāghāto eko puriso taṁ Satthu pattaṁ gahetvā dūraṁ anugantvā “nivattāhi upāsakā”ti vutte Bhagavantaṁ vanditvā padakkhiṇaṁ katvā bhikkhusaṁghassa ca añjaliṁ katvā yāva dassanūpacārasamatikkamā dasanakhasamodhānasamujjalaṁ añjaliṁ sirasi paggayha paṭinivattitvā dvinnaṁ gāmānaṁ antare araññappadese ekakaṁ gacchantaṁ sarena vijjhitvā māresi. Tena vuttaṁ **“acirapakkantassa -pa- voropesī”**ti. Kenacideva karaṇīyena ohīyitvā pacchā gacchantā bhikkhū taṁ tathā mataṁ disvā Bhagavato tamatthaṁ ārocesuṁ, taṁ sandhāya vuttaṁ **“atha kho sambahulā bhikkhū”**ti-ādi.

Etamatthaṁ viditvāti yasmā diṭṭhisampannaṁ ariyasāvakaṁ Nandaṁ mārentena purisena ānantariyakammaṁ bahulaṁ apuññaṁ pasutaṁ, tasmā yaṁ corehi ca verīhi ca kattabbaṁ, tatopi ghorataraṁ imesaṁ sattānaṁ micchāpaṇihitaṁ cittaṁ karotīti imamatthaṁ jānitvā tadatthadīpanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **diso disan**ti dūsako dūsanīyaṁ coro coraṁ, disvāti vacanaseso. **Yaṁ taṁ kayirā**ti yaṁ tassa anayabyasanaṁ kareyya, dutiyapadepi eseva nayo. Idaṁ vuttaṁ hoti—eko ekassa mittadubbhī coro puttadārakhettavatthugomahiṁsādīsu aparajjhanto yassa aparajjhati, tampi tatheva attani aparajjhantaṁ coraṁ disvā, verī vā pana kenacideva kāraṇena baddhaveraṁ veriṁ disvā attano kakkhaḷatāya dāruṇatāya yaṁ tassa anayabyasanaṁ kareyya, puttadāraṁ vā pīḷeyya, khettādīni vā nāseyya, jīvitā vā voropeyya, dasasu akusalakammapathesu micchāṭhapitattā **micchāpaṇihitaṁ cittaṁ pāpiyo naṁ tato kare,** naṁ purisaṁ pāpataraṁ tato kareyya. Vuttappakāro hi diso vā verī vā disassa vā verino vā imasmiṁyeva attabhāve dukkhaṁ vā uppādeyya, jīvitakkhayaṁ vā kareyya. Idaṁ pana akusalakammapathesu micchāṭhapitaṁ cittaṁ diṭṭheva dhamme anayabyasanaṁ pāpeti, attabhāvasatasahassesupi catūsu apāyesu khipitvā sīsamassa ukkhipituṁ na detīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yakkhapahārasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **Kapotakandarāyan**ti evaṁnāmake vihāre. Tasmiṁ kira Pabbatakandare pubbe bahū kapotā vasiṁsu, tena sā Pabbatakandarā “Kapotakandarā”ti vuccati. Aparabhāge tattha katavihāropi “Kapotakandarā”tveva paññāyittha. Tena vuttaṁ “Kapotakandarāyanti evaṁnāmake vihāre”ti. **Juṇhāya rattiyā**ti sukkapakkharattiyaṁ. **Navoropitehi kesehī**ti acira-ohāritehi kesehi, itthambhūtalakkhaṇe cetaṁ karaṇavacanaṁ. **Abbhokāse**ti yattha uparicchadanaṁ parikkhepo vā natthi, tādise ākāsaṅgaṇe.

Tattha āyasmā Sāriputto suvaṇṇavaṇṇo, āyasmā Mahāmoggallāno nīluppalavaṇṇo. Ubhopi pana te mahāthero udiccabrāhmaṇajaccā kappānaṁ satasahassādhikaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ abhinīhārasampannā chaḷabhiññāpaṭisambhidāpattā mahākhīṇāsavā samāpattilābhino

sattasaṭṭhiyā sāvakapāramiñāṇānaṁ matthakappattā etaṁ Kapotakandaravihāraṁ upasobhayantā ekaṁ kanakaguhaṁ paviṭṭhā dve sīhā viya, ekaṁ vijambhanabhūmiṁ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṁ supupphitasālavanaṁ paviṭṭhā dve Chaddantanāgarājāno viya, ekaṁ Simbalivanaṁ paviṭṭhā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṁ naravāhanayānaṁ abhiruḷhā dve Vessavaṇā viya, ekaṁ Paṇḍukambalasilāsanaṁ abhinisinnā dve sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve mahābrahmāno viya, ekasmiṁ gaganaṭṭhāne ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya ca virociṁsu. Tesu āyasmā Mahāmoggalāno tuṇhī nisīdi, āyasmā pana Sāriputto samāpajji. Tena vuttaṁ **“aññataraṁ samādhiṁ samāpajjitvā”**ti.

Tattha **aññataraṁ samādhin**ti upekkhābrahmavihārasamāpattiṁ. Keci “saññāvedayitanirodhasamāpattin”ti vadanti, apare panāhu “āruppapādakaṁ phalasamāpattin”ti. Imā eva hi tisso kāyarakkhaṇasamatthā samāpattiyo. Tattha nirodhasamāpattiyā samādhipariyāyasambhavo heṭṭhā vuttova, pacchimaṁyeva pana ācariyā vaṇṇenti. **Uttarāya disāya dakkhiṇaṁ disaṁ gacchantī**ti uttarāya disāya yakkhasamāgamaṁ gantvā attano bhavanaṁ gantuṁ dakkhiṇaṁ disaṁ gacchanti. **Paṭibhāti man**ti upaṭṭhāti mama. **Man**ti hi paṭisaddayogena sāmi-atthe upayogavacanaṁ, imassa sīse pahāraṁ dātuṁ cittaṁ me uppajjatīti attho. So kira purimajātiyaṁ there baddhāghāto, tenassa theraṁ disvā paduṭṭhacittassa evaṁ ahosi. Itaro pana sappaññajātiko, tasmā taṁ paṭisedhento **“alaṁ sammā”**ti-ādimāha. Tattha **mā āsādesī**ti mā ghaṭṭesi, mā pahāraṁ dehīti vuttaṁ hoti. **Uḷāro**ti uḷārehi uttamehi sīlādiguṇehi samannāgato.

Anādiyitvāti ādaraṁ akatvā, tassa vacanaṁ aggahetvā. Yasmā pana tassa vacanaṁ aggaṇhanto taṁ anādiyanto nāma hoti, tasmā vuttaṁ “taṁ yakkhaṁ anādiyitvā”ti. **Sīse pahāraṁ adāsī**ti sabbathāmena ussāhaṁ janetvā ākāse ṭhitova sīse khaṭakaṁ adāsi, muddhani muṭṭhighātaṁ akāsīti attho. **Tāva mahā**ti thāmamahattena tattakaṁ mahanto pahāro ahosi. **Tena pahārenā**ti tena pahārena karaṇabhūtena. **Sattaratanan**ti pamānamajjhimassa purisassa ratanena sattaratanaṁ. **Nāgan**ti hatthināgaṁ. **Osādeyyā**ti pathaviyaṁ osīdāpeyya nimujjāpeyya.

"Osāreyyā"tipi pāṭho, cuṇṇavicuṇṇaṁ kareyyāti attho. **Aḍḍhaṭṭhamaratanan**ti aḍḍhena aṭṭhannaṁ pūraṇāni[1] aḍḍhaṭṭhamāni, aḍḍhaṭṭhamāni ratanāni pamāṇaṁ etassāti aḍḍhaṭṭhamaratano, taṁ aḍḍhaṭṭhamaratanaṁ. **Mahantaṁ pabbatakūṭan**ti Kelāsakūṭappamāṇaṁ vipulaṁ girikūṭaṁ. **Padāleyyā**ti sakalikākārena bhindeyya. Api osādeyya, api padāleyyāti sambandho.

Tāvadeva cassa sarīre mahāpariḷāho uppajji, so vedanāturo ākāse ṭhātuṁ asakkonto bhūmiyaṁ pati, taṅkhaṇaññeva aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayojanasatasahassubbedhaṁ Sinerumpi pabbatarājānaṁ sandhārentī catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpathavī taṁ pāpasattaṁ dhāretuṁ asakkontī viya vivaramadāsi. Avīcito jālā uṭṭhahitvā kandantaṁyeva taṁ gaṇhiṁsu, so kandanto vippalapanto pati. Tena vuttaṁ **"atha ca pana[2] so yakkho 'ḍayhāmi ḍayhāmī'ti vatvā tattheva mahānirayaṁ apatāsī**ti"[3]. Tattha **apatāsī**ti[4] apati.

Kiṁ pana so yakkhattabhāveneva nirayaṁ upagacchīti? Na upagacchi, yaṁ hettha diṭṭhadhammavedanīyaṁ pāpakammaṁ ahosi, tassa balena yakkhattabhāve mahantaṁ dukkhaṁ anubhavi. Yaṁ pana upapajjavedanīyaṁ ānantariyakammaṁ, tena cuti-anantaraṁ niraye uppajjīti. Therassa pana samāpattibalena upatthambhitasarīrassa na koci vikāro ahosi. Samāpattito avuṭṭhitakāle hi taṁ yakkho pahari, tathā paharantaṁ dibbacakkhunā disvā āyasmā Mahāmoggallāno Dhammasenāpatiṁ upasaṅkami, upasaṅkamanasamakālameva ca Dhammasenāpati samāpattito uṭṭhāsi. Atha naṁ Mahāmoggallāno sarīravuttiṁ[5] pucchi, sopissa byākāsi, tena vuttaṁ **"addasā kho āyasmā Mahāmoggallāno -pa- api ca me sīsaṁ thokaṁ dukkhan"**ti.

Tattha **thokaṁ dukkhan**ti thokaṁ appamattakaṁ madhurakajātaṁ viya me sīsaṁ dukkhitaṁ, dukkhappattanti attho. Dukkhādhiṭṭhānaṁ hi sīsaṁ dukkhanti vuttaṁ. "Sīse thokaṁ dukkhan"tipi pāṭho. Kathaṁ pana samāpattibalena sarīre upatthambhite[6] therassa sīse thokampi dukkhaṁ ahosīti? Acireneva vuṭṭhitattā.

---

1. Pūraṇanti (Sī, Syā, Ka)
2. Atha kho (Sī, Syā, Ka)
3. Mahāniraye avatthāsīti (Sī, Syā, Ka)
4. Avatthāsīti (Sī, Syā, Ka)
5. Taṁ paribhavaṁ (Sī, Syā)
6. Upatthaddhe (Ka)

antosamāpattiyaṁ apaññāyamānadukkhaṁ hi kāyanissitattā niddaṁ upagatassa makasādijanitaṁ viya paṭibuddhassa thokaṁ paññāyittha.

"Mahābalena yakkhena tathā sabbussāhena pahaṭe sarīrepi vikāro nāma natthī"ti acchariyabbhutacittajātena āyasmatā Mahāmoggallānena **"acchariyaṁ āvuso Sāriputtā**ti-ādinā Dhammasenāpatino mahānubhāvatāya vibhāvitāya sopissa **"acchariyaṁ āvuso Moggallānā"**ti-ādinā iddhānubhāvamahantatāpakāsanāpadesena attano issāmacchariyāhaṅkārādimalānaṁ suppahīnataṁ dīpeti. **Paṁsupisācakampi na passāmā**ti saṅkārakūṭhādīsu vicaraṇakakhuddakapetampi na passāma. Iti adhigamappicchānaṁ aggabhūto mahāthero tasmiṁ kāle anāvajjanena tesaṁ adassanaṁ sandhāya vadati. Tenevāha **"etarahī"**ti.

Bhagavā pana Veḷuvane ṭhito ubhinnaṁ aggasāvakānaṁ imaṁ kathāsallāpaṁ dibbasotena assosi. Tena vuttaṁ **"assosi kho Bhagavā"**ti-ādi, taṁ vuttatthameva.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Sāriputtassa samāpattibalūpagataṁ iddhānubhāvamahantataṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti tasseva tādibhāvappattidīpakaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yassa selūpamaṁ cittaṁ, ṭhitaṁ nānupakampatī**ti yassa khīṇāsavassa cittaṁ ekagghanasilāmayapabbatūpamaṁ sabbesaṁ iñjanānaṁ abhāvato vasībhāvappattiyāva ṭhitaṁ sabbehipi lokadhammehi nānupakampati na pavedhati. Idānissa akampanākāraṁ saddhiṁ kāraṇena dassetuṁ "**virattan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **virattaṁ rajanīyesū**ti virāgasaṅkhātena ariyamaggena rajanīyesu rāguppattihetubhūtesu sabbesu tebhūmakadhammesu virattaṁ, tattha sabbaso samucchinnarāganti attho. **Kopaneyye**ti paṭighaṭṭhānīye sabbasmimpi āghātavatthusmiṁ **na kuppati** na dussati na vikāraṁ āpajjati. **Yassevaṁ bhāvitaṁ cittan**ti yassa yathāvuttassa ariyapuggalassa cittaṁ evaṁ vuttanayena tādibhāvāvahanabhāvena bhāvitaṁ. **Kuto taṁ dukkhamessatī**ti taṁ uttamapuggalaṁ kuto sattato saṅkhārato vā dukkhaṁ upagamissati, na tādisassa dukkhaṁ atthīti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nāgasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **Kosambiyan**ti Kusumbena nāma isinā vasitaṭṭhāne māpitattā 'Kosambī"ti evaṁladdhanāmake nagare. **Ghositārāme**ti Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme. Bhagav**ā ākiṇṇo viharatī**ti Bhagavā sambādhappatto viharati. Kiṁ pana Bhagavato sambādho atthi, saṁsaggo vāti? Natthi. Na hi koci Bhagavantaṁ anicchāya upasaṅkamituṁ sakkoti. Durāsadā hi Buddhā Bhagavanto sabbattha ca anupalittattā. Hitesitāya pana sattesu anukampaṁ upādāya "mutto mocessāmī"ti paṭiññānurūpaṁ caturoghanittharaṇatthaṁ aṭṭhannaṁ parisānaṁ attano santikaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamanaṁ adhivāseti, sayañca mahākaruṇāsamussāhito kālaññū hutvā tattha upasaṅkamati, idaṁ sabbabuddhānaṁ āciṇṇaṁ, ayamidha ākiṇṇavihāroti adhippeto.

Idha pana Kosambikānaṁ bhikkhūnaṁ kalahajātānaṁ Satthā Dīghītissa Kosalarañño vatthuṁ āharitvā "na hi verena verāni, sammantīdha kudācanan"ti[1] ādinā ovādaṁ adāsi, taṁ divasaṁ tesaṁ kalahaṁ karontānaṁyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi Bhagavā tameva vatthuṁ kathesi, taṁ divasampi tesaṁ kalahaṁ karontānaṁyeva ratti vibhātā. Tatiyadivasepi Bhagavā tameva vatthuṁ kathesi, athaññataro bhikkhu Bhagavantaṁ evamāha "appossukko bhante Bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāramanuyutto viharatu, mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā"ti. Satthā "pariyādinnacittā kho-ime moghapurisā, na dānime sakkā saññāpetuṁ, natthi cettha saññāpetabbā, yannūnāhaṁ ekacārikavāsaṁ vaseyyaṁ, evaṁ ime bhikkhū kalahato oramissantī"ti cintesi. Evaṁ tehi kalahakārakehi bhikkhūhi saddhiṁ ekavihāre vāsaṁ vinetabbābhāvato upāsakādīhi upasaṅkamanañca ākiṇṇavihāraṁ katvā vuttaṁ "tena kho pana samayena Bhagavā ākiṇṇo viharatī"ti-ādi.

Tattha **dukkhan**ti na sukhaṁ, anārādhitacittatāya na iṭṭhanti attho. Tenevāha **"na phāsu viharāmī"**ti. **Vūpakaṭṭho**ti pavivekaṭṭho dūrībhūto. Tathā cintetvāva Bhagavā pātova sarīrappaṭijagganaṁ katvā Kosambiyaṁ

1. Khu 1. 14; Ma 3. 192; Vi 3. 496 piṭṭhesu.

piṇḍāya caritvā kañci anāmantetvā eko adutiyo gantvā Kosalaraṭṭhe Pālileyyake vanasaṇḍe Bhaddasālamūle vihāsi. Tena vuttaṁ **“atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayaṁ -pa- Bhaddasālamūle”**ti. Tattha **sāman**ti sayaṁ. **Saṁsāmetvā**ti paṭisāmetvā. **Pattacīvaramādāyā**ti etthāpi sāmanti padaṁ ānetvā yojetabbaṁ. **Upaṭṭhāke**ti Kosambinagaravāsino Ghositaseṭṭhi-ādike upaṭṭhāke, vihāre ca aggupaṭṭhākaṁ āyasmantaṁ Ānandaṁ anāmantetvā.

Evaṁ gate Satthari pañcasatā bhikkhū āyasmantaṁ Ānandaṁ āhaṁsu “āvuso Ānanda Satthā ekakova gato, mayaṁ anubandhissāmā”ti. “Āvuso yadā Bhagavā sāmaṁ senāsanaṁ saṁsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhāke ca anapaloketvā bhikkhusaṁghaṁ adutiyo gacchati, tadā ekacāraṁ carituṁ Bhagavato ajjhāsayo, sāvakena nāma Satthu ajjhāsayānurūpaṁ paṭipajjitabbaṁ, tasmā na imesu divasesu Bhagavā anugantabbo”ti nivāresi, sayampi nānugacchi.

Anupubbenāti anukkamena, gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikaṁ caramāno “ekacāravāsaṁ tāvavasamānaṁ bhikkhuṁ passissāmī”ti bālakaloṇakāragāmaṁ[1] gantvā tattha Bhaguttherassa sakalaṁ pacchābhattañceva tiyāmañca rattiṁ ekacāravāse ānisaṁsaṁ kathetvā punadivase tena pacchāsamaṇena piṇḍāya caritvā taṁ tattheva nivattetvā “samaggavāsaṁ vasamāne tayo kulaputte passissāmī”ti pācīnavaṁsamigadāyaṁ gantvā tesampi sakalarattiṁ samaggavāse ānisaṁsaṁ kathetvā tepi tattheva nivattetvā ekakova Pālileyyagāmaṁ sampatto. Pālileyyagāmavāsino paccuggantvā Bhagavato dānaṁ datvā Pālileyyagāmassa avidūre rakkhitavanasaṇḍo nāma atthi, tattha Bhagavato paṇṇasālaṁ katvā “ettha Bhagavā vasatū”ti yācitvā vāsayiṁsu. **Bhaddasālo**ti pana tattheko manāpo bhaddako[2] sālarukkho, Bhagavā taṁ gāmaṁ upanissāya vanasaṇḍe paṇṇasālasamīpe tasmiṁ rukkhamūle vihāsi. Tena vuttaṁ **“Pālileyyake viharati rakkhitavanasaṇḍe Bhaddasālamūle”**ti.

Hatthināgoti mahāhatthī yūthapati. **Hatthikalabhehī**ti hatthipotakehi. **Hatthicchāpehī**ti khīrūpagehi[3] daharahatthipotakehi, ye

1. Bālakaloṇakārāmaṁ (Sī) 2. Laddhako (Sī, Syā) 3. Khīrapakehi (Sī, Syā)

“Bhiṅkā”tipi vuccanti. **Chinnaggānī**ti purato purato gacchantehi tehi hatthi-ādīhi chinnaggāni khāditāvasesāni khāṇusadisāni khādati. **Obhaggobhaggan**ti tena hatthināgena uccaṭṭhānato bhañjitvā bhañjitvā pātitaṁ. **Assa sākhābhaṅgan**ti etassa santakaṁ sākhābhaṅgaṁ te khādanti. **Āvilānī**ti tehi paṭhamataraṁ otaritvā pivantehi āluḷitattā āvilāni kaddamamissāni pānīyāni pivati. **Ogāhā**ti titthato. “Ogāhan”tipi Pāḷi. **Assā**ti hatthināgassa. **Upanighaṁsantiyo**ti ghaṭṭentiyo, upanighaṁsiyamānopi attano uḷārabhāvena na kujjhati, tena tā taṁ ghaṁsantiyeva. **Yūthā**ti hatthighaṭā.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti so kira hatthināgo yūthavāse ukkaṇṭhito taṁ vanasaṇḍaṁ paviṭṭho tattha Bhagavantaṁ disvā ghaṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā pasannacitto Bhagavato santike aṭṭhāsi, tato paṭṭhāya vattasīse ṭhatvā Bhaddasālassa paṇṇasālāya ca samantato appaharitakaṁ katvā sākhābhaṅgehi sammajjati, Bhagavato mukhadhovanaṁ deti, nhānodakaṁ āharati, dantakaṭṭhaṁ deti, araññato madhurāni phalāni āharitvā Satthu upaneti, Satthā tāni paribhuñjati. Tena vuttaṁ **“tatra sudaṁ so hatthināgo yasmiṁ padese Bhagavā viharati, taṁ padesaṁ appaharitañca karoti, soṇḍāya Bhagavato pānīyaṁ paribhojanīyaṁ upaṭṭhāpetī”**ti. Soṇḍāya dārūni āharitvā aññamaññaṁ ghaṁsitvā aggiṁ uṭṭhāpetvā dārūni jālāpetvā tattha pāsāṇakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi pavaṭṭetvā soṇḍiyaṁ khipitvā udakassa tattabhāvaṁ ñatvā Bhagavato santikaṁ upagantvā tiṭṭhati, Bhagavā “hatthināgo mama nhānaṁ icchatī”ti tattha gantvā nhānakiccaṁ karoti, pānīyepi eseva nayo. Tasmiṁ pana sītale sañjāte upasaṅkamati, taṁ sandhāya vuttaṁ “soṇḍāya Bhagavato pānīyaṁ paribhojanīyaṁ upaṭṭhāpetī”ti.

Atha kho Bhagavato rahogatassāti-ādi ubhinnaṁ mahānāgānaṁ vivekasukhapaccavekkhaṇadassanaṁ, taṁ vuttatthameva. **Attano ca pavivekaṁ viditvā**ti kehici anākiṇṇabhāvaladdhaṁ kāyavivekaṁ jānitvā, itare pana vivekā Bhagavato sabbakālaṁ vijjantiyeva.

Imaṁ udānanti imaṁ attano hatthināgassa ca pavivekābhiratiyā samānajjhāsayabhāvadīpanaṁ udānaṁ udānesi.

Tatthāyaṁ saṅkhepattho—**etaṁ īsādantassa** ratha-īsāsadisadantassa hatthināgassa **cittaṁ nāgena** Buddhanāgassa **cittena sameti**ti saṁsandati. Kathaṁ sameti ce? **Yadeko ramatī vane** yasmā Buddhanāgo "ahaṁ kho pubbe ākiṇṇo vihāsin"ti purimaṁ ākiṇṇavihāraṁ jigucchitvā vivekaṁ upabrūhayamāno idāni yathā **eko** adutiyo **vane** araññe **ramati** abhiramati, evaṁ ayampi hatthināgo pubbe attano hatthi-ādīhi ākiṇṇavihāraṁ jigucchitvā vivekaṁ upabrūhayamāno idāni **eko** asahāyo[1] **vane** araññe **ramati** abhiramati. Tasmāssa **cittaṁ nāgena sameti** tassa cittena sametīti katvā ekībhāvaratiyā ekasadisaṁ hotīti attho.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Piṇḍolasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **Piṇḍolabhāradvājo**ti piṇḍaṁ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti piṇḍolo. So kira parijiṇṇabhogo brāhmaṇo hutvā mahantaṁ bhikkhusaṁghassa lābhasakkāraṁ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṁ kapallaṁ "pattan"ti gahetvā carati, kapallapūraṁ yāguṁ pivati, bhattaṁ bhuñjati, pūvakhajjakañca khādati. Athassa mahagghasabhāvaṁ Satthu ārocesuṁ. Satthā tassa pattatthavikaṁ nānujāni, heṭṭhāmañce pattaṁ nikkujjitvā ṭhapeti, so ṭhapentopi ghaṁsentova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṁsentova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṁ gacchante gacchante kāle ghaṁsanena parikkhīṇaṁ, nāḷikodanamattasseva gaṇhanakaṁ jātaṁ. Tato Satthu ārocesuṁ, athassa Satthā pattatthavikaṁ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṁ bhāvento aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so pubbe savisesaṁ piṇḍatthāya ulatīti piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṁ ekato katvā "Piṇḍolabhāradvājo"ti vuccati.

---

1. Adutiyo (Syā)

Āraññakoti gāmantasenāsanapaṭikkhipanena araññe nivāso assāti āraññako, āraññakadhutaṅgaṁ samādāya vattantassetaṁ nāmaṁ. Tathā bhikkhāsaṅkhātānaṁ āmisapiṇḍānaṁ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṁ piṇḍānaṁ patte nipatananti attho. Piṇḍapātaṁ uñchati taṁ taṁ kulaṁ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko,** piṇḍāya vā patituṁ carituṁ vatametassāti piṇḍapātī, piṇḍapātīyeva piṇḍapātiko. Saṅkārakūṭādīsu paṁsūnaṁ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṁsukūlaṁ viyāti paṁsukūlaṁ, paṁsu viya vā kucchitabhāvaṁ ulati gacchatīti paṁsukūlaṁ, paṁsukūlassa dhāraṇaṁ paṁsukūlaṁ, taṁ sīlaṁ etassāti **paṁsukūliko.** Saṁghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātāni tīṇi cīvarāni ticīvaraṁ, ticīvarassa dhāraṇaṁ ticīvaraṁ, taṁ sīlaṁ etassāti **tecīvariko. Appiccho**ti-ādīnaṁ padānaṁ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Dhutavādoti **dhuto** vuccati dhutakileso puggalo, kilesadhunanakadhammo vā. Tattha atthi dhuto, na dhutavādo, atthi na dhuto, dhutavādo, atthi neva dhuto, na dhutavādo, atthi dhuto ceva, dhutavādo cāti idaṁ catukkaṁ veditabbaṁ. Tesu yo sayaṁ dhutadhamme samādāya vattati, na paraṁ tadatthāya samādapeti, ayaṁ paṭhamo. Yo pana sayaṁ na dhutadhamme samādāya vattati, paraṁ samādapeti, ayaṁ dutiyo. Yo ubhayarahito, ayaṁ tatiyo. Yo pana ubhayasampanno, ayaṁ catuttho. Evarūpo ca āyasmā Piṇḍolabhāradvājoti. Tena vuttaṁ "dhutavādo"ti. Ekadesasarūpekasesavasena hi ayaṁ niddeso yathā taṁ "nāmarūpan"ti.

Adhicittamanuyuttoti ettha aṭṭhasamāpattisampayogato arahattaphalasamāpattisampayogato vā cittassa adhicittabhāvo veditabbo, idha pana "arahattaphalacittan"ti vadanti. Taṁ taṁ samāpattīsu samādhi eva adhicittaṁ, idha pana arahattaphalasamādhi veditabbo. Keci pana "Adhicittamanuyuttena bhikkhave bhikkhunā kālena kālaṁ tīṇi nimittāni manasi kātabbānīti etasmiṁ adhicittasutte[1] viya samathavipassanācittaṁ adhicittanti idhādhippetan"ti vadanti, taṁ na sundaraṁ. Purimoyevattho gahetabbo.

---

1. Aṁ 1. 258 piṭṭhe.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Piṇḍolabhāradvājassa adhiṭṭhānaparikkhārasampadāsampannaṁ adhicittānuyogasaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā. Evaṁ[1] "adhicittānuyogo mama sāsanānuṭṭhānan"ti[2] dīpento **imaṁ udanaṁ udānesi.**

Tattha **anūpavādo**ti vācāya kassacipi anupavadanaṁ. **Anūpaghāto**ti kāyena kassaci upaghātākaraṇaṁ. **Pātimokkhe**ti ettha pātimokkhapadassa attho heṭṭhā nānappakārehi vutto, tasmiṁ pātimokkhe. Sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamalakkhaṇo **saṁvaro. Mattaññutā**ti paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsana**nti vivittaṁ saṁghaṭṭanavirahitaṁ senāsanaṁ. **Adhicitte ca āyogo**ti aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ adhigamāya bhāvanānuyogo.

Aparo nayo—**anūpavādo**ti kassacipi uparujjhanavacanassa avadanaṁ. Tena sabbampi vācasikaṁ sīlaṁ saṅgaṇhāti. **Anūpaghāto**ti kāyena kassaci upaghātassa paraviheṭhanassa akaraṇaṁ. Tena sabbampi kāyikaṁ sīlaṁ saṅgaṇhāti. Yādisaṁ panidaṁ ubhayaṁ Buddhānaṁ sāsanantogadhaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"pātimokkhe ca saṁvaro"**ti vuttaṁ. **Ca**saddo nipātamattaṁ. **Pātimokkhe ca saṁvaro**ti pātimokkhasaṁvarabhūto anūpavādo anūpaghāto cāti attho.

Atha vā **pātimokkhe**ti adhikaraṇe bhummaṁ. Pātimokkhe nissayabhūte saṁvaro. Ko pana soti? Anūpavādo anūpaghāto. Upasampadavelāyaṁ hi avisesena pātimokkhasīlaṁ samādinnaṁ nāma hoti, tasmiṁ pātimokkhe ṭhitassa tato paraṁ upavādūpaghātānaṁ akaraṇavasena saṁvaro, so anūpavādo anūpaghāto cāti vutto.

Atha vā **pātimokkhe**ti nipphādetabbe bhummaṁ yathā "cetaso avūpasamo ayoniso manasikārapadaṭṭhānan"ti[3]. Tena pātimokkhena sādhetabbo anūpavādo anūpaghāto, pātimokkhasaṁvarasaṅgahito anūpavādo anūpaghāto-icceva attho. **Saṁvaro**ti iminā pana

---

1. Etaṁ (Ka)   2. Sāsananti (Sī)   3. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti imesaṁ catunnaṁ saṁvarānaṁ gahaṇaṁ, pātimokkhasādhanaṁ idaṁ saṁvaracatukkaṁ.

Mattaññutā ca bhattasminti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogavissajjanānaṁ vasena bhojane pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsanan**ti bhāvanānukūlaṁ araññarukkhamūlādivivittasenāsanaṁ. **Adhicitte ca āyogo**ti sabbacittānaṁ adhikattā uttamattā adhicittasaṅkhāte arahattaphalacitte sādhetabbe tassa nipphādanatthaṁ samathavipassanābhāvanāvasena āyogo. **Etaṁ Buddhāna sāsanan**ti etaṁ parassa anūpavadanaṁ, anūpaghātanaṁ, pātimokkhasaṁvaro, pariyesanapaṭiggahaṇādīsu mattaññutā, vivittavāso, yathāvutta-adhicittānuyogo ca Buddhānaṁ sāsanaṁ ovādo anusiṭṭhīti attho. Evaṁ imāya gāthāya tisso sikkhā kathitāti veditabbā.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sāriputtasuttavaṇṇanā

37. Sattame apubbaṁ natthi. Gāthāya **adhicetaso**ti adhicittavato, sabbacittānaṁ adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjato**ti na pamajjato, appamādena anavajjadhammesu sātaccakiriyāya samannāgatassāti vuttaṁ hoti. **Munino**ti "yo munāti ubho loke, Muni tena pavuccatī"ti[1] evaṁ ubhayalokamunanena monaṁ vuccati ñāṇaṁ, tena arahattaphalañāṇasaṅkhātena ñāṇena samannāgatattā vā khīṇāsavo Muni nāma, tassa Munino. **Monapathesu sikkhato**ti arahattañāṇasaṅkhātassa monassa pathesu sattatiṁsabodhipakkhiyadhammesu tīsu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbabhāgappaṭipadaṁ gahetvā vuttaṁ. Pariniṭṭhitasikkho hi arahā, tasmā evaṁ sikkhato, imāya sikkhāya munibhāvaṁ pattassa Muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā ca etadeva, tasmā heṭṭhimamaggaphalacittānaṁ vasena adhicetaso, catusaccasambodhapaṭipattiyaṁ appamādavasena appamajjato, maggañāṇasamannāgamena Muninoti evametesaṁ tiṇṇaṁ padānaṁ attho yujjatiyeva. Atha vā "appamajjato

---

1. Khu 1. 52; Khu 8. 74 piṭṭhesu.

sikkhato”ti padānaṁ hetu-atthatā daṭṭhabbā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti.

Sokā na bhavanti tādinoti tādisassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhaviyogādivatthukā sokā cittasantāpā na honti. Atha vā **tādino**ti tādilakkhaṇasamannāgatassa evarūpassa Munino sokā na bhavantīti ayamettha attho. **Upasantassā**ti rāgādīnaṁ accantūpasamena upasantassa. **Sadā satīmato**ti sativepullappattiyā niccakālaṁ satiyā avirahitassa.

Ettha ca “adhicetaso”ti iminā adhicittasikkhā, “appamajjato”ti etena adhisīlasikkhā, “Munino monapathesu sikkhato”ti etehi adhipaññāsikkhā. “Munino”ti vā etena adhipaññāsikkhā, “monapathesu sikkhato”ti etena tāsaṁ lokuttarasikkhānaṁ pubbabhāgapaṭipadā, “sokā na bhavantī”ti-ādīhi sikkhāpāripūriyā ānisaṁso pakāsitoti veditabbaṁ. Sesaṁ vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Sundarīsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **sakkato**ti-ādīnaṁ padānaṁ attho heṭṭhā vaṇṇitoyeva. **Asahamānā**ti na sahamānā, usūyantāti attho. Bhikkhusaṁghassa ca sakkāraṁ asahamānāti sambandho.

Sundarīti tassā nāmaṁ. Sā kira tasmiṁ kāle sabbaparibbājikāsu abhirūpaṁ dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā, teneva sā “Sundarī”ti paññāyittha. Sā ca anatītayobbanā asaṁyatasamācārāva hoti, tasmā te Sundariṁ paribbājikaṁ pāpakamme uyyojesuṁ. Te hi aññatitthiyā Buddhuppādato paṭṭhāya sayaṁ hatalābhasakkārā heṭṭhā akkosasuttavaṇṇanāyaṁ āgatanayena Bhagavato bhikkhusaṁghassa ca uḷāraṁ aparimitaṁ lābhasakkāraṁ pavattamānaṁ disvā issāpakatā ekato hutvā sammantayiṁsu—mayaṁ samaṇassa Gotamassa uppannakālato paṭṭhāya naṭṭhā hatalābhasakkārā, na no

koci atthibhāvampi jānāti, kiṁ nissāya nu kho loko samaṇe Gotame abhippasanno uḷāraṁ sakkārasammānaṁ upanetīti? Tattheko āha "uccākulappasuto asambhinnāya mahāsammatappaveṇiyā jāto"ti, aparo "abhijātiyaṁ tassa anekāni acchariyāni pātubhūtānī"ti, añño "Kāladevilaṁ vandāpetuṁ upanītassa pādā parivattitvā tassa jaṭāsu patiṭṭhitā"ti, aparo "vappamaṅgalakāle jambucchāyāya sayāpitassa vītikkantepi majjhanhike jambucchāyā aparivattitvā ṭhitā"ti, añño "abhirūpo dassanīyo pāsādiko rūpasampattiyā"ti, aparo "jiṇṇāturamatapabbajitasaṅkhātanimitte disvā saṁvegajāto āgāminaṁ cakkavattirajjaṁ pahāya pabbajito"ti. Evaṁ aparimāṇakāle sambhataṁ anaññasādhāraṇaṁ Bhagavato puññañāṇasambhāraṁ ukkaṁsapāramippattaṁ nirupamaṁ sallekhappaṭipadaṁ anuttarañca ñāṇapahānasampadādibuddhānubhāvaṁ ajānantā attanā yathādiṭṭhaṁ yathāsutaṁ dharamānaṁ taṁ taṁ Bhagavato bahumānakāraṇaṁ kittetvā abahumānakāraṇaṁ pariyesitvā apassantā "kena nu kho kāraṇena mayaṁ samaṇassa Gotamassa ayasaṁ uppādetvā lābhasakkāraṁ nāseyyāmā"ti. Tesu eko tikhiṇamantī[1] evamāha "ambho imasmiṁ sattaloke mātugāmasukhe asattasattā nāma[2] natthi, ayañca samaṇo Gotamo abhirūpo devasamo taruṇo, attano samarūpaṁ mātugāmaṁ labhitvā sajjeyya. Athāpi na sajjeyya, janassa pana saṅkiyo bhaveyya, handa mayaṁ Sundariṁ paribbājikaṁ tathā uyyojema, yathā samaṇassa Gotamassa ayaso pathaviyaṁ patthareyyā"ti.

Taṁ sutvā itare "idaṁ suṭṭhu tayā cintitaṁ, evaṁ hi kate samaṇo Gotamo ayasakena upadduto sīsaṁ ukkhipituṁ asakkonto yena vā tena vā palāyissatī"ti sabbeva ekajjhāsayā hutvā tathā uyyojetuṁ Sundariyā santikaṁ agamaṁsu. Sā te disvā "kiṁ tumhe ekato āgatatthā"ti āha. Titthiyā anālapantā ārāmapariyante paṭicchanne ṭhāne nisīdiṁsu. Sā tattha gantvā punappunaṁ ālapantī paṭivacanaṁ alabhitvā kiṁ tumhākaṁ aparajjhaṁ, kasmā me paṭivacanaṁ na dethāti. Tathā hi pana tvaṁ amhe viheṭhiyamāne ajjhupekkhasīti.

1. Tikhiṇamati (Sī) 2. Asattā nāma sattā (Sī, Syā)

ko tumhe viheṭhetīti. "Kiṁ pana tvaṁ na passasi, samaṇaṁ Gotamaṁ amhe viheṭhetvā hatalābhasakkāre katvā vicarantan"ti vatvā "tattha mayā kiṁ kātabban"ti vutte "tena hi tvaṁ abhikkhaṇaṁ Jetavanasamīpaṁ gantvā mahājanassa evañcevañca vadeyyāsī"ti āhaṁsu. Sāpi "sādhū"ti sampaṭicchi. Tena vuttaṁ **"aññatitthiyā paribbājakā Bhagavato sakkāraṁ asahamānā"**ti-ādi.

Tattha **ussahasī**ti sakkosi. **Atthan**ti hitaṁ kiccaṁ vā. **Kyāhan**ti kiṁ ahaṁ. Yasmā te titthiyā tassā aññātakāpi samānā pabbajjasambandhamattena saṅgaṇhituṁ ñātakā viya hutvā **"ussahasi tvaṁ bhagini ñātīnaṁ atthaṁ kātun"**ti āhaṁsu. Tasmā sāpi migaṁ valli viya pāde laggā **jīvitampi me pariccattaṁ ñātīnaṁ atthāyā**ti āha.

Tena hīti "yasmā tvaṁ 'jīvitampi me tumhākaṁ atthāya pariccattan'ti vadasi, tvañca paṭhamavaye ṭhitā abhirūpā sobhaggappattāca, tasmā yathā taṁ nissāya samaṇassa Gotamassa ayaso uppajjissati, tathā kareyyāsī"ti vatvā "abhikkhaṇaṁ Jetavanaṁ gacchāhī"ti uyyojesuṁ. Sāpi kho bālā kakacadantapantiyā pupphāvalikīḷaṁ kīḷitukāmā viya, pabhinnamadaṁ caṇḍahatthiṁ soṇḍāya parāmasantī viya, nalāṭena maccuṁ gaṇhantī viya titthiyānaṁ vacanaṁ sampaṭicchitvā mālāgandhavilepanatambūlamukhavāsādīni gahetvā mahājanassa Satthu dhammadesanaṁ sutvā nagaraṁ pavisanakāle Jetavanābhimukhī gacchantī "kahaṁ gacchasī"ti ca puṭṭhā "samaṇassa Gotamassa santikaṁ, ahaṁ hi tena saddhiṁ ekagandhakuṭiyaṁ vasāmī"ti vatvā aññatarasmiṁ titthiyārāme vasitvā pātova Jetavanamaggaṁ otaritvā nagarābhimukhī āgacchantī "kiṁ Sundari kahaṁ gatāsī"ti ca puṭṭhā "samaṇena Gotamena saddhiṁ ekagandhakuṭiyaṁ vasitvā taṁ kilesaratiyā ramāpetvā āgatāmhī"ti vadati. Tena vuttaṁ **"evaṁ ayyāti kho Sundarī paribbājikā tesaṁ aññatitthiyānaṁ paribbājakānaṁ paṭissutvā abhikkhaṇaṁ Jetavanaṁ agamāsī"**ti.

Titthiyā katipāhassa accayena dhuttānaṁ kahāpaṇe datvā "gacchatha, Sundariṁ māretvā samaṇassa Gotamassa Gandhakuṭiyā avidūre mālākacavarantare nikkhipitvā ethā"ti vadiṁsu. Te tathā akaṁsu. Tato titthiyā "Sundariṁ na passāmā"ti kolāhalaṁ katvā rañño

ārocetvā "kattha pana tumhe parisaṅkathā"ti raññā vuttā imesu divasesu Jetavane vasati, tatthassā pavattiṁ na jānāmāti. "Tena hi gacchatha, naṁ tattha vicinathā"ti raññā anuññātā attano upaṭṭhāke gahetvā Jetavanaṁ gantvā vicinantā viya hutvā mālākacavaraṁ byūhitvā tassā sarīraṁ mañcakaṁ āropetvā nagaraṁ pavesetvā "samaṇassa Gotamassa sāvakā 'Satthunā kataṁ pāpakammaṁ paṭicchādessāmā'ti Sundariṁ māretvā mālākacavarantare nikkhipiṁsū"ti rañño ārocesuṁ. Rājāpi anupaparikkhitvā "tena hi gacchatha, nagaraṁ āhiṇḍathā"ti āha. Te nagaravīthīsu "passatha samaṇānaṁ Sakyaputtiyānaṁ kamman"ti-ādīni vadantā vicaritvā puna rañño nivesanadvāraṁ agamaṁsu. Rājā Sundariyā sarīraṁ āmakasusāne aṭṭakaṁ āropetvā rakkhāpesi. Sāvatthivāsino ṭhapetvā ariyasāvake yebhuyyena "passatha samaṇānaṁ Sakyaputtiyānaṁ kamman"ti-ādīni vatvā antonagare bahinagare ca bhikkhū akkosantā vicariṁsu. Tena vuttaṁ "**yadā te aññiṁsu titthiyā paribbājakā 'vodiṭṭhā kho Sundarī'**ti"ādi.

Tattha **aññiṁsū**ti jāniṁsu. **Vodiṭṭhā**ti byapadiṭṭhā, Jetavanaṁ āgacchantī ca gacchantī ca visesato diṭṭhā, bahulaṁ diṭṭhāti attho. **Parikhākūpe**ti dīghikāvāṭe. **Yā sā mahārāja Sundarī**ti mahārāja yā sā imasmiṁ nagare rūpasundaratāya "Sundarī"ti pākaṭā abhiññātā paribbājikā. **Sā no na dissatī**ti sā amhākaṁ cakkhu viya jīvitaṁ viya ca piyāyitabbā, idāni na dissati. **Yathānikkhittan**ti purise āṇāpetvā mālākacavarantare attanā yathāṭhapitaṁ. "Yathānikhātan"tipi pāṭho, pathaviyaṁ nikhātappakāranti attho.

Rathiyāya rathiyanti vīthito vīthiṁ. **Vīthī**ti hi vinivijjhanakaracchā. **Siṅghāṭakan**ti tikoṇaracchā. **Alajjino**ti na lajjino, pāpajigucchāvirahitāti[1] attho. **Dussīlā**ti nissīlā. **Pāpadhammā**ti lāmakasabhāvā nihīnācārā. **Musāvādino**ti dussīlā samānā "sīlavanto mayan"ti alikavāditāya musāvādino. **Abrahmacārino**ti "methunappaṭisevitāya aseṭṭhacārino ime hi nāmā"ti hīḷentā vadanti. **Dhammacārino**ti kusaladhammacārino. **Samacārino**ti kāyakammādisamacārino.

---

1. Pāpaṁ ajigucchantāti (Sī)

kalyāṇadhammāti sundarasabhāvā, paṭijānissanti nāmāti sambandho. Nāmasaddayogena hi ettha paṭijānissantīti anāgatakālavacanaṁ. **Sāmaññan**ti samaṇabhāvo samitapāpatā. **Brahmaññan**ti seṭṭhabhāvo bāhitapāpatā. **Kuto**ti kena kāraṇena. **Apagatā**ti apetā paribhaṭṭhā. **Purisakiccan**ti methunappaṭisevanaṁ sandhāya vadanti.

Atha bhikkhū taṁ pavattiṁ Bhagavato ārocesuṁ. Satthā "tena hi bhikkhave tumhepi te manusse imāya gāthāya paṭicodethā"ti vatvā "abhūtavādī"ti gāthamāha. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"atha kho sambahulā -pa- nihīnakammā manujā paratthā"**ti. Tattha **neso bhikkhave saddo ciraṁ bhavissatī**ti idaṁ Satthā tassa ayasassa nipphattiṁ sabbaññutaññāṇena jānitvā bhikkhū samassāsento āha.

Gāthāyaṁ **abhūtavādī**ti parassa dosaṁ adisvāva musāvādaṁ katvā abhūtena atacchena paraṁ abbhācikkhanto. **Yo vāpi katvā**ti yo vā pana pāpakammaṁ katvā "nāhaṁ etaṁ karomī"ti āha. **Pecca samā bhavantī**ti te ubhopi janā ito paralokaṁ gantvā nirayūpagamanena gatiyā samā bhavanti. Gatiyeva hi nesaṁ paricchinnā, āyū pana aparicchinnā. Bahukaṁ hi pāpaṁ katvā ciraṁ niraye paccati, parittakaṁ katvā appamattakameva kālaṁ paccati. Yasmā pana nesaṁ ubhinnampi lāmakameva kammaṁ, tena vuttaṁ **nihīnakammā manujā paratthā**ti. "Paratthā"ti imassa pana padassa purato "peccā"tipadena sambandho, pecca parattha ito gantvā te nihīnakammā paraloke samā bhavantīti attho.

Pariyāpuṇitvāti uggahetvā. **Akārakā**ti aparādhassa na kārakā. **Nayimehi katan**ti evaṁ kira nesamahosi—imehi samaṇehi Sakyaputtiyehi addhā taṁ pāpakammaṁ na kataṁ, yaṁ aññatitthiyā ugghositvā sakalanagaraṁ āhiṇḍiṁsu, yasmā ime amhesu evaṁ asabbhāhi pharussāhi vācāhi abbhācikkhantesupi na kiñci vikāraṁ dassenti, khantisoraccañca na vijahanti, kevalaṁ pana "abhūtavādī nirayaṁ upetī"ti dhammaṁyeva vadantā sapantiyeva, ime samaṇā Sakyaputtiyā amhe anupadhāretvā abbhācikkhante sapanti, sapathaṁ karontā viya[1]

1. Sāpaṁ dentā viya (Sī, Syā)

vadanti. Atha vā "yo vāpi katvā 'na karomi'cāhā"ti vadantā sapanti, attano akārakabhāvaṁ bodhetuṁ amhākaṁ sapathaṁ karonti imeti attho.

Tesaṁ hi manussānaṁ Bhagavatā bhāsitagāthāya savanasamanantarameva Buddhānubhāvena sārajjaṁ okkami, saṁvego uppajji "nayidaṁ amhehi paccakkhato diṭṭhaṁ, sutaṁ nāma tathāpi hoti, aññathāpi hoti, ete ca aññatitthiyā imesaṁ anatthakāmā ahitakāmā, tasmā te saddhāya nayidaṁ amhehi vattabbaṁ, dujjānā hi samaṇā"ti. Te tato paṭṭhāya tato oramiṁsu.

Rājāpi yehi Sundarī māritā, tesaṁ jānanatthaṁ purise āṇāpesi. Atha te duttā tehi kahāpaṇehi suraṁ pivantā aññamaññaṁ kalahaṁ kariṁsu. Tesu hi eko ekaṁ āha "tvaṁ Sundariṁ ekappahārena māretvā mālākacavarantare khipitvā tato laddhakahāpaṇehi suraṁ pivasi, hotu hotū"ti. Rājapurisā taṁ sutvā te dhutte gahetvā rañño dassesuṁ. Rājā "tumhehi sā māritā"ti te dhutte pucchi. Āma devāti. Kehi mārāpitāti. Aññatitthiyehi devāti. Rājā titthiye pakkosāpetvā tamatthaṁ paṭijānāpetvā "ayaṁ Sundarī tassa samaṇassa Gotamassa avaṇṇaṁ āropetukāmehi amhehi mārāpitā, neva Gotamassa, na Gotamasāvakānaṁ doso atthi, amhākameva dosoti evaṁ vadantā nagaraṁ āhiṇḍathā"ti āṇāpesi. Te tathā akaṁsu. Mahājano sammadeva saddahi. Titthiyānaṁ dhikkāraṁ akāsi, titthiyā manussavadhadaṇḍaṁ pāpuṇiṁsu. Tato paṭṭhāya Buddhassa bhikkhusaṁghassa ca bhiyyoso mattāya sakkārasammāno mahā ahosi. Bhikkhū acchariyabbhutacittajātā Bhagavantaṁ abhivādetvā attamanā paṭivedesuṁ. Tena vuttaṁ **"atha kho sambahulā bhikkhū -pa- antarahito so bhante saddo"**ti.

Kasmā pana Bhagavā "titthiyānaṁ idaṁ kamman"ti bhikkhūnaṁ nārocesi? Ariyānaṁ tāva ārocanena payojanaṁ natthi, puthujjanesu pana "ye na saddaheyyuṁ, tesaṁ taṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvatteyyā"ti nārocesi. Apicetaṁ Buddhānaṁ anāciṇṇaṁ, yaṁ anāgatassa īdisassa vatthussa ācikkhanaṁ. Parānuddesikameva hi Bhagavā saṁkilesapakkhaṁ

vibhāveti, kammañca katokāsaṁ na sakkā nivattetunti abbhakkhānaṁ tannimittaṁ ca Bhagavā ajjhupekkhanto nisīdi. Vuttañhetaṁ—

“Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṁ vivaraṁ pavissa.
Na vijjatī so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā”ti[1].

Etamatthaṁ viditvāti mammacchedanavasenāpi bālajanehi pavattitaṁ duruttavacanaṁ khantibalasamannāgatassa dhīrassa duttitikkhā nāma natthīti imamatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ adhivāsanakhantibalavibhāvanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **tudanti vācāya janā asaññatā, sarehi saṅgāmagataṁva kuñjaran**ti kāyikasaṁvarādīsu kassacipi saṁvarassa abhāvena asaṁyatā avinītā bālajanā sarehi sāyakehi saṅgāmagataṁ yuddhagataṁ kuñjaraṁva hatthināgaṁ paṭiyodhā viya vācāsattīhi tudanti vijjhanti, ayaṁ tesaṁ sabhāvo. **Sutvāna vākyaṁ pharusaṁ udīritaṁ, adhivāsaye bhikkhu aduṭṭhacitto**ti taṁ pana tehi bālajanehi udīritaṁ bhāsitaṁ mammaghaṭṭanavasena pavattitaṁ pharusaṁ vākyaṁ vacanaṁ abhūtaṁ bhūtato nibbeṭhento mama kakacūpama-ovādaṁ[2] anussaranto īsakampi aduṭṭhacitto hutvā “saṁsārasabhāvo eso”ti saṁsāre bhayaṁ ikkhaṇasīlo bhikkhu adhivāsaye, adhivāsanakhantiyaṁ ṭhatvā khameyyāti attho.

Etthāha—kiṁ pana taṁ kammaṁ, yaṁ aparimāṇakālaṁ sakkaccaṁ upacitavipulapuññasambhāro Satthā evaṁ dāruṇaṁ abhūtabbhakkhānaṁ pāpuṇīti? Vuccate—ayaṁ so Bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyaṁ Munāḷi nāma dhutto hutvā pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo vicarati. So ekadivasaṁ Surabhiṁ nāma paccekasambuddhaṁ nagaraṁ piṇḍāya pavisituṁ cīvaraṁ pārupantaṁ passi. Tasmiṁ ca samaye aññatarā itthī tassa avidūrena gacchati. Dhutto “abrahmacārī ayaṁ samaṇo”ti abbhācikkhi. So tena kammena bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena idāni Buddho hutvāpi Sundariyā kāraṇā

1. Khu 1. 32; Khu 11. 152 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 173 piṭṭhe.

abhūtabbhakkhānaṁ pāpuṇi. Yathā citaṁ, evaṁ Ciñcamāṇavikādīnaṁ vikārakitthīnaṁ Bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni pattāni, sabbāni pubbe katassa kammassa vipākāvasesāni, yāni "kammapilotikānī"ti[1] vuccanti. Vuttaṁ hetaṁ Apadāne[2]—

"Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale.
Nānāratanapajjote, nānāgandhavanantare.

Mahatā bhikkhusaṁghena, pareto[3] Lokanāyako.
Āsīno byākarī tattha, pubbakammāni attano.

Suṇātha bhikkhavo mayhaṁ, yaṁ kammaṁ pakataṁ mayā.
Pilotikassa kammassa, Buddhattepi vipaccati.

1. Munāḷi nāmahaṁ dhutto, pubbe aññāsu jātisu.
Paccekabuddhaṁ surabhiṁ, abbhācikkhiṁ adūsakaṁ.

Tena kammavipākena, niraye saṁsariṁ ciraṁ.
Bahū vassasahassāni, dukkhaṁ vedemi vedanaṁ.

Tena kammāvasesena, idha pacchimake bhave.
Abbhakkhānaṁ mayā laddhaṁ, Sundarikāya kāraṇā.

2. Sabbābhibhussa[4] Buddhassa, Nando nāmāsi sāvako.
Taṁ abbhakkhāya niraye, ciraṁ saṁsaritaṁ mayā.

Dasa vassasahassāni, niraye saṁsariṁ ciraṁ.
Manussabhāvaṁ laddhāhaṁ, abbhakkhānaṁ bahuṁ labhiṁ.

Tena kammāvasesena, Ciñcamāṇavikā mamaṁ.
Abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato[5].

3. Brāhmaṇo sutavā āsiṁ, ahaṁ sakkatapūjito.
Mahāvane pañcasate, mante vācemi māṇave.

---

1. Kammāni pilotikānīti (Sī), kammāni lokiyānīti (Syā)
2. Khu 3. 346 piṭṭhe.
3. Upeto (Sī, Syā)
4. Sabbābhirussa (Syā)
5. Pekkhato (Syā)

Tathāgato isī bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko.
Tañcāhaṁ āgataṁ disvā, abbhācikkhiṁ adūsakaṁ.

Tatohaṁ avacaṁ sisse, kāmabhogī ayaṁ isi.
Mayhampi bhāsamānassa, anumodiṁsu māṇavā.

Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṁ kule kule.
Mahājanassa āhaṁsu, kāmabhogī ayaṁ isi.

Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime.
Abbhakkhānaṁ labhuṁ sabbe, Sundarikāya kāraṇā.

4. Vemātubhātikaṁ pubbe, dhanahetu haniṁ ahaṁ.
Pakkhipiṁ giriduggasmiṁ, silāya ca apiṁsayiṁ.

Tena kammavipākena, Devadatto silaṁ khipi.
Aṅguṭṭhaṁ piṁsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.

5. Pурehaṁ dārako hutvā, kīḷamāno mahāpathe.
Paccekabuddhaṁ disvāna, magge sakalikaṁ khipiṁ[1].

Tena kammavipākena, idha pacchimake bhave.
Vadhatthaṁ maṁ Devadatto, abhimāre payojayi.

6. Hatthāroho pure āsiṁ, paccekamunimuttamaṁ.
Piṇḍāya vicarantaṁ taṁ, āsādesiṁ gajenahaṁ.

Tena kammavipākena, bhanto Nāḷāgirī gajo.
Giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.

7. Rājāhaṁ patthivo[2] āsiṁ, sattiyā purise haniṁ.
Tena kammavipākena, niraye paccisaṁ bhusaṁ.

Kammuno tassa sesena, sodāni sakalaṁ mama.
Pāde chaviṁ pakappesi[3], na hi kammaṁ vinassati.

---

1. Dahiṁ (Syā) 2. Khattiyo (Sī, Syā) 3. Vināsesi (Sī, Syā)

8. Ahaṁ Kevaṭṭagāmasmiṁ, ahuṁ Kevaṭṭadārako.
Macchake ghātite disvā, janayiṁ somanassakaṁ.

Tena kammavipākena, sīsadukkhaṁ ahū mama.
Sakkā ca sabbe haññiṁsu, yadā hani Viṭaṭūbho[1].

9. Phussassāhaṁ pāvacane, sāvake paribhāsayiṁ.
Yavaṁ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.

Tena kammavipākena, temāsaṁ khāditaṁ yavaṁ.
Nimantito brāhmaṇena, Verañjāyaṁ vasiṁ tadā.

10. Nibbuddhe vattamānamhi, Mallaputtaṁ niheṭhayiṁ[2].
Tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṁ ahū mama.

11. Tikicchako ahaṁ āsiṁ, seṭṭhiputtaṁ virecayiṁ.
Tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.

12. Avacāhaṁ Jotipālo, Kassapaṁ Sugataṁ tadā.
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

Tena kammavipākena, acariṁ[1] dukkaraṁ bahuṁ.
Chabbassānuruvelāyaṁ, tato bodhiṁ apāpuṇiṁ.

Nāhaṁ etena maggena, pāpuṇiṁ bodhimuttamaṁ.
Kummaggena gavesissaṁ, pubbakammena vārito.

Puññapāpaparikkhīṇo, sabbasantāpavajjito.
Asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.

Evaṁ Jino viyākāsi, bhikkhusaṁghassa aggato.
Sabbābhiññābalappatto, Anotattamahāsare"ti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Viḍūḍabho (Sī, Syā)
2. Mallayuddhaṁ nisedhayiṁ (Sī), Mallaputtaṁ nisedhayiṁ (Syā)
3. Akariṁ (Sī, Syā)

9. Upasenasuttavaṇṇanā

39. Navame **Upasenassā**ti ettha **Upaseno**ti tassa therassa nāmaṁ, Vaṅgantabrāhmaṇassa pana puttattā "Vaṅgantaputto"ti ca naṁ voharanti.

Ayaṁ hi thero āyasmato Sāriputtassa kaniṭṭhabhātā, sāsane pabbajitvā apaññatte sikkhāpade upasampadāya dvivasso upajjhāyo hutvā ekaṁ bhikkhuṁ upasampādetvā tena saddhiṁ Bhagavato upaṭṭhānaṁ gato, tassa bhikkhuno Bhagavatā tassa saddhivihārikabhāvaṁ pucchitvā Khandhake āgatanayena "atilahuṁ kho tvaṁ moghapurisa āvatto bāhullāya, yadidaṁ gaṇabandhiyan"ti[1] vigarahito patodābhitunno[2] viya ājānīyo saṁviggamānaso "yadipāhaṁ idāni parisaṁ nissāya Bhagavatā vigarahito, parisaṁyeva pana nissāya pāsaṁsiyo bhaveyyan"ti ussāhajāto sabbe dhutadhamme samādāya vattamāno vipassanaṁ ārabhitvā na cirasseva chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto mahākhīṇāsavo hutvā attano nissitake dhutaṅgadhare eva katvā tehi saddhiṁ Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā Santhatasikkhāpade[3] āgatanayena "pāsādikā kho tyāyaṁ Upasena parisā"ti parisavasena Bhagavato santikā laddhapasaṁso "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ samantapāsādikānaṁ yadidaṁ Upaseno Vaṅgantaputto"ti[4] etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasaṁ pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto antevāsikesu attano attano divāṭṭhānaṁ gatesu udakakumbhato udakaṁ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṁ katvā cammakhaṇḍaṁ attharitvā divāṭṭhāne divāvihāraṁ nisinno attano guṇe āvajjesi. Tassa te anekasatā anekasahassā poṅkhānupoṅkhaṁ upaṭṭhahiṁsu. So "mayhaṁ tāva sāvakassa sato ime evarūpā guṇā, kīdisā nu kho mayhaṁ Satthu guṇā"ti Bhagavato guṇābhimukhaṁ manasikāraṁ pesesi. Te tassa ñāṇabalānurūpaṁ anekakoṭisahassā upaṭṭhahiṁsu. So "evaṁsīlo me Satthā evaṁdhammo evaṁpañño evaṁvimuttī"ti-ādinā ca "itipi so Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho"ti-ādinā ca āvibhāvānurūpaṁ Satthu guṇe

---

1. Vi 3. 74 piṭṭhe.
2. Kasābhihato (Sī, Syā)
3. Vi 1. 337 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.

anussaritvā, tato "svākkhāto"ti-ādinā dhammassa, "suppaṭipanno"ti-ādinā ariyasaṁghassa ca guṇe anussari. Evaṁ mahāthero anekākāravokāraṁ ratanattayaguṇesu āvibhūtesu attamano pamudito uḷārapītisomanassaṁ paṭisaṁvedento nisīdi. Tamatthaṁ dassetuṁ **"āyasmato Upasenassa Vaṅgantaputtassa rahogatassā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhūtassa. **Evaṁ cetaso parivitakko udapādī**ti evaṁ idāni vuccamānākāro cittassa vitakko uppajji. **Lābhā vata me**ti ye ime manussattabuddhuppādasaddhāsamadhigamādayo, aho vata me ete lābhā. **Suladdhaṁ vata me**ti yañcidaṁ mayā Bhagavato sāsane pabbajjūpasampadāratanattayapayirupāsanādi paṭiladdhaṁ, taṁ me aho vata suṭṭhu laddhaṁ. Tattha kāraṇamāha **"Satthā ca me"**ti-ādinā.

Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ satte anusāsatīti **Satthā.** Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi Bhagav**ā.** Ārakattā kilesehi, kilesārīnaṁ hatattā, saṁsāracakkassa vā arānaṁ hatattā, paccayādīnaṁ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā **Arahaṁ.** Sammā sāmañca sabbadhammānaṁ Buddhattā **Sammāsambuddho**ti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge[1] Buddhānussatiniddesato gahetabbo.

Svākkhāteti suṭṭhu akkhāte, ekantaniyyānikaṁ katvā bhāsite. **Dhammavinaye**ti pāvacane. Taṁ hi yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamānānaṁ saṁsāradukkhapātato dhāraṇena, rāgādikilese vinayanena ca dhammavinayoti vuccati. **Sabrahmacārino**ti seṭṭhaṭṭhena brahmasaṅkhātaṁ Bhagavato sāsanaṁ ariyamaggaṁ[2] saha caranti paṭipajjantīti sabrahmacārino. **Sīlavanto**ti maggaphalasīlavasena sīlavanto. **Kalyāṇadhammā**ti samādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanādayo kalyāṇā sundarā dhammā etesaṁ atthīti kalyāṇadhammā. Etena saṁghassa suppaṭipattiṁ dasseti. **Sīlesu camhi paripūrakārī**ti "ahampi pabbijitvā na tiracchanakathākathiko kāyadaḷhibahulo hutvā vihāsiṁ, atha kho pātimokkhasaṁvarādiṁ catubbidhampi sīlaṁ akhaṇḍaṁ achiddaṁ asabalaṁ

1. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe. 2. Ariyamaggasaccaṁ samānaṁ (Sī, Syā)

akammāsaṁ bhujissaṁ viññuppasatthaṁ aparāmaṭṭhaṁ katvā paripūrento ariyamaggaṁyeva pāpesin"ti vadati. Etena heṭṭhimaphaladvayasampattimattano dīpeti. sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūrakārino. **Susamāhito camhi ekaggacitto**ti upacārappanābhedena samādhinā sabbathāpi samāhito ca amhi avikkhittacitto. Iminā samādhismiṁ paripūrakāritāvacanena tatiyaphalasampattimattano dīpeti. Anāgāmino hi samādhismiṁ paripūrakārino. **Arahā camhi khīṇāsavo**ti kāmāsavādīnaṁ sabbaso khīṇattā khīṇāsavo, tato eva parikkhīṇabhavasaṁyojano sadevake loke aggadakkhiṇeyyatāya arahā camhi. Etena attano katakaraṇīyataṁ dasseti. **Mahiddhiko camhi mahānubhāvo**ti adhiṭṭhānavikubbanādi-iddhīsu mahatā vasībhāvena samannāgatattā mahiddhiko, uḷārassa puññānubhāvassa guṇānubhāvassa ca sampattiyā mahānubhāvo ca asmi. Etena lokiyābhiññānavānupubbavihārasamāpattiyogamattano dīpeti. Abhiññāsu vasībhāvena hi ariyā yathicchitanipphādanena mahiddhikā, pubbūpanissayasampattiyā nānāvihārasamāpattīhi ca visodhitasantānattā mahānubhāvā ca hontīti.

Bhaddakaṁ me jīvitanti evaṁvidhasīlādiguṇasamannāgatassa me yāvāyaṁ kāyo dharati, tāva sattānaṁ hitasukhameva vaḍḍhati, puññakkhettabhāvato jīvitampi me bhaddakaṁ sundaraṁ. **Bhaddakaṁ maraṇan**ti sace panidaṁ khandhapañcakaṁ ajja vā imasmiṁyeva vā khaṇe anupādāno viya jātavedo nibbāyati, taṁ appaṭisandhikaṁ parinibbānasaṅkhātaṁ maraṇampi me bhaddakanti ubhayattha tādibhāvaṁ dīpeti. Evaṁ mahāthero appahīnasomanassuppilāvitavāsanussannattā[1] uḷārasomanassito[2] dhammabahumānena dhammapītipaṭisaṁvedanena parivitakkesi.

Taṁ Satthā Gandhakuṭiyaṁ nisinnova sabbaññutaññāṇena jānitvā jīvite maraṇe ca tassa tādibhāvavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā -pa- udānesī"**ti.

Tattha **yaṁ jīvitaṁ na tapatī**ti yaṁ khīṇāsavapuggalaṁ jīvitaṁ āyatiṁ khandhappavattiyā sabbena sabbaṁ abhāvato na tapati na bādhati, vattamānameva

1. ...vāsanattā (Sī, Syā) 2. Uḷārasomanassataṁ (Sī, Syā)

vā jīvitaṁ sabbaso saṅkhatadhammattā satipaññāvepullappattiyā sabbattha satisampajaññasamāyogato na bādhati. Yo hi andhaputhujjano pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo akatakusalo akatapuñño, so "akataṁ vata me kalyāṇan"ti-ādinā vippaṭisārena tapatīti tassa jīvitaṁ taṁ tapati nāma. Itare pana akatapāpā katapuññā kalyāṇaputhujjanena saddhiṁ satta sekhā[1] tapanīyadhammaparivajjanena atapanīyadhammasamannāgamena ca pacchānutāpena na tapantīti na tesaṁ jīvitaṁ tapati. Khīṇāsave pana vattabbameva natthīti pavattidukkhavasena atthavaṇṇanā katā.

Maraṇante na socatīti maraṇasaṅkhāte ante pariyosāne, maraṇasamīpe vā na socati anāgāmimaggeneva sokassa samugghātitattā. **Sa ve diṭṭhapado dhīro, sokamajjhe na socatī**ti so anabhijjhādīnaṁ[2] catunnaṁ dhammapadānaṁ nibbānasseva vā diṭṭhattā diṭṭhapado, dhitisampannattā dhīro khīṇāsavo socanadhammattā "sokā"ti laddhanāmānaṁ avītarāgānaṁ sattānaṁ, sokahetūnaṁ vā lokadhammānaṁ majjhe ṭhatvāpi na socati.

Idānissa sabbaso sokahetūnaṁ abhāvaṁ dīpetuṁ **"ucchinnabhavataṇhassā"**ti-ādimāha. Tattha yassa aggamaggena sabbaso ucchinnā bhavataṇhā, so ucchinnabhavataṇho. Tassa avasesakilesānaṁ anavasesavūpasamena santacittassa khīṇāsavabhikkhuno. **Vikkhīṇo jātisaṁsāro**ti jāti-ādiko—

"Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
Abbocchinnaṁ vattamānā, 'saṁsāro'ti pavuccatī"ti—

vuttalakkhaṇo saṁsāro visesato khīṇo. Tasmā[3] **natthi tassa punabbhavo**ti yasmā tassa evarūpassa ariyapuggalassa āyatiṁ punabbhavo natthi, tasmā tassa jātisaṁsāro khīṇo. Kasmā panassa punabbhavo natthi? Yasmā ucchinnabhavataṇho santacitto ca hoti, tasmāti āvattetvā vattabbaṁ. Atha vā vikkhīṇo[4] jātisaṁsāro, tato eva natthi tassa punabbhavoti attho yojetabbo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sekkhā vā (Sī, Syā) 2. Dukkhādīnaṁ (Sī) 3. Kasmā (Syā) 4. Khīṇo (Ka)

10. Sāriputta-upasamasuttavaṇṇanā

40. Dasame **attano upasaman**ti sāvakapāramīmatthakappattiyā hetubhūtaṁ aggamaggena attano anavasesakilesavūpasamaṁ.

Āyasmā hi Sāriputto anupasantakilesānaṁ sattānaṁ rāgādikilesajanitasantāpadarathapariḷāhadukkhañceva kilesābhisaṅkhāranimittaṁ jātijarābyādhimaraṇasokaparidevādidukkhañca paccakkhato disvā atītānāgatepi nesaṁ vaṭṭamūlakadukkhaṁ parituletvā karuṇāyamāno attanāpi puthujjanakāle anubhūtaṁ kilesanimittaṁ vā anappakaṁ dukkhaṁ anussaritvā "īdisassa nāma mahādukkhassa hetubhūtā kilesā idāni me suppahīnā"ti attano kilesavūpasamaṁ abhiṇhaṁ paccavekkhati. Paccavekkhanto ca "ime ettakā kilesā sotāpattimaggena upasamitā, ettakā sakadāgāmimaggena, ettakā anāgāmimaggena, ettakā arahattamaggena upasamitā"ti taṁtaṁmaggañāṇehi odhiso kilesānaṁ upasamitabhāvaṁ paccavekkhati. Tena vuttaṁ **"attano upasamaṁ paccavekkhamāno"**ti.

Apare "thero arahattaphalasamāpattiṁ samāpajjitvā taṁ paccavekkhitvā 'imassa vatāyaṁ santapaṇītabhāvo accantasantāya asaṅkhatāya dhātuyā ārammaṇato, sayañca sammadeva kilesavūpasamato'ti evaṁ abhiṇhaṁ upasamaṁ paccavekkhatī"ti vadanti. Aññe pana "anavasesakilesānaṁ upasamapariyosāne jātaṁ aggaphalamevettha upasamo nāma, taṁ paccavekkhamāno nisinno"ti.

Etamatthaṁ viditvāti yadidaṁ āyasmato Sāriputtassa mahāpaññatādihetubhūtaṁ sāvakesu anaññasādhāraṇaṁ kilesappahānaṁ aggaphalaṁ vā upasamapariyāyena vuttaṁ, tassa paccavekkhaṇasaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā tadanubhāvadīpakaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **upasantasantacittassā**ti upasantameva hutvā santaṁ cittaṁ etassāti upasantasantacitto. Samāpattiyā vikkhambhanena hi upasantakilesattā upasantacittaṁ na sabbathā "upasantasantan"ti vuccati tassa upasamassa anaccantikabhāvato, na tathā aggamaggena. Tena pana accantameva kilesānaṁ samucchinnattā arahato cittaṁ puna kilesānaṁ anupasametabbatāya samathavipassanāheṭṭhimamaggehi upasantakilesaṁ hutvā

accantasantabhāvatova "upasantasantan"ti vuccati. Tena vuttaṁ "upasantameva hutvā santaṁ cittaṁ etassāti upasantasantacitto"ti. **Upasantan**ti vā upasamo vuccati, tasmā "upasantasantacittassā"ti accantūpasamena santacittassāti attho.

Atha vā satipi sabbesaṁ khīṇāsavānaṁ anavasesakilesavūpasame sāvakapāramīñāṇassa pana matthakappattihetubhūto sāvakesu anaññasādhāraṇo saviseso Dhammasenāpatino kilesavūpasamoti dassetuṁ Satthā upasantasaddena visesetvā āha "upasantasantacittassā"ti.

Tatrāyamattho—bhusaṁ daḷhaṁ vā santaṁ upasantaṁ, tena upasantena upasantameva hutvā santaṁ upasantasantaṁ, tādisaṁ cittaṁ etassāti sabbaṁ purimasadisameva. Tathā hesa Bhagavatā—"Sāriputto bhikkhave mahāpañño puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño"ti-ādinā[1] anekapariyāyena vaṇṇito thomito. **Netticchinnassā**ti netti vuccati bhavataṇhā saṁsārassa nayanato, sā netti chinnā etassāti netticchinno. Tassa netticchinnassa, pahīnataṇhassāti attho. **Mutto so mārabandhanā**ti so evaṁvidho parikkhīṇabhavasaṁyojano sabbasmā mārabandhanato mutto, na tassa mārabandhanamocanāya karaṇīyaṁ atthi, tasmā Dhammasenāpati attano upasamaṁ paccavekkhatīti. Sesaṁ vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Meghiyavaggavaṇṇanā.

---

1. Ma 3. 75 piṭṭhe.

5. Soṇavagga

1. Piyatarasuttavaṇṇanā

41. Mahāvaggassa paṭhame **Mallikāya deviyā saddhin**ti Mallikāya nāma attano mahesiyā saha. **Uparipāsādavaragato**ti pāsādavarassa upari gato. **Kocañño attanā piyataro**ti koci añño attanā piyāyitabbataro. **Atthi nu kho te**ti "kiṁ te atthī"ti deviṁ pucchati.

Kasmā pucchati? Ayaṁ hi Sāvatthiyaṁ duggatamālākārassa dhītā. Ekadivasaṁ āpaṇato pūvaṁ gahetvā mālārāmaṁ gantvā "khādissāmī"ti gacchantī paṭipathe bhikkhusaṁghaparivutaṁ Bhagavantaṁ bhikkhācāraṁ pavisantaṁ disvā pasannacittā taṁ Bhagavato adāsi. Satthā tathārūpe ṭhāne nisīdanākāraṁ dassesi. Ānandatthero cīvaraṁ paññāpetvā adāsi. Bhagavā tattha nisīditvā taṁ pūvaṁ paribhuñjitvā mukhaṁ vikkhāletvā sitaṁ pātvākāsi. Thero "ko imissā bhante dānassa vipāko bhavissatī"ti pucchi. Ajjesā Ānanda Tathāgatassa paṭhamaṁ bhojanaṁ adāsi, ajjeva Kosalarañño aggamahesī bhavissati piyā manāpāti. Taṁ divasameva ca rājā Kāsigāme bhāgineyyena saddhiṁ yujjhitvā parājito palāyitvā āgato nagaraṁ pavisanto "balakāyassa āgamanaṁ āgamessāmī"ti taṁ mālārāmaṁ pāvisi. Sā rājānaṁ āgataṁ passitvā tassa vattamakāsi. Rājā tassā vatte pasīditvā pitaraṁ pakkosāpetvā mahantaṁ issariyaṁ datvā taṁ antepuraṁ paṭiharāpetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Athekadivasaṁ rājā cintesi "mayā imissā mahantaṁ issariyaṁ dinnaṁ, yannūnāhaṁ imaṁ puccheyyaṁ 'ko te piyo'ti, sā 'tvaṁ me mahārāja piyo'ti vatvā puna maṁ pucchissati, athassāhaṁ 'mayhaṁmpi tvaṁyeva piyā'ti vakkhāmī"ti. Iti so aññamaññaṁ vissāsajananatthaṁ sammodanīyaṁ karonto pucchi.

Devī pana paṇḍitā Buddhupaṭṭhāyikā saṁghupaṭṭhāyikā "nāyaṁ pañho rañño mukhaṁ ulloketvā kathetabbo"ti cintetvā yathābhūtameva vadantī **"natthi kho me mahārāja kocañño attanā piyataro"**ti

āha. Vatvāpi attanā byākatamatthaṁ upāyena rañño paccatthaṁ kātukāmā **"tuyhaṁ pana mahārāja atthañño koci attanā piyataro"**ti tatheva rājānaṁ pucchi yathā raññā sayaṁ puṭṭhā. Rājāpi tāya sarasalakkhaṇena kathitattā nivattituṁ asakkonto sayampi sarasalakkhaṇeneva kathento tatheva byākāsi yathā deviyā byākataṁ.

Byākaritvā ca mandadhātukatāya evaṁ cintesi "ahaṁ rājā pathavissaro mahantaṁ pathavimaṇḍalaṁ abhivijiya ajjhāvasāmi, mayhaṁ tāva yuttaṁ 'attanā piyataraṁ aññaṁ na passāmī'ti, ayaṁ pana vasalī hīnajaccā samānā mayā ucce ṭhāne ṭhapitā sāmibhūtaṁ maṁ na tathā piyāyati, 'attāva piyataro'ti mama sammukhā vadati, yāva kakkhaḷā vatāyan"ti anattamano hutvā "nanu te tīṇi ratanāni piyatarānī"ti codesi. Devī "ratanattayaṁpāhaṁ deva attano saggasukhaṁ mokkhasukhañca patthayantī sampiyāyāmi, tasmā attāva me piyataro"ti āha. Sabbo cāyaṁ loko attadatthameva paraṁ piyāyati, puttaṁ patthentopi "ayaṁ maṁ jiṇṇakāle posessatī"ti pattheti, dhītaraṁ "mama kulaṁ vaḍḍhissatī"ti, bhariyaṁ "mayhaṁ pāde paricarissatī"ti, aññepi ñātimittabandhave taṁtaṁkiccavasena, iti attadatthameva sampassanto loko paraṁ piyāyatīti. Ayaṁ hi deviyā adhippāyo.

Atha rājā cintesi "ayaṁ Mallikā kusalā paṇḍitā nipuṇā 'attāva me piyataro'ti vadati, mayhampi attāva piyataro hutvā upaṭṭhāti, handāhaṁ imamatthaṁ Satthu ārocessāmi, yathā ca me Satthā byākarissati, tathā naṁ dhāressāmī"ti. Evaṁ pana cintetvā Satthu santikaṁ upasaṅkamitvā tamatthaṁ ārocesi. Tena vuttaṁ **"atha kho rājā pasenadi Kosalo -pa- piyataro"**ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ "loke sabbasattānaṁ attāva attano piyataro"ti raññā vuttamatthaṁ sabbaso jānitvā tadatthaparidīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **sabbā disā anuparigamma cetasā**ti sabbā anavasesā dasapi disā pariyesanavasena cittena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacī**ti attanā atisayena piyaṁ aññaṁ koci puriso sabbussāhena

pariyesanto kvaci katthaci sabbadisāsu neva adhigaccheyyana passeyya. **Evaṁ piyo puthu attā paresan**ti evaṁ kassaci attanā piyatarassa anupalabbhanavasena puthu visuṁ visuṁ tesaṁ tesaṁ sattānaṁ attāva piyo. **Tasmā na hiṁse paramattakāmo**ti yasmā evaṁ sabbopi satto attānaṁ piyāyati attano sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, tasmā attakāmo attano hitasukhaṁ icchanto paraṁ sattaṁ antamaso kunthakipillikaṁ upādāya na hiṁse na haneyya na pāṇileḍḍudaṇḍādīhipi viheṭheyya. Parassa hi attanā kate dukkhe taṁ tato saṅkamantaṁ viya kālantare attani sandissati. Ayaṁ hi kammānaṁ dhammatāti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Appāyukasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **acchariyaṁ bhante**ti idampi Meghiyasutte viya garahaṇacchariyavasena veditabbaṁ. **Yāva appāyukā**ti yattakaṁ parittāyukā, ati-ittarajīvitāti attho. **Sattāhajāte**ti sattāhena jāto sattāhajāto. Tasmiṁ sattāhajāte, jātassa sattame ahanīti attho. **Tusitaṁ kāyaṁ upapajjī**ti Tusitaṁ devanikāyaṁ paṭisandhiggahaṇavasena upapajji.

Ekadivasaṁ kira thero pacchābhattaṁ divāṭṭhāne nisinno lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitaṁ sobhaggappattaṁ dassanānuttariyabhūtaṁ Bhagavato rūpakāyasiriṁ manasi karitvā "aho Buddhānaṁ rūpakāyasampatti dassanīyā samantapāsādikā manoharā"ti uḷāraṁ pītisomanassaṁ paṭisaṁvedento evaṁ cintesi "vijātamātuyā nāma virūpopi putto surūpo viya manāpo[1] hoti, sace pana Buddhānaṁ mātā Mahāmāyā devī dhareyya, kīdisaṁ nu kho tassā Bhagavato rūpadassane pītisomanassaṁ uppajjeyya, mahājāni kho mayhaṁ mahāmātu deviyā, yā sattāhajāte Bhagavati kālakatā"ti. Evaṁ pana cintetvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā attano parivitakkitaṁ ārocento tassā kālakiriyaṁ garahanto **"acchariyaṁ bhante"**ti-ādimāha.

1. Virūpopi putto surūpo piyamanāpo (Sī), virūpopi samāno manāpo (Ka)

Keci panāhu "Mahāpajāpati Gotamī Bhagavantaṁ mahatā āyāsena pabbajjaṁ yācitvāpi paṭikkhittā, mayā pana upāyena yācito Bhagavā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇavasena tassā pabbajjaṁ upasampadañca anujāni, sā te dhamme paṭiggahetvā laddhapabbajūpasampadā Bhagavato dutiyaṁ parisaṁ uppādetvā catutthāya parisāya paccayo ahosi. Sace pana Bhagavato janetti Mahāmāyā devī dhareyya, evametā cubhopi khattiyabhaginiyo ekato hutvā imaṁ sāsanaṁ sobheyyuṁ, Bhagavā ca mātari bahumānena mātugāmassa sāsane pabbajjaṁ upasampadañca sukheneva anujāneyya, appāyukatāya panassā kasirena nipphannamidanti iminā adhippāyena thero Bhagavato santike **'acchariyaṁ bhante'**ti-ādimāhā"ti. Taṁ akāraṇaṁ. Bhagavā hi mātuyā vā aññassa vā mātugāmassa attano sāsane pabbajjaṁ anujānanto garukaṁyeva katvā anujānāti, na lahukaṁ ciraṭṭhitikāmatāyāti.

Apare panāhu "dasabalacatuvesārajjādike anaññasādhāraṇe anantāparimāṇe Buddhaguṇe thero manasi karitvā yā evaṁ mahānubhāvaṁ nāma loke aggapuggalaṁ Satthāraṁ kucchinā dasa māse parihari, sā Buddhamātā kassaci paricārikā bhavissatīti ayuttamidaṁ. Kasmā? Satthu guṇānucchavikamevetaṁ, yadidaṁ sattāhajāte Bhagavati janetti kālaṁ karoti, kālakatā ca Tusitesu uppajjatīti acchariyabbhutacittajāto hutvā taṁ attano vitakkuppādanaṁ[1] Bhagavato ārocento **'acchariyaṁ bhante'**ti-ādivacanaṁ avocā"ti.

Satthā pana yasmā sattāhajātesu bodhisattesu bodhisattamātu kālakiriyā dhammatā siddhā, tasmā taṁ dhammataṁ paridīpento **"evametaṁ Ānandā"**ti-ādimāha. Sā panāyaṁ dhammatā yasmā yathā sabbe bodhisattā pāramiyo pūretvā Tusitapure nibbattitvā tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā āyupariyosāne dasasahassacakkavāḷadevatāhi sannipatitvā abhisambodhiṁ pattuṁ[2] manussaloke paṭisandhiggahaṇāya ajjhesitā kāladīpadesakulāni viya janettiyā āyuparimāṇampi oloketvā paṭisandhiṁ gaṇhanti, ayampi Bhagavā bodhisattabhūto tatheva Tusitapure ṭhito pañca mahāvilokanāni vilokento

---

1. Vimhayuppādaṁ (Sī, Syā)
2. Abhisambodhiyatthaṁ (Sī, Syā)

sattadivasādhikadasamāsaparimāṇaṁ mātuyā āyuparimāṇaṁ paricchinditvā "ayaṁ mama paṭisandhiggahaṇassa kālo, idāni uppajjituṁ vaṭṭatī"ti ñatvāva paṭisandhiṁ aggahesi, tasmā sabbabodhisattānaṁ āciṇṇasamāciṇṇavaseneva veditabbaṁ. Tenāha Bhagavā **"appāyukāhi Ānanda bodhisattamātaro hontī"**ti-ādi.

Tattha **kālaṁ karontī**ti yathāvutta-āyuparikkhayeneva kālaṁ karonti, na vijātapaccayā. Carimattabhāve hi bodhisattehi vasitaṭṭhānaṁ cetiyagharasadisaṁ hoti, na aññesaṁ paribhogārahaṁ, na ca sakkā bodhisattamātaraṁ apanetvā aññaṁ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṁ eva bodhisattamātu āyuppamāṇaṁ hoti, tasmā tadā kālaṁ karonti. Imameva hi atthaṁ sandhāya mahābodhisattā pañcamaṁ mahāvilokanaṁ[1] karonti.

Katarasmiṁ pana vaye kālaṁ karontīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiṁ hi sattānaṁ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthiyo yebhuyyena gabbhaṁ anurakkhituṁ na sakkonti. Gaṇheyyuṁ ce, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamitvā tatiyakoṭṭhāse vatthu visadaṁ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātaro paṭhamavaye sampattiṁ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṁ karontīti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ bodhisattamātu aññesañca sabbasattānaṁ attabhāve āyussa maraṇapariyosānataṁ viditvā tadatthavibhāvanamukhena anavajjappaṭipattiyaṁ ussāhadīpakaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **ye kecī**ti aniyamaniddeso. **Bhūtā**ti nibbattā. **Bhavissantī**ti anāgate nibbattissanti. **Vā**saddo vikappattho, **api**saddo sampiṇḍanattho. Tena nibbattamānepi saṅgaṇhāti. Ettāvatā atītādivasena tiyaddhapariyāpanne[2]satte anavasesato pariyādiyati. Apica gabbhaseyyakasattā gabbhato nikkhantakālato paṭṭhāya bhūtā nāma, tato pubbe bhavissanti nāma. Saṁsedajūpapātikā paṭisandhicittato parato[3]

---

1. Pañca mahāvilokanāni (Sī, Syā)
2. Paṭisandhipariyāpanne (Sī, Syā)
3. Upari (Ka)

bhūtā nāma, tato pubbe uppajjitabbabhavavasena bhavissanti nāma. Sabbepi vā paccuppannabhavavasena bhūtā nāma, āyatiṁ punabbhavavasena bhavissanti nāma. Khīṇāsavā bhūtā nāma. Te hi bhūtā eva, na puna bhavissantīti, tadaññe bhavissanti nāma.

Sabbe gamissanti pahāya dehanti sabbe yathāvuttabhedā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena anekabhedabhinnā sattā dehaṁ attano sarīraṁ pahāya nikkhipitvā paralokaṁ gamissanti, asekkhā pana nibbānaṁ. Ettha koci acavanadhammo nāma natthīti dasseti. **Taṁ sabbajāniṁ kusalo viditvā**ti tadetaṁ sabbassa sattassa jāniṁ hāniṁ maraṇaṁ, sabbassa vā sattassa jāniṁ vināsaṁ pabhaṅgutaṁ kusalo paṇḍitajātiko maraṇānussativasena aniccatāmanasikāravasena vā jānitvā. **Ātāpiyo brahmacariyaṁ careyyā**ti vipassanāya kammaṁ karonto ātāpiyasaṅkhātena vīriyena samannāgatattā ātāpiyo catubbidhasammappadhānavasena āraddhavīriyo anavasesamaraṇasamatikkamanūpāyaṁ maggabrahmacariyaṁ careyya, paṭipajjeyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Suppabuddhakuṭṭhisuttavaṇṇanā

43. Tatiye **Rājagahe Suppabuddho nāma kuṭṭhī ahosī**ti Suppabuddhanāmako eko puriso Rājagahe ahosi. So ca kuṭṭhī kuṭṭharogena bāḷhavidūsitagatto[1]. **Manussadaliddo**ti yattakā Rājagahe manussā, tesu sabbaduggato[2]. So hi saṅkārakūṭavati-ādīsu manussehi chaḍḍitapilotikakhaṇḍāni sibbitvā paridahati, kapālaṁ gahetvā gharā gharaṁ gantvā laddha-ācāma-ucchiṭṭhabhattāni nissāya jīvati, tampi pubbe katakammapaccayā na yāvadatthaṁ labhati. Tena vuttaṁ "manussadaliddo"ti. **Manussakapaṇo**ti manussesu paramakapaṇataṁ patto. **Manussavarāko**ti manussānaṁ hīḷitaparibhūtatāya ativiya dīno. **Mahatiyā parisāyā**ti mahatiyā bhikkhuparisāya ceva upāsakaparisāya ca.

---

1. Virūpitagatto (Sī)
2. Sabbattato dukkhito (Sī), sabbadukkhito (Ka)

Ekadivasaṁ kira Bhagavā mahābhikkhusaṁghaparivāro Rājagahaṁ piṇḍāya pavisitvā bhikkhūnaṁ sulabhapiṇḍapātaṁ katvā pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto katipayabhikkhuparivāro nikkhanto yehi dānaṁ dinnaṁ, tesaṁ upāsakānaṁ avasesabhikkhūnañca āgamanaṁ āgamayamāno antonagareyeva aññatarasmiṁ ramaṇīye padese aṭṭhāsi. Tāvadeva bhikkhū tato tato āgantvā Bhagavantaṁ parivāresuṁ, upāsakāpi "anumodanaṁ sutvā vanditvā nivattissāmā"ti Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu, mahāsannipāto ahosi. Bhagavā nisīdanākāraṁ dassesi. Tāvadeva Buddhārahaṁ āsanaṁ paññāpesuṁ. Atha Bhagavā asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitehi dvattiṁsa-mahāpurisalakkhaṇehi virocamānāya byāmappabhāparikkhepasamujjalāya nīlapītalohitodātamañjeṭṭhapabhassarānaṁ vasena chabbaṇṇabuddharaṁsiyo vissajjentiyā anupamāya rūpakāyasiriyā sakalameva taṁ padesaṁ obhāsento tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando bhikkhugaṇaparivuto paññattavarabuddhāsane nisīditvā manosilātale kesarasīho viya sīhanādaṁ nadanto karavīkarutamañjunā brahmassarena dhammaṁ deseti.

Bhikkhūpi kho appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṁsaṭṭhā āraddhavīriyā pahitattā codakā pāpagarahino vattāro vacanakkhamā sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā meghavaṇṇaṁ paṁsukūlacīvaraṁ pārupitvā suvammitā[1] viya gandhahatthino Bhagavantaṁ parivāretvā ohitasotā dhammaṁ suṇanti. Upāsakāpi suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā pubbaṇhasamayaṁ mahādānāni pavattetvā gandhamālādīhi Bhagavantaṁ pūjetvā vanditvā bhikkhusaṁghassa nipaccakāraṁ dassetvā Bhagavantaṁ bhikkhusaṁghañca parivāretvā saṁyatahatthapādā ohitasotā sakkaccaṁ dhammaṁ suṇanti. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena Bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṁ desento nisinno hotī"**ti.

Suppabuddho pana jighacchādubbalyapareto ghāsapariyesanaṁ caramāno antaravīthiṁ otiṇṇo dūratova taṁ mahājanasannipātaṁ disvā "kiṁ nu kho ayaṁ mahājanakāyo sannipatito, addhā ettha bhojanaṁ dīyati maññe, appeva nāmettha gatena[2] kiñci khādanīyaṁ vā bhojanīyaṁ vā laddhuṁ sakkā"ti sañjātābhilāso tattha gantvā addasa Bhagavantaṁ pāsādikaṁ

---

1. Sucammikā (Syā), sudamitā (Ka) 2. Gate (Sī, Ka)

dassanīyaṁ pasādanīyaṁ uttamadamathasamathamanuppattaṁ dantaṁ guttaṁ santindriyaṁ susamāhitaṁ tāya parisāya parivutaṁ dhammaṁ desentaṁ, disvāna purimajātisambhatāya paripakkāya upanissayasampattiyā codiyamāno "yannūnāhampi dhammaṁ suṇeyyan"ti parisapariyante nisīdi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"addasā kho Suppabuddho kuṭṭhī -pa- tattheva ekamantaṁ nisīdi 'ahampi dhammaṁ sossāmī'**ti".

Sabbāvantanti sabbāvatiṁ hīnādisabbapuggalavataṁ, tattha kiñcipi anavasesetvāti attho. "Sabbavantan"tipi paṭhanti. **Cetasā**ti Buddhacakkhusampayuttacittena. Cittasīsena hi ñāṇaṁ niddiṭṭhaṁ, tasmā āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattañāṇena cāti attho. **Coto paricca manasākāsī**ti tassā parisāya cittaṁ paccekaṁ paricchinditvā manasi akāsi te volokesi. **Bhabbo dhammaṁ viññātun**ti maggaphaladhammaṁ adhigantuṁ samattho, upanissayasampannoti attho. **Etadahosī**ti ayaṁ Suppabuddho kiñcāpi tagarasikhimhi Paccekabuddhe aparajjhitvā īdiso jāto, maggaphalūpanissayo panassa paṁsupaṭicchannasuvaṇṇanikkhaṁ viya antohadayeyeva[1] vijjotati, tasmā suviññāpiyoti idaṁ ahosi. Tenāha **"ayaṁ kho idha bhabbo dhammaṁ viññātun"**ti.

Anupubbiṁ kathanti dānānantaraṁ sīlaṁ, sīlānantaraṁ saggaṁ, saggānantaraṁ magganti evaṁ anupaṭipāṭikathaṁ. Bhagavā hi paṭhamaṁ hetunā saddhiṁ assādaṁ dassetvā tato satte vivecetuṁ nānānayehi ādīnavaṁ pakāsetvā ādīnavasavanena saṁviggahadayānaṁ nekkhammaguṇavibhāvanamukhena ca vivaṭṭaṁ dasseti.

Dānakathanti idaṁ dānaṁ nāma sukhānaṁ nidānaṁ, sampattīnaṁ mūlaṁ, bhogānaṁ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṁ leṇaṁ gati parāyaṇaṁ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṁ tāṇaṁ leṇaṁ gati parāyaṇaṁ natthi. Idaṁ hi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṁ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavisadisaṁ, ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisaṁ, dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvāsadisaṁ, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena suparikhāparikkhittanagaraṁ[2], maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṁ, tesaṁ nidahanaṭṭhena jātavedo, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsaṭṭhena sīho,

1. Antoyeva (Syā, Ka) 2. Susaṅkhataparikkhittanagaraṁ (Ka)

balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena seta-usabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānaṁ hi loke rajjasiriṁ deti, cakkavattisampattiṁ sakkasampattiṁ mārasampattiṁ brahmasampattiṁ sāvakapāramīñāṇaṁ paccekabodhiñāṇaṁ sammāsambodhiñāṇaṁ detīti evamādidānaguṇappaṭisaṁyuttakathaṁ.

Yasmā pana dānaṁ dento sīlaṁ samādātuṁ sakkoti, tasmā dānakathānantaraṁ sīlakathaṁ kathesi. **Sīlakathan**ti sīlaṁ nāmetaṁ sattānaṁ avassayo patiṭṭhā ālambanaṁ tāṇaṁ leṇaṁ gati parāyaṇaṁ. Idhalokaparalokasampattīnaṁ hi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṁ tāṇaṁ leṇaṁ gati parāyaṇaṁ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro, sīlapupphasadisaṁ pupphaṁ, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṁ sīlakusumapiḷandhitaṁ sīlagandhānulittaṁ sadevako loko olokento tittiṁ na gacchatīti evamādīhi sīlaguṇappaṭisaṁyuttakathaṁ.

Idaṁ pana sīlaṁ nissāya ayaṁ saggo labbhatīti dassetuṁ sīlānantaraṁ saggakathaṁ kathesi. **Saggakathan**ti saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā niccasampattiyo labbhanti, Cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṁ dibbasampattiṁ paṭilabhanti, Tāvatiṁsā tisso vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇappaṭisaṁyuttakathaṁ. Saggasampattiṁ kathentānaṁ hi Buddhānaṁ mukhaṁ nappahoti. Vuttampi cetaṁ "anekapariyāyena kho ahaṁ bhikkhave saggakathaṁ katheyyan"ti-ādi[1].

Evaṁ hetunā saddhiṁ saggakathāya[2] palobhetvā puna hatthiṁ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṁ chindanto viya "ayampi saggo anicco adhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo"ti dassanatthaṁ "appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo"ti-ādinā[3] nayena kāmānaṁ ādīnavaṁ okāraṁ saṁkilesaṁ kathesi. Tattha **ādīnavan**ti dosaṁ. **Okāran**ti lāmakasabhāvaṁ, aseṭṭhehi sevitabbaṁ seṭṭhehi na sevitabbaṁ nihīnasabhāvanti attho. **Saṁkilesan**ti tehi sattānaṁ saṁsāre saṁkilissanaṁ. Tenāha "kilissanti vata bho sattā"ti[4].

---

1. Ma 3. 210 piṭṭhe atthato samānaṁ.
2. Assādakathāya (Syā)
3. Ma 1. 126; Ma 2. 27 piṭṭhesu.
4. Ma 2. 315 piṭṭhe.

Evaṁ kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṁsaṁ pakāsesi** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇaṁ dīpesi vaṇṇesi. **Kallacittan**ti-ādīsu **kallacittan**ti kammaniyacittaṁ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṁ cittadosānaṁ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammaniyacittaṁ, kammakkhamacittanti attho. Diṭṭhimānādisaṁkilesavigamena **muducittaṁ.** Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṁ.** Sammāpaṭipattiyaṁ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṁ.** Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṁ,** yadā Bhagavā aññāsīti sambandho.

Atha vā **kallacittan**ti kāmacchandavigamena arogacittaṁ. **Muducittan**ti byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṁ. **Vinīvaraṇacittan**ti uddhaccakukkuccavigamena avikkhipanato na pihitacittaṁ. **Udaggacittan**ti thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittaṁ. **Pasannacittan**ti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttacittaṁ.

Athāti pacchā. **Sāmukkaṁsikā**ti sāmaṁ ukkaṁsikā attanāva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena sāmaṁ diṭṭhā[1], aññesaṁ asādhāraṇāti attho. Kā ca pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha **"dukkhaṁ samuddhayaṁ nirodhaṁ maggan"**ti. Idañhi saccānaṁ sarūpadassanaṁ, tasmā imasmiṁ ṭhāne ariyasaccāni kathetabbāni, tāni sabbākārato vitthārena Visuddhimagge[2] vuttānīti tattha vuttanayena veditabbāni.

Seyyathāpīti-ādinā upamāvasena Suppabuddhassa kilesappahānaṁ ariyamagguppādañca dasseti. **Apagatakāḷakan**ti vigatakāḷakaṁ. **Sammadevā**ti suṭṭhuyeva. **Rajanan**ti nīlapītalohitamañjeṭṭhādiraṅgajātaṁ. **Paṭiggaṇheyyā**ti gaṇheyya, pabhassaraṁ bhaveyya. **Tasmiṁyeva āsane**ti tassaṁyeva nisajjāyaṁ. Etenassa lahuvipassanakatā tikkhapaññatā sukhāpaṭipadā khippābhiññatā ca dassitā honti. **Virajaṁ vītamalan**ti apāyagamanīyarāgarajādīnaṁ abhāvena virajaṁ, anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṁ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṁ, pañcavidhadussīlamalāpagamena vītamalaṁ. **Dhammacakkhun**ti sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppatti-ākāradassanatthaṁ **"yaṁkiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodha dhamman"**ti vuttaṁ. Taṁ hi nirodhaṁ ārammaṇaṁ katvā kiccavasena eva saṅkhatadhamme paṭivijjhantaṁ uppajjati.

---

1. Niddiṭṭhā (Syā, Ka) 2. Visuddhi 2. 124 piṭṭhe.

Tatridaṁ upamāsaṁsandanaṁ—vatthaṁ viya cittaṁ daṭṭhabbaṁ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṁkiliṭṭhabhāvo, dhovanaphalakaṁ viya anupubbikathā, udakaṁ viya saddhā, udakena temetvā temetvā gomayakhārehi kāḷake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsalilena temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā saddhādividhinā[1] cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṁ, raṅgajātaṁ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodāpananti.

Evaṁ pana Suppabuddho parisapariyante nisinno dhammadesanaṁ sutvā sotāpattiphalaṁ patvā attanā paṭiladdhaguṇaṁ Satthu ārocetukāmo parisamajjhaṁ ogāhituṁ avisahanto mahājanassa Satthāraṁ vanditvā anugantvā nivattakāle Bhagavati vihāraṁ gate sayampi vihāraṁ agamāsi. Tasmiṁ khaṇe Sakko devarājā "ayaṁ Suppabuddho kuṭṭhī attanā Satthu sāsane paṭiladdhaguṇaṁ pākaṭaṁ kātukāmo"ti ñatvā "vīmaṁsissāmi nan"ti gantvā ākāse ṭhito etadavoca "Suppabuddha tvaṁ manussadaliddo manussakapaṇo manussavarāko, ahaṁ te aparimitaṁ dhanaṁ dassāmi, 'Buddho na Buddho, dhammo na dhammo, saṁgho na saṁgho, alaṁ me Buddhena, alaṁ me dhammena, alaṁ me saṁghenā'ti vadehī"ti. Atha naṁ so āha "kosi tvan"ti. Ahaṁ Sakko devarājāti. "Andhabāla ahirika, tvaṁ mayā saddhiṁ kathetuṁ na yuttarūpo, yo tvaṁ evaṁ avattabbaṁ vadesi, apica maṁ tvaṁ 'duggato daliddo kapaṇo'ti kasmā vadesi, nanu ahaṁ Lokanāthassa orasaputto, nevāhaṁ duggato na daliddo na kapaṇo, atha kho sukhappatto paramena sukhena apāhamasmi mahaddhano"ti vatvā āha—

"Saddhādhanaṁ sīladhanaṁ, hiri-ottappiyaṁ dhanaṁ.
Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṁ dhanaṁ.

Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā.
'Adaliddo'ti taṁ āhu, amoghaṁ tassa jīvitanti[2]—

---

1. Sutādividhinā (Syā)

2. Aṁ 2. 398 piṭṭhe.

tassimāni me satta ariyadhanāni santi. Yesaṁ hi imāni dhanāni santi, na tveva te Buddhehi vā Paccekabuddhehi vā ‘daliddā’ti vuccantī”ti.

Sakko tassa kathaṁ sutvā taṁ antarāmagge ohāya Satthu santikaṁ gantvā sabbaṁ taṁ vacanaṁ paṭivacanañca ārocesi. Atha naṁ Bhagavā āha “na kho Sakka sakkā tādisānaṁ satenapi sahassenapi Suppabuddhaṁ kuṭṭhiṁ ‘Buddho na Buddho, dhammo na dhammo, saṁgho na saṁgho’ti kathāpetun”ti. Suppabuddhopi kho kuṭṭhī Satthu santikaṁ gantvā Satthārā katapaṭisanthāro attanā paṭiladdhaguṇaṁ ārocesi. Tena vuttaṁ **“atha kho Suppabuddho kuṭṭhī diṭṭhadhammo”**ti-ādi.

Tattha **diṭṭhadhammo**ti diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha “diṭṭhadhammo”ti cettha sāmaññavacano dhammasaddo. Dassanaṁ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṁ nivattanatthaṁ **“pattadhammo”**ti vuttaṁ. Patti ca[1] ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṁ **“viditadhammo”**ti vuttaṁ. Sā panāyaṁ viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṁ dassetuṁ **“pariyogāḷhadhammo”**ti vuttaṁ. Tenassa yathāvuttaṁ saccābhisambodhaṁyeva dīpeti. Maggañāṇaṁ hi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṁ sādhentaṁ nippadesenapi pariññeyyadhammaṁ samantato ogāḷhaṁ nāma hoti, na tadaññañāṇaṁ. Tena vuttaṁ “diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”ti. Tenevāha “**tiṇṇavicikiccho**”ti-ādi.

Tattha paṭibhayakantārasadisā[2] soḷasavatthukā ca aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā etenāti **tiṇṇavicikiccho.** Tato eva pavatti-ādīsu “evaṁ nu kho, na nu kho”ti evaṁ pavattitā vigatā samucchinnā kathaṁkathā etassāti **vigatakathaṁkatho.** Sārajjakarānaṁ pāpadhammānaṁ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjaṁ visāradabhāvaṁ veyyattiyaṁ pattoti **vesārajjappatto.** Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo.** Katthāti āha **“Satthusāsane”**ti.

1. Pattadhammo ca (Sī, Ka) 2. Corakantārasadisā (Sī), sabhayakantārasadisā (Syā)

Abhikkantanti-ādīsu kiñcāpi ayaṁ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpabbhanumodanādīsu anekesu atthesu dissati, idha pana abbhanumodane daṭṭhabbo. Teneva so pasādavasena pasaṁsāvasena ca dvikkhattuṁ vutto, sādhu sādhu bhanteti vuttaṁ hoti. **Abhikkantan**ti vā atikantaṁ ati-iṭṭhaṁ atimanāpaṁ, atisundaranti attho. Tattha ekena abhikkantasaddena Bhagavato desanaṁ thometi, ekena attano pasādaṁ.

Ayaṁ hettha adhippāyo—abhikkantaṁ bhante yadidaṁ Bhagavato dhammadesanā, abhikkantaṁ bhante yadidaṁ Bhagavato dhammadesanaṁ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṁ abhikkantaṁ dosanāsanato, abhikkantaṁ guṇādhigamanato, tathā saddhāvaḍḍhanato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṁsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṁsiyamānahitatoti evamādinayehi thomento padadvayaṁ āha.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṁyeva thometi. Tattha **nikkujjitan**ti adhomukhaṭṭhapitaṁ, heṭṭhāmukhajātaṁ vā. **Ukkujjeyyā**ti upari mukhaṁ kareyya. **Paṭicchannan**ti tiṇapaṇṇādinā chāditaṁ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṁ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā "esa maggo"ti maggaṁ upadiseyya[1]. **Andhakāre**ti caturaṅgasamannāgate. Ayaṁ tāva padattho.

Ayaṁ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṁ ukkujjeyya evaṁ saddhammavimukhaṁ asaddhamme patiṭṭhitaṁ maṁ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṁ vivareyya, evaṁ Kassapassa Bhagavato sāsanantaradhānato paṭṭhāya micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṁ sāsanaṁ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṁ ācikkheyya, evaṁ kummaggamicchāmaggappaṭipannassa me saggamokkhamaggaṁ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṁ dhāreyya, evaṁ mohandhakāre nimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṁsanadesanāpajjotadhāraṇena Bhagavatā nānānayehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsito.

1. Paṭivedeyya (Ka)

Evaṁ desanaṁ thometvā tāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṁ karonto **“esāhan”**ti-ādimāha. Tattha **esāhan**ti eso ahaṁ. **Bhagavantaṁ saraṇaṁ gacchāmī**ti Bhagavā me saraṇaṁ parāyaṇaṁ aghassa ghātā[1], hitassa vidhātāti iminā adhippāyena Bhagavantaṁ gacchāmi bhajāmi, evaṁ vā jānāmi bujjhāmīti[2]. Yesaṁ hi dhātūnaṁ gati-attho, buddhipi tesaṁ atthoti. **Dhamman**ti adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṁ aggamakkhāyatī”ti[3].

> “Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī”ti[4] ca.

Na kevalaṁ ariyamaggo ceva nibbānañca, apica kho ariyaphalehi saddhiṁ pariyattidhammopi. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Rāgavirāgamanejamasokaṁ,
> Dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṁ.
> Madhuramimaṁ paguṇaṁ suvibhattaṁ,
> Dhammamimaṁ saraṇatthamupehī”ti[5].

Ettha hi **rāgavirāgan**ti maggo vutto. **Anejamasokan**ti phalaṁ. **Asaṅkhatan**ti nibbānaṁ. **Appaṭikūlaṁ madhuramimaṁ paguṇaṁ suvibhattan**ti pariyattidhammo vuttoti.

Bhikkhusaṁghanti diṭṭhisīlasāmaññena saṁhataṁ aṭṭha-ariyapuggalasamūhaṁ. Ettāvatā Suppabuddho tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi. **Upāsakaṁ maṁ Bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṁ saraṇaṁ gatan**ti **ajjatagge**ti ajjataṁ ādiṁ katvā. “Ajjadagge”tipi pāṭho, tattha dakāro padasandhikaro, ajja agge ajja ādiṁ katvāti attho. **Pāṇupetan**ti pāṇehi upetaṁ, yāva me jīvitaṁ pavattati, tāva upetaṁ anaññasatthukaṁ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṁ gataṁ ratanattayassa upāsanato upāsakaṁ kappiyakārakaṁ maṁ Bhagavā upadhāretu jānātūti attho. Imassa ca saraṇagamanaṁ ariyamaggādhigameneva nipphannaṁ, ajjhāsayaṁ pana āvikaronto evamāha.

---

1. Tātā (Vi-Ṭṭha 1. 140; Dī-Ṭṭha 1. 205 piṭṭhesu)
2. Jānāmi bujjhāmīti vā (Sī, Syā)
3. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 254 piṭṭhe.
5. Khu 2. 76 piṭṭhe.

Bhagavato bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvāti Bhagavato vacanaṁ cittena abhinanditvā tameva abhinanditabhāvaṁ pakāsento vuttanayena vācāya anumoditvā. **Abhivādetvā padakkhiṇaṁ katvā pakkāmī**ti taṁ Bhagavantaṁ pañcapatiṭṭhitena vanditvā tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā Satthu guṇaninnacitto yāva dassanavisayasamatikkamā Bhagavantaṁyeva pekkhamāno pañjaliko namassamāno pakkāmi.

Pakkanto ca[1] kuṭṭharogābhibhavena chinnahatthapādaṅguli ukkāragatto samantato vissandamānāsavo kaṇḍūtipatipīḷito[2] asuci duggandho jegucchatamo paramakāruññataṁ patto "nāyaṁ kāyo imassa accantasantassa paṇītatamassa ariyadhammassa ādhāro bhavituṁ yutto"ti uppannābhisandhinā viya saggasaṁvattaniyena puññakammena okāse kate appāyukasaṁvattaniyena upacchedakena pāpakammena katūpacitena codiyamāno taruṇavacchāya dhenuyā āpatitvā mārito[3]. Tena vuttaṁ **"atha kho acirapakkantaṁ Suppabuddhaṁ kuṭṭhiṁ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī"**ti.

So kira atīte eko seṭṭhiputto hutvā attano sahāyehi tīhi seṭṭhiputtehi saddhiṁ kīḷanto ekaṁ nagarasobhiniṁ gaṇikaṁ uyyānaṁ netvā divasaṁ sampattiṁ anubhavitvā atthaṅgate sūriye sahāye etadavoca "imissā hatthe kahāpaṇasahassaṁ bahukañca suvaṇṇaṁ mahagghāni ca pasādhanāni saṁvijjanti, imasmiṁ vane añño koci natthi, ratti ca jātā, handa imaṁ mayaṁ māretvā sabbaṁ dhanaṁ gahetvā gacchāmā"ti. Te cattāropi janā ekajjhāsayā hutvā taṁ māretuṁ upakkamiṁsu. Sā tehi māriyamānā "ime nillajjā nikkaruṇā mayā saddhiṁ kilesasanthavaṁ katvā niraparādhaṁ maṁ kevalaṁ dhanalobhena mārenti, ekavāraṁ tāva maṁ ime mārentu, ahaṁ pana yakkhinī hutvā anekavāraṁ ime māretuṁ samatthā bhaveyyan"ti patthanaṁ katvā kālamakāsi. Tesu kira eko Pakkusāti kulaputto ahosi, eko Bāhiyo Dārucīriyo, eko Tambadāṭhiko coraghātako, eko Suppabuddho kuṭhī, iti imesaṁ catunnaṁ janānaṁ anekasate attabhāve sā yakkhayoniyaṁ nibbattā gāvī hutvā jīvitā voropesi. Te tassa kammassa nissandena

---

1. Pakkantañca naṁ (Syā, Ka) 2. Kuṇapapīḷito (Ka) 3. Adhipātetvā māresi (Ka)

tattha tattha antarāmaraṇaṁ pāpuṇiṁsu. Evaṁ Suppabuddhassa kuṭṭhissa sahasā maraṇaṁ jātaṁ. Tena vuttaṁ "atha kho acirapakkantaṁ -pa- voropesī"ti.

Atha sambahulā bhikkhū tassa kālakiriyaṁ Bhagavato ārocetvā abhisamparāyaṁ pucchiṁsu. Bhagavā byākāsi. Tena vuttaṁ **"atha kho sambahulā bhikkhū**"ti-ādi.

Tattha **tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā**ti sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imesaṁ tiṇṇaṁ bhavabandhanānaṁ samucchedavasena pahānā. **Sotāpanno**ti sotasaṅkhātaṁ ariyamaggaṁ ādito panno. Vuttañhetaṁ—

> "Soto sototi idaṁ āvuso Sāriputta vuccati, katamo nu kho āvuso sototi. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti-ādi[1].

avinipātadhammoti vinipatanaṁ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, catūsu apāyesu upapajjanavasena apatanasabhāvoti attho. **Niyato**ti dhammaniyāmena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṁ ayanaṁ assa gati paṭisaraṇaṁ avassaṁ pattabbanti sambodhiparāyaṇo. Etena "tassa kā gati, ko abhisamparāyo"ti pucchāya bhaddikā eva Suppabuddhassa gati, na pāpikāti ayamattho dassito. Na pana tena sampattā gati, taṁ pana pucchānusandhivasena pakāsetukāmo dhammarājā ettakameva abhāsi. Passati hi Bhagavā "mayā ettake kathite imissaṁyeva parisati anusandhikusalo eko bhikkhu Suppabuddhassa kuṭṭhibhāvadāliddiyakapaṇabhāvānaṁ kāraṇaṁ pucchissati, athāhaṁ tassa taṁ kāraṇaṁ tena pucchānusandhinā pakāsetvā desanaṁ niṭṭhāpessāmī"ti. Tenevāha **"evaṁ vutte aññataro bhikkhū**"ti-ādi. Tattha **hetū**ti asādhāraṇakāraṇaṁ, sādhāraṇakāraṇaṁ pana **paccayo**ti, ayametesaṁ viseso. **Yenā**ti yena hetunā yena paccayena ca.

Bhūtapubbanti jātapubbaṁ. Atīte kāle nibbattaṁ, taṁ dassetuṁ **"Suppabuddho**"ti-ādi vuttaṁ. Kadā pana bhūtanti? Atīte kira anuppanne

---

1. Saṁ 3. 302 piṭṭhe.

Tathāgate Bārāṇasiyā sāmantā ekasmiṁ gāme ekā kuladhītā khettaṁ rakkhati. Sā ekaṁ Paccekabuddhaṁ disvā pasannacittā tassa pañcahi lājāsatehi saddhiṁ ekaṁ padumapupphaṁ datvā pañca puttasatāni patthesi. Tasmiṁyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā Paccekabuddhassa madhuramaṁsaṁ datvā "etissā puttā bhaveyyāma, tumhehi pattavisesaṁ labheyyāmā"ti ca patthayiṁsu. Sā yāvatāyukaṁ ṭhatvā devaloke nibbattā. Tato cutā ekasmiṁ Jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi. Tassā vicarantiyā pāduddhāre pāduddhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā Bārāṇasirañño ārocesi. Rājā taṁ ānetvā aggamahesiṁ akāsi. Tassā kucchiyaṁ gabbho saṇṭhāsi. Mahāpadumakumāro tassā kucchiyaṁ vasi, sesā gabbhamalaṁ nissāya nibbattā, te vayappattā uyyāne padumasare kīḷantā ekekasmiṁ padume nisīditvā paripakkañāṇā saṅkhāresu khayavayaṁ paṭṭhapetvā paccekabodhiṁ pāpuṇiṁsu. Tesaṁ Byākaraṇagāthā ahosi—

"Saroruhaṁ padumapalāsapatrajaṁ,
Supupphitaṁ bhamaragaṇānukiṇṇaṁ.
Aniccataṁ khayavayataṁ viditvā[1],
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Evaṁ paccekabodhiṁ abhisambuddhesu tesu pañcasu Paccekabuddhasatesu abbhantaro Tagarasikhī nāma paccekasambuddho Gandhamādanapabbate Nandamūlapabbhāre sattāhaṁ nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā sattāhassa accayena nirodhā vuṭṭhito ākāsena āgantvā Isigilipabbate otaritvā pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya Rājagahaṁ piṇḍāya pāvisi. Tasmiṁ ca samaye Rājagahe eko seṭṭhiputto mahatā parivārena uyyānakīḷanatthaṁ nagarato nikkhamanto Tagarasikhipaccekabuddhaṁ disvā "ko ayaṁ bhaṇḍukāsāvavasano, kuṭṭhī bhavissati, tathā hi kuṭṭhicīvarena sarīraṁ pārupitvā gacchatī"ti niṭṭhubhitvā apasabyaṁ katvā pakkāmi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"Suppabuddho kuṭṭhī imasmiṁyeva Rājagahe -pa- pakkāmī"**ti.

---

1. Aniccatāya passa taṁ viditvā (Syā), aniccatāyupagataṁ viditvā (Ma-Ṭṭha 4. 90 piṭṭhe.)

Tattha **kvāyan**ti ko ayaṁ. Khuṁsanavasena vadati. “Kovāyan”tipi Pāḷi. **Kuṭṭhī**ti akuṭṭhiṁyeva taṁ seṭṭhi[1] kuṭṭharogaṁ akkosavatthuṁ pāpento vadati. **Kuṭṭhicīvarenā**ti kuṭṭhīnaṁ cīvarena. Yebhuyyena hi kuṭṭhino ḍaṁsamakasasarīsapapaṭibāhanatthaṁ rogapaṭicchādanatthañca yaṁ vā taṁ vā pilotikakhaṇḍaṁ gahetvā pārupati, evamayampīti dasseti. Paṁsukūlacīvaradharattā vā aggaḷānaṁ anekavaṇṇabhāvena kuṭṭhasarīrasadisoti hīḷento “kuṭṭhicīvarenā”ti āha. **Niṭṭhubhitvā**ti kheḷaṁ pātetvā. **Apasabyato karitvā**ti paṇḍitā tādisaṁ Paccekabuddhaṁ disvā vanditvā padakkhiṇaṁ karonti, ayaṁ pana aviññutāya paribhavena taṁ apasabyaṁ katvā attano apasabyaṁ apadakkhiṇaṁ[2] katvā gato. “Apasabyāmato”tipi[3] pāṭho. **Tassa kammassā**ti Tagarasikhimhi Paccekabuddhe “kvāyaṁ kuṭṭhī”ti hīḷetvā niṭṭhubhana-apasabyakaraṇavasena pavattapāpakammassa. **Niraye paccitthā**ti niraye nirayagginā dayhittha. “Paccitvā nirayagginā”tipi paṭhanti. **Tasseva kammassa vipākāvasesenā**ti yena kammena so niraye paṭisandhiṁ gaṇhi, na taṁ kammaṁ manussaloke vipākaṁ deti. Yā panassa nānakkhaṇikā cetanā tadā Paccekabuddhe vippaṭipajjanavasena pavattā aparāpariyavedanīyabhūtā, sā aparāpariyavedanīyeneva puññakammena manussesu tihetukapaṭisandhiyā dinnāya pavattiyaṁ kuṭṭhibhāvaṁ dāliddiyaṁ paramakāruññataṁ āpādesi. Taṁ sandhāya kammasabhāgatāvasena “tasseva kammassa vipākāvasesenā”ti vuttaṁ. Sadisepi hi loke tabbohāro diṭṭho yathā taṁ “sā eva tittirī, tāniyeva osadhānī”ti[4].

Ettāvatā “ko nu kho bhante hetū”ti tena bhikkhunā puṭṭhapañhaṁ vissajjetvā idāni yo “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pubbe bhikkhūhi puṭṭhapañho, taṁ vissajjetuṁ **“so Tathāgatappaveditan”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **Tathāgatappaveditan**ti Tathāgatena Bhagavatā desitaṁ akkhātaṁ pakāsitanti Tathāgatappaveditaṁ. **Āgammā**ti adhigantvā, nissāya ñatvā vā. “Tathāgatappavedite dhammavinaye”tipi pāṭho. **Saddhaṁ samādiyī**ti Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto Bhagavatā dhammo,

1. Taṁ mahesiṁ (Syā) 2. Apasabyapakkhe (Syā) 3. Apavāmatotipi (Syā)
4. Sā eva tittiriyāti vedasākhā jātāti (Sī), so eva tittirasāṇiyeva osadhānīti (Syā)

suppaṭipanno Bhagavato sāvakasaṁghoti ratanattayasannissayaṁ pubbabhāga-saddhañceva lokuttarasaddhañcāti duvidhampi saddhaṁ sammā ādiyi. Yathā na puna ādātabbā hoti, evaṁ yāva bhavakkhayā gaṇhi, attano cittasantāne uppādesīti attho. **Sīlaṁ samādiyī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Sīlan**ti pubbabhāgasīlena saddhiṁ maggasīlaṁ phalasīlañca. **Sutan**ti pariyattibāhusaccaṁ paṭivedhabāhusaccañcāti duvidhampi sutaṁ. Pariyattidhammāpi hi tena dhammassavanakāle saccappaṭivedhāya sāvakehi yathāladdhappakāraṁ sutā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā cāti. **Cāgan**ti paṭhamamaggavajjhakilesābhisaṅkhārānaṁ vossaggasaṅkhātaṁ cāgaṁ, yena ariyasāvakā deyyadhammesu muttacāgā ca honti payatapāṇī vossaggaratā. **Paññan**ti saddhiṁ vipassanāpaññāya maggapaññañceva phalapaññañca.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṁ maraṇā**ti tadanantaraṁ abhinibbattakkhandhagahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṁ maraṇā**ti cutito uddhaṁ. **Sugatiṁ saggaṁ lokan**ti padattayenāpi devalokameva vadati. So hi sampattīnaṁ sobhanattā sundarā gatīti sugati, rūpādīhi visesehi suṭṭhu aggoti saggo, sabbakālā sukhamevettha lokiyati, lujjatīti vā lokoti vuccati. **Upapanno**ti paṭisandhiggahaṇavasena upagato. **Sahabyatan**ti sahabhāvaṁ. Vacanattho pana saha byati pavattati, vasatīti vā sahabyo, sahaṭhāyī sahavāyī vā[1]. Tassa bhāvo sahabyatā. **Atirocatī**ti atikkamma abhibhavitvā rocati virocati. **Vaṇṇenā**ti rūpasampattiyā. **Yasasā**ti parivārena. So hi asucimakkhitaṁ jajjaraṁ mattikābhājanaṁ chaḍḍetvā anekaratanavicittaṁ pabhassararaṁsijālavinaddhasuddhajambunadabhājanaṁ gaṇhanto viya vuttappakāraṁ kaḷevaraṁ idha nikkhipitvā ekacittakkhaṇena yathāvuttaṁ dibbattabhāvaṁ mahatā parivārena saddhiṁ paṭilabhīti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ pāpānaṁ aparivajjane ādīnavaṁ, parivajjane ca ānisaṁsaṁ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tassāyaṁ saṅkhepattho—yathā **cakkhumā** puriso **parakkame** kāyikavīriye **vijjamāne** sarīre vahante **visamāni** papātādiṭṭhānāni caṇḍabhāvena vā visamāni hatthi-assa-ahikukkuragorūpādīni **parivajjaye,**

1. Saha ṭhāti saha vāti vā (Sī), sahaṭhāyī sahavāsī (Syā)

evaṁ **jīvalokasmiṁ** imasmiṁ sattaloke **paṇḍito** sappañño puriso tāya sappaññatāya attano hitaṁ jānanto **pāpāni** lāmakāni duccaritāni parivajjeyya. Evaṁ hi yathāyaṁ Suppabuddho Tagarasikhimhi Paccekabuddhe pāpaṁ aparivajjetvā mahantaṁ anayabyasanaṁ āpajji, evaṁ āpajjeyyāti adhippāyo. Yathā vā Suppabuddho kuṭṭhī mama dhammadesanaṁ āgamma idāni saṁvegappatto pāpāni parivajjento uḷāraṁ visesaṁ adhigañchi, evaṁ aññopi uḷāraṁ visesādhigamaṁ icchanto pāpāni parivajjeyyāti adhippāyo.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Kumārakasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **kumārakā**ti taruṇapuggalā. Ye subhāsitadubbhāsitassa atthaṁ jānanti, te idha kumārakāti adhippetā. Ime hi sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva "kumārakā, bālā"ti ca vuccanti, tato paraṁ vīsativassāni "yuvāno"ti. **Macchake bādhentī**ti maggasamīpe ekasmiṁ taḷāke nidāghakāle udake parikkhīṇe ninnaṭṭhāne ṭhitaṁ udakaṁ ussiñcitvā khuddakamacche gaṇhanti ceva hananti ca "pacitvā khādissāmā"ti. **Tenupasaṅkamī**ti maggato thokaṁ taḷākaṁ atikkamitvā ṭhito, tasmā "upasaṅkamī"ti vadati. Kasmā pana upasaṅkami? Te kumārake attani vissāsaṁ janetuṁ upasaṅkami. **Bhāyatha vo**ti ettha **vo**ti nipātamattaṁ. **Dukkhassā**ti nissakke sāmivacanaṁ, dukkhasmāti attho. **Appiyaṁ vo dukkhan**ti "kiṁ tumhākaṁ sarīre uppajjanakadukkhaṁ appiyaṁ aniṭṭhan"ti pucchati.

Etamatthaṁ viditvāti ime sattā attano dukkhaṁ anicchantā eva hutvā dukkhahetuṁ paṭipajjantā attano taṁ icchantā eva nāma hontīti etamatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ pāpakiriyāya nisedhanaṁ ādīnavavibhāvanañca udānaṁ udānesi.

Tassattho—yadi tumhākaṁ sakalamāpāyikaṁ, sugatiyañca appāyukatāmanussadobhaggiyādibhedaṁ[1] **dukkhaṁ appiyaṁ** aniṭṭhaṁ, yadi tumhe tato **bhāyatha, āvi vā** paresaṁ pākaṭabhāvavasena appaṭicchannaṁ katvā

---

1. ...manussadobhaggatādibhedaṁ (Sī, Syā)

kāyena vā vācāya vā pāṇātipātādippabhedaṁ **yadi vā raho** apākaṭabhāvavasena paṭicchannaṁ katvā manodvāre eva abhijjhādippabhedaṁ aṇumattampi **pāpakaṁ** lāmakadhammaṁ **mākattha** mā karittha, atha pana taṁ pāpakammaṁ etarahi **karotha,** āyatiṁ vā **karissatha,** nirayādīsu catūsu apāyesu manussesu ca tassa phalabhūtaṁ dukkhaṁ ito vā etto vā palāyante amhe nānubandhissatīti adhippāyena **upecca** apecca[1] **palāyata**mpi tumhākaṁ tato **mutti** mokkho natthi. Gatikālādipaccayantarasamavāye vipaccissatiyevāti dasseti. "Palāyane"tipi paṭhanti, vuttanayena yattha katthaci gamane pakkamane satīti attho. Ayañca attho "na antalikkhe na samuddamajjhe -pa- pāpakammā"ti[2] imāya gāthāya dīpetabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Uposathasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **tadahū**ti tasmiṁ ahani tasmiṁ divase. **Uposathe**ti ettha upasavanti etthāti uposatho, **upavasantī**ti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayaṁ hi uposathasaddo "aṭṭhaṅgasamannāgataṁ uposathaṁ upavasāmī"ti-ādīsu[3] sīle āgato. "Uposatho vā pavāraṇā vā"ti-ādīsu[4] pātimokkhuddesādivinayakamme. "Gopālakūposatho nigaṇṭhūposatho"ti-ādīsu[5] upavāse. "Uposatho nāma nāgarājā"ti-ādīsu[6] paññattiyaṁ. "Ajjuposatho pannaraso"ti-ādīsu[7] divase. Idhāpi divaseyeva daṭṭhabbo, tasmā "tadahuposathe"ti tasmiṁ uposathadivasabhūte ahanīti attho. **Nisinno hotī**ti mahābhikkhusaṁghaparivuto ovādapātimokkhaṁ uddisituṁ nisinno hoti. Nisajja pana bhikkhūnaṁ cittāni olokento ekaṁ dussīlapuggalaṁ disvā "sacāhaṁ imasmiṁ puggale idha nisinneyeva pātimokkhaṁ uddisissāmi, sattadhāssa muddhā phalissatī"ti tasmiṁ anukampāya tuṇhīyeva ahosi.

---

1. Sañcicca (Sī, Syā)
2. Khu 1. 32; Khu 11. 152 piṭṭhesu.
3. Aṁ 1. 213; Aṁ 3. 321 piṭṭhesu.
4. Vi 3. 156 piṭṭhe atthato samānaṁ.
5. Aṁ 1. 206 piṭṭhe.
6. Dī 2. 142 piṭṭhe.
7. Vi 3. 167 piṭṭhe.

Ettha ca **uddhastaṁ aruṇan**ti aruṇuggamanaṁ vatvāpi[1] "uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnaṁ pātimokkhan"ti thero Bhagavantaṁ pātimokkhuddesaṁ yāci tasmiṁ kāle "na bhikkhave anuposathe uposatho kātabbo"ti[2]sikkhāpadassa apaññattattā. **Aparisuddhā Ānanda parisā**ti tikkhattuṁ therena pātimokkhuddesassa yācitattā anuddesassa kāraṇaṁ kathento "asukapuggalo aparisuddho"ti avatvā "aparisuddhā Ānanda parisā"ti āha. Kasmā pana Bhagavā tiyāmarattiṁ tathā vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkhaṁ anuddisitukāmo tassa vatthuṁ pākaṭaṁ kātuṁ.

Addasāti kathaṁ addasa. Attano cetopariyañāṇena tassaṁ parisati bhikkhūnaṁ cittāni parijānanto tassa moghapurisassa dussīlyacittaṁ passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṁsamaṅgīpuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā **"addasā kho āyasmā Mahāmoggallāno taṁ puggalaṁ dussīlan"**ti-ādi vuttaṁ. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattamānaṁ paresaṁ cittaṁ cetopariyañāṇalābhī jānāti, evaṁ atītepīti. **Dussīla**nti nissīlaṁ, sīlavirahitanti attho. **Pāpadhamman**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvaṁ. **Asucin**ti aparisuddhehi kāyakammādīhi samannāgatattā na suciṁ. **Saṅkassarasamācāran**ti kiñcideva asāruppaṁ disvā "idaṁ iminā kataṁ bhavissatī"ti evaṁ paresaṁ āsaṅkanīyatāya saṅkāya saritabbasamācāraṁ, atha vā kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā "kacci nu kho ime mayā katakammaṁ jānitvā mantentī"ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāraṁ.

Lajjitabbatāya paṭicchādetabbakāraṇato paṭicchannaṁ kammantaṁ etassāti **paṭicchannakammantaṁ**[3]. Kucchitasamaṇavesadhāritāya na samaṇanti **assamaṇaṁ.** Salākaggahaṇādīsu "kittakā samaṇā"ti ca gaṇanāya "ahampi samaṇomhī"ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññaṁ.** Aseṭṭhacāritāya **abrahmacāriṁ.** Aññe brahmacārino sunivatthe supārute supattadhare gāmanigamādīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṁ kappente disvā abrahmacārī samāno sayampi tādisena ākārena paṭipajjanto uposathādīsu sandissanto

1. Patvā (Sī, Syā) 2. Vi 3. 190 piṭṭhe. 3. Paṭicchannakammanto, taṁ. (Sī, Ka)

"Ahampi brahmacārī"ti paṭiññaṁ dento viya hotīti **brahmacāripaṭiññaṁ.** Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtiṁ.** Chahi dvārehi rāgādikilesavassanena tintattā **avassutaṁ.** Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātaṁ. Majjhe bhikkhusaṁghassa nisinnan**ti saṁghapariyāpanno viya bhikkhusaṁghassa anto nisinnaṁ. **Diṭṭhosī**ti ayaṁ pana na pakatattoti Bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṁ diṭṭho. Tasmā natthi **te** tava **bhikkhūhi saddhiṁ** ekakammādisaṁvāso. Yasmā pana so **saṁvāso** tava **natthi,** tasmā **uṭṭhehi āvuso**ti evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosīti anekavāraṁ vatvāpi thero "sayameva nibbinno oramissatī"ti vā, "idāni imesaṁ paṭipattiṁ jānissāmī"ti vā adhippāyena tuṇhī ahosi. **Bāhāyaṁ gahetvā**ti Bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatatiyaṁ uṭṭhehīti vutto na uṭṭhāti, "idānissa nikkaḍḍhanakālo mā saṁghassa uposathantarāyo ahosī"ti taṁ bāhāyaṁ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahidvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā**ti dvārakoṭṭhakasālato bahi nikkhāmetvā. **Bahī**ti pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṁ, atha vā **bahidvārakoṭṭhakā**ti bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato, evaṁ ubhayathāpi vihārato bahi katvāti attho. **Sūcighaṭikaṁ datvā**ti aggaḷasūciñca uparighaṭikañca ādahitvā, suṭṭhutaraṁ kavāṭaṁ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmā**ti iminā "aparisuddhā Ānanda parisā"ti vacanaṁ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṁ siyā, evaṁ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamessatīti acchariyamidanti dasseti. Idampi garahaṇacchariyamevāti veditabbaṁ.

Atha Bhagavā cintesi "idāni bhikkhusaṁgho abbudajāto, aparisuddhā puggalā uposathaṁ āgacchanti, na ca Tathāgatā aparisuddhāya parisāya uposathaṁ karonti, pātimokkhaṁ uddisanti, anuddisante ca bhikkhusaṁghassa uposatho pacchijjati, yannūnāhaṁ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṁyeva pātimokkhuddesaṁ anujāneyyan"ti. Evaṁ pana cintetvā bhikkhūnaṁyeva pātimokkhuddesaṁ anujāni. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā -pa- pātimokkhaṁ uddiseyyāthā"**ti.

Tattha **na dānāhan**ti idāni ahaṁ uposathaṁ na karissāmi, pātimokkhaṁ na uddisissāmīti paccekaṁ na-kārena sambandho. Duvidhaṁ hi pātimokkhaṁ āṇāpātimokkhaṁ ovādapātimokkhanti. Tesu "suṇātu me bhante"ti-ādikaṁ[1] āṇāpātimokkhaṁ, taṁ sāvakāva uddisanti, na Buddhā, ayaṁ anvaddhamāsaṁ uddisiyati. "Khantī paramaṁ -pa-. Sabbapāpassa akaraṇaṁ -pa-. Anūpavādo anūpaghāto -pa- etaṁ Buddhāna sāsanan"ti[2] imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṁ nāma, taṁ Buddhāva uddisanti, na sāvakā, channampi vassānaṁ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānaṁ hi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṁ pana paṭhamabodhiyaṁyeva. Tato paraṁ itaro, tañca kho bhikkhū eva uddisanti, na Buddhā, tasmā amhākampi Bhagavā vīsativassamattaṁ ovādapātimokkhaṁ uddisitvā imaṁ antarāyaṁ disvā tato paraṁ na uddisi. **Aṭṭhānan**ti akāraṇaṁ. **Anavakāso**ti tasseva vevacanaṁ. Kāraṇaṁ hi yathā tiṭṭhati ettha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti ṭhānanti vuccati, evaṁ anavakāsotipi vuccatīti. **Yan**ti kiriyāparāmasanaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṁ.

Aṭṭhime bhikkhave mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṁ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmiṁ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṁ aparehi sattahi acchariyabbhutadhammehi saddhiṁ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṁ tāva tesaṁ upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento Satthā "aṭṭhime bhikkhave Mahāsamudde"ti-ādimāha.

Pakatidevā[3] viya na suranti na isanti na virocantīti **asurā,** surā nāma devā, tesaṁ paṭipakkhāti vā asurā, Vepacittipahārādādayo. Tesaṁ bhavanaṁ Sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā Sinerupāde maṇḍapādiṁ nimminitvā kīḷantāva abhiramanti. Tattha tesaṁ abhirati ime guṇe disvāti āha **"ye disvā disvā asurā Mahāsamudde abhiramantī"**ti. Tattha **abhiramantī**ti ratiṁ vindanti, anukkaṇṭhamānā vasantīti attho.

Anupubbaninnoti-ādīni sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvasseva vevacanāni. **Na āyatakeneva papāto**ti na chinnataṭo mahāsobbho

---

1. Vi 3. 140 piṭṭhe. 2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu. 3. Asurāti devā (Sī, Syā)

viya ādito eva papāto. So hi tīradesato paṭṭhāya ekaṅguladvaṅgulavidatthiratanayaṭṭhi-usabha-aḍḍhagāvutagāvutaḍḍhayojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto gacchanto Sinerupādamūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo avaṭṭhitasabhāvo. **Na matena kuṇapena saṁvasatī**ti yena kenaci hatthi-assādīnaṁ kaḷevarena saddhiṁ na saṁvasati. **Tīraṁ vāhetī**ti tīraṁ apaneti. **Thalaṁ ussāretī**ti hatthena gahetvā viya vīcippahāreneva thale khipati. **Gaṅgā Yamunā**ti Anotattadahassa dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pañca dhārā hutvā pavattaṭṭhāne Gaṅgāti-ādinā pañcadhā saṅkhaṁgatā.

Tatrāyaṁ imāsaṁ nadīnaṁ ādito paṭṭhāya uppattikathā—ayaṁ hi jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo, tattha catusahassayojanappamāṇo padeso udakena ajjhotthaṭo samuddoti saṅkhaṁ gato, tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe Himavā patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasatiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmena vitthārena gambhīratāya ca paṇṇāsayojanappamāṇo diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalo Anotattadaho Kaṇṇamuṇḍadaho Rathakāradaho Chaddantadaho Kuṇāladaho Mandākinidaho Sīhapapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā.

Tesu **Anotattadaho** Sudassanakūṭaṁ Cittakūṭaṁ Kāḷakūṭaṁ Gandhamādanakūṭaṁ Kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatakūṭehi parikkhitto. Tattha **Sudassanakūṭaṁ** sovaṇṇamayaṁ tiyojanasatubbedhaṁ antovaṅkaṁ kākamukhasaṇṭhānaṁ tameva saraṁ paṭicchādetvā ṭhitaṁ, **Cittakūṭaṁ** sattaratanamayaṁ. **Kāḷakūṭaṁ** añjanamayaṁ. **Gandhamādanakūṭaṁ** masāragallamayaṁ[1] abbhantare muggavaṇṇaṁ, mūlagandho sāragandho pheggugandho tacagandho papaṭikāgandho khandhagandho rasagandho pupphagandho phalagandho pattagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṁ, nānappakāra-osadhasañchannaṁ, kāḷapakkhuposathadivase ādittaṁ viya aṅgāraṁ pajjalantaṁ tiṭṭhati. **Kelāsakūṭaṁ** rajatamayaṁ. Sabbāni cetāni

1. Sānumayaṁ (Aṁ-Ṭṭha 3. 218; Ma-Ṭṭha 3. 25 piṭṭhesu)

Sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṁ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tattha devānubhāvena nāgānubhāvena ca devo vassati, nadiyo ca sandanti, taṁ sabbampi udakaṁ Anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṁ karonti, ujukaṁ gacchantā na karonti, tenevassa "Anotattan"ti saṅkhā udapādi.

Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasa-disāni nimmalūdakāni tadupabhogasattānaṁ kammanibbattāneva nahānatitthāni ca honti, yattha Buddhapaccekabuddhā iddhimanto sāvakā isayo ca nahānādīni karonti, devayakkhādayo udakakīḷaṁ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṁ hatthimukhaṁ assamukhaṁ usabhamukhanti cattāri udakanikkhamanamukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre kesarasīhā bahutarā honti, tathā hatthimukhādīhi hatthi-assa-usabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṁ tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṁ gantvā Mahāsamuddaṁ pavisati. Pacchimadisato uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṁ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṁ gantvā Mahāsamuddaṁ pavisanti.

Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṁ tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā dakkhiṇena[1] ujukaṁ pāsāṇapiṭṭheneva saṭṭhiyojanāni gantvā pabbataṁ paharitvā uṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇa-udakadhārā hutvā ākāsena saṭṭhiyojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma pokkharaṇī jātā, pokkharaṇiyā kūlaṁ bhinditvā pāsāṇaṁ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gantvā tato ghanapathaviṁ bhinditvā umaṅgena saṭṭhiyojanāni gantvā viñjhaṁ[2] nāma tiracchānapabbataṁ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattanti.

Sā tikkhattuṁ anotattaṁ padakkhiṇaṁ katvā gataṭṭhāne **"āvaṭṭagaṅgā"**ti vuccati, ujukaṁ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **"kaṇhagaṅgā"**ti,

1. Uttarena (Aṁ-Ṭṭha 3. 219 piṭṭhe) 2. Vijjhaṁ (Syā)

ākāsena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **"ākāsagaṅgā"**ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā "**tiyaggaḷapokkharaṇī**"ti, kūlaṁ bhinditvā pāsāṇaṁ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **"bahalagaṅgā"**ti, umaṅgena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **"umaṅgagaṅgā"**ti vuccati, viñjhaṁ nāma tiracchānapabbataṁ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne Gaṅgā Yamunā Aciravatī Sarabhū Mahīti pañcadhā saṅkhaṁ gatā. Evametā pañca mahānadiyo Himavantato pavattantīti veditabbā.

Tattha **nadī ninnagā**ti-ādikaṁ gottaṁ, **Gaṅgā Yamunā**ti-ādikaṁ nāmaṁ. **Savantiyo**ti yā kāci savamānā sandamānā gacchantiyo mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentī**ti allīyanti osaranti. **Dhārā**ti vuṭṭhidhārā. **Pūrattan**ti puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṁ dhammatā—"imasmiṁ kāle devo mando jāto, jālakkhipādīni ādāya macchakacchape gaṇhissāmā"ti vā "imasmiṁ kāle atimahantī vuṭṭhi, na labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhānan"ti vā[1] taṁ na sakkā vattuṁ. Paṭhamakappikakālato paṭṭhāya hi yaṁ vassitvā sinerumekhalaṁ[2] āhacca udakaṁ ṭhitaṁ, taṁ tato ekaṅgulamattampi udakaṁ neva heṭṭhā otarati, na uddhaṁ uttarati.

Ekarasoti asambhinnaraso. **Muttā**ti khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā anekavidhā muttā. **Maṇī**ti rattanīlādibhedo anekavidho maṇi. **Veḷuriyo**ti vaṁsavaṇṇasirīsapupphavaṇṇādisaṇṭhānato anekavidho. **Saṅkho**ti dakkhiṇāvattatambakucchikadhamanasaṅkhādibhedo anekavidho. **Silā**ti setakāḷamuggavaṇṇādibhedā anekavidhā. **Pavāḷan**ti khuddakamahanta-mandarattaghanarattādibhedaṁ anekavidhaṁ. **Lohitaṅgo**ti padumarāgādibhedo anekavidho[3] **masāragallan**ti kabaramaṇi. "Cittaphalikan"tipi vadanti.

Mahataṁ bhūtānanti mahantānaṁ sattānaṁ. **Timitimiṅgalā**dikā tisso macchajātiyo. Timiṁ gilanasamatthā timiṅgalā, Timiñca Timiṅgalañca gilanasamatthā "Timitimiṅgalā"ti vadanti. **Nāgā**ti ūmipiṭṭhivāsinopi vimānaṭṭhakanāgāpi.

---

1. piṭṭhipāsāṇaṭṭhānanti vā (Ka) Aṁ-Ṭṭha 3. 220 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
2. Sineruvelaṁ (Sī, Syā)
3. Lohitaṅkanti padumarāgādibhedaṁ anekavidhaṁ (Sī, Syā)

Evameva khoti kiñcāpi Satthā imasmiṁ dhammavinaye soḷasapi bāttiṁsapi tato bhiyyopi acchariyabbhutadhamme vibhajitvā dassetuṁ sakkoti, tadā upamābhāvena pana gahitānaṁ aṭṭhannaṁ[1] anurūpavasena aṭṭheva te upametabbadhamme vibhajitvā dassento **"evameva kho bhikkhave imasmiṁ dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā**"ti-ādimāha.

Tattha **anupubbasikkhāya** tisso sikkhā gahitā, **anupubbakiriyāya** terasa dhutaṅgadhammā, **anupubbapaṭipadāya** satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvipassanā aṭṭhatiṁsa ārammaṇavibhattiyo sattatiṁsa bodhipakkhiyadhammā ca gahitā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedho**ti maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṁ viya āditova sīlapūraṇādīni akatvā arahattapaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhipaññāyo pūretvāva arahattappattīti attho.

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṁvasatī**ti uposathakammādivasena saṁvāsaṁ na karoti. **Ukkhipatī**ti apaneti. **Ārakāvā**ti dūreyeva. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṁ vā pūrattaṁ vā**ti asaṅkhyeyyepi mahākappe Buddhesu anuppajjantesu ekasattopi parinibbātuṁ na sakkoti, tadāpi "tucchā nibbānadhātū"ti na sakkā vattuṁ, Buddhakāle pana ekekasmiṁ samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṁ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattuṁ "pūrā nibbānadhātū"ti. **Vimuttiraso**ti kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanassa sampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimuttiyā hoti.

Ratanānīti ratijananaṭṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anappakaṁ pītipāmojjaṁ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttaṁ hetaṁ—

"Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[2].

lokiyaratananimittaṁ pana pītipāmojjaṁ na tassa kalabhāgampi agghatīti ayamattho heṭṭhā dassito eva. Apica—

---

1. Atthānaṁ (Sī, Syā) 2. Khu 1. 67 piṭṭhe.

Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
Anomasattaparibhogaṁ, ‘ratanan’ti pavuccatīti.

Yadi ca cittīkatādibhāvena ratanaṁ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṁyeva bhūtato ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānaṁ hi so ānubhāvo, yaṁ sāvakā sāvakapāramīñāṇaṁ, Paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṁ, Sammāsambuddhā sammāsambodhiṁ adhigacchantīti āsannakāraṇattā. Paramparakāraṇaṁ hi dānādi-upanissayoti evaṁ ratijananaṭṭhena cittīkatādi-atthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānaṁ sātisayo. Tena vuttaṁ **“tatrimāni ratanāni, seyyathidaṁ, cattāro satipaṭṭhānā”**ti-ādi.

Tattha ārammaṇe pakkhanditvā[1] upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṁ, satiyeva paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttaṁ **“cattāro satipaṭṭhānā”**ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attasaññānaṁ pahānato asubhadukkhāniccānattatāgahaṇato ca nesaṁ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayaṁ vā sammā padahati, pasatthaṁ, sundaraṁ vā padahananti **sammappadhānaṁ.** Puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakaraṇato **sammappadhānaṁ,** vīriyassetaṁ adhivacanaṁ. Tampi anuppannuppannānaṁ akusalānaṁ anuppādanapahānavasena anuppannuppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ uppādanabhāvanavasena ca catukiccaṁ katvā[2] vuttaṁ **“cattāro sammappadhānā”**ti.

Ijjhatīti **iddhi,** samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṁsagatā hontīti **iddhi.** Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti iddhipādo. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātaṁ iddhiṁ pajjanti pāpuṇanti. Svāyaṁ iddhipādo yasmā chandādike cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattiyati, tasmā vuttaṁ **“cattāro iddhipādā”**ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṁ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṁ kāretīti saddhindriyaṁ, kosajjaṁ abhibhavitvā

---

1. Okkantitvā (Syā)
2. Catukiccasādhakattā (Ka)

paggahalakkhaṇe, pamādaṁ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṁ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññāṇaṁ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṁ kāretīti paññindriyaṁ.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena **"balānī"**ti veditabbāni.

Satta bojjhaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Yā hi esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-patiṭṭhānāyūhanakāma sukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṁ anekesaṁ upaddavānaṁ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapīti-passaddhisamādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti "bodhī"ti vuccati, tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako "bodhī"ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā "bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā"ti. "Bodhiyā saṁvattantīti bojjhaṅgā"ti-ādinā[1] nayenapi bojjhaṅgānaṁ bojjhaṅgattho veditabbo.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṁtaṁmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā[2] ca ariyo. Sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyati, sayaṁ vā nibbānaṁ maggatīti maggoti. Evametesaṁ satipaṭṭhānādīnaṁ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātaṁ sotaṁ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, Sotāpattiphalaṭṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchi kiriyāya paṭipanno**ti sotāpattiphalassa attapaccakkhakaraṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmī**ti sakideva imaṁ lokaṁ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmī**ti paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokaṁ anāgamanasīlo

1. Khu 9. 320 piṭṭhe. 2. Ariyabalapaṭilābhakarattā (Sī)

tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabījīti evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṁyeva pabhedoti. Sesaṁ vuttanayameva.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ attano dhammavinaye matakuṇapasadisena dussīlapuggalena saddhiṁ saṁvāsābhāvasaṅkhātaṁ atthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ asaṁvāsārahasaṁvāsārahavibhāgakāraṇaparidīpanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **channamativassatī**ti āpattiṁ āpajjitvā paṭicchādento aññaṁ navaṁ āpattiṁ āpajjati, tato paraṁ tato paranti evaṁ āpattivassaṁ kilesavassaṁ ativiya vassati. **Vivaṭaṁ nātivassatī**ti āpattiṁ āpanno taṁ appaṭicchādetvā vivaranto sabrahmacārīnaṁ pakāsento yathādhammaṁ yathāvinayaṁ paṭikaronto desento vuṭṭhahanto aññaṁ navaṁ āpattiṁ na āpajjati, tenassa vivaṭaṁ puna āpattivassaṁ kilesavassaṁ na vassati. Yasmā ca etadevaṁ, tasmā **channaṁ** chāditaṁ āpattiṁ **vivaretha** pakāsetha. **Evaṁ taṁ nātivassatī**ti evaṁ sante taṁ āpatti-āpajjanakaṁ āpannapuggalaṁ attabhāvaṁ ativijjhitvā kilesavassaṁ[1] na vassati na temeti. Evaṁ so kilesehi anavassuto parisuddhasīlo samāhito hutvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā sammasanto anukkamena nibbānaṁ pāpuṇātīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Soṇasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **Avantīsū**ti Avantiraṭṭhe. **Kuraraghare**ti evaṁnāmake nagare. **Pavatte pabbate**ti Pavattanāmake pabbate. “Papāte pabbate”tipi paṭhanti[2]. **Soṇo upāsako kuṭikaṇṇo**ti nāmena Soṇo nāma, tīhi saraṇagamanehi upāsakabhāvappaṭivedanena upāsako, koṭi-agghanakassa kaṇṇapiḷandhanassa dhāraṇena “koṭikaṇṇo”ti vattabbe “kuṭikaṇṇo”ti evaṁ abhiññāto, na sukhumālasoṇoti[3]

---

1. Kilesavassanena (Sī, Ka)
2. Papātetipi vadanti (Syā)
3. Abhiññāto sukumāro Soṇoti (Sī, Syā)

adhippāyo. Ayaṁ hi āyasmato Mahākaccāyanassa santike dhammaṁ sutvā sāsane abhippasanno, saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhito pavatte pabbate chāyūdakasampanne ṭhāne vihāraṁ kāretvā theraṁ tattha vasāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Tena vuttaṁ **"āyasmato Mahākaccānassa upaṭṭhāko hotī"**ti.

So kālena kālaṁ therassa upaṭṭhānaṁ gacchati. Thero cassa dhammaṁ deseti. Tena saṁvegabahulo dhammacariyāya ussāhajāto viharati. So ekadā satthena saddhiṁ vāṇijjatthāya Ujjeniṁ gacchanto antarāmagge aṭaviyaṁ satthe niviṭṭhe rattiyaṁ janasambādhabhayena ekamantaṁ apakkamma niddaṁ upagañchi. Sattho paccūsavelāyaṁ uṭṭhāya gato, na ekopi Soṇaṁ pabodhesi, sabbepi visaritvā agamaṁsu. So pabhātāya rattiyā pabujjhitvā uṭṭhāya kañci apassanto sattheneva gatamaggaṁ gahetvā sīghaṁ sīghaṁ gacchanto ekaṁ vaṭarukkhaṁ upagañchi. Tattha addasa ekaṁ mahākāyaṁ[1] virūpadassanaṁ gacchantaṁ purisaṁ aṭṭhito muttāni attano maṁsāni sayameva khādantaṁ, disvāna "kosi tvan"ti pucchi. Petomhi bhanteti. Kasmā evaṁ karosīti. Attano pubbakammenāti. Kiṁ pana taṁ kammanti. Ahaṁ pubbe Bhārukacchanagaravāsī kūṭavāṇijo hutvā paresaṁ santakaṁ vañcetvā khādiṁ, samaṇe ca bhikkhāya upagate "tumhākaṁ maṁsaṁ khā thā"ti akkosiṁ, tena kammena etarahi imaṁ dukkhaṁ anubhavāmīti. Taṁ sutvā Soṇo ativiya saṁvegaṁ paṭilabhi.

Tato paraṁ gacchanto mukhato paggharitakāḷalohite dve petadārake passitvā tatheva pucchi. Tepissa attano kammaṁ kathesuṁ. Te kira Bhārukacchanagare dārakakāle gandhavāṇijjāya[2] jīvikaṁ kappentā attano mātari khīṇāsave nimantetvā bhojentiyā gehaṁ gantvā "amhākaṁ santakaṁ kasmā samaṇānaṁ desi, tayā dinnaṁ bhojanaṁ bhuñjanakasamaṇānaṁ mukhato kāḷalohitaṁ paggharatū"ti akkosiṁsu. Te tena kammena niraye paccitvā tassa vipākāvasesena petayoniyaṁ nibbattitvā tadā imaṁ dukkhaṁ anubhavanti. Tampi sutvā Soṇo ativiya saṁvegajāto ahosi.

---

1. Mahāvikāraṁ (Sī) 2. Bhaṇḍavaṇijjāya (Sī, Syā)

So Ujjeniṁ gantvā taṁ karaṇīyaṁ tīretvā kulagharaṁ paccāgato theraṁ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro therassa tamatthaṁ ārocesi. Theropissa pavattinivattīsu[1] ādīnavānisaṁse vibhāvento dhammaṁ desesi. So theraṁ vanditvā gehaṁ gato sāyamāsaṁ bhuñjitvā sayanaṁ upagato thokaṁyeva niddāyitvā pabujjhitvā sayanatale nisajja yathāsutaṁ dhammaṁ paccavekkhituṁ āraddho. Tassa taṁ dhammaṁ paccavekkhato, te ca petattabhāve anussarato saṁsāradukkhaṁ ativiya bhayānakaṁ hutvā upaṭṭhāsi, pabbajjāya cittaṁ nami. So vibhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṁ katvā theraṁ upasaṅkamitvā attano ajjhāsayaṁ ārocetvā pabbajjaṁ yāci. Tena vuttaṁ **"atha kho Soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa -pa- pabbājetu maṁ bhante ayyo Mahākaccāno"**ti.

Tattha **yathā yathā**ti-ādīnaṁ padānaṁ ayaṁ saṅkhepattho—yena yena ākārena ayyo Mahākaccāno dhammaṁ deseti ācikkhati paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti pakāseti, tena tena me upaparikkhato evaṁ hoti, yadetaṁ sikkhattayabrahmacariyaṁ ekampi divasaṁ akkhaṇḍaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṁ.** Ekadivasampi kilesamalena amalinaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṁ. Saṅkhalikhitan**ti likhitasaṅkhasadisaṁ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṁ caritabbaṁ. **Idaṁ na sukaraṁ agāraṁ ajjhāvasatā** agāramajjhe vasantena **ekantaparipuṇṇaṁ -pa- carituṁ yannūnāhaṁ** kese ceva massūni ca **ohāretvā** voropetvā kāsāyarasapītatāya **kāsāyāni** brahmacariyaṁ carantānaṁ anucchavikāni vatthāni **acchādetvā** nivāsetvā ceva pārupitvā ca **agārasmā** nikkhamitvā **anagāriyaṁ pabbajeyyaṁ.** Yasmā agārassa hitaṁ kasivāṇijjādikammaṁ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyā nāma. Taṁ **anagāriyaṁ** pabbajjaṁ **pabbajeyyaṁ** upagaccheyyaṁ, paṭipajjeyyanti attho.

Evaṁ attanā rahovitakkitaṁ Soṇo upāsako therassa ārocetvā taṁ paṭipajjitukāmo **"pabbājetu maṁ bhante ayyo Mahākaccano"**ti āha. Thero pana "tāvassa ñāṇaparipākaṁ kathan"ti[2]

---

1. Pavattiṁ sutvā (Sī, Ka)
2. Na tāvassa ñāṇaṁ paripākaṁ katanti (Syā)

upadhāretvā ñāṇaparipākaṁ āgamayamāno **"dukkaraṁ kho"**ti-ādinā pabbajjāchandaṁ nivāresi.

Tattha **ekabhattan**ti "ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā"ti[1] evaṁ vuttaṁ vikālatojanaviratiṁ sandhāya vadati. **Ekaseyyan**ti adutiyaseyyaṁ. Ettha ca seyyāsīsena "eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdatī"ti-ādinā[2] nayena vuttesu catūsu iriyāpathesu kāyavivekaṁ dīpeti, na ekākinā hutvā sayanamattaṁ. **Brahmacariyan**ti methunaviratibrahmacariyaṁ, sikkhattayānuyogasaṅkhātaṁ sāsanabrahmacariyaṁ vā. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Tatthevā**ti geheyeva. **Buddhānaṁ sāsanaṁ anuyuñjā**ti niccasīla-uposathasīlādibhedaṁ pañcaṅga-aṭṭhaṅgadasaṅgasīlaṁ, tadanurūpañca samādhipaññābhāvanaṁ anuyuñja. Etaṁ hi upāsakena pubbabhāge anuyuñjitabbaṁ Buddhasāsanaṁ nāma. Tenāha **"kālayuttaṁ ekabhattaṁ ekaseyyaṁ brahmacariyan"**ti.

Tattha **kālayuttan**ti cātuddasīpañcadasī-aṭṭhamīpāṭihāriyapakkhasaṅkhātena kālena yuttaṁ, yathāvuttakāle vā tuyhaṁ anuyuñjantassa yuttaṁ patirūpaṁ sakkuṇeyyaṁ, na sabbakālaṁ pabbajjāti[3] adhippāyo. Sabbametaṁ ñāṇassa aparipakkattā tassa kāmānaṁ duppahānatāya sammāpaṭipattiyaṁ yogyaṁ kārāpetuṁ[4] vadati, na pabbajjāchandaṁ nivāretuṁ. **Pabbajjābhisaṅkhāro**ti pabbajituṁ ārambho ussāho. **Paṭipassambhī**ti indriyānaṁ aparipakkattā, saṁvegassa ca nātitikkhabhāvato vūpasami. Kiñcāpi paṭipassambhi, therena vuttavidhiṁ pana anutiṭṭhanto kālena kālaṁ theraṁ upasaṅkamitvā payirupāsanto dhammaṁ suṇāti. Tassa vuttanayeneva dutiyaṁ pabbajjāya cittaṁ uppajji, therassa ca ārocesi. Dutiyampi thero paṭikkhipi. Tatiyavāre pana ñāṇassa paripakkabhāvaṁ ñatvā "idāni naṁ pabbājetuṁ kālo"ti thero pabbājesi, pabbaji tañca taṁ tīṇi saṁvaccharāni atikkamitvā gaṇaṁ pariyesitvā upasampādesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"dutiyampi kho Soṇo -pa- upasampādesī"**ti.

Tattha **appabhikkhuko**ti katipayabhikkhuko. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena Majjhimadese eva vasiṁsu. Tasmā tattha katipayā eva

1. Dī 1. 60; Aṁ 1. 212 piṭṭhādīsu.
2. Khu 7. 20, 108 piṭṭhādīsu.
3. Na sabbakālanti (Ka)
4. Yogyataṁ pakāsetuṁ (Ka)

ahesuṁ, te ca ekasmiṁ nigame eko, ekasmiṁ dveti evaṁ visuṁ visuṁ vasiṁsu. **Kicchenā**ti dukkhena. **Kasirenā**ti āyāsena. **Tato tato**ti tasmā tasmā gāmanigamādito. Therena hi katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbe ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṁsu, kiñci kālaṁ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamiṁsu. Evaṁ punappunaṁ ānayanena sannipāto cireneva ahosi, thero ca tadā ekavihārī ahosi. **Dasavaggaṁ bhikkhusaṁghaṁ sannipātetvā**ti tadā Bhagavatā paccantadesepi dasavaggeneva saṁghena upasampadā anuññātā. Itonidānañhi therena yācito pañcavaggena saṁghena paccantadese upasampadaṁ anujāni. Tena vuttaṁ **"tiṇṇaṁ vassānaṁ -pa- sannipātetvā"**ti.

Vassaṁvuṭṭhassati upasampajjitvā paṭhamavassaṁ upagantvā vusitavato. **Īdiso ca īdiso cā**ti evarūpo ca evarūpo ca, evarūpāya nāmakāyarūpakāyasampattiyā samannāgato, evarūpāya dhammakāyasampattiyā samannāgatoti **sutoyeva me so Bhagavā. Na kho me so Bhagavā sammukhā diṭṭho**ti etena puthujjanasaddhāya evaṁ[1] āyasmā Soṇo Bhagavantaṁ daṭṭhukāmo ahosi. Aparabhāge pana Satthārā saddhiṁ ekagandhakuṭiyaṁ vasitvā paccūsasamayaṁ ajjhiṭṭho soḷasa aṭṭhakavaggikāni Satthu sammukhā aṭṭhiṁ katvā manasi katvā sabbaṁ cetaso samannāharitvā atthadhammappaṭisaṁvedī hutvā bhaṇanto dhammūpasañhitapāmojjādimukhena[2] samāhito sarabhaññapariyosāne vipassanaṁ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahattaṁ pāpuṇi. Etadatthameva hissa Bhagavatā attanā saddhiṁ ekagandhakuṭiyaṁ vāso āṇattoti vadanti.

Keci panāhu—"na kho me so Bhagavā sammukhā diṭṭho"ti idaṁ rūpa-kāyadassanameva sandhāya vuttanti. āyasmā hi Soṇo pabbajitvāva therassa santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā ghaṭento vāyamanto anupasampannova sotāpanno hutvā upasampajjitvā "upāsakāpi sotāpannā honti, ahampi sotāpanno, kimettha cittan"ti uparimaggatthāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā antovasseyeva chaḷabhiñño hutvā visuddhipavāraṇāya

---

1. Puthujjanataṁ sandhāya evaṁ (Sī), puthujjanataṁ sandhāya eva (Syā)
2. Dhammaphassasañjātapāmujjādisukhena (Sī)

pavāresi. Ariyasaccadassanena hi Bhagavato dhammakāyo diṭṭho nāma hoti. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Yo kho Vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passati. Yo maṁ passati, so dhammaṁ passatī"ti[1].

tasmāssa dhammakāyadassanaṁ pageva siddhaṁ, pavāretvā pana rūpakāyaṁ daṭṭhukāmo ahosīti.

"Sace maṁ upajjhāyo anujānātī"tipi pāṭho. "Bhante"ti pana likhanti. Tathā "sādhu sādhu āvuso Soṇa, gaccha tvaṁ āvuso Soṇā"tipi pāṭho. "Āvuso"ti[2] pana kesuci potthakesu natthi. Tathā "evamāvusoti kho āyasmā Soṇo"tipi pāṭho. Āvusovādoyeva hi aññamaññaṁ bhikkhūnaṁ Bhagavato dharamānakāle āciṇṇo. **Bhagavantaṁ pāsādikan**ti-ādīnaṁ padānaṁ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Kacci bhikkhu khamanīyanti bhikkhu idaṁ tuyhaṁ catucakkaṁ navadvāraṁ sarīrayantaṁ kacci khamanīyaṁ, kiṁ sakkā khamituṁ sahituṁ parihārituṁ, kiṁ dukkhabhāro nābhibhavati. **Kacci yāpanīyan**ti kiṁ taṁtaṁkiccesu yāpetuṁ gametuṁ sakkā, na kañci antarāyanti dasseti. **Kaccisi appakilamathenā**ti anāyāsena imaṁ ettakaṁ addhānaṁ kacci āgatosi.

Etadahosīti Buddhāciṇṇaṁ anussarantassa āyasmato Ānandassa etaṁ **"yassa kho maṁ Bhagavā"**ti-ādinā idāni vuccamānaṁ citte āciṇṇaṁ ahosi. **Ekavihāre**ti ekagandhakuṭiyaṁ. Gandhakuṭi hi idha vihāroti adhippetā. **Vatthun**ti vasituṁ.

Nisajjāya vītināmetvāti ettha yasmā Bhagavā āyasmato Soṇassa samāpattisamāpajjane paṭisanthāraṁ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anulomapaṭilomaṁ samāpajjanto **bahudeva rattiṁ -pa- vihāraṁ pāvisi,** tasmā āyasmāpi Soṇo Bhagavato adhippāyaṁ ñatvā tadanurūpaṁ sabbā tā samāpattiyo samāpajjanto "bahudeva rattiṁ -pa- vihāraṁ pāvisī"ti keci vadanti. Pavisitvā ca

---

1. Saṁ 2. 98 piṭṭhe.
2. Mā āvusoti (Sī, Syā)

Bhagavatā anuññāto cīvaraṁ tirokaraṇīyaṁ katvāpi Bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhesī**ti āṇāpesi. **Paṭibhātu taṁ bhikkhu dhammo bhāsitun**ti bhikkhu tuyhaṁ dhammo bhāsituṁ upaṭṭhātu ñāṇamukhe āgacchatu, yathāsutaṁ yathāpariyattaṁ dhammaṁ bhaṇāhīti attho.

Soḷasa aṭṭhakavaggikānīti aṭṭhakavaggabhūtāni kāmasuttādīni soḷasa suttāni. **Sarena abhaṇī**ti suttussāraṇasarena abhāsi, sarabhaññavasena kathesīti attho. **Sarabhaññapariyosāne**ti ussāraṇāvasāne. **Suggahitānī**ti sammā uggahitāni. **Sumanasikatānī**ti suṭṭhu manasi katāni. Ekacco uggahaṇakāle sammā uggahetvāpi pacchā sajjhāyādivasena manasi karaṇakāle byañjanāni vā micchā ropeti, padapacchābhaṭṭhaṁ vā karoti, na evamayaṁ. Iminā pana sammadeva yathuggahitaṁ manasi katāni. Tena vuttaṁ "sumanasikatānīti suṭṭhu manasi katānī"ti. **Sūpadhāritānī**ti atthatopi suṭṭhu upadhāritāni. Atthe hi suṭṭhu upadhārite sakkā Pāḷiṁ sammā ussāretuṁ[1]. **Kalyāṇiyāsi vācāya samannāgato**ti sithiladhanitādīnaṁ yathāvidhānavacanena parimaṇḍalapadabyañjanaparipuṇṇāya poriyā vācāya samannāgato āsi. **Vissaṭṭhāyā**ti vimuttāya. Etenassa vimuttavāditaṁ dasseti. **Anelagaḷāyā**ti elā vuccati doso, taṁ na paggharatīti anelagaḷā, tāya niddosāyāti attho. Atha vā **anelagaḷāyā**ti anelāya ca agaḷāya ca niddosāya agaḷitapadabyañjanāya, aparihīnapadabyañjanāyāti attho. Tathā hi naṁ Bhagavā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ kalyāṇavākkaraṇānaṁ yadidaṁ Soṇo kuṭikaṇṇo"ti[2] etadagge ṭhapesi. **Atthassa viññāpaniyā**ti yathādhippetaṁ atthaṁ viññāpetuṁ samatthāya.

Kativassoti so kira majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse ṭhito ākappasampanno ca paresaṁ ciratarapabbajito viya khāyati. Taṁ sandhāya Bhagavā pucchatīti keci, taṁ akāraṇaṁ. Evaṁ sante[3] samādhisukhaṁ anubhavituṁ yutto, ettakaṁ kālaṁ kasmā pamādamāpannoti puna anuyuñjituṁ Satthā "kativassosī"ti taṁ pucchati. Tenevāha **"kissa pana tvaṁ bhikkhu evaṁ ciraṁ akāsī"**ti.

---

1. Pāḷidhammaṁ uccāretuṁ (Sī) 2. Aṁ 1. 24 piṭṭhe. 3. Evaṁ santaṁ (Ka)

Tattha **kissā**ti kiṁ kāraṇā. **Evaṁ ciraṁ akāsī**ti evaṁ cirāyi, kena kāraṇena evaṁ cirakālaṁ pabbajjaṁ anupagantvā agāramajjhe vasīti attho. **Ciraṁ diṭṭho me**ti cirena cirakālena mayā diṭṭho. **Kāmesū**ti kilesakāmesu ca vatthukāmesu ca. **Ādīnavo**ti doso. **Api cā**ti kāmesu ādīnave kenaci pakārena diṭṭhepi na tāvāhaṁ gharāvāsato nikkhamituṁ asakkhiṁ. Kasmā? **Sambādho gharāvāso** uccāvacehi kiccakaraṇīyehi samupabyūḷho agāriyabhāvo. Tenevāha **"bahukicco bahukaraṇīyo"**ti.

Etamatthaṁ viditvāti kāmesu yathābhūtaṁ ādīnavadassino cittaṁ cirāyitvāpi na patiṭṭhāti, aññadatthu padumapalāse udakabindu viya vinivattatiyevāti etamatthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti pavattiṁ nivattiñca sammadeva jānanto pavattiyaṁ tannimitte ca na kadācipi ramatīti idamatthadīpakaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **disvā ādīnavaṁ loke**ti sabbasmiṁ saṅkhāraloke "anicco dukkho vipariṇāmadhammo"ti-ādinā ādīnavaṁ dosaṁ paññāya passitvā. Etena vipassanāvāro kathito. **Ñātvā dhammaṁ nirupadhin**ti sabbūpadhipaṭinissaggattā nirupadhiṁ nibbānadhammaṁ yathābhūtaṁ ñatvā nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatasabhāvato[1] maggañāṇena paṭivijjhitvā. "Disvā ñatvā"ti imesaṁ padānaṁ "sappiṁ pivitvā balaṁ hoti, sīhaṁ disvā bhayaṁ hoti, paññāya disvā āsavā parikkhīṇā hontī"ti-ādīsu[2] viya hetu-atthatā daṭṭhabbā. **Ariyo na ramatī pāpe**ti kilesehi ārakattā ariyo sappuriso aṇumattepi pāpe na ramati. Kasmā? **Pāpe na ramatī sucī**ti suvisuddhakāyasamācārāditāya visuddhapuggalo rājahaṁso viya ukkāraṭṭhāne pāpe saṁkiliṭṭhadhamme na ramati nābhinandati. "Pāpo na ramatī sucin"tipi pāṭho. Tassattho—pāpo pāpapuggalo suciṁ anavajjaṁ vodānadhammaṁ na ramati, aññadatthu gāmasūkarādayo viya ukkāraṭṭhānaṁ asuciṁ saṁkilesadhammaṁyeva ramatīti paṭipakkhato desanaṁ parivatteti.

Evaṁ Bhagavatā udāne udānite āyasmā Soṇo uṭṭhāyāsanā Bhagavantaṁ vanditvā attano upajjhāyassa vacanena paccantadese

---

1. Nissaraṇavivekasaṅkhātāmataṁ vibhāvetvā sabhāvato (Sī, Syā)
2. Abhi 3. 184; Aṁ 3. 244 piṭṭhādīsu.

pañcavaggena upasampadādipañcavatthūni yāci. Bhagavāpi tāni anujānīti taṁ sabbaṁ Khandhake[1] āgatanayena veditabbaṁ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṅkhārevatasuttavaṇṇanā

47. Sattame **Kaṅkhārevato**ti tassa therassa nāmaṁ. So hi sāsane pabbajitvā laddhūpasampado sīlavā kalyāṇadhammo viharati, "akappiyā muggā, na kappanti muggā paribhuñjituṁ, akappiyo guḷo"ti[2] ca ādinā vinayakukkuccasaṅkhātakaṅkhābahulo pana hoti. Tena **Kaṅkhārevato**ti paññāyittha. So aparabhāge Satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā ghaṭento vāyamanto chaḷabhiññā sacchikatvā jhānasukhena phalasukhena vītināmeti, yebhuyyena pana attanā adhigataṁ ariyamaggaṁ garuṁ katvā paccavekkhati. Tena vuttaṁ **"attano kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṁ paccavekkhamāno"**ti. Maggapaññā hi "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan"ti-ādinayapavattāya[3] soḷasavatthukāya, "Buddhe kaṅkhati -pa-. Paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhatī"ti[4] evaṁ vuttāya aṭṭhavatthukāya, pageva itarāsanti anavasesato sabbakaṅkhānaṁ vitaraṇato samatikkamanato, aññehi ca attanā pahātabbakilesehi accantavisujjhanato "Kaṅkhāvitaraṇavisuddhī"ti idhādhippetā. Taṁ hi ayamāyasmā dīgharattaṁ kaṅkhāpakatattā "imaṁ maggadhammaṁ adhigamma imā me kaṅkhā anavasesā pahīnā"ti garuṁ katvā paccavekkhamāno nisīdi, na sappaccayanāmarūpadassanaṁ aniccantikattā tassa kaṅkhāvitaraṇassa.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ ariyamaggassa anavasesakaṅkhāvitaraṇasaṅkhātaṁ atthaṁ viditvā tadatthadīpakaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **yā kāci kaṅkhā idha vā huraṁ vā**ti idha imasmiṁ paccuppanne attabhāve "ahaṁ nu khosmi, no nu khosmī"ti-ādinā[3] huraṁ vā, atītānāgatesu attabhāvesu "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan"ti-ādinā[3] uppajjanakā kaṅkhā. **Sakavediyā vā paravediyā vā**ti tā-evaṁ

1. Vi 3. 265 piṭṭhe.
2. Vi 3. 303 piṭṭhe.
3. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.
4. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

vuttanayeneva saka-attabhāve ārammaṇavasena paṭilabhitabbāya pavattiyā sakavediyā vā parassa attabhāve paṭilabhitabbāya "Buddho nu kho, no nu kho"ti-ādinā vā parasmiṁ padhāne[1] uttame paṭilabhitabbāya pavattiyā paravediyā vā yā kāci kaṅkhā vicikicchā. **Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyaṁ carantā**ti ye ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyino vipassanaṁ ussukkāpetvā catubbidhasammappadhānapāripūriyā ātāpino maggabrahmacariyaṁ carantā adhigacchantā saddhānusārī-ādippabhedā paṭhamamaggaṭṭhā puggalā, tā sabbā kaṅkhā pajahanti samucchindanti maggakkhaṇe. Tato paraṁ pana tā pahīnā nāma honti, tasmā ito aññaṁ tāsaṁ accantappahānaṁ nāma natthīti adhippāyo.

Iti Bhagavā jhānamukhena āyasmato Kaṅkhārevatassa jhānasīsena ariyamaggādhigamaṁ thomento thomanāvasena udānaṁ udānesi. Teneva ca naṁ "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ jhāyīnaṁ yadidaṁ Kaṅkhārevato"ti[2] jhāyībhāvena etadagge ṭhapesīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Saṁghabhedasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **āyasmantaṁ Ānandaṁ etadavocā**ti abhimāre payojetvā Nāḷāgiriṁ vissajjāpetvā silaṁ pavaṭṭetvā[3] Bhagavato anatthaṁ kātuṁ asakkonto "saṁghaṁ bhinditvā cakkabhedaṁ[4] karissāmī"ti adhippāyena etaṁ **"ajjatagge"**ti-ādivacanaṁ avoca. **Aññatreva Bhagavatā**ti vinā eva Bhagavantaṁ, Satthāraṁ akatvāti attho. **Aññatra bhikkhusaṁghā**ti vinā eva bhikkhusaṁghaṁ. **Uposathaṁ karissāmi saṁghakammāni cā**ti Bhagavato ovādakārakaṁ bhikkhusaṁghaṁ visuṁ katvā maṁ anuvattantehi bhikkhūhi saddhiṁ āveṇikaṁ uposathaṁ saṁghakammāni ca karissāmīti attho. **Devadatto saṁghaṁ bhindissatī**ti bhedakarānaṁ sabbesaṁ Devadattena sajjitattā ekaṁseneva Devadatto

---

1. Yasmiṁ pana padhāne (Sī), parasmiṁ ṭhāne (Ka)
2. Aṁ 1. 24 piṭṭhe.
3. Parivattetvā (Sī, Syā)
4. Vaggabhedaṁ (Sī)

ajja saṁghaṁ bhindissati dvidhā karissati. "Adhammaṁ dhammo"ti-ādīsu hi aṭṭhārasasu Bhedakaravatthūsu yaṁkiñci ekampi vatthuṁ dīpetvā tena tena kāraṇena "imaṁ gaṇhatha, imaṁ rocethā"ti saññāpetvā salākaṁ gāhetvā visuṁ saṁghakamme kate saṁgho bhinno hoti. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Pañcahi Upāli ākārehi saṁgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā"ti[1].

Tattha **kammenā**ti apalokanakammādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharanto**ti tāhi tāhi uppattīhi "adhammaṁ dhammo"ti-ādīni[2] Aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpento. **Anussāvanenā**ti "nanu tumhe jānātha mayhaṁ uccākulā pabbajitabhāvaṁ bahussutabhāvaṁ ca, mādiso nāma uddhammaṁ ubbinayaṁ gāheyyāti kiṁ tumhākaṁ cittampi uppādetuṁ yuttaṁ, kimahaṁ apāyato na bhāyāmī"ti-ādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṁ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṁ anussāvetvā tesaṁ cittaṁ upatthambhetvā anāvatthidhamme katvā "gaṇhatha imaṁ salākan"ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṁ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṁ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṁgho. Yadā panevaṁ cattāro vā atirekā vā salākaṁ gāhetvā āveṇikaṁ uddesaṁ vā kammaṁ vā karonti, tadā saṁgho bhinno nāma hoti. Devadatto ca sabbaṁ saṁghabhedassa pubbabhāgaṁ nipphādetvā "ekaṁseneva ajja āveṇikaṁ uposathaṁ saṁghakammañca karissāmī"ti cintetvā "ajjatagge"ti-ādivacanaṁ avoca. Tenāha **"ajja bhante Devadatto saṁghaṁ bhindissatī"**ti. Yato avocumhā "bhedakarānaṁ sabbesaṁ Devadattena sajjitattā"ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ Avīcimahānirayuppattisaṁvattaniyaṁ kappaṭṭhiyaṁ atekicchaṁ Devadattena nibbattiyamānaṁ saṁghabhedakammaṁ sabbākārato

---

1. Vi 55. 349 piṭṭhe.
2. Aṁ 3. 314; Vi 4. 368 piṭṭhesu.

viditvā. **Imaṁ udānan**ti kusalākusalesu yathākkamaṁ sappurisāsappurisa-sabhāgavisabhāgapaṭipattivasena pana sukusalāti idamatthavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **sukaraṁ sādhunā sādhū**ti attano paresañca hitaṁ sādhetīti sādhu, sammāpaṭipanno. Tena sādhunā Sāriputtādinā sāvakena Paccekabuddhena Sammāsambuddhena aññena vā lokiyasādhunā sādhu sundaraṁ bhaddakaṁ attano paresañca hitasukhāvahaṁ sukaraṁ sukhena kātuṁ sakkā. **Sādhu pāpena dukkaran**ti tadeva pana vuttalakkhaṇaṁ sādhupāpena Devadattādinā pāpapuggalena dukkaraṁ kātuṁ na sakkā, na so taṁ kātuṁ sakkotīti attho. **Pāpaṁ pāpena sukaran**ti pāpaṁ asundaraṁ attano paresañca anatthāvahaṁ pāpena yathāvuttapāpapuggalena sukaraṁ sukhena kātuṁ sakkuṇeyya. **Pāpamariyehi dukkaran**ti ariyehi pana Buddhādīhi taṁ taṁ pāpaṁ dukkaraṁ durabhisambhavaṁ. Setughātoyeva hi tesanti Satthā dīpeti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sadhāyamānasuttavaṇṇanā

49. Navame **māṇavakā**ti taruṇā. Paṭhame yobbane ṭhitā brāhmaṇakumārakā idhādhippetā.

[1]**Sadhāyamānarūpā**ti uppaṇḍanajātikaṁ vacanaṁ sandhāya vuttaṁ. Aññesaṁ uppaṇḍentā sadhanti, tadatthavacanasīlāti attho. Tassāyaṁ vacanattho—sadhanaṁ sadho, taṁ ācikkhantīti sadhayamānāti vattabbe dīghaṁ katvā “sadhāyamānā”ti vuttaṁ. Atha vā visesato sasedhe viya attānaṁ āvadantīti sadhāyamānā. Te evaṁ sabhāvatāya “sadhāyamānarūpā”ti vuttaṁ[1]. “Saddāyamānarūpā”tipi pāṭho, uccāsaddamahāsaddaṁ karontāti attho. **Bhagavato avidūre atikkamantī**ti Bhagavato savanavisaye taṁ taṁ mukhāruḷhaṁ vadantā atiyanti.

1-1. Vadhāyamānarūpāti uppīḷanajātikā. Yaṁ vacanaṁ sandhāya vuttaṁ aññesaṁ pīḷeti, tassa vacanasīlāti attho. Tatrāyaṁ vacanattho—vadhanaṁ vadho, taṁ ācikkhantīti ‘vadhayamānā’ti vattabbe dīghaṁ katvā “vadhāyamānā”ti vuttaṁ. Atha vā viheṭho vadho viya attānaṁ ācarantīti vadhāyamānā, tato eva taṁsabhāvatāya vadhāyamānarūpāti vuttā. (Ka)

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tesaṁ vācāya asaññatabhāvaṁ jānitvā tadatthadīpakaṁ dhammasaṁvegavasena **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **parimuṭṭhā**ti dandhā muṭṭhassatino. **Paṇḍitābhāsā**ti paṇḍitapatirūpakā "ke aññe jānanti, mayamevettha jānāmā"ti tasmiṁ tasmiṁ atthe attānameva jānantaṁ katvā samudācaraṇato. **Vācāgocarabhāṇino**ti yesaṁ vācā ve gocaro visayo, te vācāgocarabhāṇino, vācāvatthumattasseva bhāṇino atthassa apariññātattā. Atha vā vācāya agocaraṁ ariyānaṁ kathāya avisayaṁ musāvādaṁ bhaṇantīti vācāgocarabhāṇino. Atha vā "gocarabhāṇino"ti ettha ākārassa rassabhāvo kato. Vācāgocarā, na satipaṭṭhānādigocarā bhāṇinova. Kathaṁ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṁ** attano yāva mukhāyāmaṁ yāva mukhappasāraṇaṁ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, paresu gāravena, attano avisayatāya ca mukhasaṅkocaṁ na karontīti attho. Atha vā vācāgocarā eva hutvā bhāṇino, sayaṁ ajānitvā parapattikā[1] eva hutvā vattāroti attho. Tato eva yāvicchanti mukhāyāmaṁ yena vacanena sāvetabbā[2], taṁ acintetvā yāvadeva attano mukhappasāraṇamattaṁ icchantīti attho. **Yena nītā na taṁ vidū**ti yena muṭṭhassaccādinā nillajjabhāvaṁ paṇḍitamānībhāvañca nītā "mayamevaṁ bhaṇāmā"ti, taṁ kathā attano bhaṇantassa kāraṇaṁ na vidū, aviddasuno[3] asūrā na jānantīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Cūḷapanthakasuttavaṇṇanā

50. Dasame **Cūḷapanthako**ti Mahāpanthakattherassa kaniṭṭhabhātikattā panthe jātattā ca daharakāle laddhavohārena aparabhāgepi ayamāyasmā "Cūḷapanthako"tveva paññāyittha. Guṇavisesehi pana chaḷabhiñño pabhinnapaṭisambhido "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ

---

1. Padapattikā (Syā) 2. Sādhetabbaṁ (Syā, Ka) 3. Avidū (Sī, Ka)

manomayaṁ kāyaṁ abhinimminantānaṁ yadidaṁ Cūḷapanthako, cetovivaṭṭakusalānaṁ yadidaṁ Cūḷapanthako"ti dvīsu[1] ṭhānesu Bhagavato etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasaṁ pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto attano divāṭṭhāne divāvihāraṁ nisinno samāpattīhi divasabhāgaṁ vītināmetvā sāyanhasamayaṁ upāsakesu dhammassavanatthaṁ anāgatesu eva vihāramajjhaṁ pavisitvā Bhagavati Gandhakuṭiyaṁ nisinne "akālo tāva Bhagavato upaṭṭhānaṁ upasaṅkamitun"ti Gandhakuṭipamukhe ekamantaṁ nisīdi pallaṅkaṁ ābhujitvā. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Cūḷapanthako Bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṁ ābhujitvā ujuṁ kāyaṁ paṇidhāya parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvā"**ti. So hi tadā kālaparicchedaṁ katvā samāpattiṁ samāpajjitvā nisīdi.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Cūḷapanthakassa kāyacittānaṁ sammāpaṇihitabhāvasaṅkhātaṁ atthaṁ jānitvā. **Imaṁ udānan**ti aññopi yo passaddhakāyo sabbiriyāpathesu upaṭṭhitassati samāhito, tassa bhikkhuno anupādā parinibbānapariyosānassa visesādhigamassa tattha pātubhāvavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **ṭhitena kāyenā**ti kāyadvārikassa asaṁvarassa pahānena akaraṇena sammā ṭhapitena copanakāyena, tathā cakkhādīnaṁ indriyānaṁ nibbisevanabhāvakaraṇena suṭṭhu ṭhapitena pañcadvārikakāyena, saṁyatahatthapādatāya hatthakukkuccādīnaṁ abhāvato apariphandanena ṭhitena karajakāyena cāti saṅkhepato sabbenapi kāyena nibbikāratāsaṅkhātena niccalabhāvena ṭhitena. Etenassa sīlapārisuddhi dassitā. Itthambhūtalakkhaṇe ca idaṁ karaṇavacanaṁ. **Ṭhitena cetasā**ti cittassa ṭhitiparidīpanena samādhisampadaṁ dasseti. Samādhi hi cittassa 'ṭhitī'ti vuccati. Tasmā samathavasena vipassanāvaseneva vā ekaggatāya sati cittaṁ ārammaṇe ekodibhāvūpagamanena ṭhitaṁ nāma hoti, na aññathā. Idañca yathāvuttakāyacittānaṁ ṭhapanaṁ samādahanaṁ sabbasmiṁ kāle sabbesu ca iriyāpathesu icchitabbanti dassento āha "**tiṭṭhaṁ nisinno uda vā**

1. Aṁ 1. 24 piṭṭhe.

sayāno"ti. Tattha **vā**-saddo aniyamattho. Tena tiṭṭhanto vā nisinno vā sayāno vā tadaññiriyāpatho vāti ayamattho dīpito hotīti caṅkamanassāpi idha saṅgaho veditabbo.

Etaṁ satiṁ bhikkhu adhiṭṭhahānoti yāya pageva parisuddhasamācāro kāyacittaduṭṭhullabhāvūpasamanena kāyaṁ cittañca asāraddhaṁ katvā paṭiladdhāya anavajjasukhādhiṭṭhāya kāyacittapassaddhivasena cittaṁ lahuṁ muduṁ kammaññañca katvā sammā ṭhapento samādahanto kammaṭṭhānaṁ paribrūheti matthakañca pāpeti, taṁ eva kammaṭṭhānānuyogassa[1] ādimajjhapariyosānesu bahūpakāraṁ satiṁ bhikkhu adhiṭṭhahāno sīlavisodhanaṁ ādiṁ katvā yāva visesādhigamā tattha tattha adhiṭṭhahantoti attho. **Labhetha pubbāpariyaṁ visesan**ti so evaṁ sati-ārakkhena cetasā kammaṭṭhānaṁ uparūpari vaḍḍhento brūhento phātiṁ karonto pubbāpariyaṁ pubbāpariyavantaṁ pubbāparabhāgena[2] pavattaṁ uḷāruḷāratarādibhedavisesaṁ labheyya.

Tattha duvidho pubbāpariyaviseso samathavasena vipassanāvasena cāti. Tesu **samathavasena** tāva nimittuppattito paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanavasībhāvo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. **Vipassanāvasena** pana rūpamukhena abhinivisantassa rūpadhammapariggahato, itarassa nāmadhammapariggahato paṭṭhāya yāva arahattādhigamo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. Ayameva ca idhādhippeto.

Laddhāna pubbāpariyaṁ visesanti pubbāpariyavisesaṁ ukkaṁsapāramippattaṁ arahattaṁ labhitvā. **Adassanaṁ maccurājassa gacche**ti jīvitupacchedavasena sabbesaṁ sattānaṁ abhibhavanato maccurājasaṅkhātassa maraṇassa visayabhūtaṁ bhavattayaṁ samatikkantattā adassanaṁ agocaraṁ gaccheyya. Imasmiṁ vagge yaṁ avuttaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvaggavaṇṇanā.

---

1. Kammaṭṭhānānuyogāya (Sī, Syā) 2. Pubbāpariyabhāvena (Syā)

6. Jaccandhavagga

1. Āyusaṅkhārossajjana suttavaṇṇanā

51. Jaccandhavaggassa paṭhame **Vesāliyan**ti-ādi heṭṭhā vuttatthameva. **Vesāliṁ piṇḍāya pāvisī**ti kadā pāvisi? Ukkācelato nikkhamitvā Vesāliṁ gatakāle. Bhagavā hi Veḷuvagāmake vassaṁ vasitvā tato nikkhamitvā anupubbena Sāvatthiṁ patvā Jetavane vihāsi. Tasmiṁ kāle Dhammasenāpati attano āyusaṅkhāraṁ oloketvā "sattāhameva pavattissatī"ti ñatvā Bhagavantaṁ anujānāpetvā Nāḷakagāmaṁ gantvā tattha mātaraṁ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā parinibbāyi. Satthā Cundena ābhatā tassa dhātuyo gahetvā dhātucetiyaṁ kārāpetvā mahābhikkhusaṁghaparivuto Rājagahaṁ agamāsi. Tattha gatakāle āyasmā Mahāmoggallāno parinibbāyi. Bhagavā tassapi dhātuyo gahetvā cetiyaṁ kārāpetvā Rājagahato nikkhamitvā anupubbena Ukkācelaṁ agamāsi. Tattha Gaṅgātīre bhikkhusaṁghaparivuto nisīditvā aggasāvakānaṁ parinibbānappaṭisaṁyuttaṁ dhammaṁ desetvā Ukkācelato nikkhamitvā Vesāliṁ agamāsi. Evaṁ gato Bhagavā "pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya Vesāliṁ piṇḍāya pāvisī"ti vuccati. Tena vuttaṁ "Ukkācelato nikkhamitvā Vesāliṁ gatakāle"ti.

Nisīdananti idha cammakkhaṇḍaṁ adhippetaṁ. **Cāpālaṁ cetiyan**ti[1] pubbe Cāpālassa[2] nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṁ "Cāpālacetiyan"ti paññāyittha. Tattha Bhagavato katavihāropi tāya ruḷhiyā "Cāpālacetiyan"ti vuccati. **Udenaṁ cetiyan**ti evamādīsupi eseva nayo. **Sattamban**ti Kikissa kira Kāsirañño dhītaro satta kumāriyo saṁvegajātā rājagehato nikkhamitvā yattha padhānaṁ padahiṁsu, taṁ ṭhānaṁ "Sattambaṁ cetiyan"ti vadanti. **Bahuputtan**ti bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmiṁ adhivatthaṁ devataṁ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṁ ṭhānaṁ "Bahuputtaṁ cetiyan"ti paññāyittha. **Sārandadan**ti Sārandadassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṁ. Iti sabbāneva tāni Buddhuppādato pubbe devatāpariggahitattā cetiyavohārena

---

1. Cāpālacetiyanti (Sī), Pāvālacetiyanti (Syā) 2. Pāvālassa (Syā)

voharitāni, Bhagavato vihāre katepi ca tatheva paññāyanti. **Ramaṇīyā**ti ettha Vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiyā puggalasampattiyā sulabhapaccayatāya ca ramaṇīyabhāvo veditabbo. Vihārānaṁ pana nagarato nātidūratāya nāccāsannatāya gamanāgamanasampattiyā anākiṇṇavihāraṭṭhānatāya[1] chāyūdakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇīyatā daṭṭhabbā. **Cattāro iddhipādā**ti ettha iddhipādapadassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṁ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṁ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhaṭṭhena[2] vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā, ativiya sammā nipphāditāti.

Evaṁ aniyamena kathetvā puna niyametvā dassetuṁ **"Tathāgatassa kho"**ti-ādimāha. Ettha ca **kappan**ti āyukappaṁ. **Tiṭṭheyyā**ti tasmiṁ tasmiṁ kāle yaṁ manussānaṁ āyuppamāṇaṁ, taṁ paripuṇṇaṁ katvā tiṭṭheyya dhareyya. **Kappāvasesaṁ vā**ti "appaṁ vā bhiyyo vā"ti[3] vuttaṁ vassasatato atirekaṁ vā. Mahāsīvatthero panāha "Buddhānaṁ aṭṭhāne gajjitaṁ nāma natthi. Yatheva hi Veḷuvagāmake uppannaṁ māraṇantikaṁ vedanaṁ dasa māse vikkhambhesi, evaṁ punappunaṁ taṁ samāpattiṁ samāpajjitvā vikkhambhento imaṁ Bhaddakappameva tiṭṭheyyā"ti. Kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnakasarīraṁ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, Buddhā ca pana khaṇḍiccādibhāvaṁ appatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu aggasāvakamahāsāvakesu parinibbutesu aparivārena ekakeneva ṭhātabbaṁ[4] hoti, daharasāmaṇeraparivārena vā. Tato "aho Buddhānaṁ parisā"ti hīḷetabbataṁ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṁ vuttepi so pana na ruccati[5], "āyukappo"ti idameva Aṭṭhakathāya niyamitaṁ.

---

1. Anākiṇṇavihāratāya (Ka)
2. Patiṭṭhānameva (Sī), patiṭṭhānaṭṭhena (Dī-Ṭṭha 2. 144; Saṁ-Ṭṭha 3. 282 piṭṭhesu.)
3. Dī 2. 3; Aṁ 2. 503 piṭṭhādīsu.
4. Ekakeneva khāṇukena viya. (Dī-Ṭṭha 2. 144; Saṁ-Ṭṭha 3. 283 piṭṭhesu)
5. So pana vuccati (Sī, Syā), so pana ruccati (Ka)
   Dī-Ṭṭha 2. 145; Saṁ-Ṭṭha 3. 283 piṭṭhesu pana passitabbaṁ.

Oḷārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanaṁ hetaṁ, “tiṭṭhatu Bhagavā kappan”ti sakalakappaṁ avaṭṭhānayācanāya yadidaṁ “yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṁ avaṭṭhānasamatthatāvibhāvanaṁ. **Obhāse**ti pākaṭavacane. Pākaṭañcetaṁ vacanaṁ pariyāyaṁ muñcitvā ujukameva attano adhippāyavibhāvanaṁ.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyā**ti mahājanassa sukhatthāya. **Lokānukampāyā**ti sattalokassa anukampaṁ paṭicca. Katarassa sattalokassa? Yo Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā paṭivijjhati, amatapānaṁ pivati, tassa. Bhagavato hi Dhammacakkappavattanasuttadesanāya Aññātakoṇḍaññappamukhā aṭṭhārasa brahmakoṭiyo dhammaṁ paṭivijjhiṁsu. Evaṁ yāva Subhaddaparibbājakavinayanā dhammapaṭividdhasattānaṁ gaṇanā natthi, Mahāsamayasuttaṁ Maṅgalasuttaṁ Cūḷarāhulovādasuttaṁ Samacittasuttanti imesaṁ catunnaṁ suttānaṁ desanākāle abhisamayappattasattānaṁ paricchedo natthi, etassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya Bhagavato ṭhānaṁ jātaṁ. Evaṁ anāgatepi bhavissatīti adhippāyena vadati. **Devamanussānan**ti na kevalaṁ devamanussānaṁyeva, avasesānaṁ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāya Bhagavato ṭhānaṁ hoti. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbapuggale dassetuṁ evaṁ vuttaṁ, tasmā aññesampi atthatthāya hitatthāya sukhatthāya Bhagavā tiṭṭhatūti attho. Tattha **atthāyā**ti idhalokasampatti-atthāya. **Hitāyā**ti paralokasampattihetubhūtahitatthāya. **Sukhāyā**ti nibbānadhātusukhatthāya. Purimaṁ pana hitasukhaggahaṇaṁ sabbasādhāraṇavasena veditabbaṁ.

Yathā taṁ mārena pariyuṭṭhitacittoti ettha tanti nipātamattaṁ, yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṁ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa keci vipallāsā appahīnā, tassa cittaṁ pariyuṭṭhāti. Yassa pana sabbena sabbaṁ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa vattabbameva natthi. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa cittaṁ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṁ karonto kiṁ karotīti? Bheravaṁ rūpārammaṇaṁ vā dasseti, saddārammaṇaṁ vā sāveti, tato sattā taṁ

disvā vā sutvā vā satiṁ vissajjetvā vivaṭamukhā honti. Tesaṁ mukhena hatthaṁ pavesetvā hadayaṁ maddati, tato visaññino hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṁ pavesetuṁ kiṁ sakkhissati, bheravārammaṇaṁ pana dasseti. Taṁ disvā thero nimittobhāsaṁ na paṭivijjhi. Jānantoyeva Bhagavā kimatthaṁ yāvatatiyaṁ āmantesi? Parato "tiṭṭhatu bhante Bhagavā"ti yācite "tuyhevetaṁ dukkaṭaṁ, tuyhevetaṁ aparaddhan"ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṁ. Passati hi Bhagavā "ayaṁ mayi ativiya siniddhahadayo, so parato bhūmicālakāraṇañca āyusaṅkhārossajjanañca sutvā mama ciraṭṭhānaṁ yācissati, athāhaṁ 'kissa tvaṁ puretaraṁ na yācasī'ti tasseva sīse dosaṁ pātessāmi, sattā ca attano aparādhena na tathā vihaññanti, tenassa soko tanuko bhavissatī"ti.

Gaccha tvaṁ Ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā Ānanda gaccha tvaṁ yāthārucitaṁ ṭhānaṁ divāvihārāya. Tenevāha **"yassa dāni kālaṁ maññasī**"ti.

Māro pāpimāti ettha satte anatthe niyojento māretīti māro. **Pāpimā**ti tasseva vevacanaṁ. So hi pāpadhammena samannāgatattā 'pāpimā'ti vuccati. **Bhāsitā kho panesā**ti ayañhi Bhagavati Bodhimaṇḍe satta sattāhe atikkamitvā Ajapālanigrodhe viharante attano dhītāsu āgantvā icchāvighātaṁ patvā gatāsu ayaṁ "attheso upāyo"ti cintento āgantvā "Bhagavā yadatthaṁ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṁ sabbaññutaññāṇaṁ, kiṁ te lokavicaraṇenā"ti vatvā yathā ajja, evameva "parinibbātu dāni bhante Bhagavā"ti yāci. Bhagavā cassa "na tāvāhan"ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Taṁ sandhāya idāni "bhāsitā kho panesā"ti-ādimāha.

Tattha **viyattā**ti ariyamaggādhigamavasena byattā. **Vinītā**ti tatheva kilesavinayanena vinītā. **Visāradā**ti sārajjakarānaṁ diṭṭhivicikicchādīnaṁ pahānena visāradabhāvaṁ pattā. **Bahussutā**ti tepiṭakavasena bahu subhametesanti bahussutā. Tameva dhammaṁ dhārentīti **dhammadharā.** Atha vā **bahussutā**ti pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. **Dhammadharā**ti pariyattidhammānaṁ ceva paṭivedhadhammānañca dhāraṇato dhammadharāti evampettha-attho

veditabbo. **Dhammānudhammappaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṁ vipassanādhammaṁ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti ñāṇadassanavisuddhiyā anucchavikaṁ visuddhiparamparāpaṭipadaṁ paṭipannā. **Anudhammacārino**ti sallekhikaṁ[1] tassā paṭipadāya anurūpaṁ appicchatādidhammaṁ caraṇasīlā. **Sakaṁ ācariyakan**ti attano ācariyavādaṁ. **Ācikkhissantī**ti-ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, Pāḷiṁ sammā vācessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, pakāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārena ṭhapessanti. **Vivarissantī**ti vivaṭaṁ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṁ karissanti. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṁ gambhīraṁ uttānaṁ pākaṭaṁ karissanti. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyan**ti yāvaniyyānikaṁ katvā. dhamm**aṁ desessantī**ti navavidhalokuttaradhammaṁ pabodhessanti, pakāsessantīti attho.

Ettha ca "paññapessantī"ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadānīti. Ettāvatā tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ saṁvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṁ hoti. Vuttañhetaṁ nettiyaṁ "dvādasapadāni suttaṁ, taṁ sabbaṁ byañjanañca attho cā"ti[2].

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṁ sakalaṁ sāsanabrahmacariyaṁ. **Iddhan**ti samiddhaṁ jhānuppādavasena[3]. **Phītan**ti vuddhippattaṁ sabbaphāliphullaṁ abhiññāsampattivasena. **Vitthārikan**ti vitthataṁ[4] tasmiṁ tasmiṁ disābhāge patiṭṭhahanavasena. **Bāhujaññan**ti bahūhi ñātaṁ paṭividdhaṁ bahujanābhisamayavasena. **Puthubhūtan**ti sabbākāravasena puthulabhāvappattaṁ. Kathaṁ? **Yāva devamanussehi suppakāsitan**ti yattakā viññujātikā devā manussā ca atthi, tehi sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

Appossukkoti nirussukko līnavīriyo. "Tvaṁ hi pāpima sattasattāhātikkamanato paṭṭhāya 'parinibbātu dāni bhante Bhagavā, parinibbātu Sugato'ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṁ parinibbānatthāya vāyāmaṁ karohī"ti vadati. **Sato sampajāno āyusaṅkhāraṁ ossajī**ti satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā ñāṇena

1. Abhisallekhatthaṁ (Sī), abhisallekhitaṁ (Syā)
2. Khu 10. 1 piṭṭhe.
3. Jhānassādavasena (Dī-Ṭṭha 2. 146; Saṁ-Ṭṭha 3. 284 piṭṭhesu)
4. Vitthiṇṇaṁ (Syā)

paricchinditvā āyusaṅkhāraṁ vissaji pajahi. Tattha na Bhagavā hatthena leḍḍuṁ viya āyusaṅkhāraṁ ossaji, temāsamattameva pana samāpattiṁ samāpajjitvā tato paraṁ na samāpajjissāmīti cittaṁ uppādesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "ossajī"ti, "vossajjī"tipi[1] pāṭho.

Kasmā pana Bhagavā kappaṁ vā kappāvasesaṁ vā ṭhātuṁ samattho tattakaṁ kālaṁ aṭṭhatvā parinibbāyituṁ mārassa yācanāya āyusaṅkhāraṁ ossaji? Na Bhagavā mārassa yācanāya āyusaṅkhāraṁ ossaji, nāpi therassa āyācanāya na ossajissati, temāsato pana paraṁ Buddhaveneyyānaṁ abhāvato āyusaṅkhāraṁ ossaji. Ṭhānañhi nāma Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ yāvadeva veneyyavinayanatthaṁ, te asati vineyyajane kena nāma kāraṇena ṭhassanti. Yadi ca mārassa yācanāya parinibbāyeyya, puretaraṁyeva parinibbāyeyya. Bodhimaṇḍepi hi mārena yācitaṁ, nimittobhāsakaraṇampi therassa sokatanukaraṇatthanti vuttovāyamattho. Apica Buddhabaladīpanatthaṁ nimittobhāsakaraṇaṁ. Evaṁ mahānubhāvā Buddhā Bhagavantoyeva tiṭṭhantāpi attano ruciyāva tiṭṭhanti, parinibbāyantāpi attano ruciyāva parinibbāyantīti.

Mahābhūmicāloti mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhiṁsanako**ti bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṁsū**ti devabheriyo nadiṁsu[2], devo sukkhagajjitaṁ gajji, akālavijjulatā niccharimsu, khaṇikavassaṁ vassīti vuttaṁ hoti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ saṅkhāravisaṅkhārānaṁ visesasaṅkhātaṁ[3] atthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti anavasesasaṅkhāre vissajjetvā attano visaṅkhāragamanadīpakaṁ udānaṁ udānesi. Kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya "mārena pacchato pacchato anubandhitvā 'parinibbātu bhante'ti upadduto bhayena Bhagavā āyusaṅkhāraṁ ossajī"ti. "Tassokāso mā hotu, bhītassa udānaṁ nāma natthī"ti etassa dīpanatthaṁ pītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udānesīti Aṭṭhakathāsu vuttaṁ. Tato temāsamatteneva ca pana Buddhakiccassa nipphajjanato evaṁ dīgharattaṁ mayā parihaṭoyaṁ dukkhabhāro na cirasseva nikkhipiyatīti passato parinibbānaguṇapaccavekkhaṇe tassa

---

1. Ussajjītipi (Sī) 2. Phaliṁsu (Dī-Ṭṭha 2. 147; Saṁ-Ṭṭha 3. 285 piṭṭhesu)
3. Saṅkhārānaṁ visaṅkhāravisesasaṅkhātaṁ (Sī)

uḷāraṁ pītisomanassaṁ uppajji, tena pītivegena udānesīti yuttaṁ viya. Ekantena hi visaṅkhāraninno nibbānajjhāsayo Satthā mahākaruṇāya balakkārena viya sattahitatthaṁ loke suciraṁ ṭhito. Tathā hi devasikaṁ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo vaḷañjeti, sodāni mahākaruṇādhikārassa nipphannattā nibbānābhimukho anappakaṁ pītisomanassaṁ paṭisaṁvedesi. Teneva hi Bhagavato kilesaparinibbānadivase viya khandhaparinibbānadivasepi sarīrābhā visesato vippasannā parisuddhā pabhassarā ahosīti.

Gāthāya soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṁ paricchinnanti **tulaṁ,** kāmāvacarakammaṁ. Na tulaṁ **atulaṁ,** tulaṁ vā sadisamassa aññaṁ lokiyakammaṁ natthīti **atulaṁ,** mahaggatakammaṁ. Kāmāvacaraṁ rūpāvacaraṁ vā **tulaṁ,** arūpāvacaraṁ **atulaṁ.** Appavipākaṁ vā **tulaṁ,** bahuvipākaṁ **atulaṁ. Sambhavan**ti sambhavassa hetubhūtaṁ, upapattijanakanti attho. **Bhavasaṅkhāran**ti punabbhavasaṅkhāraṇakaṁ[1]. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti Buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṁ viya abhindi. **Attasambhavan**ti attani sañjātaṁ kilesaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti "savipākaṭṭhena sambhavaṁ, bhavābhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṁ tulātulasaṅkhātaṁ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṁ viya attasambhavaṁ kilesañca ajjhattarato samāhito hutvā abhindī"ti.

Atha vā **tulan**ti tulento tīrento. **Atulañca sambhavan**ti nibbānañceva bhavañca. **Bhavasaṅkhāran**ti bhavagāmikaṁ kammaṁ. **Avassaji munī**ti "pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṁ khandhānaṁ nirodho nibbānaṁ niccan"ti-ādinā nayena tulento Buddhamuni bhave ādīnavaṁ, nibbāne ca ānisaṁsaṁ disvā taṁ khandhānaṁ mūlabhūtaṁ bhavasaṅkhārakammaṁ "kammakkhayāya saṁvattatī"ti[2] evaṁ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṁ? Ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhavaṁ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṁ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena

---

1. Punambhavasaṅkhārajanakaṁ (Syā), punabbhavassa saṅkhāraṁ (Saṁ-Ṭṭha 3. 285; Dī-Ṭṭha 2. 147 piṭṭhe pana passitabbaṁ.)
2. Ma 2. 52; Aṁ 1. 553 piṭṭhesu.

kavacaṁ viya attabhāvaṁ pariyonandhitvā ṭhitaṁ, attani sambhavattā "attasambhavan"ti laddhanāmaṁ sabbaṁ kilesajālaṁ abhindi, kilesābhāveneva kammaṁ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṁ nāma hotīti evaṁ kilesappahānena kammaṁ pajahi. Iti bodhimūleyeva avassaṭṭhabhavasaṅkhāro Bhagavā vekhamissakena[1] viya jarasakaṭaṁ samāpattivekhamissakena attabhāvaṁ yāpentopi "ito temāsato uddhaṁ samāpattivekhamassa na dassāmī"ti cittuppādanena āyusaṅkhāraṁ ossajīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **bahidvārakoṭṭhake**ti pāsādadvārakoṭṭhakassa bahi, na vihāradvārakoṭṭhakassa. So kira pāsādo lohapāsādo viya samantā catudvārakoṭṭhakaparivuto pākāraparikkhitto. Tesu pācīnadvārakoṭṭhakassa bahi pāsādacchāyāyaṁ pācīnalokadhātuṁ olokento paññattavarabuddhāsane nisinno hoti. **Jaṭilā**ti jaṭāvanto tāpasavesadhārino. **Nigaṇṭhā**ti setapaṭanigaṇṭharūpadhārino. **Ekasāṭakā**ti ekasāṭakanigaṇṭhā viya ekaṁ pilotikakhaṇḍaṁ hatthe bandhitvā tenāpi[2] sarīrassa purimabhāgaṁ paṭicchādetvā vicaraṇakā. **Parūḷhakacchanakhalomā**ti parūḷhakacchalomā parūḷhanakhā parūḷha-avasesalomā ca, kacchādīsu dīghalomā dīghanakhā cāti attho. **Khārivividhamādāyā**ti vividhaṁ khārādinānappakāraṁ pabbajitaparikkhārabhaṇḍikaṁ gahetvā. **Avidūre atikkamantī**ti vihārassa avidūramaggena nagaraṁ pavisanti.

Rājāhaṁ bhante Pasenadi Kosaloti ahaṁ bhante rājā Pasenadi Kosalo, mayhaṁ nāmaṁ tumhe jānāthāti. Kasmā pana rājā loke aggapuggalassa santike nisinno evarūpānaṁ nagganissirīkānaṁ añjaliṁ paggaṇhātīti? Saṅgaṇhanatthāya. Evañhissa ahosi "sacāhaṁ ettakampi etesaṁ na karissāmi, mayaṁ puttadāraṁ pahāya etassatthāya dubbhojanadukkhaseyyādīni anubhoma, ayaṁ amhākaṁ nipaccakāramattampi na

---

1. Vekkhamissakena (Sī, Syā)
2. Bandhitvā tena adhonābhipariyantaṁ bandhitvā ekenantena hi (Ka), bandhitvā ekenantena hi (Sī)

karoti. Tasmiṁ hi kate amhe 'ocarakā'ti jano aggahetvā 'pabbajitā'icceva sañjānissati, kiṁ imassa bhūtatthakathanenāti attanā diṭṭhaṁ sutaṁ paṭicchādetvā na katheyyuṁ, evaṁ kate pana anigūhitvā kathessantī"ti. Apica Satthu ajjhāsayajānanatthampi evamakāsīti. Rājā kira Bhagavantaṁ upasaṅkamantopi katipayakālaṁ sammāsambodhiṁ na saddahi. Tenassa evaṁ ahosi "yadi Bhagavā sabbaṁ jānāti, mayā imesaṁ nipaccakāraṁ katvā 'ime arahanto'ti vutte nānujāneyya, atha maṁ anuvattanto anujāneyya, kuto tassa sabbaññutā"ti. Evaṁ so Satthu ajjhāsayajānanatthaṁ tathā akāsi. Bhagavā pana "ujukameva 'na ime samaṇā ocarakā'ti vutte yadipi rājā saddahati, mahājano pana tamatthaṁ ajānanto na saddaheyya, samaṇo Gotamo 'rājā attano kathaṁ suṇātī'ti yaṁ kiñci mukhāruḷhaṁ kathetī'ti vadeyya, tadassa dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvatteyya, añño ca guḷhakammaṁ vivaṭaṁ kataṁ bhaveyya, sayameva rājā tesaṁ ocarakabhāvaṁ kathessatī"ti ñatvā **"dujjānaṁ kho etan**"ti-ādimāha.

Tattha **kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhibhavaṁ, ubhayenāpi vikkhittacittataṁ dasseti. **Puttasambādhasayanan**ti puttehi sambādhasayanaṁ. Ettha ca puttasīsena dārapariggahaṁ, puttadāresu uppilāvitena tesaṁ gharāvāsādihetu[1]sokābhibhavena cittassa saṁkiliṭṭhataṁ dasseti. **kāsikacandanan**ti saṇhacandanaṁ, kāsikavatthañca candanañcāti vā attho. **Mālāgandhavilepanan**ti vaṇṇagandhatthāya mālā, sugandhabhāvatthāya gandhaṁ, chavirāgakaraṇatthāya vilepanaṁ dhārentena. **Jātarūparajatan**ti suvaṇṇañceva avasiṭṭhadhanañca. **Sādiyantenā**ti paṭiggaṇhantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Saṁvāsenāti sahavāsena. **Sīlaṁ veditabban**ti "ayaṁ pesalo vā dussīlo vā"ti saṁvasantena ekasmiṁ ṭhāne saha vasantena jānitabbo. **Tañca kho dīghena addhunā na ittaran**ti tañca sīlaṁ dīghena kālena veditabbaṁ, na ittarena. Katipayadivase hi saññatākāro saṁvutindriyākāro ca hutvā sakkā dassetuṁ. **Manasi karotā no amanasi karotā**ti tampi "sīlamassa pariggaṇhissāmī"ti manasi

---

1. Rāgādihetu (Sī, Syā)

karontena paccavekkhantena sakkā jānituṁ, na itarena. **Paññavatā**ti tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasi karontopi jānituṁ na sakkoti. **Saṁvohārenā**ti kathanena.

Yo hi koci manussesu, vohāraṁ upajīvati.
Evaṁ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇoti[1]—

ettha hi vāṇijjaṁ vohāro nāma. "Cattāro ariyavohārā"ti[2] ettha cetanā. "Saṅkhā samaññā paññatti vohāro"ti[3] ettha paññatti. "Vohāramattena so vohareyyā"ti[4] ettha kathā vohāro. Idhāpi so eva adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti, parammukhākathā sammukhākathāya, tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathentoyeva sakkā jānituṁ "asuci eso puggalo"ti. Sucisīlassa pana purimaṁ pacchimena, pacchimañca purimena, sammukhā kathitañca parammukhā kathitena, parammukhā kathitañca sammukhā kathitena sameti, tasmā kathentena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāsento āha "**saṁvohārena soceyyaṁ veditabba**n"ti.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbagahaṇaṁ kattabbakaraṇaṁ[5] apassanto advārikaṁ gharaṁ paviṭṭho viya carati. Tenāha **"āpadāsu kho mahārāja thāmo veditabbo"**ti. **Sākacchāyā**ti sahakathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uplavati, paññavato kathentassa paṭibhānaṁ anantaṁ hoti. Udakavipphandaneneva hi maccho khuddako mahanto vāti paññāyati.

Iti Bhagavā rañño ujukameva te "ime nāmā"ti avatvā arahantānaṁ anarahantānañca jānanūpāyaṁ pakāsesi. Rājā taṁ sutvā Bhagavato sabbaññutāya desanāvilāsena ca abhippasanno **"acchariyaṁ bhante"**ti-ādinā attano pasādaṁ pakāsetvā idāni te yāthāvato Bhagavato ārocento **"ete bhante mama purisā corā"**ti-ādimāha. Tattha **corā**ti apabbajitā eva pabbajitarūpena

---

1. Khu 1. 375 piṭṭhe. 2. Dī 3. 193 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 256 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 14 piṭṭhe. 5. Gahetabbaṁ pahātabbañca (Sī)

raṭṭhapiṇḍaṁ bhuñjantā paṭicchannakammantattā. **Ocarakā**ti heṭṭhā carakā. Corā hi pabbatamatthakena carantāpi heṭṭhā carakāva nihīnakammattā. Atha vā **ocarakā**ti carapurisā. **Ocaritvā**ti avacaritvā vīmaṁsitvā, tasmiṁ tasmiṁ dese taṁ taṁ pavattiṁ ñatvāti attho. **Osārissāmī**ti[1] paṭipajjissāmi, karissāmīti attho. **Rajojallan**ti rajañca malañca. **Pavāhetvā**ti suṭṭhu vikkhālanavasena apanetvā. **Kappitakesamassū**ti alaṅkārasatthe vuttavidhinā kappakehi chinnakesamassū. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi, kāmabandhanehi vā. **Samappitā**ti suṭṭhu appitā allīnā. **Samaṅgibhūtā**ti sahabhūtā. **Paricāressantī**ti indriyāni samantato cāressanti, kīḷāpessanti vā.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tesaṁ rājapurisānaṁ attano udarassa kāraṇā pabbajitavesena lokavañcanasaṅkhātaṁ atthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ parādhīnatāparavañcanatāpaṭikkhepavibhāvanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **na vāyameyya sabbatthā**ti dūteyya-ocarakakammādike sabbasmiṁ pāpadhamme ime rājapurisā viya pabbajito na vāyameyya, vāyāmaṁ ussāhaṁ na kareyya, sabbattha yattha katthaci vāyāmaṁ akatvā appamattakepi puññasmiṁyeva vāyameyyāti adhippāyo. **Nāññassa puriso siyā**ti pabbajitarūpena aññassa puggalassa sevakapuriso na siyā. Kasmā? Evarūpassapi ocarakādipāpakammassa kattabbattā. **Nāññaṁ nissāya jīveyyā**ti aññaṁ paraṁ issarādiṁ nissāya "tappaṭibaddhaṁ me sukhadukkhan"ti evaṁcitto hutvā na jīvikaṁ pavatteyya, attadīpo attasaraṇo anaññasaraṇo eva bhaveyya. Atha vā anatthāvahato "ocaraṇan"ti[2] laddhanāmakattā aññaṁ akusalakammaṁ nissāya na jīveyya. **Dhammena na vaṇiṁ care**ti dhanādi-atthāya dhammaṁ na katheyya. Yo hi dhanādihetu paresaṁ dhammaṁ deseti, so dhammena viṇijjaṁ karoti nāma, evaṁ dhammena taṁ na careyya. Atha vā dhanādīnaṁ atthāya Kosalarañño puriso viya ocarakādikammaṁ karonto parehi anāsaṅkanīyatāya pabbajjāliṅgasamādānādīni anutiṭṭhanto dhammena vāṇijjaṁ karoti nāma. Yopi idha parisuddhaṁ brahmacariyaṁ carantopi aññataraṁ devanikāyaṁ paṇidhāya brahmacariyaṁ carati,

---

1. Oyāyissāmīti (Sī, Syā) 2. 'Paran'ti (Syā)

sopi dhammena vāṇijjaṁ karoti nāma, evaṁ dhammena vāṇijjaṁ na care, na kareyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccavekkhaṇasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne**ti lobha dosa moha viparīta manasikāra ahirikānottappakodhūpanāha makkha palāsa issā macchariya māyāsāṭheyya thambhasārambhamānātimānamadapamādataṇhā-avijjātividhākusalamūladuccaritasaṁkilesavisamasaññāvitakkapapañca catubbidha vipallāsa āsava ogha yoga ganthāgatigamana taṇhupādāna pañcavidha cetokhila pañca cetovinibandha nīvaraṇābhi nandanachavivāda-mūlataṇhākāya sattānusaya aṭṭhamicchatta navataṇhāmūlaka dasākusalakammapathadvāsaṭṭhidiṭṭhigata aṭṭhasatataṇhāvicaritādippabhede attano santāne anādikālapavatte diyaḍḍhasahassakilese taṁsahagate cāpi aneke pāpake lāmake akosallasambhūtaṭṭhena akusale dhamme anavasesaṁ saha vāsanāya bodhimūleyeva pahīne pariyamaggena samucchinne paccavekkhamāno "ayampi me kileso pahīno, ayampi me kileso pahīno"ti anupadapaccavekkhaṇāya[1] paccavekkhamāno Bhagavā nisinno hoti.

Aneke ca kusale dhammeti sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇa-dassanaṁ cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri phalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇaṁ, cattāro ariyavaṁsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā paññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta-aparihāniyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā,

1. Anupadasamavekkhaṇāya (Sī, Syā)

satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikkamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinayā, nava saññā, nava nānattāni, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa Tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṁsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅgaguṇā, cuddasa Buddhañāṇāni, pannarasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa mahāvipassanā, aṭṭhārasa Buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṁ[1], anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṁ sattānaṁ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādike aneke attano kusale anavajjadhamme anantakālaṁ pāramiparibhāvanāya maggabhāvanāya ca pāripūriṁ vuddhiṁ gate "imepi anavajjadhammā mayi saṁvijjanti, imepi anavajjadhammā mayi saṁvijjantī"ti rucivasena manasikārābhimukhe Buddhaguṇe vaggavagge puñjapuñje katvā paccavekkhamāno nisinno hoti. Te ca kho sapadesato eva, na nippadesato. Sabbe Buddhaguṇe Bhagavatāpi anupadaṁ anavasesato manasi kātuṁ na sakkā anantāparimeyyabhāvato.

Vuttañhetaṁ—

"Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā"ti.

---

1. ...samāpattimahāvajirañāṇāni (Sī, Syā)

Aparampi vuttaṁ—

"Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena Mahesino.
Guṇena nāmamuddheyyaṁ, api nāma sahassato"ti.

Tadā hi Bhagavā pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṁ pavisitvā Gandhakuṭippamukhe ṭhatvā bhikkhūsu vattaṁ dassetvā gatesu Mahāgandhakuṭiṁ pavisitvā paññattavarabuddhāsane nisinno attano atītajātivisayaṁ ñāṇaṁ pesesi. Athassa tāni nirantaraṁ poṅkhānupoṅkhaṁ anantāparimāṇappabhedā upaṭṭhahiṁsu. So "evaṁ mahantassa nāma dukkhakkhandhassa mūlabhūtā ime kilesā"ti kilesavisayaṁ ñāṇācāraṁ pesetvā te pahānamukhena anupadaṁ paccavekkhitvā "ime vata kilesā anavasesato mayhaṁ suṭṭhu pahīnā"ti puna tesaṁ pahānakaraṁ sākāraṁ saparivāraṁ sa-uddesaṁ[1] ariyamaggaṁ paccavekkhanto anantāparimāṇabhede attano sīlādi-anavajjadhamme manasākāsi. Tena vuttaṁ—

"Tena kho pana samayena Bhagavā attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne paccavekkhamāno nisinno hoti, aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāripūriṁ gate"ti.

Evaṁ paccavekkhitvā uppannapītisomanassuddesabhūtaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **ahu pubbe**ti arahattamaggañāṇuppattito pubbe sabbopi cāyaṁ rāgādiko kilesagaṇo mayhaṁ santāne ahu āsi, na imasmiṁ kilesagaṇe kocipi kileso nāhosi. **Tadā nāhū**ti tadā tasmiṁ kāle ariyamaggakkhaṇe so kilesagaṇo na ahu na āsi, tattha aṇumattopi kileso aggamaggakkhaṇe appahīno nāma natthi. "Tato nāhū"tipi paṭhanti, tato arahattamaggakkhaṇato paraṁ nāsīti attho. **Nāhu pubbe**ti yo cāyaṁ mama aparimāṇo anavajjadhammo etarahi bhāvanāpāripūriṁ gato upalabbhati, sopi ariyamaggakkhaṇato pubbe na ahu na āsi. **Tadā ahū**ti yadā pana me aggamaggañāṇaṁ uppannaṁ, tadā sabbopi me anavajjadhammo āsi. Aggamaggādhigamena hi saddhiṁ sabbepi sabbaññuguṇā Buddhānaṁ hatthagatā eva honti.

1. Sa-udayaṁ (Ka)

Na cāhu na ca bhavissati, na cetarahi vijjatīti yo pana so anavajjadhammo ariyamaggo mayhaṁ Bodhimaṇḍe uppanno, yena sabbo kilesagaṇo anavasesaṁ pahīno, so yathā mayhaṁ maggakkhaṇato pubbe na cāhu na ca ahosi, evaṁ attanā pahātabbakilesābhāvato te kilesā viya ayampi na ca bhavissati anāgate na uppajjissati, etarahi paccuppannakālepi na vijjati na upalabbhati attanā kattabbakiccābhāvato. Na hi ariyamaggo anekavāraṁ pavattati. Tenevāha "na pāraṁ diguṇaṁ yantī"ti.

Iti Bhagavā ariyamaggena attano santāne anavasesaṁ pahīne akusale dhamme bhāvanāpāripūriṁ gate aparimāṇe anavajjadhamme ca paccavekkhamāno attupanāyikapītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udānesi. Purimāya kathāya[1] purimavesārajjadvayameva kathitaṁ, pacchimadvayaṁ sammāsambodhiyā pakāsitattā pakāsitameva hotīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamanānātitthiyasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā**ti ettha taranti etena saṁsāroghanti titthaṁ, nibbānamaggo. Idha pana viparītavipallāsavasena diṭṭhigatikehi tathā gahitadiṭṭhidassanaṁ "titthan"ti adhippetaṁ. Tasmiṁ sassatādinānākāre titthe niyuttāti nānātitthiyā, nagganigaṇṭhādisamaṇā ceva Kaṭhakalāpādibrāhmaṇā ca Pokkharasātādiparibbājakā ca samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Nānātitthiyā ca te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā cāti nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā[2].

"Sassato attā ca loko cā"ti-ādinā passanti etāya, sayaṁ vā passati, tathā dassanamattameva vāti diṭṭhi, micchābhinivesassetaṁ adhivacanaṁ. Sassatādivasena nānā anekavidhā diṭṭhiyo etesanti **nānādiṭṭhikā.** Sassatādivaseneva khamanaṁ khanti, rocanaṁ ruci, atthato

1. Gāthāya (Sī, Syā) 2. Nānātitthiyāva te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā (Sī, Syā)

"sassato attā ca loko cā"ti-ādinā[1] pavatto cittavipallāso saññāvipallāso ca. Tathā nānā khantiyo etesanti **nānākhantikā,** nānā ruciyo etesanti **nānārucikā.** Diṭṭhigatikā hi pubbabhāge tathā tathā cittaṁ rocetvā khamāpetvā ca pacchā "idameva saccaṁ moghamaññan"ti abhinivisanti. Atha vā "aniccaṁ niccan"ti-ādinā tathā tathā dassanavasena diṭṭhi, khamanavasena khanti, ruccanavasena rucīti evaṁ tīhipi padehi diṭṭhi eva vuttāti veditabbā. **Nānādiṭṭhinissayanissitā**ti sassatādiparikappavasena nānāvidhaṁ diṭṭhiyā nissayaṁ vatthuṁ kāraṇaṁ, diṭṭhisaṅkhātameva vā nissayaṁ nissitā allīnā upagatā, taṁ anissajjitvā ṭhitāti attho. Diṭṭhiyopi hi diṭṭhigatikānaṁ abhinivesākārānaṁ[2] nissayā honti.

Santīti atthi saṁvijjanti upalabbhanti. **Eke**ti ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjūpagamena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṁ gahitā. **Evaṁvādino**ti evaṁ idāni vattabbākārena vadantīti evaṁvādino. Evaṁ idāni vattabbākārena pavattā diṭṭhi etesanti **evaṁdiṭṭhino.** Tattha dutiyena diṭṭhigatikānaṁ micchābhiniveso dassito, paṭhamena tesaṁ yathābhinivesaṁ paresaṁ tattha patiṭṭhāpanavasena vohāro.

Sassato loko, idameva saccaṁ moghamaññanti ettha **loko**ti attā. So hi diṭṭhigatikehi lokiyanti ettha puññaṁ pāpaṁ tabbipākā, sayaṁ vā kārakādibhāvena abhiyuttehi lokiyatīti lokoti adhippeto. Svāyaṁ sassato amaro nicco dhuvoti yadidaṁ amhākaṁ dassanaṁ idameva saccaṁ aviparītaṁ, aññaṁ pana asassatoti-ādi varesaṁ dassanaṁ moghaṁ micchāti attho. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassato**ti na sassato, anicco adhuvo cavanadhammoti attho. "Asassato"ti sassatabhāvappaṭikkhepeneva ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dīpitā honti.

Antavāti sapariyanto parivaṭumo paricchinnappamāṇo, na sabbagatoti attho. Etena sarīraparimāṇo[3] aṅguṭṭhaparimāṇo avayavaparimāṇo

1. Khu 1. 162 piṭṭhe. 2. Abhinivesavohārānaṁ (Ka) 3. Pādaparimāṇo (Ka)

paramāṇuparimāṇo attāti evamādivādā dassitā honti. **Anantavā**ti apariyanto, sabbagatoti attho. Etena kapilakaṇādādivādā dīpitā honti.

Taṁ jīvaṁ taṁ sarīranti yaṁ sarīraṁ, tadeva jīvasaṅkhātaṁ vatthu, yañca jīvasaṅkhātaṁ vatthu, tadeva sarīranti jīvañca sarīrañca advayaṁ samanupassati. Etena ājīvakānaṁ viya "rūpī attā"ti ayaṁ vādo dassito hoti. **Aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīran**ti iminā pana "arūpī attā"ti ayaṁ vādo dassito.

Hoti Tathāgato paraṁ maraṇāti ettha Tathāg**at**oti sattho[1]. Taṁ hi diṭṭhigatiko kārakavedakādisaṅkhātaṁ, niccadhuvādisaṅkhātaṁ vā tathābhāvaṁ[2] gatoti Tathāgatoti voharati, so maraṇato idhakāyassa bhedato paraṁ uddhaṁ hoti, atthi saṁvijjatīti attho. Etena sassataggāhamukhena soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotī**ti natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito. **Hoti ca na ca hotī**ti atthi ca natthi cāti. Etena ekaccasassatavādā satta saññīvādā ca dassitā. **Neva hoti na na hotī**ti iminā pana amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṁ.

Ime kira diṭṭhigatikā nānādesato āgantvā Sāvatthiyaṁ paṭivasantā ekadā samayappavādake sannipatitvā attano attano vādaṁ paggayha aññavāde khuṁsentā vivādāpannā ahesuṁ. Tena vuttaṁ **"te bhaṇḍanajātā"**ti-ādi.

Tattha bhaṇḍanaṁ nāma kalahassa pubbabhāgo. **Bhaṇḍanajātā**ti jātabhaṇḍanā. **Kalaho** kalaho eva, kalassa vā hananato kalaho daṭṭhabbo. Aññamaññassa viruddhavādaṁ āpannāti **vivādāpannā.** Mammaghaṭṭanato mukhameva sattīti **mukhasatti,** pharusavācā. Phalūpacārena viya hi kāraṇaṁ kāraṇūpacārena phalampi vohariyati yathā taṁ "sukho Buddhuppādo, pāpakammaṁ paccanubhotī"ti[3] ca. Tāhi mukhasattīhi vitudantā vujjhantā viharanti. **Ediso dhammo**ti dhammo aviparītasabhāvo ediso evarūpo, yathā mayā vuttaṁ "sassato loko"ti. **Nediso dhammo**ti na ediso

---

1. Attā (Sī, Syā) 2. Tathāgatabhāvaṁ (Sī, Syā) 3. Paccanubhūtanti (Sī, Syā)

dhammo, yathā tayā vuttaṁ “asassato loko”ti, evaṁ sesapadehipi yojetabbaṁ. So ca titthiyānaṁ vivādo sakalanagare pākaṭo jāto. Atha bhikkhū Sāvatthiṁ piṇḍāya paviṭṭhā taṁ sutvā “atthi no idaṁ kathāpābhataṁ, yaṁ nūna mayaṁ imaṁ pavattiṁ Bhagavato āroceyyāma, appeva nāma taṁ nissāya Satthu saṇhasukhumaṁ dhammadesanaṁ labheyyāmā”ti te pacchābhattaṁ dhammadesanākāle Bhagavato etamatthaṁ ārocesuṁ. Tena vuttaṁ **“atha kho sambahulā bhikkhū”**ti-ādi.

Taṁ sutvā Bhagavā aññatitthiyānaṁ dhammassa ayathābhūtapajānanaṁ pakāsento **“aññatitthiyā bhikkhave”**ti-ādimāha. Tattha **andhā**ti paññācakkhuvirahena andhā. Tenāha **“acakkhukā”**ti. Paññā hi idha “cakkhū”ti adhippetā. Tathā hi vuttaṁ **“atthaṁ na jānantī”**ti-ādi. Tattha **atthaṁ na jānantī**ti idhalokatthaṁ paralokatthaṁ na jānanti, idhalokaparalokesu vuddhiṁ abbhudayaṁ nāvabujjhanti, paramatthe pana nibbāne kathāvakā. Ye hi nāma pavattimattepi sammūḷhā, te kathaṁ nivattiṁ jānissantīti. **Anatthaṁ na jānantī**ti yadaggena te atthaṁ na jānanti, tadaggena anatthampi na jānanti. Yasmā **dhammaṁ na jānanti,** tasmā **adhamma**mpi **na jānanti.** Te hi vipariyesaggāhitāya dhammaṁ kusalampi akusalaṁ karonti, adhammampi akusalaṁ kusalaṁ karonti. Na kevalañca dhammādhammesu eva, atha kho tassa vipākesupi sammūḷhā. Tathā hi te kammampi vipākaṁ katvā voharanti, vipākampi kammaṁ katvā. Tathā **dhammaṁ** sabhāvadhammampi na jānanti, **adhammaṁ** asabhāvadhammampi na jānanti. Evaṁbhūtā ca sabhāvadhammaṁ asabhāvadhammañca, asabhāvadhammaṁ sabhāvadhammañca katvā pavedenti.

Iti Bhagavā titthiyānaṁ mohadiṭṭhipaṭilābhabhāvena paññācakkhuvekallato andhabhāvaṁ dassetvā idāni tamatthaṁ jaccandhūpamāya pakāsetuṁ **“bhūtapubbaṁ bhikkhave”**ti-ādimāha. Tattha **bhūtapubba**nti pubbe bhūtaṁ, atītakāle nibbattaṁ. **Aññataro rājā ahosī**ti purātano nāmagottehi loke apākaṭo eko rājā ahosi. **So rājā aññataraṁ purisaṁ āmantesī**ti tassa kira rañño sobhaggappattaṁ sabbaṅgasampannaṁ attano opavayhaṁ hatthiṁ upaṭṭhānaṁ āgataṁ disvā etadahosi “bhaddakaṁ vata bho hatthiyānaṁ dassanīyan”ti. Tena ca samayena eko jaccandho rājaṅgaṇena gacchati. Taṁ disvā

rājā cintesi “mahājāniyā kho ime andhā, ye evarūpaṁ dassanīyaṁ na labhanti daṭṭhuṁ. Yannūnāhaṁ imissā Sāvatthiyā yattakā jaccandhā, sabbe te sannipātāpetvā ekadesaṁ ekadesaṁ hatthena phusāpetvā tesaṁ vacanaṁ suṇeyyan”ti. Keḷisīlo rājā ekena purisena Sāvatthiyā sabbe jaccandhe sannipātāpetvā tassa purisassa saññaṁ adāsi “yathā ekeko jaccandho sīsādikaṁ ekekaṁyeva hatthissa aṅgaṁ phusitvā ‘hatthī mayā diṭṭho’ti saññaṁ uppādesi, tathā karohī”ti. So puriso tathā akāsi. Atha rājā te jaccandhe paccekaṁ pucchi “kīdiso bhaṇe hatthī”ti. Te attanā diṭṭhadiṭṭhāvayavameva hatthiṁ katvā vadantā “ediso hatthī, nediso hatthī”ti aññamaññaṁ kalahaṁ karontā hatthādīhi upakkamitvā rājaṅgaṇe mahantaṁ kolāhalaṁ akaṁsu. Rājā saparijano tesaṁ taṁ vippakāraṁ disvā phāsukehi bhijjamānehi hadayena uggatena mahāhasitaṁ hasi. Tena vuttaṁ **“atha kho bhikkhave so rājā -pa- attamano ahosī”**ti.

Tattha **ambho**ti ālapanaṁ. **Yāvatakā**ti yattakā. **Jaccandhā**ti jātiyā andhā, jātito paṭṭhāya acakkhukā. **Ekajjhan**ti ekato. **Bhaṇe**ti abahumānālāpo. **Hatthiṁ dassehī**ti yathāvuttaṁ hatthiṁ sayāpetvā dassehi. So ca susikkhitattā aparipphandanto nipajji. **Diṭṭho no hatthī**ti hatthena parāmasanaṁ dassanaṁ katvā āhaṁsu. Tena purisena sīsaṁ parāmasāpetvā “ediso hatthī”ti saññāpitattā tādisaṁyeva naṁ hatthiṁ sañjānantā jaccandhā **“ediso deva hatthī seyyathāpi kumbho”**ti vadiṁsu. **Kumbho**ti ca ghaṭoti attho. **Khīlo**ti nāgadantakhīlo. **Soṇḍo**ti hattho. **Naṅgalīsā**ti naṅgalassa sirassa īsā. **Kāyo**ti sarīraṁ. **Koṭṭho**ti kusūlo. **Pādo**ti jaṅgho. **Thūṇo**ti thambho. **Naṅguṭṭhan**ti vāḷassa urimappadeso. **Vāladhī**ti vālassa aggappadeso. **Muṭṭhīhi saṁsumbhiṁsū**ti[1] muṭṭhiyo bandhitvā pahariṁsu, muṭṭhighātaṁ akaṁsu. **Attamano ahosī**ti keḷisīlattā so rājā tena jaccandhānaṁ kalahena attamano pahāsena gahitamano ahosi.

Evameva khoti upamāsaṁsandanaṁ. Tassattho—bhikkhave yathā te jaccandhā acakkhukā ekaṅgadassino anavasesato hatthiṁ apassitvā

---

1. Saṅkhubhiṁsūti (Sī, Syā)

attanā diṭṭhāvayavamattaṁ hatthisaññāya itarehi diṭṭhaṁ ananujānantā aññamaññaṁ vivādaṁ āpannā kalahaṁ akaṁsu, evameva ime aññatitthiyā sakkāyassa ekadesaṁ rūpavedanādiṁ attano diṭṭhidassanena yathādiṭṭhaṁ "attā"ti maññamānā tassa sassatādibhāvaṁ āropetvā "idameva saccaṁ moghamaññan"ti abhinivisitvā aññamaññaṁ vivadanti, yathābhūtaṁ pana atthānatthaṁ dhammādhammañca na jānanti. Tasmā andhā acakkhukā jaccandhapaṭibhāgāti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ titthiyānaṁ dhammasabhāvaṁ yathābhūtaṁ ajānantānaṁ apassantānaṁ jaccandhānaṁ viya hatthimhi yathādassanaṁ[1] micchābhinivesaṁ, tattha ca vivādāpattiṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpakaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇā**ti idhekacce pabbajjūpagamanena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā "sassato loko"ti-ādinayappavattesu imesu eva asāresu diṭṭhigatesu diṭṭhābhinandanavasena, imesu vā rūpādīsu upādānakkhandhesu evaṁ aniccesu dukkhesu vipariṇāmadhammesu taṇhābhinandanadiṭṭhābhinandanānaṁ vasena "etaṁ mamā"ti-ādinā sajjanti kira. Aho nesaṁ sammohoti dasseti. **Kira**saddo cettha arucisūcanattho. Tena tattha saṅgakāraṇābhāvameva dīpeti. Na kevalaṁ sajjanti eva, atha kho **viggayha naṁ vivadanti** "na tvaṁ imaṁ dhammavinayaṁ ājānāsi, ahaṁ imaṁ dhammavinayaṁ ājānāmī"ti-ādinā viggāhikakathānuyogavasena viggayha vivadanti vivādaṁ āpajjanti. **Nan**ti cettha nipātamattaṁ. Atha vā **viggayha nan**ti naṁ diṭṭhinissayaṁ sakkāyadiṭṭhimeva vā viparītadassanattā sassatādivasena aññamaññaṁ viruddhaṁ gahetvā vivadanti visesato vadanti, attano eva vādaṁ visiṭṭhaṁ aviparītaṁ katvā abhinivissa voharanti. Yathā kiṁ? **Janā ekaṅgadassino** yatheva jaccandhajanā hatthissa ekekaṅgadassino "yaṁ yaṁ attanā phusitvā ñātaṁ, taṁ tadeva hatthī"ti gahetvā aññamaññaṁ viggayha vivadiṁsu, evaṁsampadamidanti attho. Ivasaddo[2] cettha luttaniddiṭṭhoti veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ayathādassanaṁ (Sī, Ka)
2. Idha saddo (Sī, Syā)

5. Dutiyanānātitthiyasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **sassato attā ca loko cā**ti rūpādīsu aññataraṁ attāti ca lokoti ca gahetvā taṁ sassataṁ niccanti[1] aññepi ca tathā gāhentā voharanti. Yathāha—

> "Rūpaṁ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attā ca loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī"ti.

Atha vā **attā**ti ahaṅkāravatthu, **loko**ti mamaṅkāravatthu, yaṁ "attaniyan"ti vuccati. **Attā**ti vā sayaṁ, **loko**ti paro. **Attā**ti vā pañcasu upādānakkhandhesu eko khandho, itaro **loko. Attā**ti vā saviññāṇako khandhasantāno, aviññāṇako **loko.** Evaṁ taṁ taṁ attāti ca lokoti ca yathādassanaṁ dvidhā gahetvā tadubhayaṁ "nicco dhuvo sassato"ti abhinivissa voharanti. Etena cattāro sassatavādā dassitā. **Asassato**ti sattapi ucchedavādā dassitā. **Sassato ca asassato cā**ti ekacco attā ca loko ca sassato, ekacco asassatoti evaṁ sassato ca asassato cāti attho. Atha vā sveva attā ca loko ca attagatidiṭṭhikānaṁ viya sassato ca asassato ca, siyā sassatoti evamettha attho veditabbo. Sabbathāpi iminā ekaccasassatavādo dassito. **Neva sassato nāsassato**ti iminā amarāvikkhepavādo dassito. Te hi sassatavāde asassatavāde ca dosaṁ disvā "neva sassato nāsassato attā ca loko cā"ti vikkhepaṁ karontā vivadanti.

Sayaṁkatoti attanā kato. Yathā hi tesaṁ tesaṁ sattānaṁ attā ca attano dhammānudhammaṁ katvā sukhadukkhāni paṭisaṁvedeti, evaṁ attāva attānaṁ tassa ca upabhogabhūtaṁ kiñcanaṁ palibodhasaṅkhātaṁ lokañca karoti, abhinimminātīti attaladdhi viya ayampi tesaṁ laddhi. **Paraṁkato**ti parena kato, attato parena issarena vā purisena vā pajāpatinā vā kālena vā pakatiyā vā attāca loko ca

---

1. Sassato niccoti (Syā)

kato, nimmitoti attho. **Sayaṁkato ca paraṁkato cā**ti yasmā attānañca lokañca nimminantā issarādayo na kevalaṁ sayameva nimminanti, atha kho tesaṁ tesaṁ sattānaṁ dhammādhammānaṁ sahakārīkāraṇaṁ labhitvāva, tasmā sayaṁkato ca paraṁkato ca attā ca loko cāti ekaccānaṁ laddhi. **Asayaṁkāro aparaṁkāro**ti natthi etassa sayaṁkāroti asayaṁkāro, natthi etassa parakāroti aparakāro. Anunāsikāgamaṁ katvā vuttaṁ "aparaṁkāro"ti. Ayaṁ ubhayattha dosaṁ disvā ubhayaṁ paṭikkhipati. Atha kathaṁ uppannoti āha **adhiccasamuppanno**ti yadicchāya samuppanno kenaci kāraṇena vinā uppannoti adhiccasamuppannavādo dassito. Tena ca ahetukavādopi saṅgahito hoti.

Idāni ye diṭṭhigatikā attānaṁ viya sukhadukkhampi tassa guṇabhūtaṁ kiñcanabhūtaṁ vā sassatādivasena abhinivissa voharanti, tesaṁ taṁ vādaṁ dassetuṁ "**santeke samaṇabrāhmaṇā"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ vuttanayameva.

Etamatthaṁ viditvāti ettha pana idha jaccandhūpamāya anāgatattā taṁ hitvā heṭṭhā vuttanayeneva attho yojetabbo, tathā gāthāya.

Tattha **antarāva visīdanti, apatvāva tamogadhan**ti ayaṁ viseso. Tassattho—evaṁ diṭṭhigatesu diṭṭhinissayesu āsajjamānā diṭṭhigatikā kāmoghādīnaṁ catunnaṁ oghānaṁ, saṁsāramahoghasseva vā antarāva vemajjhe eva yaṁ tesaṁ pārabhāvena patiṭṭhaṭṭhena vā ogadhasaṅkhātaṁ nibbānaṁ tadadhigamūpāyo vā ariyamaggo taṁ appatvāva anadhigantvāva visīdanti saṁsīdanti. Ogādhanti patiṭṭhahanti etena, ettha vāti ogādho, ariyamaggo nibbānañca. Ogādhamevettha rassattaṁ katvā ogadhanti vuttaṁ. Taṁ ogadhaṁ tamogadhanti padavibhāgo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Tatiyanānātitthiyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe sabbaṁ heṭṭhā vuttanayameva. **Imaṁ udānan**ti ettha pana diṭṭhitaṇhāmānesu dosaṁ disvā te dūrato vajjetvā saṅkhāre yathābhūtaṁ passato ca tattha anādīnavadassitāya micchābhiniviṭṭhassa yathābhūtaṁ

apassato ca yathākkamaṁ saṁsārato ativattanānativattanadīpakaṁ imaṁ udānaṁ udānesīti attho yojetabbo.

Tattha **ahaṅkārapasutāyaṁ pajā**ti "sayaṁkato attā ca loko cā"ti evaṁ vuttasayaṁkārasaṅkhātaṁ ahaṅkāraṁ tathāpavattaṁ diṭṭhiṁ pasutā anuyuttā ayaṁ pajā micchābhiniviṭṭho sattakāyo. **Paraṁkārūpasaṁhitā**ti paro añño issarādiko sabbaṁ karotīti evaṁ pavattaparaṁkāradiṭṭhisannissitā tāya upasaṁhitāti paraṁkārūpasaṁhitā. **Etadeke nābbhaññaṁsū**ti etaṁ diṭṭhidvayaṁ eke samaṇabrāhmaṇā tattha dosadassino hutvā nānujāniṁsu. Kathaṁ? Sati hi sayaṁkāre kāmakārato sattānaṁ iṭṭheneva bhavitabbaṁ, na aniṭṭhena. Na hi koci attano dukkhaṁ icchati, bhavati ca aniṭṭhaṁ tasmā na sayaṁkāro. Paraṁkāropi yadi issarahetuko, svāyaṁ issaro attatthaṁ vā kareyya paratthaṁ vā. Tattha yadi attatthaṁ, attanā akatakicco siyā asiddhassa[1] sādhanato. Atha vā paratthaṁ sabbesaṁ hitasukhameva nipphajjeyya, na ahitaṁ dukkhaṁ nipphajjati, tasmā issaravasena na paraṁkāro sijjhati. Yadi ca issarasaṅkhātaṁ aññanirapekkhaṁ niccamekakāraṇaṁ pavattiyā siyā, kammena[2] uppatti na siyā, sabbeheva ekajjhaṁ uppajjitabbaṁ kāraṇassa sannihitattā. Athassa aññampi sahakārīkāraṇaṁ icchitaṁ, taññeva hetu, kiṁ issarena apariniṭṭhitasāmatthiyena parikappitena. Yathā ca issarahetuko paraṁkāro na sijjhati, evaṁ pajāpatipurisapakatibrahmakālādihetutopi na sijjhateva tesampi asiddhattā vuttadosānativattanato ca. Tena vuttaṁ "etadeke nābbhaññaṁsū"ti. Ye pana yathāvutte sayaṁkāraparaṁkāre nānujānantāpi adhiccasamuppannaṁ attānañca lokañca paññapenti, tepi **na naṁ sallanti addasuṁ** adhiccasamuppannantivādinopi micchābhinivesaṁ anatikkamanato yathābhūtaṁ ajānantānaṁ diṭṭhigataṁ tattha tattha dukkhuppādanato vijjhanaṭṭhena "sallan"ti na passiṁsu.

Etañca sallaṁ paṭikacca passatoti yo pana āraddhavipassako pañcapi upādānakkhandhe aniccato dukkhato anattato samanupassati, so etañca tividhaṁ viparītadassanaṁ aññañca sakalaṁ micchābhinivesaṁ tesañca nissayabhūte pañcupādānakkhandhepi tujjanato duruddhārato ca "sallan"ti paṭikacca

1. Aladdhassa (Sī) 2. Kamena (Ka)

pubbeyeva vipassanāpaññāya passati. Evaṁ passato ariyamaggakkhaṇe ekanteneva **ahaṁ karomīti na tassa hoti.** Yathā ca attano kārakabhāvo tassa na upaṭṭhāti, evaṁ **paro karotīti na tassa hoti,** kevalaṁ pana aniccasaṅkhātaṁ paṭiccasamuppannadhammamattameva hoti. Ettāvatā sammāpaṭipannassa sabbathāpi diṭṭhimānābhāvova dassito. Tena ca arahattappattiyā saṁsārasamatikkamo pakāsito hoti.

Idāni yo diṭṭhigate allīno, na so saṁsārato sīsaṁ ukkhipituṁ sakkoti, taṁ dassetuṁ **"mānupetā"**ti gāthamāha. Tattha **Mānupetā ayaṁ pajā**ti ayaṁ sabbāpi diṭṭhigatikasaṅkhātā pajā sattakāyo "mayhaṁ diṭṭhi sundarā, mayhaṁ ādāno sundaro"ti attano gāhassa saṁpaggahalakkhaṇena mānena upetā samannāgatā. **Mānaganthā mānavinibaddhā**ti tato eva tena aparāparaṁ uppajjamānena yathā taṁ diṭṭhiṁ na paṭinissajjati, evaṁ attano santānassa ganthitattā vinibaddhattā ca mānaganthā mānavinibaddhā. **Diṭṭhīsu sārambhakathā, saṁsāraṁ nātivattatī**ti "idameva saccaṁ moghamaññan"ti attukkaṁsanaparavambhanavasena attano diṭṭhābhinivesena paresaṁ diṭṭhīsu sārambhakathā virodhakathā saṁsāranāyikānaṁ avijjātaṇhānaṁ appahānato saṁsāraṁ nātivattati, na atikkamatīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Subhūtisuttavaṇṇanā

57. Sattame **Subhūtī**ti tassa therassa nāmaṁ. So hi āyasmā Padumuttarassa Bhagavato pādamūle katābhinīhāro kappasatasahassaṁ upacitapuññasambhāro imasmiṁ Buddhuppāde uḷāravibhave gahapatikule uppanno Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā saṁvegajāto gharā nikkhamma pabbajitvā katādhikārattā ghaṭento vāyamanto na cirasseva chaḷabhiñño jāto, brahmavihārabhāvanāya pana ukkaṁsapāramippattiyā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ araṇavihārīnaṁ yadidaṁ Subhūtī"ti[1] araṇavihāre Bhagavatā etadagge ṭhapito. So ekadivasaṁ sāyanhasamayaṁ divāṭṭhānato vihāraṅgaṇaṁ otiṇṇo catuparisamajjhe Bhagavantaṁ

---

1. Aṁ 1. 24 piṭṭhe.

dhammaṁ desentaṁ disvā "desanāpariyosāne vuṭṭhahitvā vandissāmī"ti kālaparicchedaṁ katvā Bhagavato avidūre aññatarasmiṁ rukkhamūle nisinno phalasamāpattiṁ samāpajji. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Subhūti -pa- samāpajjitvā"**ti.

Tattha dutiyajjhānato paṭṭhāya rūpāvacarasamādhi sabbopi arūpāvacarasamādhi avitakkasamādhi eva. Idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasamādhi "avitakkasamādhī"ti adhippeto. Dutiyajjhānādīhi pahīnā micchāvitakkā na tāva suppahīnā accantapahānābhāvato, ariyamaggena pana pahīnā eva puna pahānakiccābhāvato. Tasmā aggamaggapariyosānabhūto arahattaphalasamādhi sabbesaṁ micchāvitakkānaṁ pahānante uppannattā visesato "avitakkasamādhī"ti vattabbataṁ arahati, pageva catutthajjhānapādako. Tena vuttaṁ "idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasamādhi 'avitakkasamādhī'ti adhippeto"ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Subhūtissa sabbamicchāvitakka-sabbasaṁkilesapahānasaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato jānitvā tadatthadīpakaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **yassa vitakkā vidhūpitā**ti yena ariyapuggalena, yassa vā ariyapuggalassa kāmavitakkādayo sabbepi micchāvitakkā vidhūpitā ariyamaggañāṇena santāpitā samucchinnā. **Ajjhattaṁ suvikappitā asesā**ti niyakajjhattasaṅkhāte attano santāne uppajjanārahā suvikappitā suṭṭhu vikappitā asesato, kiñcipi asesetvā susamucchinnāti attho. **Taṁ saṅgamaticca arūpasaññī**ti ettha **ta**nti nipātamattaṁ. Atha vā hetu-attho **taṁ**saddo. Yasmā anavasesena micchāvitakkā samucchinnā, tasmā rāgasaṅgādikaṁ pañcavidhaṁ saṅgaṁ, sabbampi vā kilesasaṅgaṁ aticca atikkamitvā atikkamanahetu rūpasabhāvābhāvato ruppanasaṅkhātassa ca vikārassa tattha abhāvato nibbikārahetubhāvato vā "arūpan"ti laddhanāmaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattāhi maggaphalasaññāhi arūpasaññī. **Catuyogātigato**ti kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogoti cattāro yoge yathārahaṁ catūhipi maggehi atikkamitvā gato. **Na jātu metī**ti **ma**kāro padasandhikaro, jātu ekaṁseneva punabbhavāya na eti, āyatiṁ punabbhavābhinibbatti tassa natthīti attho.

"Na jāti metī"tipi paṭhanti, so evattho. Iti Bhagavā āyasmato Subhūtissa arahattaphalasamāpattivihāraṁ anupādisesanibbānañca ārabbha pītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udānesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Gaṇikāsuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **dve pūgā**ti dve gaṇā. **Aññatarissā gaṇikāyā**ti aññatarāya nagarasobhiniyā. **Sārattā**ti suṭṭhu rattā. **Paṭibaddhacittā**ti kilesavasena baddhacittā. Rājagahe kira ekasmiṁ chaṇadivase bahū dhuttapurisā gaṇabandhanena vicarantā ekamekassa ekamekaṁ vesiṁ ānetvā uyyānaṁ pavisitvā chaṇakīḷaṁ kīḷiṁsu. Tato parampi dve tayo chaṇadivase taṁ taṁyeva vesiṁ ānetvā chaṇakīḷaṁ kīḷaṁsu. Athāparasmiṁ chaṇadivase aññepi dhuttā tatheva chaṇakīḷaṁ kīḷitukāmā vesiyo ānentā purimadhuttehi pubbe ānītaṁ ekaṁ vesiṁ ānenti. Itare taṁ disvā "ayaṁ amhākaṁ pariggaho"ti āhaṁsu. Tepi tatheva āhaṁsu. "Evaṁ amhākaṁ pariggaho, amhākaṁ pariggaho"ti kalahaṁ vaḍḍhetvā pāṇippahārādīni akaṁsu. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena Rājagahe dve pūgā**ti-ādi. Tattha **upakkamantī**ti paharanti. **Maraṇampi nigacchantī**ti balavūpakkamehi maraṇaṁ upagacchanti, itarepi maraṇamattaṁ maraṇappamāṇadukkhaṁ pāpuṇanti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ kāmesu gedhaṁ vivādamūlaṁ sabbānatthamūlanti sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti antadvaye ca majjhimāya paṭipattiyā ādīnavānisaṁsavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **yañca pattan**ti yaṁ rūpādipañcakāmaguṇajātaṁ pattaṁ "natthi kāmesu doso"ti diṭṭhiṁ purakkhatvā vā apurakkhatvā vā etarahi laddhaṁ anubhuyyamānaṁ. **Yañca pattabban**ti yañca kāmaguṇajātameva "bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, paṭisevitabbā kāmā, yo kāme paribhuñjati, so lokaṁ vaḍḍheti, yo lokaṁ vaḍḍheti, so bahuṁ puññaṁ pasavatī"ti diṭṭhiṁ upanissāya taṁ anissajjitvā katena kammunā anāgate pattabbaṁ anubhavitabbañca. **Ubhayametaṁ rajānukiṇṇan**ti etaṁ

ubhayaṁ pattaṁ pattabbañca rāgarajādīhi anukiṇṇaṁ. Sampatte hi vatthukāme anubhavanto rāgarajena vokiṇṇo hoti, tattha pana saṁkiliṭṭhacittassa phale āyatiṁ āpanne domanassuppattiyā dosarajena vokiṇṇo hoti, ubhayatthāpi moharajena vokiṇṇo hoti. Kassa panetaṁ rajānukiṇṇanti āha **"āturassānusikkhato"**ti kāmapatthanāvasena kilesāturassa, tassa ca phalena dukkhāturassa ca ubhayatthāpi paṭikārābhilāsāya[1] kilesaphale anusikkhato.

Tathā **yañca pattan**ti yaṁ acelakavatādivasena pattaṁ[2] attaparitāpanaṁ. **Yañca pattabban**ti yaṁ micchādiṭṭhikammasamādānahetu apāyesu pattabbaṁ phalaṁ. **Ubhayametaṁ u-ajānukiṇṇan**ti tadubhayaṁ dukkharajānukiṇṇaṁ. **Āturassā**ti kāyakilamathena dukkhāturassa. **Anusikkhato**ti micchādiṭṭhiṁ, tassā samādāyake puggale ca anusikkhato.

Ye ca sikkhāsārāti yehi yathāsamādinnaṁ sīlabbatādisaṅkhātaṁ sikkhaṁ sārato gahetvā "iminā saṁsārasuddhī"ti kathitā. Tenāha **sīlabbataṁ jīvitaṁ brahmacariyaṁ upaṭṭhānasārā**ti. Tattha yaṁ "na karomī"ti oramati, taṁ sīlaṁ, visabhojanakicchācaraṇādikaṁ vataṁ, sākabhakkhatādijīvikā jīvitaṁ, methunavirati brahmacariyaṁ, etesaṁ anutiṭṭhanaṁ upaṭṭhānaṁ, bhūtapiṇḍakaparibhaṇḍādivasena khandhadevasivādiparicaraṇaṁ vā upaṭṭhānaṁ, evametehi yathāvuttehi sīlādīhi saṁsārasuddhi hotīti tāni sārato gahetvā ṭhitā samaṇabrāhmaṇā sikkhāsārā sīlabbataṁ jīvitaṁ brahmacariyaṁ "upaṭṭhānasārā"ti veditabbā. **Ayameko anto**ti ayaṁ sīlabbataparāmāsavasena attakilamathānuyogasaṅkhāto majjhimāya paṭipattiyā uppathabhūto lāmakaṭṭhena ca eko anto. **Ayaṁ dutiyo anto**ti ayaṁ kāmasukhallikānuyogo kāmesu pātabyatāpattisaṅkhāto dutiyo vuttanayena anto.

Iccete ubho antāti kāmasukhallikānuyogo attakilamathānuyogo ca iti ete ubho antā. Te ca kho etarahi patte, āyatiṁ pattabbe ca kilesadukkharajānukiṇṇe kāmaguṇe attaparitāpane ca allīnehi kilesadukkhāturānaṁ anusikkhantehi,

---

1. Phātikaraṇābhilāsāya (Sī)
2. Āturapattaṁ (Sī)

sayañca kilesadukkhāturehi paṭipajjitabbattā lāmakā uppathabhūtā cāti antā. **Kaṭasivaḍḍhanā**ti andhaputhujjanehi abhikaṅkhitabbaṭṭhena kaṭasisaṅkhātānaṁ taṇhā-avijjānaṁ abhivaḍḍhanā. **Kaṭasiyo diṭṭhiṁ vaḍḍhentī**ti tā pana kaṭasiyo nānappakāradiṭṭhiṁ vaḍḍhenti. Vatthukāmesu assādānupassino hi te pajahituṁ asakkontassa taṇhā-avijjāsahakārīkāraṇaṁ labhitvā "natthi dinnan"ti-ādinā[1] natthikadiṭṭhiṁ akiriyadiṭṭhiṁ ahetukadiṭṭhiñca gaṇhāpenti, attaparitāpanaṁ anuyuttassa pana avijjātaṇhāsahakārīkāraṇaṁ labhitvā "sīlena suddhi vatena suddhī"ti-ādinā[1] attasuddhi-abhilāsena sīlabbataparāmāsadiṭṭhiṁ gaṇhāpenti. Sakkāyadiṭṭhiyā pana tesaṁ paccayabhāvo pākaṭoyeva. Evaṁ antadvayūpanissayena taṇhā-avijjānaṁ diṭṭhivaḍḍhakatā veditabbā. Keci pana "kaṭasīti pañcannaṁ khandhānaṁ adhivacanan"ti vadanti. Tesaṁ yadaggena tato antadvayato saṁsārasuddhi na hoti, tadaggena te upādānakkhandhe abhivaḍḍhetīti adhippāyo. Apare pana "kaṭasivaḍḍhanā"ti padassa "aparāparaṁ jarāmaraṇehi sivathikavaḍḍhanā"ti atthaṁ vadanti. Tehipi antadvayassa saṁsārasuddhihetubhāvābhāvoyeva vutto, kaṭasiyā pana diṭṭhivaḍḍhanakāraṇabhāvo vattabbo.

Ete te ubho ante anabhiññāyāti te ete yathāvutte ubhopi ante ajānitvā "ime antā te ca evaṁgahitā evaṁanuṭṭhitā evaṁgatikā evaṁabhisamparāyā"ti evaṁ ajānanahetu ajānanakāraṇā. "Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā"ti-ādīsu[2] viyassa hetu-atthatā daṭṭhabbā. **Olīyanti eke**ti eke kāmasukhānuyogavasena saṅkocaṁ āpajjanti. **Atidhāvanti eke**ti eke attakilamathānuyogavasena atikkamanti. Kāmasukhamanuyuttā hi vīriyassa akaraṇato kosajjavasena sammāpaṭipattito saṅkocamāpannattā olīyanti nāma, attaparitāpanamanuyuttā pana kosajjaṁ pahāya anupāyena vīriyārambhaṁ karontā sammāpaṭipattiyā atikkamanato atidhāvanti nāma, tadubhayaṁ pana tattha ādīnavādassanato. Tena vuttaṁ "ubho ante anabhiññāya olīyanti eke atidhāvanti eke"ti. Tattha taṇhābhinandanavasena olīyanti, diṭṭhābhinandanavasena atidhāvantīti veditabbaṁ.

---

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.
2. Abhi 3. 184; Aṁ 3. 244 piṭṭhesu.

Atha vā sassatābhinivesavasena olīyanti eke, ucchedābhinivesavasena atidhāvanti eke. Gosīlādivasena hi attaparitāpanamanuyuttā ekacce "imināhaṁ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṁ tatheva ṭhassāmī"ti sassatadassanaṁ abhinivisantā saṁsāre olīyanti nāma, kāmasukhamanuyuttā pana ekacce yaṁkiñci katvā indriyāni santappetukāmā lokāyatikā viya tadanuguṇaṁ ucchedadassanaṁ abhinivisantā anupāyena vaṭṭupacchedassa pariyesanato atidhāvanti nāma. Evaṁ sassatucchedavasenapi olīyanātidhāvanāni veditabbāni.

Ye ca kho te abhiññāyāti ye ca kho pana ariyapuggalā te yathāvutte ubho ante "ime antā evaṁgahitā evaṁanuṭṭhitā evaṁgatikā evaṁabhisamparāyā"ti abhivisiṭṭhena ñāṇena vipassanāsahitāya maggapaññāya jānitvā majjhimapaṭipadaṁ sammā paṭipannā, tāya sammāpaṭivattiyā. **Tatra ca nāhesun**ti tatra tasmiṁ antadvaye patitā na ahesuṁ, taṁ antadvayaṁ pajahiṁsūti attho. **Tena ca nāmaññiṁsū**ti tena antadvayapahānena "mama idaṁ antadvayapahānaṁ, ahaṁ antadvayaṁ pahāsiṁ, iminā antadvayapahānena seyyo"ti-ādinā taṇhādiṭṭhimānamaññanāvasena na amaññiṁsu sabbamaññanānaṁ sammadeva pahīnattā. Ettha ca aggaphale[1] ṭhite ariyapuggale sandhāya "tatra ca nāhesuṁ, tena ca nāmaññiṁsū"ti atītakālavasena ayaṁ desanā pavattā, maggakkhaṇe pana adhippete vattamānakālavaseneva vattabbaṁ siyā. **Vaṭṭaṁ tesaṁ natthi paññāpanāyā**ti ye evaṁ pahīnasabbamaññanā uttamapurisā, tesaṁ anupādāparinibbutānaṁ kammavipākakilesavasena tividhampi vaṭṭaṁ natthi paññāpanāya, vattamānakkhandhabhedato uddhaṁ anupādāno viya jātavedo apaññattikabhāvameva gacchatīti[2] attho.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Maggaphale (Sī) 2. Gacchantīti (Sī, Syā)

9. Upātidhāvantisuttavaṇṇanā

59. Navame **rattandhakāratimisāyan**ti rattiyaṁ andhakāre mahātimisāyaṁ. Rattīpi hi andhakāravirahitā hoti, yā puṇṇamāya ratti juṇhobhāsitā. Andhakāropi "timisā"ti na vattabbo hoti abbhamahikādi-upakkilesavirahite deve. Mahandhakāro hi "timisā"ti vuccati. Ayaṁ pana amāvasī ratti devo ca meghapaṭalasañchanno. Tena vuttaṁ "rattandhakāratimisāyanti rattiyā andhakāre mahātimisāyan"ti. **Abbhokāse**ti appaṭicchanne okāse vihāraṅgaṇe. **Telappadīpesu jhāyamānesū**ti telapajjotesu jalamānesu.

Nanu ca Bhagavato byāmappabhā pakatiyā byāmamattappadesaṁ abhibyāpetvā candimasūriyālokaṁ abhibhavitvā ghanabahalaṁ Buddhālokaṁ vissajjentī andhakāraṁ vidhamitvā tiṭṭhati, kāyappabhāpi nīlapītādivasena chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo vissajjetvā pakatiyāva samantato asītihatthappadesaṁ obhāsentī tiṭṭhati, evaṁ Buddhālokeneva ekobhāsabhūte Bhagavato nisinnokāse padīpakaraṇe kiccaṁ natthīti? Saccaṁ natthi, tathāpi puññatthikā upāsakā Bhagavato bhikkhusaṁghassa ca pūjākaraṇatthaṁ devasikaṁ telappadīpaṁ upaṭṭhapenti. Tathā hi vuttaṁ sāmaññaphalepi "ete maṇḍalamāle dīpā jhāyantī"ti[1]. "Rattandhakāratimisāyan"ti idampi tassā rattiyā sabhāvakittanatthaṁ vuttaṁ, na pana Bhagavato nisinnokāsassa andhakārabhāvato. Pūjākaraṇatthameva hi tadāpi upāsakehi padīpā kāritā.

Tasmiṁ hi divase Sāvatthivāsino bahū upāsakā pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā vihāraṁ gantvā uposathaṅgāni samādiyitvā Buddhappamukhaṁ bhikkhusaṁghaṁ nimantetvā nagaraṁ pavisitvā mahādānāni pavattetvā Bhagavantaṁ bhikkhusaṁghañca anugantvā nivattitvā attano attano gehāni gantvā sayampi paribhuñjitvā suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā gandhamālādihatthā vihāraṁ gantvā Bhagavantaṁ pūjetvā keci manobhāvanīye bhikkhū payirupāsantā keci yonisomanasikarontā divasabhāgaṁ vītināmesuṁ. Te sāyanhasamaye Bhagavato santike dhammaṁ sutvā Satthari dhammasabhāmaṇḍapato

1. Dī 1. 47 piṭṭhā.

paṭṭhāya Gandhakuṭisamīpe ajjhokāse paññattavarabuddhāsane nisinne, bhikkhusaṁghe ca Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā payirupāsante uposathavisodhanatthañceva yonisomanasikāraparibrūhanatthañca nagaraṁ agantvā vihāreyeva vasitukāmā ohīyiṁsu. Atha te Bhagavato bhikkhusaṁghassa ca pūjākaraṇatthaṁ bahū telappadīpe āropetvā Satthāraṁ upasaṅkamitvā vanditvā bhikkhusaṁghassa ca añjaliṁ katvā bhikkhūnaṁ pariyante nisinnā kathaṁ samuṭṭhāpesuṁ "bhante ime titthiyā nānāvidhāni diṭṭhigatāni abhinivissa voharanti[1], tathā voharantā ca kadāci sassataṁ, kadāci asassataṁ, ucchedādīsu aññataranti ekasmiṁyeva aṭṭhatvā navanavāni diṭṭhigatāni 'idameva saccaṁ moghamaññan'ti paggayha tiṭṭhanti ummattakasadisā, tesaṁ tathā abhiniviṭṭhānaṁ kā gati, ko abhisamparāyo"ti. Tena ca samayena bahū paṭaṅgapāṇakā patantā patantā tesu telappadīpesu nipatanti. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena sambahulā adhipātakā"**ti-ādi.

Tattha **adhipātakā**ti paṭaṅgapāṇakā, ye "salabhā"tipi vuccanti. Te hi dīpasikhaṁ adhipatanato "adhipātakā"ti adhippetā. **Āpātaparipātan**ti āpātaṁ paripātaṁ, āpatitvā āpatitvā paripatitvā paripatitvā, abhimukhapātañceva paribbhamitvā pātañca katvāti attho. "Āpāthe paripātan"ti keci paṭhanti, āpāthe padīpassa attano āpāthagamane sati paripatitvā paripatitvāti attho. **Anayan**ti avaḍḍhiṁ dukkhaṁ. **Byasanan**ti vināsaṁ. Purimapadena hi maraṇamattaṁ dukkhaṁ, pacchimapadena maraṇaṁ tesaṁ dīpeti. Tattha keci pāṇakā saha patanena mariṁsu, keci maraṇamattaṁ dukkhaṁ āpajjiṁsu.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ adhipātakapāṇakānaṁ attahitaṁ ajānantānaṁ attupakkamavasena niratthakabyasanāpattiṁ viditvā tesaṁ viya diṭṭhigatikānaṁ diṭṭhābhinivesena anayabyasanāpattidīpakaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **upātidhāvanti na sāramentī**ti sīlasamādhipaññāvimutti-ādibhedaṁ sāraṁ na enti, catusaccābhisamayavasena na adhigacchanti. Tasmiṁ pana sa-upāye sāre tiṭṭhanteyeva vimuttābhilāsāya taṁ upentā viya hutvāpi diṭṭhivipallāsena atidhāvanti atikkamitvā gacchanti, pañcupādānakkhandhe

1. Voharantā caranti (Sī)

“Niccaṁ subhaṁ sukhaṁ attā”ti abhinivisitvā gaṇhantāti attho. **Navaṁ navaṁ bandhanaṁ brūhayantī**ti tathā gaṇhantā ca taṇhādiṭṭhisaṅkhātaṁ navaṁ navaṁ bandhanaṁ brūhayanti vaḍḍhayanti. **Patanti pajjotamivādhipātakā, diṭṭhe sute itiheke niviṭṭhā**ti evaṁ taṇhādiṭṭhibandhanehi baddhattā eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhe attanā cakkhuviññāṇena diṭṭhidassaneneva vā diṭṭhe anussavūpalabbhamatteneva ca sute “itiha ekantato evametan”ti niviṭṭhā diṭṭhābhinivesena “sassatan”ti-ādinā abhiniviṭṭhā, ekantahitaṁ vā nissaraṇaṁ ajānantā rāgādīhi ekādasahi aggīhi ādittaṁ bhavattayasaṅkhātaṁ aṅgārakāsuṁyeva ime viya adhipātakā imaṁ pajjotaṁ patanti, na tato sīsaṁ ukkhipituṁ sakkontīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Uppajjantisuttavaṇṇanā

60. Dasame **yāvakīvan**ti yattakaṁ kālaṁ. **Yato**ti yadā, yato paṭṭhāya, yasmiṁ kāleti vā attho. **Evametaṁ Ānandā**ti Ānanda Tathāgate uppanne Tathāgatassa Tathāgatasāvakānaṁyeva ca lābhasakkāro abhivaḍḍhati, titthiyā pana nittejā vihatappabhā pahīnalābhasakkārā hontīti yaṁ tayā vuttaṁ, etaṁ evaṁ, na etassa aññathābhāvo. Cakkavattino hi cakkaratanassa pātubhāvena loko cakkaratanaṁ muñcitvā aññattha pūjāsakkārasammānaṁ na pavatteti, cakkaratanameva pana sabbo loko sabbabhāvehi sakkaroti garuṁ karoti māneti pūjeti. Iti vaṭṭānusāripuññamattanissandassapi tāva mahanto ānubhāvo, kimaṅgaṁ pana vivaṭṭānusāripuññaphalūpatthambhassa anantāparimeyyaguṇagaṇādhārassa Buddharatanassa dhammaratanassa saṁgharatanassa cāti dasseti.

Bhagavā hi sammāsambodhiṁ patvā pavattavaradhammacakko anukkamena loke ekasaṭṭhiyā arahantesu jātesu saṭṭhi arahante janapadacārikāya vissajjetvā Uruvelaṁ patvā Uruvelakassapappamukhe sahassajaṭile arahatte patiṭṭhāpetvā tehi parivuto Laṭṭhivanuyyāne nisīditvā Bimbisārappamukhānaṁ Aṅgamagadhavāsīnaṁ dvādasa nahutāni sāsane otāretvā yadā Rājagahe vihāsi, tato paṭṭhāya Bhagavato

bhikkhusaṁghassa ca yathā yathā uparūpari uḷāralābhasakkāro abhivaḍḍhati, tathā tathā sabbatitthiyānaṁ lābhasakkāro parihāyi eva.

Athekadivasaṁ āyasmā Ānando divāṭṭhāne nisinno Bhagavato ca ariyasaṁghassa ca sammāpaṭipattiṁ paccavekkhitvā pītisomanassajāto "kathaṁ nu kho titthiyānan"ti tesaṁ paṭipattiṁ āvajjesi. Athassa nesaṁ sabbathāpi duppaṭipattiyeva upaṭṭhāsi. So "evaṁmahānubhāve nāma puññūpanissayassa dhammānudhammappaṭipattiyā ca ukkaṁsapāramippatte Bhagavati, ariyasaṁghe ca dharante kathaṁ ime aññatitthiyā evaṁ duppaṭipannā akatapuññā varākā lābhino sakkatā bhavissantī"ti titthiyānaṁ lābhasakkārahāniṁ nissāya kāruññaṁ uppādetvā atha attano parivitakkaṁ "yāvakīvañca bhante"ti-ādinā Bhagavato ārocesi. Bhagavā ca taṁ "Ānanda tayā micchā parivitakkitan"ti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisaṁ[1] gīvaṁ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṁ mahāmukhaṁ abhippasannataraṁ katvā "evametaṁ Ānandā"ti sampahaṁsitvā "yāvakīvañcā"ti-ādinā tassa vacanaṁ paccanumodi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Ānando -pa- bhikkhusaṁgho cā"**ti. Atha Bhagavā tassaṁ aṭṭhuppattiyaṁ atītepi mayi anuppanne ekacce nīcajanā sammānaṁ labhitvā mama uppādato paṭṭhāya gatalābhasakkārā ahesunti **Bāverujātakaṁ**[2] kathesi.

Etamatthaṁ viditvāti diṭṭhigatikānaṁ tāva sakkārasammāno yāva na Sammāsambuddhā loke uppajjanti, tesaṁ pana uppādato paṭṭhāya te hatalābhasakkārā nippabhā nittejāva honti, duppaṭipattiyā dukkhato ca na muccantīti etamatthaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **Imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **obhāsati tāva so kimī**ti so khajjūpanakakimi tāvadeva obhāsati jotati dibbati. **Yāva na unnamate**[3] **pabhaṅkaro**ti tīsupi[4] mahādīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena "pabhaṅkaro"ti laddhanāmo sūriyo yāva na uggamati[5] na udeti. Anuggate hi sūriye laddhokāsā khajjūpanakā viparivattamānāpi kaṇṭakaphalasadisā tamasi vijjotanti. **Sa verocanamhi uggate, hatappabho hoti na cāpi bhāsatī**ti

1. Suvaṇṇamudiṅgasadisaṁ (Sī) 2. Khu 5. 113 piṭṭhe.
3. Na udeti (Sī), na uṇṇamati (Syā) 4. Catūsupi (Sī, Syā) 5. Na uṇṇamati (Syā)

samantato andhakāraṁ vidhamitvā kiraṇasahassena virocanasabhāvatāya verocananāmake ādicce uṭṭhite so khajjūpanako hatappabhonittejo kāḷako hoti, rattandhakāre viya na bhāsati na dibbati.

Evaṁ obhāsitameva takkikānanti yathā tena khajjūpanakena sūriyuggamanato pureyeva obhāsitaṁ hoti, evaṁ takketvā vitakketvā parikappanamattena diṭṭhīnaṁ gahaṇato "takkikā"ti laddhanāmehi titthiyehi obhāsitaṁ attano samayatejena dīpetvā adhiṭṭhitaṁ tāva, **yāva Sammāsambuddhā loke nuppajjanti. Na takkikā sujjhanti na cāpi sāvakā**ti yadā pana Sammāsambuddhā loke uppajjanti, tadā diṭṭhigatikā na sujjhanti na sobhanti, na cāpi tesaṁ sāvakā sobhanti, aññadatthu vihatasobhā rattikhittā viya sarā na paññāyanteva. Atha vā yāva Sammāsambuddhā loke nuppajjanti, tāvadeva takkikānaṁ obhāsitaṁ attano samayena jotanaṁ bālalāpanaṁ, na tato paraṁ. Kasmā? Yasmā na takkikā sujjhanti, na cāpi sāvakā. Te hi durakkhātadhammavinayā sammāpaṭipattirahitā na saṁsārato sujjhanti aniyyānikasāsanattā. Tenāha **"duddiṭṭhi na dukkhā pamuccare"**ti. Takkikā hi ayāthāvaladdhikatāya duddiṭṭhino micchābhiniviṭṭhadiṭṭhikā viparītadassanā taṁ diṭṭhiṁ anissajjitvā saṁsāradukkhato na kadācipi muccantīti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Jaccandhavaggavaṇṇanā.

7. Cūḷavagga

1. Paṭhamalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

61. Cūḷavaggassa paṭhame **Lakuṇḍakabhaddiyan**ti ettha **Bhaddiyo**ti tassa āyasmato nāmaṁ, kāyassa pana rassattā "Lakuṇḍakabhaddiyo"ti naṁ sañjānanti. So kira Sāvatthivāsī kulaputto mahaddhano mahābhogo rūpena apāsādiko dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako. So ekadivasaṁ Satthari Jetavane viharante upāsakehi saddhiṁ vihāraṁ gantvā dhammadesanaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado Satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā vipassanāya kammaṁ karonto sotāpattiphalaṁ pāpuṇi. Tadā sekkhā bhikkhū yebhuyyena āyasmantaṁ Sāriputtaṁ upasaṅkamitvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṁ yācanti, dhammadesanaṁ yācanti, pañhaṁ pucchinti. So tesaṁ adhippāyaṁ pūrento kammaṭṭhānaṁ ācikkhati, dhammaṁ deseti, pañhaṁ vissajjeti. Te ghaṭentā vāyamantā appekacce sakadāgāmiphalaṁ, appekacce anāgāmiphalaṁ, appekacce arahattaṁ, appekacce tisso vijjā, appekacce chaḷabhiññā, appekacce catasso paṭisambhidā adhigacchanti. Te disvā Lakuṇḍakabhaddiyopi sekho samāno kālaṁ ñatvā attano cittakallatañca sallekhañca paccavekkhitvā[1] Dhammasenāpatiṁ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro sammodamāno dhammadesanaṁ yāci. Sopissa ajjhāsayassa anurūpaṁ kathaṁ kathesi. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Sāriputto āyasmantaṁ Lakuṇḍakabhaddiyaṁ anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandassetī"**ti-ādi.

Tattha **anekapariyāyenā**ti "itipi pañcakkhandhā aniccā, itipi dukkhā, itipi anattā"ti evaṁ anekehi kāraṇehi. **Dhammiyā kathāyā**ti pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ udayabbayādipakāsaniyā dhammiyā kathāya. **Sandassetī**ti tāniyeva aniccādilakkhaṇāni udayabbayādike ca sammādasseti, hatthena gahetvā viya paccakkhato dasseti. **Samādapetī**ti

---

1. Sallakkhetvā (Sī, Syā)

tattha lakkhaṇārammaṇikaṁ vipassanaṁ sammā ādapeti, yathā vīthipaṭipannā hutvā pavattati, evaṁ gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṁ udayabbayādīsu[1] upaṭṭhahantesu yathākālaṁ paggahaniggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṁ anupavattanena bhāvanaṁ majjhimaṁ vīthiṁ otāretvā yathā vipassanāñāṇaṁ sūraṁ pasannaṁ hutvā vahati, evaṁ indriyānaṁ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṁ sammā uttejeti, visadāpanavasena[2] vodapeti. **Sampahaṁsetī**ti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena ceva upariladdhabbabhāvanābalena ca cittaṁ sammā pahaṁseti, laddhassādavasena vā suṭṭhu toseti. **Anupādāya āsavehi cittaṁ vimuccī**ti yathā yathā Dhammasenāpati dhammaṁ deseti, tathā tathā tathalakkhaṇaṁ vipassantassa therassa ca desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyā ñāṇassa paripākaṁ gatattā desanānusārena ñāṇe anupavattante kāmāsavādīsu kañci āsavaṁ aggahetvā maggapaṭipāṭiyāva anavasesato cittaṁ vimucci, arahattaphalaṁ sacchākāsīti attho.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Lakuṇḍakabhaddiyassa aññārādhanasaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **uddhan**ti rūpadhātuyā arūpadhātuyāca. **Adho**ti kāmadhātuyā. **Sabbadhī**ti sabbasmimpi saṅkhāragate. **Vippamutto**ti pubbabhāge vikkhambhanavimuttiyā aparabhāge samucchedapaṭipassaddhivimuttīhi sabbappakārena vimutto. Ettha ca **uddhaṁ vippamutto**ti etena pañcuddhambhāgiyasaṁyojanapahānaṁ dasseti. **Adho vippamutto**ti etena pañcorambhāgiyasaṁyojanapahānaṁ. **Sabbadhi vippamutto**ti etena avasiṭṭhasabbākusalapahānaṁ dasseti. Atha vā **uddhan**ti anāgatakālaggahaṇaṁ. **Adho**ti atītakālaggahaṇaṁ. Ubhayaggahaṇeneva tadubhayapaṭisaṁyuttattā paccuppanno addhā gahito hoti, tattha anāgatakālaggahaṇena anāgatakkhandhāyatanadhātuyo gahitā. Sesapadesupi eseva nayo. **Sabbadhī**ti kāmabhedādike sabbasmiṁ bhave. Idaṁ vuttaṁ hoti—anāgato atīto paccuppannoti evaṁ tiyaddhasaṅgahite sabbasmiṁ bhave vippamuttoti.

1. Udayabbayesu (Sī)
2. Nisādanavasena (Syā)

ayaṁ’hamasmīti anānupassīti yo evaṁ vippamutto, so rūpavedanādīsu “ayaṁ nāma dhammo ahamasmī”ti diṭṭhimānamaññanāvasena evaṁ nānupassati. Tassa tathā dassane kāraṇaṁ natthīti adhippāyo. Atha vā **ayaṁ’hamasmīti anānupassī**ti idaṁ yathāvuttāya vimuttiyā adhigamupāyadīpanaṁ. Tiyaddhasaṅgahite tebhūmake saṅkhāre “etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā”ti pavattanasabhāvāya maññanāya anadhiṭṭhānaṁ katvā “netaṁ mama, nesohamasmi, na me so attā”ti evaṁ uppajjamānā yā pubbabhāgavuṭṭhānagāminī vipassanā, sā vimuttiyā padaṭṭhānaṁ. **Evaṁ vimutto udatāri oghaṁ, atiṇṇapubbaṁ apunabbhavāyā**ti evaṁ dasahi saṁyojanehi sabbākusalehi ca sabbathā vimutto arahā ariyamaggādhigamanato pubbe supinantepi atiṇṇapubbaṁ kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti imaṁ catubbidhaṁ oghaṁ, saṁsāramahoghameva vā apunabbhavāya anupādisesāya nibbānāya udatāri uttiṇṇo, uttaritvā pāre ṭhitoti attho.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

62. Dutiye **sekhaṁ maññamāno**ti “sekho ayan”ti maññamāno. Tatrāyaṁ vacanattho—sikkhatīti sekho. Kiṁ sikkhati? Adhisīlaṁ adhicittaṁ adhipaññañca. Atha vā sikkhanaṁ sikkhā, sā etassa sīlanti sekho. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na pariniṭṭhitasikkho asekho viya tattha paṭippassaddhussukko[1], nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekho. **Bhiyyoso mattāyā**ti pamāṇato uttari, pamāṇaṁ atikkamitvā adhikataranti attho. āyasmā hi Lakuṇḍakabhaddiyo paṭhamasutte vuttena vidhinā paṭhamovādena yathānisinnova āsavakkhayappatto. Dhammasenāpati pana tassa taṁ arahattappattiṁ anāvajjanena ajānitvā “sekhoyevā”ti maññamāno appaṁ yācito

---

1. Paṭippassaddhiyutto (Ka)

bahuṁ dadamāno uḷārapuriso viya bhiyyo bhiyyo anekapariyāyena āsavakkhayāya dhammaṁ kathetiyeva. Āyasmāpi Lakuṇḍakabhaddiyo “katakicco dānāhaṁ, kiṁ iminā ovādenā”ti acintetvā saddhammagāravena pubbe viya sakkaccaṁ suṇātiyeva. Taṁ disvā Bhagavā Gandhakuṭiyaṁ nisinnoyeva Buddhānubhāvena yathā Dhammasenāpati tassa kilesakkhayaṁ jānāti, tathā katvā imaṁ udānaṁ udānesi. Tena vuttaṁ **“tena kho pana samayenā”**ti-ādi. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ Anantarasutte vuttameva.

Gāthāyaṁ pana **acchecchi vaṭṭan**ti anavasesato kilesavaṭṭaṁ samucchindi, chinne ca kilesavaṭṭe kammavaṭṭampi chinnameva. **Byagā nirāsan**ti āsā vuccati taṇhā, natthi ettha āsāti nirāsaṁ, nibbānaṁ. Taṁ nirāsaṁ visesena agā adhigatoti byagā, aggamaggassa adhigatattā puna adhigamakāraṇena vinā adhigatoti attho. Yasmā taṇhā dukkhasamudayabhūtā, tāya pahīnāya appahīno nāma kileso natthi, tasmāssa taṇhāpahānaṁ savisesaṁ katvā dassento “**visukkhā saritā na sandatī**”ti āha. Tassattho—catutthasūriyapātubhāvena viya mahānadiyo catutthamaggañāṇuppādena anavasesato visukkhā visositā taṇhāsaritā nadī na sandati, ito paṭṭhāya na pavattati. Taṇhā hi “saritā”ti vuccati. Yathāha “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”ti[1], “saritā visattikā”ti[2] ca. **Chinnaṁ vaṭṭaṁ na vattatī**ti evaṁ kilesavaṭṭasamucchedena chinnaṁ vaṭṭaṁ anuppādadhammataṁ avipākadhammatañca-āpādanena upacchinnaṁ kammavaṭṭaṁ na vattati na pavattati. **Esevanto dukkhassā**ti yadetaṁ sabbaso kilesavaṭṭābhāvato kammavaṭṭassa appavattanaṁ, so āyatiṁ vipākavaṭṭassa ekaṁseneva anuppādo eva sakalassāpi saṁsāradukkhassa anto paricchedo parivaṭumabhāvoti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasattasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **kāmesū**ti vatthukāmesu. **Ativelan**ti velaṁ atikkamitvā. **Sattā**ti ayonisomanasikārabahulatāya vijjamānampi

1. Khu 1. 62 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 215; Khu 7. 6 piṭṭhesu.

ādīnavaṁ anoloketvā assādameva saritvā sajjanavasena sattā, āsattā laggāti attho. **Rattā**ti vatthaṁ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakaraṇena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhanena giddhā gedhaṁ āpannā. **Gadhitā**ti rāgamucchitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṁ mohaṁ āpannā. **Ajjhopannā**ti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Sammattakajātā**ti kāmesu pātabyataṁ āpajjantā appasukhavedanāya sammattakā suṭṭhu mattakā jātā. "Sammodakajātā"tipi pāṭho, jātasammodanā uppannapahaṁsāti attho. Sabbehipi padehi tesaṁ taṇhādhipannataṁyeva vadati. Ettha ca paṭhamaṁ 'kāmesū"ti vatvā punapi "kāmesū"ti vacanaṁ tesaṁ sattānaṁ tadadhimuttidīpanatthaṁ. Tena sabbiriyāpathesu kāmaguṇasamaṅgino hutvā tadā vihariṁsūti dasseti.

Tasmiṁ hi samaye ṭhapetvā ariyasāvake sabbe Sāvatthivāsino ussavaṁ ghosetvā yathāvibhavaṁ āpānabhūmiṁ[1] sajjetvā bhuñjantā pivantā āvi ceva raho ca kāme paribhuñjantā indriyāni paricārentā kāmesu pātabyataṁ āpajjiṁsu. Bhikkhū Sāvatthiyaṁ piṇḍāya carantā tattha tattha gehe ārāmuyyānādīsu ca manusse ussavaṁ ghosetvā kāmaninne tathā paṭipajjante disvā "vihāraṁ gantvā saṇhasukhumaṁ dhammaṁ labhissāmā"ti Bhagavato etamatthaṁ ārocesuṁ. Tena vuttaṁ **"atha kho sambahulā bikkhū -pa- kāmesu viharantī"**ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tesaṁ manussānaṁ āpānabhūmiramaṇīyesu mahāpariḷāhesu anekānatthānubandhesu ghorāsayhakaṭukaphalesu kāmesu anādīnavadassitaṁ sabbākārato viditvā kāmānañceva kilesānañca ādīnavavibhāvanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **kāmesu sattā**ti vatthukāmesu kilesakāmena rattā mattā sattā visattā laggā laggitā saṁyuttā. **Kāmasaṅgasattā**ti tāyeva kāmasattiyā vatthukāmesu rāgasaṅgena ceva diṭṭhimānadosa-avijjāsaṅgehi ca sattā āsattā. **Saṁyojane vajjamapassamānā**ti

1. Kīḷanabhūmiṁ (Ka)

kammavaṭṭaṁ vipākavaṭṭena, bhavādike vā bhavantarādīhi, satte vā dukkhehi saṁyojanato bandhanato saṁyojananāmake kāmarāgādikisesajāte saṁyojanīyesu dhammesu assādānupassitāya vaṭṭadukkhamūlabhāvādikaṁ vajjaṁ dosaṁ ādīnavaṁ apassantā. **Na hi jātu saṁyojanasaṅgasattā, oghaṁ tareyyuṁ vipulaṁ mahantan**ti evaṁ ādīnavadassanābhāvena saṁyojanasabhāvesu saṅgesu, saṁyojanasaṅkhātehi vā saṅgehi tesaṁ visayesu tebhūmakadhammesu sattā vipulavisayatāya anādikālatāya ca vipulaṁ vitthiṇṇaṁ mahantañca kāmādi-oghaṁ, saṁsāroghameva vā na kadāci tareyyuṁ, ekaṁseneva tassa oghassa pāraṁ na gaccheyyunti attho.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dutiyasattasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **andhīkathā**ti kāmā nāma anandhampi andhaṁ karonti.

Yathāha—

> "Luddho atthaṁ na jānāti, luddho dhammaṁ na passati.
> Andhatamaṁ tadā hoti, yaṁ lobho sahate naran"ti[1].

tasmā kāmena anandhāpi andhā katāti andhīkatā. Sesaṁ Anantarasutte vuttanayameva. Tattha hi manussānaṁ pavatti bhikkhūhi disvā Bhagavato ārocitā, idha Bhagavatā sāmaṁyeva diṭṭhāti ayameva visaso. Satthā Sāvatthito nikkhamitvā Jetavanaṁ gacchanto antarāmagge Aciravatiyaṁ nadiyaṁ macchabandhehi oḍḍitaṁ kuminaṁ pavisitvā nikkhantuṁ[2] asakkonte bahū macche passi, tato aparabhāge ekaṁ khīrapakaṁ vacchaṁ goravaṁ katvā anubandhitvā thaññapipāsāya gīvaṁ pasāretvā mātu antarasatthiyaṁ mukhaṁ upanentaṁ passi. Atha Bhagavā vihāraṁ pavisitvā pāde pakkhāletvā paññattavarabuddhāsane nisinno pacchimaṁ vatthudvayaṁ purimassa upamānabhāvena gahetvā imaṁ udānaṁ udānesi.

---

1. Khu 1. 252; Khu 7. 12; Khu 8. 251. piṭṭhesu.
2. Niggantuṁ (Sī, Syā)

Tattha **kāmandhā**ti vatthukāmesu kilesakāmena andhā vicakkhukākatā. **Jālasañchannā**ti sakattabhāvaparattabhāvesu ajjhattikabāhirāyatanesu, tannissitesu ca dhammesu atītādivasena anekabhedabhinnesu heṭṭhupariyavasena aparāparaṁ uppattiyā antogadhānaṁ anatthāvahato ca jālabhūtāya taṇhāya sukhumacchiddena jālena parivuto viya udakarahado sañchannā paliguṇṭhitā ajjhotthaṭā. **Taṇhāchadanachāditā**ti taṇhāsaṅkhātena chadanena sevālapaṇakena viya udakaṁ chāditā, paṭicchannā pihitāti attho. Padadvayenāpi kāmacchandanīvaraṇanivāritakusalacittācārataṁ dasseti.

Pamattabandhunā baddhāti kilesamārena devaputtamārena ca baddhā. Yadaggena hi kilesamārena baddhā, tadaggena devaputtamārenapi baddhā nāma honti. vuttaṁ hetaṁ—

"Antalikkhacaro pāso, yvāyaṁ carati mānaso.
Tena taṁ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī"ti[1].

namuci kaṇho pamattabandhūti tīṇi mārassa nāmāni. Devaputtamāropi hi kilesamāro viya anatthena pamatte satte bandhatīti pamattabandhu. "Pamattā bandhane baddhā"tipi[2] paṭhanti. Tattha **bandhane**ti kāmaguṇabandhaneti attho. **Baddhā**ti niyamitā. Yathā kiṁ? **Macchāva kumināmukhe** yathā nāma macchabandhakena oḍḍitassa kuminassa mukhe paviṭṭhā macchā tena baddhā hutvā maraṇamanventi pāpuṇanti, evameva mārena oḍḍitena kāmaguṇabandhanena baddhā ime sattā **jarāmaraṇamanventi. Vaccho khīrapakova mātaraṁ** yathā khīrapāyī taruṇavaccho attano mātaraṁ anveti anugacchati, na aññaṁ. Evaṁ mārabandhanabaddhā sattā saṁsāre paribbhamantā maraṇameva anventi anugacchanti, na ajaraṁ amaraṇaṁ nibbānanti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 1. 113; Vi 3. 28. piṭṭhesu.
2. Pamattabandhane baddhātipi (Sī, Ka)

5. Aparalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **sambahulānaṁ bhikkhūnaṁ piṭṭhito piṭṭhito**ti āyasmā Lakuṇḍakabhaddiyo ekadivasaṁ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṁ gāmantarena piṇḍāya caritvā katabhattakicco pattaṁ vodakaṁ katvā thavikāya pakkhipitvā aṁse laggetvā cīvaraṁ saṅgharitvā tampi vāmaṁse ṭhapetvā pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno attano satipaññāvepullaṁ pakāsento viya satisampajaññaṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā samāhitena cittena pade padaṁ nikkhipanto gacchati, gacchanto ca bhikkhūnaṁ pacchato pacchato gacchati tehi bhikkhūhi asaṁmisso. Kasmā? Asaṁsaṭṭhavihāritāya. Apica tassāyasmato rūpaṁ paribhūtaṁ paribhavaṭṭhānīyaṁ puthujjanā ohīḷenti. Thero taṁ jānitvā piṭṭhito piṭṭhito gacchati "mā ime maṁ nissāya apuññaṁ pasaviṁsū"ti. Evaṁ te bhikkhū ca thero ca Sāvatthiṁ patvā vihāraṁ pavisitvā yena Bhagavā tenupasaṅkamanti. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Lakuṇḍakabhaddiyo"**ti-ādi.

Tattha **dubbaṇṇan**ti virūpaṁ. Tenassa vaṇṇasampattiyā saṇṭhānasampattiyā ca abhāvaṁ dasseti. **Duddasikan**ti apāsādikadassanaṁ. Tenassa anubyañjanasampattiyā ākārasampattiyā ca abhāvaṁ dasseti. **Okoṭimakan**ti rassaṁ. Iminā ārohasampattiyā abhāvaṁ dasseti. **Yebhuyyena bhikkhūnaṁ paribhūtarūpan**ti puthujjanabhikkhūhi ohīḷitarūpaṁ. Puthujjanā ekacce chabbaggiyādayo tassāyasmato guṇaṁ ajānantā hatthakaṇṇacūḷikādīsu gaṇhantā parāmasantā kīḷantā paribhavanti, na ariyā, kalyāṇaputhujjanā vā.

Bhikkhū-āmantesīti kasmā āmantesi? Therassa guṇaṁ pakāsetuṁ. Evaṁ kira Bhagavato ahosi "ime bhikkhū mama puttassa mahānubhāvataṁ na jānanti, tena taṁ paribhavanti, taṁ nesaṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya bhavissati, handāhaṁ imassa guṇe bhikkhūnaṁ pakāsetvā paribhavato naṁ mocessāmī"ti.

Passatha noti passatha nu. **Na ca sā samāpatti sulabharūpā, yā tena bhikkhunā asamāpannapubbā**ti rūpasamāpatti arūpasamāpatti brahmavihārasamāpatti nirodhasamāpatti phalasamāpattīti evaṁ pabhedā sāvakasādhāraṇā yā kāci samāpattiyo nāma, tāsu ekāpi samāpatti

na sulabharūpā, dullabhā, natthiyeva sā tena Lakuṇḍakabhaddiyena bhikkhunā asamāpannapubbā. Etenassa yaṁ vuttaṁ **“mahiddhiko mahānubhāvo”**ti, tattha mahiddhikataṁ pakāsetvā idāni mahānubhāvataṁ dassetuṁ “**yassa catthāyā**”ti-ādimāha. Taṁ heṭṭhā vuttanayameva. Ettha ca Bhagavā “eso bhikkhave bhikkhū”ti-ādinā “bhikkhave ayaṁ bhikkhu na yo vā so vā dubbaṇṇo duddasiko okoṭimakoti bhikkhūnaṁ piṭṭhito piṭṭhito āgacchatīti ca ettakena na oññātabbo, atha kho mahiddhiko mahānubhāvo, yaṁkiñci sāvakena pattabbaṁ, sabbaṁ taṁ tena anuppattaṁ, tasmā taṁ pāsāṇacchattaṁ viya garuṁ katvā olokethа[1], taṁ vo dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatī”ti dasseti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Lakuṇḍakabhaddiyassa mahiddhikatāmahānubhāvatādibhedaṁ guṇarāsiṁ sabbākārato jānitvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **nelaṅgo**ti elaṁ vuccati doso, nāssa elanti nelaṁ. Kiṁ pana taṁ? Suparisuddhasīlaṁ[2]. Tañhi niddosaṭṭhena idha “nelan”ti[3] adhippetaṁ. Taṁ nelaṁ padhānabhūtaṁ aṅgaṁ etassāti nelaṅgo. So yaṁ “ratho”ti vakkhati, tena sambandho, tasmā suparisuddhasīlaṅgoti attho. Arahattaphalasīlaṁ hi idhādhippetaṁ. Seto pacchādo etassāti **setapacchādo. Pacchādo**ti rathassa upari attharitabbakambalādi. So pana suparisuddhadhavalabhāvena seto vā hoti rattanīlādīsu vā aññataro. Idha pana arahattaphalavimuttiyā adhippetattā suparisuddhabhāvaṁ upādāya “setapacchādo”ti vuttaṁ yathā aññatrāpi “ratho sīlaparikkhāro”ti[4]. Eko satisaṅkhāto aro etassāti **ekāro. Vattatī**ti pavattati. **Ratho**ti therassa attabhāvaṁ sandhāya vadati.

Anīghanti niddukkhaṁ, khobhavirahitaṁ yānaṁ viya kilesaparikhobhavirahitanti attho. **Āyantan**ti sambahulānaṁ bhikkhūnaṁ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantaṁ. **Chinnasotan**ti pacchinnasotaṁ. Pakatirathassa hi sukhapavattanatthaṁ

1. Oloketabbaṁ (Sī, Syā) 2. Catupārisuddhisīlaṁ (Ka) 3. Natthi elanti (Sī)
4. Setaparikkhāroti (Sī, Syā) Saṁ 3. 5 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

akkhasīsesu nābhiyañca upalittānaṁ sappitelādīnaṁ soto savanaṁ sandanaṁ hoti, tena so acchinnasoto nāma hoti. Ayaṁ pana chattiṁsatiyā sotānaṁ anavasesato pahīnattā chinnasoto nāma hoti, taṁ chinnasotaṁ. Natthi etassa bandhananti **abandhano.** Rathūpattharassa hi akkhena saddhiṁ niccalabhāvakaraṇatthaṁ bahūni bandhanāni honti, Tena so sabandhano. Ayaṁ pana sabbasaṁyojanabandhanānaṁ anavasesato parikkhīṇattā abandhano, taṁ abandhanaṁ. **Passā**ti Bhagavā therassa guṇehi somanassappatto hutvā attānaṁ vadati.

Iti Satthā āyasmantaṁ Lakuṇḍakabhaddiyaṁ arahattaphalasīsena sucakkaṁ[1] arahattaphalavimuttiyā su-uttaracchadaṁ,[2] sūpaṭṭhitāya satiyā svāraṁ,[3] kilesaparikhobhābhāvena aparikhobhaṁ, taṇhūpalepābhāvena anupalepaṁ, saṁyojanādīnaṁ abhāvena abandhanaṁ suparikkhittaṁ suyuttaṁ ājaññarathaṁ katvā dasseti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Taṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **Aññāsikoṇḍañño**ti ettha **Koṇḍañño**ti tassāyasmato gottato āgatanāmaṁ. Sāvakesu pana sabbapaṭhamaṁ ariyasaccāni paṭivijjhīti Bhagavatā "aññāsivata bho Koṇḍañño"ti[4] vutta-udānavasena thero sāsane "Aññāsikoṇḍañño"tveva paññāyittha. **Taṇhāsaṅkhayavimuttin**ti taṇhā saṅkhīyati pahīyati etthāti taṇhāsaṅkhayo, nibbānaṁ. Tasmiṁ taṇhāsaṅkhaye vimutti. Taṇhā vā saṅkhīyati pahīyati etenāti taṇhāsaṅkhayo, ariyamaggo. Tassa phalabhūtā, pariyosānabhūtā vā vimuttīti taṇhāsaṅkhayavimutti, nippariyāyena arahattaphalasamāpatti. Taṁ paccavekkhamāno nisinno hoti. Ayaṁ hi āyasmā bahulaṁ phalasamāpattiṁ samāpajjati, tasmā idhāpi evamakāsi.

---

1. Sacakkaṁ (Sī)
2. Sa-uttaracchadaṁ (Sī)
3. Supatiṭṭhikatāya suppatiṭṭhitaṁ (Sī)
4. Vi 3. 17; Saṁ 3. 371 piṭṭhe.

etamatthaṁ viditvāti etaṁ Aññāsikoṇḍaññattherassa aggaphasapaccavekkhaṇaṁ viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **yassa mūlaṁ chamā natthī**ti yassa ariyapuggalassa attabhāvarukkhamūlabhūtā avijjā, tassāva patiṭṭhā hetubhūtā āsavanīvaraṇa-ayonisomanasikārasaṅkhātā chamā pathavī ca natthi aggamaggena samugghātitattā. **Paṇṇā natthi kuto latā**ti natthi latā kuto paṇṇāti padasambandho. Mānātimānādipabhedā sākhāpasākhādisaṅkhātā latāpi natthi, kuto eva madappamādamāyāsāṭheyyādipaṇṇānīti attho. Atha vā **paṇṇā natthi kuto latā**ti rukkhaṅkurassa vaḍḍhamānassa[1] paṭhamaṁ paṇṇāni nibbattanti[2]. Pacchā sākhāpasākhāsaṅkhātā latāti katvā vuttaṁ. Tattha yassa ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa attabhāvarukkhassa ariyamaggassa bhāvitattā yaṁ avijjāsaṅkhātaṁ mūlaṁ, tassa patiṭṭhānabhūtaṁ āsavādi ca natthi. Mūlaggahaṇeneva cettha mūlakāraṇattā bījaṭṭhāniyaṁ kammaṁ tadabhāvopi gahitoyevāti veditabbo. Asati ca kammabīje taṁnimitto viññāṇaṅkuro, viññāṇaṅkuranimittā ca nāmarūpasaḷāyatanapattasākhādayo na nibbattissantiyeva. Tena vuttaṁ "yassa mūlaṁ chamā natthi, paṇṇā natthi kuto latā"ti.

Taṁ dhīraṁ bandhanā muttanti taṁ catubbidhasammappadhānavīriyayogena vijitamārattā dhīraṁ, tato eva sabbakilesābhisaṅkhārabandhanato muttaṁ. **Ko taṁ ninditumarahatī**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ. Evaṁ sabbakilesavippamuttaṁ sīlādi-anuttaraguṇasamannāgataṁ ko nāma viññujātiko ninditum garahituṁ arahati nindhānimittasseva abhāvato. **Devāpi naṁ pasaṁsantī**ti aññadatthu devā sakkādayo guṇavisesavidū, **api**saddena manussāpi khattiyapaṇḍitādayo pasaṁsanti. Kiñca bhiyyo **brahmunāpi pasaṁsito** mahābrahmunāpi aññehipi brahmanāgayakkhagandhabbādīhipi pasaṁsito thomitoyevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Patamānassa (Sī) 2. Nipatanti (Sī)

7. Papañcakhayasuttavaṇṇanā

67. Sattame **papañcasaññāsaṅkhāpahānan**ti papañcenti yattha sayaṁ uppannā, taṁ santānaṁ vitthārenti ciraṁ ṭhapentīti papañcā, kilesā. Visesato rāgadosamohataṇhādiṭṭhimānā. Tathā hi vuttaṁ—

> "Rāgo papañco doso papañco moho papañco taṇhā papañco diṭṭhi papañco māno papañco"ti.

Apica saṁkilesaṭṭho papañcaṭṭho, kacavaraṭṭho papañcaṭṭho. Tattha rāhapapañcassa subhasaññā nimittaṁ, dosapapañcassa āghātavatthu, mohapapañcassa āsavā, taṇhāpapañcassa vedanā, diṭṭhipapañcassa saññā, mānapapañcassa vitakko nimittaṁ. Tehi papañcehi sahagatā saññā papañcasaññā. Papañcasaññānaṁ saṅkhā bhāgā koṭṭhāsā papañcasaññāsaṅkhā. Atthato saddhiṁ nimittehi taṁtaṁpapañcassa pakkhiyo kilesagaṇo. Saññāgahaṇaṁ cettha tassa nesaṁ sādhāraṇahetubhāvena. Vuttaṁ hetaṁ "saññānidānā hi papañcasaṅkhā"ti[1]. Tesaṁ pahānaṁ, tena tena maggena rāgādikilesānaṁ samucchedananti attho.

Tadā hi[2] Bhagavā atītāsu anekakoṭisatasahassasaṅkhāsu attano jātīsu anatthassa nimittabhūte kilese imasmiṁ carimabhave ariyamaggena Bodhimaṇḍe savāsane pahīne paccavekkhitvā sattasantānañca kilesacaritaṁ rāgādikilesasaṁkiliṭṭhaṁ kañjiyapuṇṇalābuṁ viya takkabharitacāṭiṁ viya vasāpītapilotikaṁ viya ca dubbinimociyaṁ[3] disvā "evaṁ gahanaṁ nāmidaṁ kilesavaṭṭaṁ anādikālabhāvitaṁ mayhaṁ anavasesaṁ pahīnaṁ, aho suppahīnan"ti uppannapītipāmojjo udānaṁ udānesi. Tena vuttaṁ **"atha kho Bhagavā attano papañcasaññāsaṅkhāpahānaṁ viditvā tāyaṁ velāyaṁ imaṁ udānaṁ udānesī"**ti.

Tattha **yassa papañcā ṭhiti**[4] **ca natthī**ti yasmā Bhagavā attānameva paraṁ viya katvā niddisati, tasmā yassa aggapuggalassa vuttalakkhaṇā papañcā, tehi katā saṁsāre ṭhiti[4] ca natthi. Netthiyaṁ pana "ṭhiti nāma anusayo"ti[5] vuttaṁ. Anusayo hi bhavapavattiyā mūlanti. Satte saṁsāre

---

1. Khu 1. 414 piṭṭhe. 2. Tadā kira (Sī, Syā) 3. Dubbinimocayaṁ (Syā)
4. Dhiti (Syā) 5. Khu 10. 32 piṭṭhe.

papañcentīti papañcā. "Papañcaṭṭhitī"ti ca pāṭho. Tassattho—papañcānaṁ ṭhiti vijjamānatā maggena asamucchedo papañcaṭṭhiti, papañcā eva vā avasiṭṭhakusalākusalavipākānaṁ pavattiyā hetubhāvato vaṭṭassa ṭhiti papañcaṭṭhiti, sā yassa aggapuggalassa natthi. **Sandānaṁ palighañca vītivatto**ti yo bandhanaṭṭhena sandānasadisattā "sandānan"ti laddhanāmā taṇhādiṭṭhiyo, nibbānanagarapavesanisedhanato palighasadisattā palighasaṅkhātaṁ avijjañca vītivatto savāsanapahānena visesato atikkanto. Apare pana kodhaṁ "sandānan"ti vadanti, taṁ na gahetabbaṁ. So hi "parābhisajjanī"ti vuttoti.

Taṁ nittaṇhaṁ muniṁ carantanti taṁ sabbathāpi taṇhābhāvena nittaṇhaṁ, ubhayalokamunanato attahitaparahitamunanato ca Muniṁ, ekanteneva sabbasattahitatthaṁ catūhi iriyāpathehi nānāsamāpatticārehi anaññasādhāraṇena ñāṇacārena ca carantaṁ. **Nāvajānāti sadevakopi loko**ti sabbo sapaññajātiko sattaloko sadevakopi sabrahmakopi na kadācipi avajānāti na paribhoti, atha kho ayameva loke aggo seṭṭho uttamo pavaroti garuṁ karonto sakkaccaṁ pūjāsakkāranirato hotīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Kaccānasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **ajjhattan**ti ettha ayaṁ **ajjhatta**saddo "cha ajjhattikāni āyatanānī"ti-ādīsu[1] ajjhattajjhatte āgato. "Ajjhattā dhammā[2], ajjhattaṁ vā kāye kāyānupassī"ti-ādīsu[3] niyakajjhatte. "Sabbanimittānaṁ amanasikārā ajjhattaṁ suññataṁ upasampajja viharatī"ti-ādīsu[4] visayajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi Buddhānaṁ issariyaṭṭhānaṁ nāma. "Tenānanda bhikkhunā tasmiṁyeva purimasmiṁ samādhinimitte ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapetabban"ti-ādīsu[5] gocarajjhatte. Idhāpi

1. Ma 3. 258 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 3 piṭṭhe. 3. Dī 2. 230 piṭṭhādīsu.
4. Ma 3. 153 piṭṭhe. 5. Ma 3. 154 piṭṭhe.

gocarajjhatteyeva daṭṭhabbo. Tasmā **ajjhattan**ti gocarajjhattabhūte kammaṭṭhānārammaṇeti vuttaṁ hoti. **Parimukhan**ti abhimukhaṁ. **Sūpaṭṭhitāyā**ti suṭṭhu upaṭṭhitāya kāyagatāya satiyā. Satisīsena cettha jhānaṁ vuttaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti "ajjhattaṁ kāyānupassanāsatipaṭṭhānavasena paṭiladdhaṁ uḷāraṁ jhānaṁ samāpajjitvā"ti.

Ayaṁ hi thero Bhagavati Sāvatthiyaṁ viharante ekadivasaṁ Sāvatthiyaṁ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṁ pavisitvā Bhagavato vattaṁ dassetvā divāṭṭhāne divāvihāraṁ nisinno nānāsamāpattīhi divasabhāgaṁ vītināmetvā sāyanhasamayaṁ vihāramajjhaṁ otaritvā Bhagavati Gandhakuṭiyaṁ nisinne "akālo tāva Bhagavantaṁ upasaṅkamitun"ti Gandhakuṭiyā avidūre aññatarasmiṁ rukkhamūle kālaparicchedaṁ katvā yathāvuttaṁ samāpattiṁ samāpajjitvā nisīdi. Satthā taṁ tathānisinnaṁ Gandhakuṭiyaṁ nisinnoyeva passi. Tena vuttaṁ **"tena kho pana samayena āyasmā Mahākaccāno -pa- sūpaṭṭhitāyā"**ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Mahākaccānattherassa satipaṭṭhānabhāvanāvasena adhigataṁ jhānaṁ pādakaṁ katvā samāpajjanaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udanaṁ udānesi.**

Tattha **yassa siyā sabbadā sati, satataṁ kāyagatā upaṭṭhitā**ti yassa āraddhavipassakassa ekadivasaṁ cha koṭṭhāse katvā sabbasmimpi kāle nāmarūpabhedena duvidhepi kāye gatā kāyārammaṇā pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ aniccādisammasanavasena satataṁ nirantaraṁ sātaccābhiyogavasena sati upaṭṭhitā siyā.

Ayaṁ kirāyasmā paṭhamaṁ kāyagatāsatikammaṭṭhānavasena jhānaṁ nibbattetvā taṁ pādakaṁ katvā kāyānupassanāsatipaṭṭhānamukhena vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ patto. So aparabhāgepi yebhuyyena tameva jhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya tatheva ca vipassitvā phalasamāpattiṁ samāpajjati. Svāyaṁ yena vidhinā arahattaṁ patto, taṁ vidhiṁ dassento Satthā "yassa siyā sabbadā sati, satataṁ kāyagatā upaṭṭhitā"ti vatvā tassā upaṭṭhānākāraṁ vibhāvetuṁ **"no cassa no ca me siyā, na bhavissati na ca me bhavissatī"**ti āha.

Tassattho dvidhā veditabbo sammasanato pubbabhāgavasena sammasana-kālavasena cāti. Tesu pubbabhāgavasena tāva **no cassa no ca me siyā**ti atītakāle mama kilesakammaṁ no cassa na bhaveyya ce, imasmiṁ paccuppannakāle ayaṁ attabhāvo no ca me siyā na me uppajjeyya. Yasmā pana me atīte kammakilesā ahesuṁ, tasmā taṁnimitto etarahi ayaṁ me attabhāvo pavattati. **Na bhavissati na ca me bhavissatī**ti imasmiṁ attabhāve paṭipakkhādhigamena[1] kilesakammaṁ na bhavissati na uppajjissati me, āyatiṁ vipākavaṭṭaṁ na ca me bhavissati na me pavattissatīti. Evaṁ kālattaye kammakilesahetukaṁ idaṁ mayhaṁ attabhāvasaṅkhātaṁ khandhapañcakaṁ, na issarādihetukaṁ, yathā ca mayhaṁ, evaṁ sabbasattānanti sappaccayanāmarūpadassanaṁ pakāsitaṁ hoti.

Sammasanakālavasena pana **no cassa no ca me siyā**ti yasmā idaṁ khandhapañcakaṁ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṁ, abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṁ, avasavattanaṭṭhena anattā, evaṁ yadi ayaṁ attā nāma nāpi khandhapañcakavinimutto koci no cassa no ca siyā na bhaveyya, evaṁ sante no ca me siyā mama santakaṁ nāma kiñci na bhaveyya. **Na bhavissatī**ti attani attaniye[2] bhavitabbaṁ yathā cidaṁ nāmarūpaṁ etarahi ca atīte ca attattaniyaṁ suññaṁ, evaṁ na bhavissati na me bhavissati, anāgatepi khandhavinimutto attā nāma na koci na me bhavissati na pavattissati, tato eva kiñci palibodhaṭṭhāniyaṁ na me bhavissati āyatimpi attaniyaṁ nāma na me kiñci bhavissatīti. Iminā tīsu kālesu "ahan"ti gahetabbassa abhāvato "maman"ti gahetabbassa ca abhāvaṁ dasseti. Tena catukkoṭikā suññatā pakāsitā hoti.

Anupubbavihāri tattha soti evaṁ tīsupi kālesu attattaniyaṁ suññataṁ tattha saṅkhāragate anupassanto anukkamena udayabbayañāṇādivipassanāñāṇesu uppajjamānesu anupubbavipassanāvihāravasena anupubbavihārī samāno. **Kāleneva tare visattikan**ti so evaṁ vipassanaṁ matthakaṁ pāpetvā ṭhito yogāvacaro indriyānaṁ paripākagatakālena vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya maggena ghaṭitakālena ariyamaggassa

---

1. Paṭipakkhavigamena (Sī, Ka)
2. Sati hi attaniyena (Syā)

uppattikālena sakalassa bhavattayassa saṁtananato visattikāsaṅkhātaṁ taṇhaṁ tareyya, vitaritvā tassā paratīre tiṭṭheyyāti adhippāyo.

Iti Bhagavā aññāpadesena āyasmato Mahākaccānassa arahattuppattidīpanaṁ udānaṁ udānesi.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Udapānasuttavaṇṇanā

69. Navame **Mallesū**ti Mallā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena "Mallā"ti vuccati. Tesu Mallesu, yaṁ loke "Mallo"ti vuccati. Keci pana "mālesū"ti paṭhanti. **Cārikaṁ caramāno**ti aturitacārikāvasena mahāmaṇḍalajanapadacārikaṁ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṁghenā**ti aparicchedaguṇena mahantena samaṇagaṇena. Tadā hi Bhagavato mahābhikkhuparivāro ahosi. **Thūṇaṁ nāma Mallānaṁ brāhmaṇagāmo**ti puratthimadakkhiṇāya disāya Majjhimadesassa avadhiṭṭhāne Malladese Thūṇanāmako brāhmaṇabahulatāya brāhmaṇagāmo. **Tadavasarī**ti taṁ avasari, Thūṇagāmamaggaṁ pāpuṇīti attho. **Assosun**ti suṇiṁsu, sotadvārasampattavacananigghosānusārena jāniṁsūti attho. **Kho**ti padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosuṁyeva, na tesaṁ savanantarāyo ahosīti vuttaṁ hoti. Padapūraṇena padabyañjanasiliṭṭhattamattameva. **Thūṇeyyakā**ti Thūṇagāmavāsino. **Brāhmaṇa gahapatikā**ti ettha brahmaṁ aṇantīti brāhmaṇā, mante sajjhāyantīti attho. Idameva hi jātibrāhmaṇānaṁ nibbacanaṁ, ariyā pana bāhitapāpattā "brāhmaṇā"ti vuccanti. **Gahapatikā**ti khattiyabrāhmaṇe vajjetvā ye keci agāraṁ ajjhāvasantā vuccanti, visesato vessā. Brāhmaṇā ca gahapatikā ca brāhmaṇagahapatikā.

Idāni yamatthaṁ te assosuṁ, taṁ dassetuṁ **"samaṇo khalu bho Gotamo"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha samitapāpattā "samaṇo"ti veditabbo.

vuttaṁ hetaṁ "samitāssa honti pāpakā akusalā dhammā"ti-ādi[1]. Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena sabbaso samitapāpo. Tenassa yathābhuccaguṇādhigatametaṁ nāmaṁ, yadidaṁ samaṇoti. **Khalū**ti anussavatthe nipāto. **Bho**ti brāhmaṇajātikānaṁ jātisamudāgataṁ ālapanamattaṁ. Vuttampi cetaṁ "bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano"ti[2]. **Gotamo**ti gottavasena Bhagavato parikittanaṁ. Tasmā "samaṇo khalu bho Gotamo"ti samaṇo kira bho Gotamagottoti ayamettha attho. **Sakyaputto**ti idaṁ pana Bhagavato uccākulaparidīpanaṁ. **Sakyakulā pabbajito**ti saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṁ. Kenaci pārijuññena anabhibhūto aparikkhīṇaṁyeva taṁ kulaṁ pahāya nekkhammādhigamasaddhāya pabbajitoti vuttaṁ hoti. **Udapānaṁ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresun**ti pānīyakūpaṁ tiṇena ca bhusena ca mukhappamāṇena vaḍḍhesuṁ, tiṇādīni pakkhipitvā kūpaṁ pidahiṁsūti attho.

Tassa kira gāmassa bahi Bhagavato āgamanamagge brāhmaṇānaṁ paribhogabhūto eko udapāno ahosi. Taṁ ṭhapetvā tattha sabbāni kūpataḷākādīni udakaṭṭhānāni tadā visukkhāni nirudakāni ahesuṁ. Atha Thūṇeyyakā ratanattaye appasannā maccherapakatā Bhagavato āgamanaṁ sutvā "sace samaṇo Gotamo sasāvako imaṁ gāmaṁ pavisitvā dvīhatīhaṁ vaseyya, sabbaṁ imaṁ janaṁ attano vacane ṭhapeyya, tato brāhmaṇadhammo patiṭṭhaṁ na labheyyā"ti tattha Bhagavato avāsāya parisakkantā "imasmiṁ gāme aññattha udakaṁ natthi, amuṁ udāpānaṁ aparibhogaṁ karissāma, evaṁ samaṇo Gotamo sasāvako imaṁ gāmaṁ na pavisissatī"ti sammantayitvā sabbe gāmavāsino sattāhassa udakaṁ gahetvā cāṭi-ādīni pūretvā udapānaṁ tiṇena ca bhusena ca pidahiṁsu. Tena vuttaṁ **"udapānaṁ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresuṁ, 'mā te muṇḍakā samaṇakā pānīyaṁ apaṁsū'**ti".

Tattha **muṇḍakā samaṇakā**ti muṇḍe[3] "muṇḍā"ti samaṇe[4] "samaṇā"ti vattuṁ vaṭṭeyya, te pana khuṁsanādhippāyena hīḷentā evamāhaṁsu. **Mā**ti paṭisedhe, mā apaṁsu mā piviṁsūti attho. **Maggā**

1. Ma 1. 347 piṭṭhe.
2. Khu 1. 70 piṭṭhe.
3. Muṇḍesu (Sī, Ka)
4. Samaṇesu (Sī, Ka)

okkammāti maggato apasakkitvā. **Etamhā**ti yo udapāno tehi tathā kato, tameva niddisanto āha. Kiṁ pana Bhagavā tesaṁ brāhmaṇānaṁ taṁ vippakāraṁ anāvajjitvā evamāha "etamhā udapānā pānīyaṁ āharā"ti, udāhu āvajjitvā jānantoti? Jānanto eva Bhagavā attano Buddhānubhāvaṁ pakāsetvā te dametvā nibbisevane kātuṁ evamāha, na pānīyaṁ pātukāmo. Tenevettha Mahāparinibbānasutte viya "pipāsitosmī"ti[1] na vuttaṁ. Dhammabhaṇḍāgāriko pana Satthu ajjhāsayaṁ ajānanto Thūṇeyyakehi kataṁ vippakāraṁ ācikkhanto **"idāni so bhante"**ti-ādimāha.

Tattha **idānī**ti adhunā, amhākaṁ āgamanavelāyamevāti attho. **Eso bhante udapāno**ti paṭhanti. Thero dvikkhattuṁ paṭikkhipitvā tatiyavāre "na kho Tathāgatā tikkhattuṁ paccanīkā kātabbā, kāraṇaṁ diṭṭhaṁ bhavissati dīghadassinā"ti mahārājadattiyaṁ Bhagavato pattaṁ gahetvā udapānaṁ agamāsi. Gacchante[2] there udapāne udakaṁ paripuṇṇaṁ hutvā uttaritvā samantato sandati, sabbaṁ tiṇaṁ bhusañca uplavitvā sayameva apagacchi. Tena ca sandamānena salilena uparūpari vaḍḍhantena tasmiṁ gāme sabbeva pokkharaṇī-ādayo jalāsayā visukkhā paripūriṁsu, tathā parikhākusubbhaninnādīni ca. Sabbo gāmappadeso mahoghena ajjhotthaṭo mahāvassakāle viya ahosi. Kumuduppalapadumapuṇḍarīkādīni jalajapupphāni tattha tattha ubbhijjitvā vikasamānāni udakaṁ sañchādiṁsu. Saresu haṁsakoñcacakkavākakāraṇḍava[3] bakādayo udakasakuṇikā vassamānā tattha tattha vicariṁsu. Thūṇeyyakā taṁ mahoghaṁ tathā uttarantaṁ samantato vīcitaraṅgasamākulaṁ pariyantato samuṭṭhahamānaṁ ruciraṁ pheṇabubbuḷakaṁ disvā acchariyabbhutacittajātā evaṁ sammantesuṁ "mayaṁ samaṇassa Gotamassa udakupacchedaṁ kātuṁ vāyamimhā, ayaṁ pana mahogho tassa āgamanakālato paṭṭhāya evaṁ abhivaḍḍhati, nissaṁsayaṁ kho ayaṁ tassa iddhānubhāvo. Mahiddhiko hi so mahānubhāvo. Ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjati, yathā yaṁ mahogho uṭṭhahitvā amhākaṁ gāmampi otthareyya. Handa mayaṁ samaṇaṁ Gotamaṁ upasaṅkamitvā payirupāsitvā accayaṁ desentā khamāpeyyāmā"ti.

---

1. Dī 2. 107 piṭṭhe. 2. Gacchante gacchante (Sī, Syā) 3. ...kādamba (Sī, Syā)

Te sabbeva ekajjhāsayā hutvā saṁghasaṁghī gaṇībhūtā gāmato nikkhamitvā yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsu. Upasaṅkamitvā appekacce Bhagavato pāde sirasā vandiṁsu, appekacce añjaliṁ paṇāmesuṁ, appekacce Bhagavatā saddhiṁ sammodiṁsu, appekacce tuṇhībhūtā nisīdiṁsu, appekacce nāmagottaṁ sāvesuṁ. Evaṁ pana katvā sabbeva ekamantaṁ nisīditvā "idha mayaṁ bho Gotama bhoto ceva Gotamassa Gotamasāvakānañca udakappaṭisedhaṁ kārayimha, amukasmiṁ udapāne tiṇañca bhusañca pakkhipimha. So pana udapāno acetanopi samāno sacetano viya bhoto guṇaṁ jānanto viya sayameva sabbaṁ tiṇaṁ bhusaṁ apanetvā suvisuddho jāto, sabbopi cettha ninnappadeso mahatā udakoghena paripuṇṇo ramaṇīyova jāto, udakūpajīvino sattā parituṭṭhā. Mayaṁ pana manussāpi samānā bhoto guṇe na jānimha, ye mayaṁ evaṁ akarimha, sādhu no bhavaṁ Gotamo tathā karotu, yathāyaṁ mahogho imaṁ gāmaṁ na otthareyya, accayo no accagamā yathābālaṁ, taṁ no bhavaṁ Gotamo accayaṁ paṭiggaṇhātu anukampaṁ upādāyā"ti accayaṁ desesuṁ. Bhagavāpi "taggha tumhe accayo accagamā yathābālaṁ, taṁ vo mayaṁ paṭiggaṇhāma āyatiṁ saṁvarāyā"ti tesaṁ accayaṁ paṭiggahetvā pasannacittataṁ ñatvā uttari ajjhāsayānurūpaṁ dhammaṁ desesi. Te Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā pasannacittā saraṇādīsu patiṭṭhitā Bhagavantaṁ vanditvā padakkhiṇaṁ katvā pakkamiṁsu. Tesaṁ pana āgamanato puretaraṁyeva āyasmā Ānando taṁ pāṭihāriyaṁ disvā acchariyabbhutacittajāto pattena pānīyaṁ ādāya Bhagavato upanāmetvā taṁ pavattiṁ ārocesi. Tena vuttaṁ **"evaṁ bhanteti kho āyasmā Ānando"**ti-ādi.

Tattha **mukhato ovamitvā**ti sabbaṁ taṁ tiṇādiṁ mukhena chaḍḍetvā. **Vissandanto maññe**ti pubbe dīgharajjukena udapānena ussiñcitvā gahetabba-udakogho Bhagavato pattaṁ gahetvā therassa gatakāle mukhena vissandanto viya samatittiko kākapeyyo hutvā aṭṭhāsi. Idañca therassa gatakāle udakappavattiṁ sandhāya vuttaṁ. Tato paraṁ pana pubbe vuttanayena tasmiṁ gāme sakalaṁ ninnaṭṭhānaṁ udakena paripuṇṇaṁ ahosīti. Ayaṁ paniddhi na Buddhānaṁ adhiṭṭhānena, nāpi devānubhāvena, atha kho

Bhagavato puññānubhāvena parittadesanatthaṁ Rājagahato Vesāligamane viya. Keci pana "Thūṇeyyakānaṁ Bhagavati pasādajananatthaṁ tesaṁ atthakāmāhi devatāhi katan"ti. Apare "udapānassa heṭṭhā vasanakanāgarājā evamakāsī"ti. Sabbaṁ taṁ akāraṇaṁ, yathā Bhagavato puññānubhāvenayeva tathā udakuppattiyā paridīpitattā.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ adhiṭṭhānena vinā attanā icchitanipphattisaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **kiṁ kayirā udapānena, āpā ce sabbadā siyun**ti yassa sabbakālaṁ sabbattha ca āpā ce yadi siyuṁ yadi upalabbheyyuṁ yadi ākaṅkhāmattapaṭibaddho, tesaṁ lābho, tena udapānena kiṁ kayirā kiṁ kareyya, kiṁ payojananti attho. **Taṇhāya mūlato chetvā, kissa pariyesanaṁ care**ti yāya taṇhāya vinibaddhā sattā akatapuññā hutvā icchitālābhadukkhena vihaññanti, tassā taṇhāya mūlaṁ, mūle vā chinditvā ṭhito mādiso Sabbaññubuddho kissa kena kāraṇena pānīyapariyesanaṁ, aññaṁ vā paccayapariyesanaṁ careyya. "Mūlato chettā"tipi paṭhanti, taṇhāya mūlaṁ mūleyeva vā[1] chedakoti attho. Atha vā **mūlato chettā**ti mūlato paṭṭhāya taṇhāya chedako. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo bodhiyā mūlabhūtamahāpaṇidhānato paṭṭhāya aparimitaṁ sakalaṁ puññasambhāraṁ attano acintetvā lokahitatthameva pariṇāmanavasena paripūrento mūlato pabhuti taṇhāya chettā, so taṇhāhetukassa icchitālābhassa abhāvato kissa kena kāraṇena udakapariyesanaṁ careyya, ime pana Thūṇeyyakā andhabālā imaṁ kāraṇaṁ ajānantā evamakaṁsūti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Utenasuttavaṇṇanā

70. Dasame **rañño Utenassā**ti Utenassa[2] nāma rañño, yo "Vajjirājā"tipi vuccati. **Uyyānagatassā**ti uyyānakīḷanatthaṁ uyyānaṁ

---

1. Mūlassa vā (Ka)
2. Udenassāti udenassa (Sī, Syā)

gatassa. Anādare hi idaṁ sāmivacanaṁ, "antepuran"ti pana padaṁ apekkhitvā sambandhepetaṁ sāmivacanaṁ hoti. **Kālaṅkatānī**ti aggidaḍḍhāni hutvā matāni honti. **Sāmāvatīpamukhānī**ti ettha kā panāyaṁ Sāmāvatī, kathañca daḍḍhāti? Vuccate, Bhaddavatiyaṁ seṭṭhino dhītā Ghosakaseṭṭhinā dhītuṭṭhāne ṭhapitā pañcasata-itthiparivārā rañño Utenassa aggamahesī mettāvihārabahulā ariyasāvikā Sāmāvatī nāma. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana ādito paṭṭhāya Sāmāvatiyā uppattikathā Dhammapadavatthumhi[1] vuttanayena veditabbā. Māgaṇḍiyassa nāma brāhmaṇassa dhītā attano mātāpitūnaṁ—

"Disvāna Taṇhaṁ Aratiṁ Ragañca,
Nāhosi chando api methunasmiṁ.
Kimevidaṁ muttakarīsapuṇṇaṁ,
Pādāpi naṁ samphusituṁ na icche"ti[2]—

Bhagavatā desitaṁ imaṁ gāthaṁ sutvā Satthari baddhāghātā Māgaṇḍiyā aparabhāge raññā Utenena mahesiṭṭhāne ṭhapitā Bhagavato Kosambiṁ upagatabhāvaṁ, Sāmāvatīpamukhānañca pañcannaṁ itthisatānaṁ upāsikābhāvaṁ ñatvā "āgato nāma samaṇo Gotamo imaṁ nagaraṁ, dānissa kattabbaṁ jānissāmi, imāpi tassa upaṭṭhāyikā, imāsampi Sāmāvatīpamukhānañca kattabbaṁ jānissāmī"ti anekapariyāyehi Tathāgatassa tāsañca anatthaṁ kātuṁ vāyamitvāpi asakkontī punekadivasaṁ raññā saddhiṁ uyyānakīḷaṁ gacchantī cūḷapitu sāsanaṁ pahiṇi "Sāmāvatiyā pāsādaṁ gantvā dussakoṭṭhāgāratelakoṭṭhāgārāni vivarāpetvā dussāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetvā tā sabbā ekato katvā dvāraṁ pidahitvā bahi yantaṁ datvā daṇḍadīpikāhi gehe aggiṁ dadamāno otaritvā gacchatū"ti.

Taṁ sutvā so pāsādaṁ abhiruyha koṭṭhāgārāni vivaritvā vatthāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetuṁ ārabhi. Atha naṁ Sāmāvatīpamukhā itthiyo "kiṁ etaṁ cūḷapitā"ti vadantiyo upasaṅkamiṁsu. "Ammā rājā daḷhikammatthāya[3] ime thambhe telapilotikāhi

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 103 piṭṭhe. 2. Khu 1. 409 piṭṭhe. 3. Balikammatthāya (Ka)

bandhāpeti, rājagehe nāma suyuttaduyuttaṁ dujjānaṁ, mā me santike hothā”ti vatvā tā āgatā gabbhesu pavesetvā dvārāni pidahitvā bahi yantakaṁ datvā ādito paṭṭhāya aggiṁ dento otari. Sāmāvatī tāsaṁ ovādaṁ adāsi “ammā anamatagge saṁsāre vicarantīnaṁ evameva agginā jhāmattabhāvānaṁ Buddhañāṇenapi paricchedo na sukaro, appamattā hothā”ti. Tā Satthu santike dhammaṁ sutvā adhigataphalāya[1] viññātasāsanāya Khujjuttarāya ariyasāvikāya sekkhapaṭisambhidāpattāya Satthārā desitaniyāmeneva dhammaṁ desentiyā santike sotapattiphalassa adhigatā antarantarā kammaṭṭhānamanasikārena yuttappayuttā gehe jhāyante vedanāpariggahakammaṭṭhānaṁ manasi karontiyo kāci dutiyaphalaṁ, kāci tatiyaphalaṁ pāpuṇitvā kālamakaṁsu. Atha bhikkhū Kosambiyaṁ piṇḍāya carantā taṁ pavattiṁ ñatvā pacchābhattaṁ Bhagavato ārocetvā tāsaṁ abhisamparāyaṁ pucchiṁsu. Bhagavā ca tāsaṁ ariyaphalādhigamaṁ bhikkhūnaṁ abhāsi. Tena vuttaṁ **“tena kho pana samayena rañño Utenassa -pa- anipphalā kālaṅkatā”**ti.

Tattha **anipphalā**ti na nipphalā, sampattasāmaññaphalā eva kālaṅkatā. Tā pana phalāni paṭilabhantiyo Sāmāvatiyā—

> “Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane.
> Dhunātha maccuno senaṁ, naḷāgāraṁva kuñjaro.
>
> Yo imasmiṁ dhammavinaye, appamatto vihassati.
> Pahāya jātisaṁsāraṁ, dukkhassantaṁ karissatī”ti[2]—

gāthāhi ovadiyamānā vedanāpariggahakammaṭṭhānaṁ manasi karontiyo vipassitvā dutiyatatiyaphalāni paṭilabhiṁsu. Khujjuttarā pana āyusesassa atthitāya, pubbe tādisassa kammassa akatattā ca tato pāsādato bahi ahosi. “Dasayojanantare pakkāmī”ti ca vadanti. Atha bhikkhū dhammasabhāyaṁ kathaṁ samuṭṭhāpesuṁ “āvuso ananucchavikaṁ[3] vata ariyasāvikānaṁ evarūpaṁ maraṇan”ti. Satthā āgantvā “kāya nattha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti pucchitvā “imāya nāmā”ti

---

1. Āgataphalāya (Ka) 2. Saṁ 1. 150; Khu 10. 35 piṭṭhesu. 3. Acchariyaṁ (Sī)

vutte “bhikkhave yadipi tāsaṁ imasmiṁ attabhāve ayuttaṁ, pubbe katakammassa pana yuttameva tāhi laddhan”ti vatvā tehi yācito atītaṁ āhari.

Atīte Bārāṇasiyaṁ Brahmadatte rajjaṁ kārente aṭṭha Paccekabuddhā rañño nivesane nibaddhaṁ bhuñjanti. Pañcasatā itthiyo te upaṭṭhahanti. Tesu satta janā Himavantaṁ gacchanti, eko nadītīrasamīpe ekasmiṁ tiṇagahane samāpattiyā nisīdati. Athekadivasaṁ rājā Paccekabuddhesu gatesu tāhi itthīhi saddhiṁ udakakīḷaṁ kīḷitukāmo tattha gato. Tā itthiyo divasabhāgaṁ udake kīḷitvā sītapīḷitā visibbitukāmā taṁ tiṇagahanaṁ upari visukkhatiṇasañchannaṁ “tiṇarāsī”ti saññāya parivāretvā aggiṁ datvā tiṇesu jhāyitvā patantesu Paccekabuddhaṁ disvā “rañño Paccekabuddho jhāyati, taṁ rājā ñatvā amhe nāsessati, sudaḍḍhaṁ naṁ karissāmā”ti sabbā ito cito ca dāru-ādīni āharitvā tassa upari rāsiṁ katvā ālimpetvā “idāni jhāyissatī”ti pakkamiṁsu. Tā paṭhamaṁ asañcetanikā hutvā idāni kammunā bajjhiṁsu. Paccekabuddhaṁ pana antosamāpattiyaṁ sace dārūnaṁ sakaṭasahassampi āharitvā ālimpentā usumākāramattampi gāhetuṁ na sakkonti, tasmā so sattame divase uṭṭhāya yathāsukhaṁ agamāsi. Tā tassa kammassa katattā bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena attabhāvasate imināva niyāmena gehe jhāyamāne jhāyiṁsu. Idaṁ tāsaṁ pubbakammaṁ.

Yasmā pana tā imasmiṁ attabhāve ariyaphalāni sacchākaṁsu, ratanattayaṁ payirupāsiṁsu, tasmā tattha anāgāminiyo suddhāvāsesu upapannā, itarā kāci Tāvatiṁsesu, kāci Yāmesu, kāci Tusitesu, kāci Nimmānaratīsu, kāci Paranimmitavasavattīsu upapannā.

Rājāpi kho Uteno “Sāmāvatiyā gehaṁ kira jhāyatī”ti sutvā vegena āgacchantopi taṁ padesaṁ tāsu daḍḍhāsuyeva sampāpuṇi. Āgantvā pana gehaṁ nibbāpetvā uppannabalavadomanasso Māgaṇḍiyāya tathā kāritabhāvaṁ upāyena ñatvā ariyasāvikāsu katāparādhakammunā codiyamāno tassā rājāṇaṁ kāresi saddhiṁ ñātakehi. Evaṁ sā saparijanā samittabandhavā anayabyasanaṁ pāpuṇi.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ Sāmāvatīpamukhānaṁ tāsaṁ itthīnaṁ aggimhi anayabyasanāpattihetuṁ, Māgaṇḍiyāya ca samittabandhavāya rājāṇāya anaya-byasanāpattinimittaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissatī**ti yo idha sattaloko bhabbarūpova hetusampanno viya hutvā dissati, sopi mohasambandhano mohena paliguṇṭhito attahitāhitaṁ ajānanto hite na paṭipajjati, ahitaṁ dukkhāvahaṁ bahuṁ ca apuññaṁ ācināti. "Bhavarūpova dissatī"tipi pāṭho. Tassattho—ayaṁ loko mohasambandhano mohena paliguṇṭhito, tato eva bhavarūpova sassatasabhāvo viyassa attā dissati, ajarāmaro viya upaṭṭhāti, yena pāṇātipātādīni akattabbāni karoti.

Upadhibandhano bālo, tamasā parivārito. Sassatoriva khāyatīti na kevalañca mohasambandhano eva, apica kho upadhibandhanopi[1] ayaṁ andhabālaloko avijjātamasā parivārito. Idaṁ vuttaṁ hoti—yena ñāṇena aviparītaṁ kāme ca khandhe ca "aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā"ti passeyya, tassa abhāvato yasmā bālo andhaputhujjano aññāṇatamasā samantato parivārito nivuto, tasmā so kāmūpadhi kilesūpadhi khandhūpadhīti imesaṁ upadhīnaṁ vasena ca upadhibandhano, tato eva cassa sopadhissa passato sassato viya nicco sabbakālabhāvī viya khāyati. "Asassatiriva khāyatī"tipi pāṭho. Tassattho—attā sabbakālaṁ vijjati upalabbhatīti añño asassati aniccoti lokassa so upadhi micchābhinivesavasena ekadeso viya khāyati, upaṭṭhahatīti attho. **Ra**kāro hi padasandhikaro. **Passato natthi kiñcanan**ti yo pana saṅkhāre pariggahetvā aniccādivasena vipassati, tasseva vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya yathābhūtaṁ passato jānato paṭivijjhato rāgādikiñcanaṁ natthi, yena saṁsāre bajjheyya[2]. Tathā apassanto eva hi avijjātaṇhādiṭṭhi-ādibandhanehi saṁsāre baddho siyāti adhippāyo.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Cūḷavaggavaṇṇanā.

---

1. Upadhisambandhanopi (Sī) 2. Baddho bhaveyya (Sī, Syā)

8. Pāṭaligāmiyavagga

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṁyuttasuttavaṇṇanā

71. Pāṭaligāmiyavaggassa paṭhame **nibbānapaṭisaṁyuttāyā**ti amatadhātusannissitāya asaṅkhatadhātuyā pavedanavasena pavattāya. **Dhammiyā kathāyā**ti dhammadesanāya. **Sandassetī**ti sabhāvasarasalakkhaṇato nibbānaṁ dasseti. **Samādapetī**ti tameva atthaṁ te bhikkhū gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti tadatthagahaṇe ussāhaṁ janento tejeti joteti. **Sampahaṁsetī**ti nibbānaguṇehi sammadeva sabbappakārehi toseti.

Atha vā **sandassetī**ti "so sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinisseggā taṇhakkhayo virāgo nirodho"ti-ādinā[1] nayeneva sabbathā[2] tena tena pariyāyena tesaṁ tesaṁ ajjhāsayānurūpaṁ sammā dasseti. **Samādapetī**ti "iminā ariyamaggena taṁ adhigantabban"ti adhigamapaṭipadāya saddhiṁ tattha bhikkhū ninnapoṇapabbhāre karonto sammā ādapeti gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti etaṁ dukkaraṁ durabhisambhavanti "mā sammāpaṭipattiyaṁ pamādaṁ antarāvosānaṁ āpajjatha, upanissayasampannassa vīriyavato nayidaṁ dukkaraṁ, tasmā sīlavisuddhi-ādivisuddhipaṭipadāya uṭṭhahatha ghaṭayatha vāyameyyāthā"ti nibbānādhigamāya ussāheti, tattha vā cittaṁ vodapeti. **Sampahaṁsetī**ti "madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto"ti[3], rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti[4], asaṅkhatanti[5], amatañca santanti[6] ādinā ca anekapariyāyena[7] nibbānānisaṁsappakāsanena tesaṁ bhikkhūnaṁ cittaṁ tosento hāsento sampahaṁseti samassāseti.

Tedhāti te idha. **Aṭṭhiṁ katvā**ti "atthi kiñci ayaṁ no attho adhigantabbo"ti evaṁ sallakkhetvā tāya desanāya atthikā hutvā. **Manasi katvā**ti citte ṭhapetvā anaññavihitā taṁ desanaṁ attano

---

1. Ma 1. 224; Ma 2. 291; Vi 3. 7 piṭṭhesu.
2. Sabbattha (Ka)
3. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
4. Saṁ 2. 535; Khu 1. 221 piṭṭhesu.
5. Saṁ 2. 535 piṭṭhe.
6. Saṁ 2. 543 piṭṭhe padaṁ santanti (Ka)
7. Anekapariyāyena hi (Sī, Ka)

cittagatameva katvā. **Sabbaṁ cetaso samannāharitvā**ti sabbena kārakacittena ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā desanaṁ āvajjetvā, taggatameva ābhogaṁ katvāti attho. Atha vā **sabbaṁ cetaso**[1] **samannāharitvā**ti sabbasmā cittato desanaṁ sammā anu anu āharitvā. Idaṁ vuttaṁ hoti—desentassa yehi cittehi desanā katā, sabbasmā cittato pavattaṁ desanaṁ bahi gantuṁ adento sammā aviparītaṁ anu anu āharitvā attano cittasantānaṁ āharitvā yathādesitadesitaṁ desanaṁ suṭṭhu upadhāretvā. **Ohitasotā**ti avahitasotā, suṭṭhu ṭhapitasotā. **Ohitasotā**ti vā avikkhittasotā. Tameva upalabbhamānopi[2] hi savane avikkhepo satisaṁvaro viya cakkhundriyādīsu sotindriyepi vattumarahatīti. Ettha ca "aṭṭhiṁ katvā"ti-ādīhi catūhipi padehi tesaṁ bhikkhūnaṁ tapparabhāvato savane ādaradīpanena sakkaccasavanaṁ dasseti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ tassā nibbānapaṭisaṁyuttāya dhammakathāya savane ādarakāritaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti imaṁ nibbānassa tabbidhuradhammadesanāmukhena paramatthato vijjamānabhāvavibhāvanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **atthī**ti vijjati, paramatthato upalabbhatīti attho. **Bhikkhave**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ ālapanaṁ. Nanu ca udānaṁ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito vā dhammasaṁvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro, tathā ceva ettakesu suttesu āgataṁ, idha kasmā Bhagavā udānento te bhikkhū āmantesīti? Tesaṁ bhikkhūnaṁ saññāpanatthaṁ. Nibbānapaṭisaṁyuttaṁ hi Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ dhammaṁ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanasso udānaṁ udānesi. Idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho. Ayaṁ pana nibbānadhammo katamapaccaye upalabbhatīti tesaṁ bhikkhūnaṁ cetoparivitakkamaññāya te ca saññāpetukāmo **"atthi bhikkhave tadāyatanan"**ti-ādimāha, na ekantatova te paṭiggāhake katvāti veditabbaṁ. **Tadāyatanan**ti taṁ kāraṇaṁ, **da**kāro padasandhikaro.

---

1. Sabbacetaso (Sī) 2. Upalabhamānopi (Sī)

Nibbānaṁ hi maggaphalañāṇādīnaṁ ārammaṇapaccayabhāvato rūpādīni viya cakkhu-viññāṇādīnaṁ ārammaṇapaccayabhūtānīti kāraṇaṭṭhena "āyatanan"ti vuccati. Ettāvatā ca Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṁ pavedesi.

Tatrāyaṁ dhammanvayo[1]—idha saṅkhatadhammānaṁ vijjamānattā asaṅkhatāyapi dhātuyā bhavitabbaṁ tappaṭipakkhattā sabhāvadhammānaṁ. Yathā hi dukkhe vijjamāne tappaṭipakkhabhūtaṁ sukhampi vijjatiyeva, tathā uṇhe vijjamāne sītampi vijjati, pāpadhammesu vijjamānesu kalyāṇadhammāpi vijjanti eva. Vuttañcetaṁ—

"Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṁ nāmapi vijjati.
Evaṁ bhave vijjamāne, vibhavopi icchitabbako.

Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṁ vijjati sītalaṁ.
Evaṁ tividhaggi vijjante, nibbānaṁ icchitabbakaṁ.

Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati.
Evameva jāti vijjante, ajātimapi icchitabbakan"ti-ādi[2].

apica nibbānassa paramatthato atthibhāvavicāraṇaṁ parato āvibhavissati.

Evaṁ Bhagavā asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṁ sammukhena dassetvā idāni tabbidhuradhammāpohanamukhenassa[3] sabhāvaṁ dassetuṁ **"yattha neva pathavī na āpo"**ti-ādimāha. Tattha yasmā nibbānaṁ sabbasaṅkhāravidhurasabhāvaṁ yathā saṅkhatadhammesu katthaci natthi, tathā tatthapi sabbe saṅkhatadhammā. Na hi saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṁ samodhānaṁ sambhavati. Tatrāyaṁ atthavibhāvanā—yattha yasmiṁ nibbāne yassaṁ asaṅkhatadhātuyaṁ neva kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu atthi, na paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu, na uṇhalakkhaṇā tejodhātu, na vitthambhanalakkhaṇā vāyodhātu atthi. Iti catumahābhūtābhāvavacanena yathā sabbassapi upādārūpassa abhāvo vutto hoti tannissitattā. Evaṁ anavasesato

---

1. Dhammanayo (Sī, Syā)
2. Khu 4. 307 piṭṭhe.
3. Tabbidhuradhammāmohamukhenassa (Sī), tabbidhuradhammavosānamukhenassa (Syā)

kāmarūpabhavassa tattha abhāvo vutto hoti tadāyattavuttibhāvato. Na hi mahābhūtanissayena vinā pañcavokārabhavo ekavokārabhavo vā sambhavatīti.

Idāni arūpasabhāvattepi nibbānassa arūpabhavapariyāpannānaṁ dhammānaṁ tattha abhāvaṁ dassetuṁ **"na ākāsānañcāyatanaṁ -pa- na nevasaññānāsaññāyatanan"**ti vuttaṁ. Tattha **na ākāsānañcāyatana**nti saddhiṁ ārammaṇena kusalavipākakiriyabhedo tividhopi ākāsānañcāyatanacittuppādo natthīti attho. Sesesupi eseva nayo. Yadaggena ca nibbāne kāmalokādīnaṁ abhāvo hoti, tadaggena tattha idhalokaparalokānampi abhāvoti āha **"nāyaṁ loko na paraloko"**ti. Tassattho—yvāyaṁ "itthattaṁ diṭṭhadhammo idhaloko"ti ca laddhavohāro khandhādiloko, yo ca "tato aññathā paro abhisamparāyo"ti ca laddhavohāro khandhādiloko, tadubhayampi tattha natthīti. **Na ubho candimasūriyā**ti yasmā rūpagate sati tamo nāma siyā, tamassa ca vidhamanatthaṁ candimasūriyehi vattitabbaṁ. Sabbena sabbaṁ pana yattha rūpagatameva natthi, kuto tattha tamo. Tamassa vā vidhamanā[1] candimasūriyā, tasmā candimā sūriyo cāti ubhopi tattha nibbāne natthīti attho. Iminā ālokasabhāvataṁyeva nibbānassa dasseti.

Ettāvatā ca anabhisametāvīnaṁ bhikkhūnaṁ anādimatisaṁsāre supinantepi ananubhūtapubbaṁ paramagambhīraṁ atiduddasaṁ saṇhasukhumaṁ atakkāvacaraṁ accantasantaṁ paṇḍitavedanīyaṁ[2] atipaṇītaṁ amataṁ nibbānaṁ vibhāvento paṭhamaṁ tāva "atthi bhikkhave tadāyatanan"ti tassa atthibhāvā tesaṁ aññāṇādīni apanetvā "yattha neva pathavī -pa- na ubho candimasūriyā"ti tadaññadhammāpohanamukhena taṁ vibhāveti dhammarājā. Tena pathavī-ādisabbasaṅkhatadhammavidhurasabhāvā yā asaṅkhatā dhātu, taṁ nibbānanti dīpitaṁ hoti. Tenevāha **"tatrāpāhaṁ bhikkhave neva āgatiṁ vadāmī"**ti.

Tattha **tatrā**ti tasmiṁ. **Api**saddo samuccaye. Ahaṁ bhikkhave yattha saṅkhārapavatte kutoci kassaci āgatiṁ na vadāmi yathāpaccayaṁ tattha

---

1. Viddhaṁsakā (Sī)
2. Paccattavedanīyaṁ (Sī, Syā)

dhammamattassa uppajjanato. Evaṁ tasmimpi āyatane nibbāne kutoci āgatiṁ āgamanaṁ neva vadāmi āgantabbaṭṭhānatāya abhāvato. **Na gatin**ti katthaci gamanaṁ na vadāmi gantabbaṭṭhānatāya abhāvato. Na hi tattha sattānaṁ ṭhapetvā ñāṇena ārammaṇakaraṇaṁ āgatigatiyo sambhavanti, nāpi ṭhiticutūpapattiyo vadāmi. "Tadāpahan"tipi[1] Pāḷi. Tassattho—tampi āyatanaṁ gāmantarato gāmantaraṁ viya na āgantabbatāya na āgati, na gantabbatāya na gati, pathavīpabbatādi viya apatiṭṭhānatāya na ṭhiti, apaccayattā vā uppādābhāvo, tato amatasabhāvattā cavanābhāvo, uppādanirodhābhāvato ceva tadubhayaparicchinnāya ṭhitiyā ca abhāvato na ṭhitiṁ na cutiṁ na upapattiṁ vadāmi. Kevalaṁ pana taṁ arūpasabhāvattā apaccayattā ca na katthaci patiṭṭhitanti **appatiṭṭhaṁ.** Tattha pavattābhāvato pavattappaṭipakkhato ca **appavattaṁ.** Arūpasabhāvattepi vedanādayo viya kassacipi ārammaṇassa anālambanato upatthambhanirapekkhato ca **anārammaṇameva** taṁ "āyatanan"ti vuttaṁ nibbānaṁ. Ayañca **eva**saddo appatiṭṭhameva appavattamevāti padadvayenapi yojetabbo. **Esevanto dukkhassā**ti yadidaṁ "appatiṭṭhan"ti-ādīhi vacanehi vaṇṇitaṁ thomitaṁ yathāvuttalakkhaṇaṁ nibbānaṁ, eso eva sakalassa vaṭṭadukkhassa anto pariyosānaṁ tadadhigame sati sabbadukkhābhāvato. Tasmā "dukkhassa anto"ti ayameva tassa sabhāvoti dasseti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyanibbānapaṭisaṁyuttasuttavaṇṇanā

72. Dutiye **imaṁ udānan**ti imaṁ nibbānassa pakatiyā gambhīrabhāvato duddasabhāvadīpanaṁ udānaṁ udānesi. Tattha **duddasan**ti sabhāvagambhīrattā atisukhumasaṇhasabhāvattā ca anupacitañāṇasambhārehi passituṁ na sakkāti duddasaṁ. Vuttañhetaṁ "tañhi te Māgaṇḍiya ariyaṁ paññācakkhu natthi, yena tvaṁ ārogyaṁ jāneyyāsi, nibbānampi passeyyāsī"ti[2]. Aparampi vuttaṁ "idampi kho ṭhānaṁ duddasaṁ, yadidaṁ sabbasaṅkhārasamatho"ti-ādi[3].

---

1. Tadapahantipi (Syā), na tadāpahantipi (Ka)
2. Ma 2. 177 piṭṭhe.
3. Vi 3. 7; Ma 1. 224; Ma 2. 291 piṭṭhesu.

anatanti rūpādi-ārammaṇesu, kāmādīsu ca bhavesu namanato tanninnabhāvena pavattito sattānañca tattha namanato taṇhā natā nāma, natthi ettha natāti anataṁ, nibbānanti attho. "Anantan"tipi paṭhanti, niccasabhāvattā antavirahitaṁ, acavanadhammaṁ nirodhaṁ amatanti attho. Keci pana "anantan"ti padassa "appamāṇan"ti atthaṁ vadanti. Ettha ca "duddasan"ti iminā paññāya dubbalīkaraṇehi rāgādikilesehi cirakālabhāvitattā sattānaṁ apaccayabhāvanā na sukarāti nibbānassa kicchena adhigamanīyataṁ dasseti. **Na hi saccaṁ sudassanan**ti imināpi tamevatthaṁ pākaṭaṁ karoti. Tattha **saccan**ti nibbānaṁ. Taṁ hi kenaci pariyāyena asantasabhāvābhāvato ekanteneva santattā aviparītaṭṭhena saccaṁ. Na hi taṁ sudassanaṁ na sukhena passitabbaṁ, sucirampi kālaṁ puññañāṇasambhāre samānentehipi kasireneva samadhigantabbato. Tathā hi vuttaṁ Bhagavatā "kicchena me adhigatan"ti[1].

Paṭividdhā taṇhā jānato passato natthi kiñcananti tañca nirodhasaccaṁ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamentena visayato kiccato ca ārammaṇato ca āramaṇappaṭivedhena asammohappaṭivedhena ca paṭividdhaṁ, yathāpariññābhisamayavasena dukkhasaccaṁ, bhāvanābhisamayavasena maggasaccañca asammohato paṭividdhaṁ hoti, evaṁ pahānābhisamayavasena asammohato ca paṭividdhā taṇhā hoti. Evañca cattāri saccāni yathābhūtaṁ ariyamaggapaññāya jānato passato bhavādīsu natabhūtā taṇhā natthi, tadabhāve sabbassapi kilesavaṭṭassa abhāvo, tatova kammavipākavaṭṭānaṁ asambhavoyevāti evaṁ bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ anavasesa-vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṁ amatamahānibbānassa ānubhāvaṁ pakāsesi. Sesaṁ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tatiyanibbānapaṭisaṁyuttasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **atha kho Bhagavā etamatthaṁ viditvā**ti tadā kira Bhagavatā anekapariyāyena saṁsārassa ādīnavaṁ pakāsetvā

1. Vi 3. 7; Ma 1. 224; Ma 2. 291 piṭṭhesu.

sandassanādivasena nibbānapaṭisaṁyuttāya dhammadesanāya katāya tesaṁ bhikkhūnaṁ etadahosi "ayaṁ saṁsāro Bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko pakāsito, nibbānassa pana tadupasamassa na kiñci kāraṇaṁ vuttaṁ, tayidaṁ ahetukaṁ, kathaṁ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī"ti. Atha Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ etaṁ yathāvuttaṁ parivitakkasaṅkhātaṁ[1] atthaṁ viditvā. **Imaṁ udānan**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ vimatividhamanatthañceva idha samaṇabrāhmaṇānaṁ "nibbānaṁ nibbānanti vācāvatthumattameva, natthi hi paramatthato nibbānaṁ nāma anupalabbhamānasabhāvattā"ti lokāyatikādayo viya vippaṭipannānaṁ bahiddhā ca puthudiṭṭhigatikānaṁ micchāvādabhañjanatthañca imaṁ amatamahānibbānassa paramatthato atthibhāvadīpanaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **ajātaṁ abhūtaṁ akataṁ asaṅkhatan**ti sabbānipi padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā vedanādayo viya hetupaccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāmaggiyā na jātaṁ na nibbattanti **ajātaṁ,** kāraṇena vinā, sayameva vā[2] na bhūtaṁ na pātubhūtaṁ na uppannanti **abhūtaṁ,** evaṁ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāraṇena na katanti **akataṁ,** jātabhūtakatasabhāvo ca nāmarūpānaṁ saṅkhatadhammānaṁ hoti, na asaṅkhatasabhāvassa nibbānassāti dassanatthaṁ **asaṅkhatan**ti vuttaṁ. Paṭilomato vā samecca sambhūya paccayehi katanti saṅkhataṁ, tathā na saṅkhataṁ saṅkhatalakkhaṇarahitanti asaṅkhatanti. Evaṁ anekehi kāraṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe "siyā nu kho ekeneva kāraṇena katan"ti āsaṅkāya "na yena kenaci katan"ti dassanatthaṁ "akatan"ti vuttaṁ. Evaṁ apaccayampi samānaṁ "sayameva nu kho idaṁ bhūtaṁ pātubhūtan"ti āsaṅkāya tannivattanatthaṁ "abhūtan"ti vuttaṁ. "Ayañcetassa asaṅkhatākatābhūtabhāvo sabbena sabbaṁ ajātidhammattā"ti dassetuṁ "ajātan"ti vuttaṁ. Evametesaṁ catunnampi padānaṁ sātthakabhāvaṁ viditvā "tayidaṁ nibbānaṁ atthi bhikkhave"ti paramatthato nibbānassa atthibhāvo pakāsitoti veditabbo. Ettha udānentena Bhagavatā "bhikkhave"ti ālapane kāraṇaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

Iti Satthā "atthi bhikkhave ajātaṁ abhūtaṁ akataṁ asaṅkhatan"ti vatvā tattha hetuṁ dassento **"no cetaṁ bhikkhave"**ti-ādimāha.

---

1. Viparītatakkasaṅkhātaṁ (Ka) 2. Ca (Syā)

tassāyaṁ saṅkhepattho—bhikkhave yadi ajātādisabhāvā asaṅkhatā dhātu na abhavissa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandhapañcakasaṅkhātassa saṅkhatassa nissaraṇaṁ anavasesavūpasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambhaveyya. Nibbānañhi ārammaṇaṁ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo ariyamaggadhammā anavasesakilese samucchindanti. Tenettha sabbassapi vaṭṭadukkhassa appavatti apagamo nissaraṇaṁ paññāyati.

Evaṁ byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṁ dassetvā idāni anvayavasenapi[1] taṁ dassetuṁ **"yasmā ca kho"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ vuttatthameva. Ettha ca yasmā "apaccayā dhammā asaṅkhatā dhammā[2], atthi bhikkhave tadāyatanaṁ, yattha neva pathavī[3], idampi kho ṭhānaṁ duddasaṁ, yadidaṁ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo[4], asaṅkhatañca vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadan"ti[5] ādīhi anekehi suttapadehi, "atthi bhikkhave ajātan"ti imināpi ca suttena nibbānadhātuyā paramatthato sambhavo sabbalokaṁ anukampamānena Sammāsambuddhena desito, tasmā yadipi tattha apaccakkhakārīnampi viññūnaṁ kaṅkhā vā vimati vā natthiyeva. Ye pana paraneyyabuddhino[6] puggalā, tesaṁ vimativinodanatthaṁ ayamettha adhippāyaniddhāraṇamukhena yuttivicāraṇā—yathā[7] pariññeyyatāya sa-uttarānaṁ kāmānaṁ rūpādīnañca paṭipakkhabhūtaṁ tabbidhurasabhāvaṁ nissaraṇaṁ paññāyati, evaṁ taṁsabhāvānaṁ[8] sabbesampi saṅkhatadhammānaṁ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṁ. Yañcetaṁ nissaraṇaṁ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo saṅkhatadhammārammaṇaṁ vipassanāñāṇaṁ api anulomañāṇaṁ kilese samucchedavasena pajahituṁ na sakkoti. Tathā sammutisaccārammaṇaṁ paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṁ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammutisaccārammaṇassa ca ñāṇassa kilesānaṁ samucchedappahāne asamatthabhāvato tesaṁ samucchedappahānakarassa ariyamaggañāṇassa tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena

---

1. Anugamavasenapi (Sī, Syā) 2. Abhi 1. 4 piṭṭhe. 3. Khu 1. 177 piṭṭhe.
4. Vi 3. 7; Ma 1. 224; Ma 2. 291 piṭṭhesu. 5. Saṁ 2. 535 piṭṭhe.
6. Dassaneyubuddhino (Ka)
7. Ayamettha adhippāyo. Niddhāraṇamukhena yuttivicāraṇāya vā (Sī, Syā)
8. Pharusabhāvānaṁ (Sī), evaṁsabhāvānaṁ (Syā)

bhavitabbaṁ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā "atthi bhikkhave ajātaṁ abhūtaṁ akataṁ asaṅkhatan"ti idaṁ nibbānapadassa paramatthato atthibhāvajotakaṁ vacanaṁ aviparītatthaṁ Bhagavatā bhāsitattā. Yaṁ hi Bhagavatā bhāsitaṁ, taṁ aviparītatthaṁ paramatthaṁ yathā taṁ "sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā"ti[1], tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo upacāramattavuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva paramatthato asaṅkhatā dhātu, itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavīdhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi[2] asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catutthanibbānapaṭisaṁyuttasuttavaṇṇanā

74. Catutthe **atha kho Bhagavā etamatthaṁ viditvā**ti tadā kira Bhagavatā anekapariyāyena sandassanādivasena nibbānapaṭisaṁyuttāya dhammadesanāya katāya tesaṁ bhikkhūnaṁ etadahosi "ayaṁ tāva Bhagavatā amatamahānibbānadhātuyā anekākāravokāraṁ ānisaṁsaṁ dassentena anaññasādhāraṇo ānubhāvo pakāsito, adhigamūpāyo panassā na bhāsito, kathaṁ nu kho paṭipajjantehi amhehi ayaṁ adhigantabbā"ti. Atha Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ etaṁ yathāvuttaparivitakkasaṅkhātaṁ atthaṁ sabbākārato viditvā. **Imaṁ udānan**ti taṇhāvasena katthaci anissitassa passaddhakāyacittassa vīthipaṭipannavipassanassa ariyamaggena anavasesato taṇhāpahānena nibbānādhigamavibhāvanaṁ imaṁ udānaṁ udānesi.

Tattha **nissitassa calitan**ti rūpādisaṅkhāre taṇhādiṭṭhīhi nissitassa calitaṁ "etaṁ mama, eso me attā"ti taṇhādiṭṭhivipphanditaṁ hoti. Appahīnataṇhādiṭṭhikassa hi puggalassa sukhādīsu uppannesu tāni abhibhuyya viharituṁ asakkontassa "mama vedanā, ahaṁ vediyāmī"ti-ādinā taṇhādiṭṭhigāhavasena kusalappavattito cittasantānassa calanaṁ kampanaṁ, avakkhalitaṁ

---

1. Aṁ 1. 289; Khu 7. 72 piṭṭhādīsu. 2. Atthatopi (Ka)

vā hotīti attho. **Anissitassa calitaṁ natthī**ti yo pana visuddhipaṭipadaṁ paṭipajjanto samathavipassanāhi taṇhādiṭṭhiyo vikkhambhetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto viharati, tassa taṁ anissitassa yathāvuttaṁ calitaṁ avakkhalitaṁ, vipphanditaṁ vā natthi kāraṇassa suvikkhambhitattā.

Calite asatīti yathāvutte calite asati yathā taṇhādiṭṭhigāhā nappavattanti, tathā vīthipaṭipannāya vipassanāya taṁ ussukkantassa[1]. **Passaddhī**ti vipassanācittasahajātānaṁ kāyacittānaṁ sārambhakarakilesavūpasaminī duvidhāpi passaddhi hoti. **Passaddhiyā sati nati na hotī**ti pubbenāparaṁ visesayuttāya passaddhiyā sati anavajjasukhādhiṭṭhānaṁ samādhiṁ vaḍḍhetvā taṁ paññāya samavāyakaraṇena samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ yojetvā maggaparamparāya kilese khepentassa kāmabhavādīsu namanato "natī"ti laddhanāmā taṇhā arahattamaggakkhaṇe anavasesato na hoti, anuppattidhammataṁ āpāditattā na uppajjatīti attho.

Natiyā asatīti arahattamaggena taṇhāya suppahīnattā bhavādi-atthāya ālayanikantipariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotī**ti paṭisandhivasena idha āgati āgamanaṁ cutivasena gati ito paralokagamanaṁ peccabhāvo na hoti na pavattati. **Āgatigatiyā asatī**ti vuttanayena āgatiyā ca gatiyā ca asati. **Cutūpapāto na hotī**ti aparāparaṁ cavanupapajjanaṁ na hoti na pavattati. Asati hi kilesavaṭṭe kammavaṭṭaṁ pacchinnameva, pacchinne ca tasmiṁ kuto vipākavaṭṭassa sambhavo. Tenāha **"cutūpapāte asati nevidha na huran"**ti-ādi. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā Bāhiyasutte vitthārato vuttameva. Tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Iti Bhagavā idhāpi tesaṁ bhikkhūnaṁ anavasesato vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṁ amatamahānibbānassa ānubhāvaṁ sammāpaṭipattiyā pakāsesi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ussukkāpentassa (Syā), upakkamantassa (Ka)

5. Cundasuttavaṇṇanā

75. Pañcame **Mallesū**ti evaṁnāmake janapade. **Mahatā bhikkhusaṁghenā**ti guṇamahattasaṅkhyāmahattehi mahatā. So hi bhikkhusaṁgho sīlādiguṇavisesayogenapi mahā tattha sabbapacchimakassa sotāpannabhāvato, saṅkhyāmahattenapi mahā aparicchinnagaṇanattā. Āyusaṅkhārossajjanato paṭṭhāya hi āgatāgatā bhikkhū na pakkamiṁsu. **Cundassā**ti evaṁnāmakassa. **Kammāravuttassā**ti suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko Bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano Ambavane Satthuvasanānucchavikaṁ Gandhakuṭiṁ, bhikkhusaṁghassa ca rattiṭṭhānadivāṭṭhāna-upaṭṭhānasālākuṭimaṇḍapacaṅkamanādike ca sampādetvā pākāraparikkhittaṁ dvārakoṭṭhakayuttaṁ vihāraṁ katvā Buddhappamukhassa saṁghassa niyyādesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"tatra sudaṁ Bhagavā Pāvāyaṁ viharati Cundassa kammāraputtassa Ambavane"**ti.

Paṭiyādāpetvāti sampādetvā. **"Sūkaramaddavan**ti sūkarassa mudusiniddhaṁ pavattamaṁsan"ti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Keci pana "sūkaramaddavanti na sūkaramaṁsaṁ, sūkarehi madditavaṁsakaḷīro"ti vadanti. Aññe "sūkarehi madditappadese jātaṁ ahichattakan"ti. Apare pana "sūkaramaddavaṁ nāma ekaṁ rasāyanan"ti bhaṇiṁsu. Taṁ hi Cundo kammāraputto "ajja Bhagavā parinibbāyissatī"ti sutvā "appeva nāma naṁ paribhuñjitvā cirataraṁ tiṭṭheyyā"ti Satthu cirajīvitukamyatāya adāsīti vadanti.

Tena maṁ parivisāti tena mamaṁ bhojehi. Kasmā Bhagavā evamāha? Parānuddayatāya. Tañca kāraṇaṁ Pāḷiyaṁ vuttameva. Tena abhihaṭabhikkhāya paresaṁ aparibhogārahato ca tathā vattuṁ vaṭṭatīti dassitaṁ hoti. Tasmiṁ kira sūkaramaddave dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṁ pakkhipiṁsu. Tasmā taṁ añño koci sammā jīrāpetuṁ na sakkoti, tamatthaṁ pakāsento Satthā parūpavādamocanatthaṁ **"nāhaṁ taṁ Cunda passāmī"**ti-ādinā sīhanādaṁ nadi. Ye hi pare upavadeyyuṁ "attanā paribhuttāvasesaṁ neva bhikkhūnaṁ, na aññesaṁ manussānaṁ adāsi, āvāṭe nikhaṇāpetvā vināsesī"ti, "tesaṁ vacanokāso mā hotū"ti parūpavādamocanatthaṁ sīhanādaṁ nadi.

Tattha **sadevake**ti-ādīsu saha devehīti **sadevako,** saha mārenāti **samārako,** saha brahmunāti **sabrahmako,** saha samaṇabrāhmaṇehīti **sassamaṇabrāhmaṇī,** pajātattā **pajā,** saha devamanussehīti **sadevamanussā.** Tasmiṁ sadevake loke -pa- sadevamanussāya. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṁ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṁ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṁ, sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṁ. Evamettha tīhi padehi okāsalokavasena, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Aparo nayo—sadevakavacanena arūpāvacaraloko gahito, samārakavacanena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakavacanena rūpī brahmaloko, sassamaṇa-brāhmaṇavacanena catuparisavasena sammutidevehi saha manussaloko, avasesasattaloko vā gahitoti veditabbo.

Bhuttāvissāti bhuttavato. **Kharo**ti pharuso. **Ābādho**ti visabhāgarogo. **Pabāḷhā**ti balavatiyo. **Māraṇantikā**ti maraṇantā maraṇasamīpapāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesī**ti satiṁ upaṭṭhitaṁ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamāno**ti vedanānuvattanavasena asallakkhitadhammo viya aparāparaṁ parivattanaṁ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno viya adhivāsesi. Bhagavato hi veḷuvagāmakeyeva tā vedanā uppannā, samāpattibalena pana vikkhambhitā yāva parinibbānadivasā na uppajjiṁsu divase divase samāpattīhi paṭipaṇāmanato. Taṁ divasaṁ pana parinibbāyitukāmo "koṭisahassahatthīnaṁ balaṁ dhārentānaṁ vajirasaṅghātasamānakāyānaṁ aparimitakālaṁ upacitapuññasambhārānampi bhave sati evarūpā vedanā pavattanti, kimaṅgaṁ pana aññesan"ti sattānaṁ saṁvegajananatthaṁ samāpattiṁ na samāpajji, tena vedanā kharā vattiṁsu. **Āyāmā**ti ehi yāma.

Cundassa bhattaṁ bhuñjitvāti-ādikā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā gāthā. Tattha **bhuttassa ca sūkaramaddavenā**ti bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissā, atikharo abhavissā,

siniddhabhojanaṁ pana bhuttattā tanukā vedanā ahosi, teneva padasā gantuṁ asakkhi. Etena yvāyaṁ "yassa taṁ paribhuttaṁ sammā pariṇāmaṁ gaccheyya aññatra Tathāgatassā"ti sīhanādo nadito, tassa sātthakatā dassitā. Buddhānañhi aṭṭhāne gajjitaṁ nāma natthi. Yasmā taṁ paribhuttaṁ Bhagavato na kiñci vikāraṁ uppādesi, kammena pana laddhokāsena uppādiyamānaṁ vikāraṁ appamattatāya upasamento sarīre balaṁ uppādesi, yena yathā vakkhamānaṁ tividhaṁ payojanaṁ sampādesi, tasmā sammadeva taṁ pariṇāmaṁ gataṁ, māraṇantikattā pana vedanānaṁ aviññātaṁ apākaṭaṁ ahosīti. **Viriccamāno**ti abhiṇhaṁ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocā**ti attanā icchitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha.

Kasmā pana Bhagavā evaṁ roge uppanne Kusināraṁ agamāsi, kiṁ aññattha na sakkā parinibbāyituntī? Parinibbāyituṁ nāma na katthaci na sakkā, evaṁ pana cintesi—mayi Kusināraṁ gate Mahāsudassanasuttadesanāya[1] aṭṭhuppatti bhavissati, tāya yā devaloke anubhavitabbasadisā sampatti manussaloke mayā anubhūtā, taṁ dvīhi bhāṇavārehi paṭimaṇḍetvā desessāmi, taṁ sutvā bahū janā kusalaṁ kattabbaṁ maññissanti. Subhaddopi tattha maṁ upasaṅkamitvā pañhaṁ pucchitvā vissajjanapariyosāne saraṇesu patiṭṭhāya pabbajitvā laddhūpasampado kammaṭṭhānaṁ bhāvetvā mayi dharanteyeva arahattaṁ patvā pacchimasāvako nāma bhavissati. Aññattha mayi parinibbute dhātunimittaṁ mahākalaho bhavissati, lohitaṁ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṁ pana parinibbute Doṇabrāhmaṇo taṁ vivādaṁ vūpasametvā dhātuyo vibhajitvā dassatīti imāni tīṇi kāraṇāni passanto Bhagavā mahatā ussāhena Kusināraṁ agamāsi.

Iṅghāti codanatthe nipāto. **Kilantosmī**ti parissanto asmi. Tena yathāvuttavedanānaṁ balavabhāvaṁ eva dasseti. Bhagavā hi attano ānubhāvena tadā padasā agamāsi, aññesaṁ pana yathā paduddhārampi kātuṁ na Satthā, tathā vedanā tikhiṇā kharā kaṭukā vattiṁsu. Tenevāha **"nisīdissāmī"**ti.

Idānīti adhunā. **Luḷita**nti madditaṁ viya ākulaṁ. **Āvila**nti ālulaṁ. **Acchodakā**ti tanupasannasalitā. **Sātodakā**ti madhuratoyā.

---

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

sītodakāti sītalajalā. **Setodakā**ti nikkaddamā. Udakañhi sabhāvato setavaṇṇaṁ, bhūmivasena kaddamāvilatāya ca aññādisaṁ hoti, kakudhāpi[1] nadī vimalavālikā samokiṇṇā setavaṇṇā sandati. Tena vuttaṁ "setodakā"ti. **Supatitthā**ti sundaratitthā. **Ramaṇīyā**ti manoharabhūmibhāgatāya ramitabbā yathāvutta-udakasampattiyā ca manoramā.

Kilantosmi Cundaka[2]**, nipajjissāmī**ti Tathāgatassa hi—

> "Kāḷāvakañca Gaṅgeyyaṁ, Paṇḍaraṁ Tambapiṅgalaṁ.
> Gandhamaṅgalahemañca, Uposathachaddantime dasā"ti—

evaṁ vuttesu dasasu hatthikulesu kāḷāvakasaṅkhātānaṁ yaṁ dasannaṁ pakatihatthīnaṁ balaṁ, taṁ ekassa gaṅgeyyassāti evaṁ dasaguṇitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṁ koṭisahassabalappamāṇaṁ sarīrabalaṁ. Taṁ sabbampi tasmiṁ divase pacchābhattato paṭṭhāya caṅgavāre pakkhitta-udakaṁ viya parikkhayaṁ gataṁ. Pāvāya tigāvute[3] Kusinārā. Etasmiṁ antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahantaṁ ussāhaṁ katvā āgacchanto sūriyatthaṅgamanavelāya Bhagavā Kusināraṁ pāpuṇīti evaṁ "rogo nāma sabbaṁ ārogyaṁ maddanto āgacchatī"ti imamatthaṁ dassento sadevakassa lokassa saṁvegakaraṁ vācaṁ bhāsanto "kilantosmi Cundaka, nipajjissāmī"ti āha.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā Tathāgataseyyā sīhaseyyāti catasso seyyā. Tattha "yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena seyyaṁ kappentī"ti[4] ayaṁ kāmabhogīseyyā. "Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā sentī"ti[4] ayaṁ petaseyyā. Catutthajjhānaṁ Tathāgataseyyā. "Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṁ kappetī"ti[4] ayaṁ sīhaseyyā. Ayaṁ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. Tena vuttaṁ **"dakkhiṇena passena sīhaseyyaṁ kappesī"**ti. **Pāde pādan**ti dakkhiṇapāde vāmapādaṁ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya, gopphakaṁ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṁ vedanā

---

1. Kukuṭṭhāpi (Sī, Ka)
2. Cunda (Sī, Syā)
3. Tīṇi gāvutāni (Syā, Ka)
4. Aṁ 1. 567 piṭṭhe.

uppajjanti, seyyā phāsukā na hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṁ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjanti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṁ nipajji.

Gantvāna Buddhoti imā gāthā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā. Tattha **nadikan**ti nadiṁ. **Appaṭimodha loke**ti appaṭimo idha imasmiṁ sadevake loke. **Nhatvā ca pivitvā cudatārī**ti gattānaṁ sītikaraṇavasena nhatvā ca pānīyaṁ pivitvā ca nadito uttari. Tadā kira Bhagavati nhāyante antonadiyaṁ macchakacchapā, udakaṁ, ubhosu tīresu vanasaṇḍo, sabbo ca so bhūmibhāgoti sabbaṁ suvaṇṇavaṇṇameva ahosi. **Purakkhato**ti guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvato sadevakena lokena pūjāsammānavasena purakkhato. **Bhikkhugaṇassa majjhe**ti bhikkhusaṁghassa majjhe. Tadā bhikkhū Bhagavato vedanānaṁ adhimattabhāvaṁ viditvā āsannā hutvā samantato parivāretvāva gacchanti. **Satthā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṁ anusāsanato Satthā. **Pavattā Bhagavā idha dhamme**ti Bhāgyavantatādīhi Bhagavā idha sīlādisāsanadhamme pavattā, dhamme vā caturāsītidhammakkhandhasahassāni pavattā pavattetā. **Ambavanan**ti tassā eva nadiyā tīre Amphavanaṁ. **Āmantayi Cundakan**ti tasmiṁ kira khaṇe āyasmā Ānando udakasāṭikaṁ pīḷento ohīyi, Cundakatthero samīpe ahosi. Tasmā taṁ Bhagavā āmantayi. **Pamukhe nisīdī**ti vattasīsena Satthu purato nisīdi “kiṁ nu kho Satthā āṇāpetī”ti. Ettāvatā Dhammabhaṇḍāgāriko anuppatto. Evaṁ anuppattaṁ atha kho Bhagavā āyasmantaṁ Ānandaṁ āmantesi.

Upadaheyyāti uppādeyya, vippaṭisārassa uppādako koci puriso siyā api bhaveyya. **Alābhā**ti ye aññesaṁ dānaṁ dadantānaṁ dānānisaṁsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdhan**ti puññavisesena laddhampi manussattaṁ dulladdhaṁ. **Yassa te**ti yassa tava. Uttaṇḍulaṁ vā atikilinnaṁ vā ko taṁ jānāti, kīdisampi pacchimaṁ piṇḍapātaṁ bhuñjitvā Tathāgato parinibbuto, addhā tena yaṁ vā taṁ vā dinnaṁ bhavissatīti. **Lābhā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikā dānānisaṁsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhan**ti tuyhaṁ manussattaṁ suladdhaṁ. **Sammukhā**ti sammukhato, na anussavena na paramparāyāti attho. **Metan**ti me etaṁ mayā etaṁ. **Dveme**ti dve ime. **Samasamaphalā**ti sabbākārena samānaphalā.

Nanu ca yaṁ Sujātāya dinnaṁ piṇḍapātaṁ bhuñjitvā Tathāgato abhisambuddho, taṁ kilesānaṁ appahīnakāle dānaṁ[1], idaṁ pana Cundassa dānaṁ khīṇāsavakāle, kasmā etāni samaphalānīti? Parinibbānasamatāya samāpattisamatāya anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi Sujātāya dinnaṁ piṇḍapātaṁ bhuñjitvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, Cundena dinnaṁ bhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṁ **parinibbānasamatāya**pi samaphalāni. Abhisambujjhanadivase ca aggamaggassa hetubhūtā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajji. Evaṁ **samāpattisamatāya**pi samaphalāni. Vuttañhetaṁ Bhagavatā—

> "Yassa cetaṁ piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā anuttaraṁ appamāṇaṁ cetosamādhiṁ upasampajja viharati, appamāṇo tassa puññābhisando kusalābhisando"ti-ādi[2].

Sujātā ca aparabhāge assosi "na kira sā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṁ kira piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho, sattasattāhaṁ kirassa tena yāpanā ahosī"ti. Tassā idaṁ sutvā "lābhā vata me"ti anussarantiyā balavapītisomanassaṁ udapādi. Cundassapi aparabhāge "avasānapiṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṁ kira mayā gahitaṁ, mayhaṁ kira piṇḍapātaṁ paribhuñjitvā Satthā attanā cirakālābhipatthitāya[3] anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto"ti sutvā "lābhā vata me"ti anussarato balavapītisomanassaṁ udapādi. Evaṁ **anussaraṇasamatāya**pi samaphalāni dvepi piṇḍapātadānānīti veditabbāni.

Āyusaṁvattanikanti dīghāyukasaṁvattanikaṁ. **Upacitan**ti pasutaṁ uppāditaṁ. **Yasasaṁvattanikan**ti parivārasaṁvattanikaṁ. **Ādhipateyyasaṁvattanikan**ti seṭṭhabhāvasaṁvattanikaṁ.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ dānassa mahapphalatañceva sīlādiguṇehi attano ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṁ anupādāparinibbānañcāti tividhampi atthaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

---

1. Dinnaṁ (Ka) 2. Aṁ 1. 365 piṭṭhe. 3. Cirakālābhisamacitāya (Sī)

Tattha **dadato puññaṁ pavaḍḍhatī**ti dānaṁ dentassa cittasampattiyā ca dakkhiṇeyyasampattiyā ca dānamayaṁ puññaṁ upacīyati, mahapphalatarañca mahā-nisaṁsatarañca hotīti attho. Atha vā **dadato puññaṁ pavaḍḍhatī**ti deyyadhammaṁ pariccajanto pariccāgacetanāya bahulīkatāya anukkamena sabbattha anāpattibahulo suvisuddhasīlaṁ rakkhitvā samathavipassanañca bhāvetuṁ sakkotīti tassa dānādivasena tividhampi puññaṁ abhivaḍḍhatīti evamettha attho veditabbo. **Saṁyamato**ti sīlasaṁyamena saṁyamantassa, saṁvare ṭhitassāti attho. **Veraṁ na cīyatī**ti pañcavidhaveraṁ na pavaḍḍhati, adosapadhānattā vā adhisīlassa kāyavācācittehi saṁyamanto suvisuddhasīlo khantibahulatāya kenaci veraṁ na karoti, kuto tassa upacayo. Tasmā tassa saṁyamato saṁyamantassa, saṁyamahetu vā veraṁ na cīyati. **Kusalo ca jahāti pāpakan**ti kusalo pana ñāṇasampanno suvisuddhasīle patiṭṭhito aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu attano anurūpaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvā upacārappanābhedaṁ jhānaṁ sampādento pāpakaṁ lāmakaṁ kāmacchandādi-akusalaṁ vikkhambhanavasena jahāti pariccajati. So tameva jhānaṁ pādakaṁ katvā saṅkhāresu khayavayaṁ paṭṭhapetvā vipassanāya kammaṁ karonto vipassanaṁ ussukkāpetvā ariyamaggena anavasesaṁ pāpakaṁ lāmakaṁ akusalaṁ samucchedavasena jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto**ti so evaṁ pāpakaṁ pajahitvā rāgādīnaṁ khayā anavasesakilesanibbānena, tato paraṁ khandhanibbānena ca nibbuto hotīti evaṁ Bhagavā Cundassa ca dakkhiṇasampattiṁ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṁ nissāya pītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udānesi.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Pāṭaligāmiyasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **Magadhesū**ti Magadharaṭṭhe. **Mahatā**ti idhāpi guṇamahattenapi aparicchinnasaṅkhyattā gaṇanamahattenapi mahatā bhikkhusaṁghena. **Pāṭaligāmo**ti evaṁnāmako Magadharaṭṭhe eko gāmo. Tassa kira gāmassa māpanadivase gāmaggahaṇaṭṭhāne[1] dve tayo pāṭalaṅkurā pathavito

1. Gāmaṅgaṇaṭṭhāne (Ka)

ubbhijjitvā nikkhamiṁsu. Tena taṁ "Pāṭaligāmo"tveva vohariṁsu. **Tadavasarī**ti taṁ Pāṭaligāmaṁ avasari anupāpuṇi. Kadā pana Bhagavā Pāṭaligāmaṁ anupāpuṇi? Heṭṭhā vuttanayena Sāvatthiyaṁ Dhammasenāpatino cetiyaṁ kārāpetvā tato nikkhamitvā Rājagahe vasanto tattha āyasmato Mahāmoggallānassa ca cetiyaṁ kārāpetvā tato nikkhamitvā Ambalaṭṭhikāyaṁ vasitvā aturitacārikāvasena janapadacārikaṁ caranto tattha tattha ekarattivāsena vasitvā lokaṁ anuggaṇhanto anukkamena Pāṭaligāmaṁ anupāpuṇi.

Pāṭaligāmiyāti Pāṭaligāmavāsino upāsakā. Te kira Bhagavato paṭhamadassanena keci saraṇesu, keci sīlesu, keci saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā. Tena vuttaṁ **"upāsakā"**ti. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti Pāṭaligāme kira Ajātasattuno Licchavirājūnañca manussā kālena kālaṁ gantvā gehasāmike gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Tena Pāṭaligāmavāsino manussā niccupaddutā "etesañceva āgatakāle vasanaṭṭhānaṁ bhavissatī"ti ekapasse issarānaṁ bhaṇḍappaṭisāmanaṭṭhānaṁ, ekapasse vasanaṭṭhānaṁ, ekapasse āgantukānaṁ addhikamanussānaṁ, ekapasse daliddānaṁ kapaṇamanussānaṁ, ekapasse gilānānaṁ vasanaṭṭhānaṁ bhavissatīti sabbesaṁ aññamaññaṁ aghaṭṭetvā vasanappahonakaṁ nagaramajjhe mahāsālaṁ kāresuṁ, tassā nāmaṁ **āvasathāgāran**ti. Taṁ divasañca niṭṭhānaṁ agamāsi. Te tattha gantvā hatthakammasudhākammacittakammādivasena supariniṭṭhitaṁ susajjitaṁ devavimānasadisaṁ taṁ dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya oloketvā "idaṁ āvasathāgāraṁ ativiya manoramaṁ sassirikaṁ, kena nu kho paṭhamaṁ paribhuttaṁ amhākaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya assā"ti cintesuṁ, tasmiṁyeva ca khaṇe "Bhagavā taṁ gāmaṁ anuppatto"ti assosuṁ. Tena te uppannapītisomanassā "amhehi Bhagavā gantvāpi ānetabbo siyā, so pana sayameva amhākaṁ vasanaṭṭhānaṁ sampatto, ajja mayaṁ Bhagavantaṁ idha vasāpetvā paṭhamaṁ paribhuñjāpessāma tathā bhikkhusaṁghaṁ, bhikkhusaṁghe āgate tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ āgatameva bhavissati, Satthāraṁ maṅgalaṁ vadāpessāma, dhammaṁ kathāpessāma. Iti tīhi ratanehi paribhutte pacchā amhākañca paresañca paribhogo bhavissati, evaṁ no

dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatī”ti sanniṭṭhānaṁ katvā etadatthameva Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu. Tasmā evamāhaṁsu **“adhivāsetu no bhante Bhagavā āvasathāgāran”**ti.

Yena āvasathāgāraṁ tenupasaṅkamiṁsūti kiñcāpi taṁ taṁ divasameva pariniṭṭhitattā devavimānaṁ viya susajjitaṁ supaṭijaggitaṁ, Buddhārahaṁ pana katvā na paññattaṁ, “Buddhā nāma araññajjhāsayā araññārāmā, antogāme vaseyyuṁ vā no vā, tasmā Bhagavato ruciṁ jānitvāva paññāpessāmā”ti cintetvā te Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu, idāni Bhagavato ruciṁ jānitvā tathā paññāpetukāmā yena āvasathāgāraṁ tenupasaṅkamiṁsu. **Sabbasanthariṁ āvasathāgāraṁ santharitvā**ti yathā sabbameva santhataṁ hoti, evaṁ taṁ santharitvā sabbapaṭhamaṁ tāva “gomayaṁ nāma sabbamaṅgalesu vattatī”ti sudhāparikammakatampi bhūmiṁ allagomayena opuñjāpetvā parisukkhabhāvaṁ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṁ na paññāyati, evaṁ catujjātiyagandhehi limpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesaṁ upari mahāpiṭṭhikakojavādiṁ katvā hatthattharaṇādīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbayuttakaṁ sabbokāsaṁ santharāpesuṁ. Tena vuttaṁ “sabbasanthariṁ āvasathāgāraṁ santharitvā”ti.

Āsanānaṁ hi majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambhaṁ nissāya mahārahaṁ Buddhāsanaṁ paññāpetvā tattha yaṁ yaṁ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṁ, taṁ taṁ paccattharitvā ubhatolohitakaṁ manuññadassanaṁ upadhānaṁ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakāvicittaṁ vitānaṁ bandhitvā gandhadāmapupphadāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṁ kāretvā tiṁsahatthamattaṭṭhānaṁ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṁ nissāya bhikkhusaṁghassa pallaṅka-apassayamañcapīṭhādīni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā sālāya pācīnapassaṁ attano nisajjāyoggaṁ kāresuṁ. Taṁ sandhāya vuttaṁ **“āsanāni paññāpetvā”**ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṁ udakacāṭiṁ. Evaṁ Bhagavā bhikkhusaṁgho ca yathāruciyā hatthapāde dhovissanti, mukhaṁ vikkhālessantīti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūretvā vasatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhapesuṁ. Tena vuttaṁ “udakamaṇikaṁ patiṭṭhāpetvā”ti.

Telappadīpaṁ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimayadaṇḍadīpikāsu yodhaka[1] rūpavilāsakhacitarūpakādīnaṁ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallikāsu telappadīpaṁ jālayitvā. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti ettha pana te Pāṭaligāmiyā upāsakā na kevalaṁ āvasathāgārameva, atha kho sakalasmimpi gāme vīthiyo sajjāpetvā[2] dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalagāmaṁ dīpamālāhi vippakiṇṇatārakaṁ viya katvā "khīrapate dārake khīraṁ pāyetha, daharakumāre lahuṁ lahuṁ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṁ mā karittha, ajja ekarattiṁ Satthā antogāme vasissati, Buddhā nāma appasaddakāmā hontī"ti bheriṁ carāpetvā sayaṁ daṇḍadīpikā ādāya yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsu.

Atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena yena āvasathāgāraṁ tenupasaṅkamīti "yassa dāni bhante Bhagavā kālaṁ maññatī"ti evaṁ kira tehi kāle ārocite Bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṁ rattadupaṭṭaṁ kattariyā padumaṁ kantento viya, saṁvidhāya timaṇḍalaṁ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṁ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṁ kāyabandhanaṁ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṁ pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṁ khipamāno viya, mahati suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṁ paṭimuñcanto viya, gacchantaṁ puṇṇacandaṁ rattavalāhakena paṭicchādento viya, Kañcanagirimatthake supakkalākhārasaṁ parisiñcanto viya, Cittakūṭapabbatamatthakaṁ vijjulakājālena parikkhipanto viya, sakalacakkavāḷasineruyugandharamahāpathaviṁ cāletvā gahitanigrodhapallavasamānavaṇṇaṁ surattavarapaṁsukūlaṁ pārupitvā vanagahanato nikkhantakesarasīho viya, samantato udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya, bālasūriyo viya ca attanā nisinnacārumaṇḍapato nikkhami.

Athassa kāyato meghamukhato vijjukalāpā[3] viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalasākhāviṭape viya samantato rukkhe kariṁsu. Tāvadeva attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṁgho Bhagavantaṁ parivāresi. Te ca naṁ parivāretvā ṭhitā

---

1. Yonaka (Ma-Ṭṭha 3. 13 piṭṭhe) 2. Sodhāpetvā (Ka) 3. Vijjulatā (Ka)

bhikkhū evarūpā ahesuṁ appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṁsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivuto Bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, nakkhattaparivārito viya puṇṇacando, rattapadumavanasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikaparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Mahākassapappamukhā pana mahātherā meghavaṇṇaṁ paṁsukūlacīvaraṁ pārupitvā maṇivammavammitā viya mahānāgā parivārayiṁsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti Bhagavā sayaṁ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītavudāsehi, vitamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṁ Buddho anubuddhehi parivārito pattaparivāritaṁ viya kesaraṁ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya Chaddanto nāgarājā, navutihaṁsasahassaparivārito viya Dhataraṭṭho haṁsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya Sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando, anupamena Buddhavesena aparimāṇena Buddhavilāsena Pāṭaligāminaṁ maggaṁ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesuṁ, tathā pacchimakāyato dakkhiṇapassato vāmapassato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhāhitvā asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesuṁ, uparikesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvarājavaṇṇā asitā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesuṁ, heṭṭhāpādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṁ asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesuṁ, dantato akkhīnaṁ setaṭṭhānato, nakhānaṁ maṁsavimuttaṭṭhānato odātā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesuṁ, rattapītavaṇṇānaṁ sambhinnaṭṭhānato mañjeṭṭhavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesuṁ, sabbatthakameva pabhassarā rasmiyo uṭṭhahiṁsu. Evaṁ samantā asītihatthaṭṭhānaṁ chabbaṇṇā Buddharasmiyo vijjotamānāvipphandamānā vidhāvamānā kañcanadaṇḍadīpikādīhi niccharitvā ākāsaṁ pakkhandamānā mahāpadīpajālā viya, cātuddīpikamahāmeghato

nikkhantavijjulatā viya ca disodisaṁ pakkhandiṁsu. Yāhi sabbedisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato suvaṇṇarasadhārāhi āsiñciyamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātena samuddhatakiṁsukakaṇikārakoviḷārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya, cīnapiṭṭhacuṇṇasamparirañjitā viya ca virociṁsu.

Bhagavatopi asīti-anubyañjanabyāmappabhāparikkhepasamujjalaṁ dvattiṁsa-mahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṁ sarīraṁ abbhamahikādi-upakkilesavimuttaṁ samujjalantatārakāvabhāsitaṁ viya, gaganatalaṁ vikasitaṁ viya padumavanaṁ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṁ dvattiṁsasūriyānaṁ dvattiṁsacandimānaṁ dvattiṁsacakkavattīnaṁ dvattiṁsadevarājānaṁ dvattiṁsamahābrahmānaṁ siriyā siriṁ abhibhavamānaṁ viya virocittha, yathā taṁ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhīti sammadeva paripūritāhi samatiṁsapāramitāhi alaṅkataṁ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnena dānena rakkhitena sīlena katena kalyāṇakammena ekasmiṁ attabhāve samosaritvā vipākaṁ dātuṁ okāsaṁ alabhamānena sambādhappattaṁ viya nibbattitaṁ nāvāsahassabhaṇḍaṁ ekaṁ nāvaṁ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṁ ekaṁ sakaṭaṁ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṁ sambhinnamukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya Buddhasiriyā obhāsamānassapi Bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipiṁsu. Tathā pacchato vāmapasse dakkhiṇapasse jātikusumacampakavanamālikārattuppalanīluppalabakulasinduvārādipupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhacuṇṇāni ca cātuddīpikamahāmeghavissaṭṭhā salilavuṭṭhiyo viya vippakiriṁsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ca Buddhadhammasaṁghaguṇasaṁyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayamānā mukhasambhāsā[1] viya ahesuṁ. Devasupaṇṇanāgayakkhagandhabbamanussānaṁ akkhīni amatapānaṁ viya labhiṁsu. Imasmiṁ pana ṭhāne ṭhatvā padasahassehi gamanavaṇṇanaṁ vattuṁ[2] vaṭṭati. Tatridaṁ mukhamattaṁ—

1. Mukharā (Sī, Syā) 2. Kattuṁ (Sī)

"Evaṁ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṁ.
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

Dakkhiṇaṁ paṭhamaṁ pādaṁ, uddharanto narāsabho.
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

Gacchato Buddhaseṭṭhassa, heṭṭhā pādatalaṁ mudu.
Samaṁ samphusate bhūmiṁ, rajasānupalimpati.

Ninnaṁ ṭhānaṁ unnamati, gacchante Lokanāyake.
Unnatañca samaṁ hoti, pathavī ca acetanā.

Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā.
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante Lokanāyake.

Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṁ.
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

Nātisīghaṁ pakkamati, sampannacaraṇo Muni.
Na cāpi saṇikaṁ yāti, gacchamāno samāhito.

Uddhaṁ adho ca tiriyaṁ, disañca vidisaṁ tathā.
Na pekkhamāno so yāti, yugamattaṁvapekkhati[1].

Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate Jino.
Cāruṁ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

Usabharājāva sobhanto, cārucārīva kesarī.
Tosayanto bahū satte, gāmaṁ seṭṭho[2] upāgamī"ti.

vaṇṇakālo nāma kiresa. Evaṁvidhesu kālesu Bhagavato sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṁ, cuṇṇiyapadehi gāthābandhehi yattakaṁ sakkoti, tattakaṁ vattabbaṁ. "Dukkathitan"ti vā "atitthena pakkhando"ti vā na vattabbo. Aparimāṇavaṇṇā hi Buddhā Bhagavanto, tesaṁ Buddhāpi anavasesato vaṇṇaṁ vattuṁ asamatthā. Sakalampi hi kappaṁ vaṇṇentā pariyosāpetuṁ na sakkonti, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatappaṭiyattaṁ Pāṭaligāmaṁ

1. Yugamattamapekkhati (Sī, Syā)
2. Gāmaseṭṭhaṁ (Syā, Ka)

pāvisi, pavisitvā Bhagavā pasannacittena janena pupphagandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjiyamāno āvasathāgāraṁ pāvisi. Tena vuttaṁ "atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena yena āvasathāgāraṁ tenupasaṅkamī"ti.

Pāde pakkhāletvāti yadipi Bhagavato pāde rajojallaṁ na upalimpati, tesaṁ pana upāsakānaṁ kusalābhivuddhiṁ ākaṅkhanto paresaṁ diṭṭhānugatiṁ āpajjanatthañca Bhagavā pāde pakkhāleti. Apica upādinnakasarīraṁ nāma sītaṁ kātabbampi hotīti etadatthampi Bhagavā nhānapādadhovanādīni karotiyeva. **Bhagavantaṁyeva purakkhatvā**ti Bhagavantaṁ purato katvā. Tattha Bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṁ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalena paliveṭhetvā pīṭhe ṭhapitā rattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha.

Ayaṁ panettha porāṇānaṁ vaṇṇabhaṇanamaggo—

"Gantvāna maṇḍalamāḷaṁ, nāgavikkantacāraṇo.
Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

Tahiṁ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo.
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanikkhaṁ viya paṇḍukambale.

Nekkhaṁ jambonadasseva, nikkhittaṁ paṇḍukambale.
Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

Mahāsālova samphullo, merurājāvalaṅkato[1].
Suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī.
Devānaṁ pārichattova, sabbaphullo virocatī"ti.

1. Dumarājāvalaṅkato (Ka)

Pāṭaligāmiye-upāsake āmantesīti yasmā tesu upāsakesu bahū janā sīlesu patiṭṭhitā, tasmā paṭhamaṁ tāva sīlavipattiyā ādīnavaṁ pakāsetvā pacchā sīlasampadāya ānisaṁsaṁ dassetuṁ **"pañcime gahapatayo"**ti-ādinā dhammadesanatthaṁ āmantesi.

Tattha **dussīlo**ti nissīlo. **Sīlavipanno**ti vipannasīlo bhinnasaṁvaro. Ettha ca "dussīlo"ti padena puggalassa sīlābhāvo vutto. So panassa sīlābhāvo duvidho asamādānena vā samādinnassa bhedena vāti. Tesu purimo na tathā sāvajjo, yathā dutiyo sāvajjataro. Yathādhippetādīnavanimittaṁ sīlābhāvaṁ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dassetuṁ "sīlavipanno"ti vuttaṁ. Tena "dussīlo"ti padassa atthaṁ dasseti. **Pamādādhikaraṇan**ti pamādakāraṇā. Idañca suttaṁ gahaṭṭhānaṁ vasena āgataṁ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena sippaṭṭhānena jīvikaṁ kappeti yadi kasiyā yadi vāṇijjāya yadi gorakkhena, pāṇātipātādivasena pamatto taṁ taṁ yathākālaṁ sampādetuṁ na sakkoti, athassa kammaṁ vinassati. Māghātakāle pana pāṇātipātādīni karonto daṇḍavasena mahatiṁ bhogajāniṁ nigacchati. Pabbajjito dussīlo pamādakāraṇā sīlato Buddhavacanato jhānato satta-ariyadhanato ca jāniṁ nigacchati.

Pāpako kittisaddoti gahaṭṭhassa "asuko amukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccatta-idhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī"ti parisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa "asuko nāma thero Satthu sāsane pabbajitvā nāsakkhi sīlāni rakkhituṁ, na Buddhavacanaṁ gahetuṁ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato"ti evaṁ pāpako kittisaddo abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva avassaṁ bahūnaṁ sannipātaṭṭhāne "koci mama kammaṁ jānissati, atha maṁ nindissati, rājakulassa vā dassessatī"ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho nisīdati, visārado hutvā kathetuṁ na sakkoti. Pabbajitopi bahubhikkhusaṁghe sannipatite "avassaṁ koci mama kammaṁ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkaḍḍhissatī"ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā

kathetuṁ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi samāno susīlo viya[1] carati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūḷho kālaṁ karotīti dussīlassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakammāni samādāya pavattitaṭṭhānāni āpāthaṁ āgacchanti. So ummīletvā idhalokaṁ, nimīletvā paralokaṁ passati. Tassa cattāro apāyā kammānurūpaṁ upaṭṭhahanti, sattisatena pahariyamāno viya aggijālābhighātena jhāyamāno[2] viya ca hoti. So "vāretha, vārethā"ti viravantova marati. Tena vuttaṁ "sammūḷho kālaṁ karotī"ti.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṁ maraṇā**ti tadanantaraṁ abhinibbattakkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṁ maraṇā**ti cutito uddhaṁ. **Apāya**nti-ādi sabbaṁ nirayavevacanaṁ. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasaṅkhātā ayā apetattā, sukhānaṁ vā ayassa, āgamanassa vā abhāvā apāyo. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti duggati. Vivasā nipatanti ettha dukkatakārinoti **vinipāto,** vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti vinipāto. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo.**

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoniṁ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṁ nāgarājādīnaṁ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṁ dīpeti. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā, dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisaṁ avinipatitattā petamahiddhikānampi vijjamānattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṁ dīpeti. So hi yathāvuttenaṭṭhena "apāyo" ceva "duggati" ca sabbasampattisamussayehi vinipatitattā "vinipāto"ti ca vuccati. Nirayaggahaṇena Avīci-ādikaṁ anekappakāraṁ nirayameva dīpeti. **Upapajjatī**ti nibbattati.

Ānisaṁsakathā vuttavipariyāyena veditabbā. Ayaṁ pana viseso— **sīlavā**ti samādānavasena sīlavā. **Sīlasampanno**ti parisuddhaṁ paripuṇṇañca

1. Susīlo appicchako viya (Sī), dappito viya (Dī-Ṭṭha 2. 129 piṭṭhe)
2. Aggijālāya āliṅgiyamāno (Sī, Syā)

katvā sīlassa samādānena sīlasampanno. **Bhogakkhandhan**ti bhogarāsiṁ. **Sugatiṁ saggaṁ lokan**ti ettha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Tattha sundarā gati **sugati,** rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo,** so sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**ti.

Pāṭaligāmiye upāsake bahudeva rattiṁ dhammiyā kathāyāti aññāyapi Pāḷimuttāya dhammakathāya ceva āvasathānumodanakathāya ca. Tadā hi Bhagavā yasmā Ajātasattunā tattha Pāṭaliputtanagaraṁ māpentena aññesu gāmanigamajanapadarājadhānīsu ye sīlācārasampannā kuṭumbikā, te ānetvā dhanadhaññagharavatthukhettavatthādīni ceva parihārañca dāpetvā nivesiyanti. Tasmā Pāṭaligāmiyā upāsakā ānisaṁsadassāvitāya visesato sīlagarukā sabbaguṇānañca sīlassa adhiṭṭhānabhāvato tesaṁ paṭhamaṁ sīlānisaṁse pakāsetvā tato paraṁ ākāsagaṅgaṁ otārento viya, pathavojaṁ ākaḍḍhanto viya, mahājambuṁ matthake gahetvā cālento viya, yojanikamadhukaṇḍaṁ cakkayantena pīḷetvā madhurasaṁ pāyamāno viya Pāṭaligāmikānaṁ upāsakānaṁ hitasukhāvahaṁ pakiṇṇakakathaṁ kathento "āvāsadānaṁ nāmetaṁ gahapatayo mahantaṁ puññaṁ, tumhākaṁ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṁghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṁghena ca paribhutte pana dhammaratanenapi paribhuttoyeva hoti. Evaṁ tīhi ratanehi paribhutte aparimeyyo ca vipāko, apica āvāsadānasmiṁ dinne sabbadānaṁ dinnameva hoti, bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vā saṁghaṁ uddissa katassa ānisaṁso paricchindituṁ na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhave nibbattamānassapi sampīḷitagabbhavāso nāma na hoti, dvādasahattho ovarako viyassa mātukucchi asambādhova hotī"ti evaṁ nānānayehi vicittaṁ bahuṁ dhammakathaṁ kathetvā—

> "Sītaṁ uṇhaṁ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca.
> Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.
>
> Tato vātātapo ghoro, sañjāto paṭihaññati.
> Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituṁ ca vipassituṁ.

Vihāradānaṁ saṁghassa, aggaṁ Buddhena vaṇṇitaṁ.
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṁ atthamattano.

Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.
Tesaṁ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā.
Te tassa dhammaṁ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṁ.
Yaṁ so dhammaṁ idhaññāya, parinibbāti anāsavoti[1]—

evaṁ ayampi āvāsadāne ānisaṁso"ti bahudeva rattiṁ atirekataraṁ diyaḍḍhayāmaṁ āvāsadānānisaṁsakathaṁ kathesi. Tattha imā gāthā tāva saṅgahaṁ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgahaṁ nārohati. **Sandassetvā**ti-ādīni vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālaṁ maññathā**ti yassa gamanassa tumhe kālaṁ maññatha, gamanakālo tumhākaṁ, gacchathāti vuttaṁ hoti. Kasmā pana Bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Tiyāmarattiṁ hi tattha nisīditvā vītināmentānaṁ tesaṁ sarīre ābādho uppajjeyyāti, bhikkhusaṁghepi ca vippabhātasayananisajjāya okāso laddhuṁ vaṭṭati, iti ubhayānukampāya uyyojesīti. **Suññāgāran**ti pāṭiyekkaṁ suññāgāraṁ nāma tattha natthi. Te kira gahapatayo tasseva āvasathāgārassa ekapasse paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā kappiyamañcaṁ paññāpetvā tattha kappiyapaccattharaṇaṁ attharitvā upari suvaṇṇarajatatārakāgandhamālādipaṭimaṇḍitaṁ vitānaṁ bandhitvā telappadīpaṁ āropesuṁ "appeva nāma Satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṁ vissamitukāmo idha nipajjeyya, evaṁ no idaṁ āvasathāgāraṁ Bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatī"ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṁ paññāpetvā sīhaseyyaṁ kappesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "suññāgāraṁ pāvisī"ti. Tattha pādadhovanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṁ nipphannaṁ. Dhammāsanaṁ patvā thokaṁ aṭṭhāsi, idaṁ tattha ṭhānaṁ. Bhagavā dve yāme dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne nisajjā nipphannā. Upāsake uyyojetvā

---

1. Vi 4. 291 piṭṭhe.

dhammāsanato oruyha yathāvutte ṭhāne sīhaseyyaṁ kappesi. Evaṁ taṁ ṭhānaṁ Bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṁ ahosīti.

Sunidhavassakārāti Sunidho ca Vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattā**ti Magadharañño mahā-amaccā, Magadharaṭṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti mahāmattā. **Pāṭaligāme nagaraṁ māpentī**ti Pāṭaligāmasaṅkhāte bhūmipadese nagaraṁ māpenti. **Vajjīnaṁ paṭibāhāyā**ti Licchavirājūnaṁ āyamukhappacchindanatthaṁ. **Sahassasahassevā**ti ekekavaggavasena sahassaṁ sahassaṁ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetun**ti rañño rājamahāmattānañca nivesanāni māpetuṁ vatthuvijjāpāṭhakānaṁ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhāpathaviyaṁ tiṁsahatthamatte ṭhāne "idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha bhūtaggāho, idha pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī"ti jānanti. Te tadā sippaṁ jappetvā devatāhi saddhiṁ sammantayamānā viya māpenti.

Atha vā nesaṁ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṁ cittaṁ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhakulānaṁ saddhā devatā tathā karonti, assaddhakulānaṁ assaddhā devatā. Kiṁkāraṇā? Saddhānaṁ hi evaṁ hoti "idha manussā nivesanaṁ māpentā paṭhamaṁ bhikkhusaṁghaṁ nisīdāpetvā maṅgalaṁ vadāpessanti, atha mayaṁ sīlavantānaṁ dassanaṁ dhammakathaṁ pañhavissajjanaṁ anumodanaṁ sotuṁ labhissāma, manussā ca dānaṁ datvā amhākaṁ pattiṁ dassantī"ti. Assaddhā devatāpi "attano icchānurūpaṁ tesaṁ paṭipattiṁ passituṁ, kathañca sotuṁ labhissāmā"ti tathā karonti.

Tāvatiṁsehīti yathā hi ekasmiṁ kule ekaṁ paṇḍitamanussaṁ, ekasmiṁ ca vihāre ekaṁ bahussutaṁ bhikkhuṁ upādāya "asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā"ti saddo abbhuggacchati, evameva Sakkaṁ devarājānaṁ, Vissakammañca[1] devaputtaṁ upādāya "Tāvatiṁsā paṇḍitā"ti saddo abbhuggato. Tenāha "Tāvatiṁsehī"ti.

---

1. Vissukammañca (Syā), visukammañca (Ka)

seyyathāpīti-ādinā devehi Tāvatiṁsehi saddhiṁ mantetvā viya Sunidhavassakārā nagaraṁ māpentīti dasseti.

Yāvatā Ānanda ariyaṁ āyatananti yattakaṁ ariyamanussānaṁ osaraṇaṭṭhānaṁ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippatho**ti yattakaṁ vāṇijānaṁ āhaṭabhaṇḍassa rāsivasena kayavikkayaṭṭhānaṁ nāma, vāṇijānaṁ vasanaṭṭhānaṁ vā atthi. **Idaṁ agganagaran**ti tesaṁ ariyāyatanavaṇippathānaṁ idaṁ nagaraṁ aggaṁ bhavissati jeṭṭhakaṁ pāmokkhaṁ. **Puṭabhedanan**ti bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṁ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṁ[1] mocanaṭṭhānanti vuttaṁ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayaṁ agacchantāpi idheva vikkayaṁ gacchissanti, tasmā idheva puṭaṁ bhindissantīti attho. Āyānampi hi catūsu dvāresu cattāri, sabhāyaṁ ekanti evaṁ divase divase pañcasatasahassāni tattha uṭṭhahissanti. Tāni sabhāvāni āyānīti dasseti.

Aggito vāti-ādīsu samuccayattho **vā**saddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho. Tassa hi eko koṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetuṁ na sakkhissanti, ekaṁ koṭṭhāsaṁ Gaṅgā gahetvā gamissati, eko iminā akathitaṁ amussa, amunā akathitaṁ imassa vadantānaṁ pisuṇavācānaṁ vasena bhinnānaṁ manussānaṁ aññamaññabhedena vinassissati. Evaṁ vatvā Bhagavā paccūsakāle Gaṅgātiraṁ gantvā katamukhadhovano bhikkhācāravelaṁ āgamayamāno nisīdi.

Sunidhavassakārāpi "amhākaṁ rājā samaṇassa Gotamassa upaṭṭhāko, so amhe upagate pucchissati 'Satthā kira Pāṭaligāmaṁ agamāsi, kiṁ tassa santikaṁ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā'ti. 'Upasaṅkamimhā'ti ca vutte 'nimantayittha, na nimantayitthā'ti pucchissati. 'Na nimantayimhā'ti ca vutte amhākaṁ dosaṁ āropetvā niggaṇhissati, idañcāpi mayaṁ akataṭṭhāne nagaraṁ māpema, samaṇassa kho pana Gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṁ mayaṁ nagaramaṅgalaṁ vācāpessāmā"ti cintetvā Satthāraṁ upasaṅkamitvā nimantayiṁsu. Tena vuttaṁ **"atha kho Sunidhavassakārā"**ti-ādi.

---

1. Bhaṇḍagaṇṭhikānaṁ (Ka)

Pubbaṇhasamayantipubbaṇhe kāle. **Nivāsetvā**ti gāmapavesananīhārena nivāsanaṁ nivāsetvā kāyabandhanaṁ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyā**ti cīvaraṁ pārupitvā pattaṁ hatthena gahetvā.

Sīlavantetthāti sīlavanto ettha attano vasanaṭṭhāne. **Saññate**ti kāyavācācittehi saññate. **Tāsaṁ dakkhiṇamādise**ti saṁghassa dinne cattāro paccaye tāsaṁ gharadevatānaṁ ādiseyya[1] pattiṁ dadeyya. **Pūjitā pūjayantī**ti "ime manussā amhākaṁ ñātakāpi na honti, evampi no pattiṁ dentī"ti ārakkhaṁ susaṁvihitaṁ karonti suṭṭhu ārakkhaṁ karonti. **Mānitā mānayantī**ti kālānukālaṁ[2] balikammakaraṇena mānitā "ete manussā amhākaṁ ñātakāpi na honti, tathāpi catupañcachamāsantaraṁ no balikammaṁ karontī"ti mānenti uppannaparissayaṁ haranti[3]. **Tato nan**ti tato taṁ paṇḍitajātikaṁ purisaṁ. **Orasan**ti ure ṭhapetvā vaḍḍhitaṁ, yathā mātā orasaṁ puttaṁ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthamevassa yathā vāyamati, evaṁ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatī**ti sundarāni passati.

Anumoditvāti tehi tadā pasutapuññassa anumodanavasena tesaṁ dhammakathaṁ katvā. Sunidhavassakārāpi "yā tattha devatā āsuṁ, tāsaṁ dakkhiṇamādise"ti Bhagavato vacanaṁ sutvā devatānaṁ pattiṁ adaṁsu. **Taṁ Gotamadvāraṁ nāma ahosī**ti tassa nagarassa yena dvārena Bhagavā nikkhami, taṁ Gotamadvāraṁ nāma ahosi. Gaṅgāya pana uttaraṇatthaṁ anotiṇṇattā[4] Gotamatitthaṁ nāma nāhosi[5]. **Pūrā**ti puṇṇā. **Samatittikā**ti taṭasamaṁ udakassa tittā bharitā. **Kākapeyyā**ti tīre ṭhitakākehi pātuṁ sakkuṇeyya-udakā. Dvīhipi padehi ubhatokūlasamaṁ paripuṇṇabhāvameva[6] dasseti. **Uḷumpan**ti pāragamanatthāya dārūni saṁghāṭetvā āṇiyo koṭṭetvā kataṁ. **Kullan**ti veḷudaṇḍādike[7] valli-ādīhi bandhitvā kataṁ.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ mahājanassa gaṅgodakamattassapi kevalaṁ tarituṁ asamatthataṁ, attano pana bhikkhusaṁghassa ca atigambhīravitthataṁ

---

1. Ādissa (Sī) 2. Kālena kālaṁ (Sī)
3. Uppannaparissayā pālenti (Sī, Ka) Dī-Ṭṭha 2. 132 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
4. Otiṇṇaṭṭhānaṁ (Sī) 5. Ahosi (Sī)
6. Ubhatokūle jalaparipuṇṇabhāvameva (Sī, Syā) 7. Veḷunaḷādike (Sī, Syā)

saṁsāramahaṇṇavaṁ taritvā ṭhitabhāvañca sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **aṇṇavan**ti sabbantimena paricchedena yojanamattaṁ gambhīrassa ca vitthatassa ca udakaṭṭhānassetaṁ adhivacanaṁ. **Saran**ti saritvā gamanato idha nadī adhippetā. Idaṁ vuttaṁ hoti—**ye** gambhīravitthataṁ saṁsāraṇṇavaṁ taṇhāsaritañca **taranti,** te ariyamaggasaṅkhātaṁ **setuṁ katvāna visajja pallalāni** anāmasitvāva udakabharitāni ninnaṭṭhānāni, ayaṁ pana idaṁ appamattakaṁ udakaṁ taritukāmo **kullaṁ hi jano pabandhati** kullaṁ bandhituṁ āyāsaṁ āpajjati. **Tiṇṇā medhāvino janā**ti ariyamaggañāṇasaṅkhātāya medhāya samannāgatattā medhāvino Buddhā ca Buddhasāvakā ca vinā eva kullena tiṇṇā paratīre patiṭṭhitāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dvidhāpathasuttavaṇṇanā

77. Sattame **addhānamaggapaṭipanno**ti addhānasaṅkhātaṁ dīghamaggaṁ paṭipanno gacchanto hoti. **Nāgasamālenā**ti evaṁnāmakena therena. **Pacchāsamaṇenā**ti ayaṁ tadā Bhagavato upaṭṭhāko ahosi. Tena naṁ pacchāsamaṇaṁ katvā maggaṁ paṭipajji. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṁ vīsativassāni anibaddhā upaṭṭhākā ahesuṁ, tato paraṁ yāva parinibbānā pañcavīsativassāni āyasmā Ānando chāyāva upaṭṭhāsi. Ayaṁ pana anibaddhupaṭṭhākakālo[1]. Tena vuttaṁ **"āyasmatā Nāgasamālena pacchāsamaṇenā"**ti. **Dvidhāpathan**ti dvidhābhūtaṁ maggaṁ. "Dvedhāpathan"tipi paṭhanti. āyasmā Nāgasamālo attanā pubbe tattha kataparicayattā ujubhāvañcassa sandhāya vadati **"ayaṁ bhante Bhagavā pantho"**ti.

Bhagavā pana tadā tassa saparissayabhāvaṁ ñatvā tato aññaṁ maggaṁ gantukāmo **"ayaṁ Nāgasamāla pantho"**ti āha. "Saparissayo"ti ca vutte asaddahitvā "Bhagavā na tattha parissayo"ti vadeyya, tadassa dīgharattaṁ ahitāya dukkhāyāti "saparissayo"ti na kathesi. Tikkhattuṁ

---

1. Anibaddhūpaṭṭhāko (Ka)

"ayaṁ pantho, iminā gacchāmā"ti vatvā catutthavāre "na Bhagavā iminā maggena gantuṁ icchati, ayameva ca ujumaggo, handāhaṁ Bhagavato pattacīvaraṁ datvā iminā maggena vamissāmī"ti cintetvā Satthu pattacīvaraṁ dātuṁ asakkonto bhūmiyaṁ ṭhapetvā paccupaṭṭhitena dukkhasaṁvattanikena kammunā codiyamāno Bhagavato vacanaṁ anādiyitvāva pakkāmi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Nāgasamālo Bhagavato pattacīvaraṁ tattheva chamāyaṁ nikkhipitvā pakkāmī"**ti. Tattha Bhagav**ato pattacīvara**nti attano hatthagataṁ Bhagavato pattacīvaraṁ. **Tatthevā**ti tasmiṁyeva magge **chamāyaṁ** pathaviyaṁ nikkhipitvā pakkāmi. Idaṁ vo Bhagavā pattacīvaraṁ, sace icchatha, gaṇhatha, yadi attanā icchitamaggaṁyeva gantukāmatthāti adhippāyo. Bhagavāpi attano pattacīvaraṁ sayameva gahetvā yathādhippetaṁ maggaṁ paṭapajji.

Antarāmagge corā nikkhamitvāti tadā kira pañcasatā purisā luddā lohitapāṇino rājāparādhino hutvā araññaṁ pavisitvā corikāya jīvikaṁ kappentā "pāripanthikabhāvena rañño āyapathaṁ pacchindissāmā"ti maggasamīpe araññe tiṭṭhanti. Te theraṁ tena maggena gacchantaṁ disvā "ayaṁ samaṇo iminā maggena āgacchati, avaḷañjitabbaṁ maggaṁ vaḷañjeti, amhākaṁ atthibhāvaṁ na jānāti, handa naṁ jānāpessāmā"ti kujjhitvā gahanaṭṭhānato vegena nikkhamitvā sahasā theraṁ bhūmiyaṁ pātetvā hatthapādehi koṭṭetvā mattikāpattañcassa bhinditvā cīvaraṁ khaṇḍākhaṇḍikaṁ chinditvā pabbajitattā "taṁ na hanāma, ito paṭṭhāya imassa maggassa parissayabhāvaṁ jānāhī"ti vissajjesuṁ. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmato -pa- vipphālesun"**ti.

Bhagavāpi "ayaṁ tena maggena gato corehi bādhito maṁ pariyesitvā idāneva āgamissatī"ti ñatvā thokaṁ gantvā maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi. āyasmāpi kho Nāgasamālo paccāgantvā Satthārā gatamaggameva gahetvā gacchanto tasmiṁ rukkhamūle Bhagavantaṁ passitvā upasaṅkamitvā vanditvā taṁ pavattiṁ sabbaṁ ārocesi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Nāgasamālo -pa- saṁghāṭiñca vipphālesun"**ti.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Nāgasamālassa attano vacanaṁ anādiyitvā akhemantamaggagamanaṁ, attano ca khemantamaggagamanaṁ viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **saddhiṁ caran**ti saha caranto. **Ekato vasan**ti idaṁ tasseva vevacanaṁ, saha vasantoti attho. **Misso aññajanena vedagū**ti veditabbaṭṭhena vedasaṅkhātena catusacca-ariyamaggañāṇena gatattā adhigatattā, vedassa vā sakalassa ñeyyassa pāraṁ gatattā vedagū. ATtano hitāhitaṁ na jānātīti añño, avidvā bāloti attho. Tena aññena janena misso sahacaraṇamattena misso. **Vidvāpajahāti pāpakan**ti tena vedagūbhāvena vidvā jānanto pāpakaṁ abhaddakaṁ attano dukkhāvahaṁ pajahāti, pāpakaṁ vā akalyāṇapuggalaṁ pajahāti. Yathā kiṁ? **Koñco khīrapakova ninnagan**ti yathā koñcasakuṇo udakamissite khīre upanīte vinā toyaṁ khīramattasseva pivanato khīrapako ninnaṭṭhānagamanena ninnagasaṅkhātaṁ udakaṁ pajahāti vajjeti, evaṁ paṇḍito kira duppaññapuggalehi ṭhānanisajjādīsu sahabhūtopi ācārena te pajahāti, na kadācipi sammisso hoti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Visākhāsuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **Visākhāya Migāramātuyā nattā kālaṅkatā hotī**ti Visākhāya mahā-upāsikāya puttassa dhītā kumārikā kālaṅkatā hoti. Sā kira vattasampannā sāsane abhippasannā mahā-upāsikāya gehaṁ paviṭṭhānaṁ bhikkhūnaṁ bhikkhunīnañca attanā kātabbaveyyāvaccaṁ purebhattaṁ pacchābhattañca appamattā akāsi, attano pitāmahiyā cittānukūlaṁ paṭipajji. Tena Visākhā gehato bahi gacchantī sabbaṁ tassāyeva bhāraṁ katvā gacchati, rūpena ca dassanīyā pāsādikā, iti sā tassā visesato piyā manāpā ahosi. Sā rogābhibhūtā kālamakāsi. Tena vuttaṁ "tena kho pana samayena Visākhāya Migāramātuyā nattā kālaṅkatā hoti piyā manāpā"ti. Atha mahā-upāsikā tassā maraṇena sokaṁ sandhāretuṁ asakkontī dukkhī dummanā sarīranikkhepaṁ kāretvā "api nāma Satthu santikaṁ gatakāle cittassādaṁ labheyyan"ti Bhagavantaṁ upasaṅkami. Tena vuttaṁ **"atha kho Visākhā migāramātā"**ti-ādi. Tattha **divā divassā**ti divasassāpi divā, majjhanhike kāleti attho.

Bhagavā Visākhāya vaṭṭābhiratiṁ jānanto upāyena sokatanukaraṇatthaṁ **"iccheyyāsi tvaṁ Visākhe"**ti-ādimāha. Tattha **yāvatikā**ti yattakā. Tadā kira satta janakoṭiyo Sāvatthiyaṁ paṭivasanti. Taṁ sandhāya Bhagavā **"kīvabahukā pana Visākhe Sāvatthiyā manussā devasikaṁ kālaṁ karontī"**ti pucchi. Visākhā **"dasapi bhante"**ti-ādimāha. Tattha **tīṇī**ti tayo. Ayameva vā pāṭho. **Avivittā**ti asuññā.

Atha Bhagavā attano adhippāyaṁ pakāsento **"api nu tvaṁ kadāci karahaci anallavatthā vā bhaveyyāsi anallakesā vā"**ti āha. Nanu evaṁ sante tayā[1] sabbakālaṁ sokābhibhūtāya matānaṁ puttādīnaṁ amaṅgalūpacāravasena udakorohaṇena allavatthāya allakesāya eva bhavitabbanti dasseti. Taṁ sutvā upāsikā saṁvegajātā **"no hetaṁ bhante"**ti paṭikkhipitvā piyavatthuṁ vippaṭisārato attano cittassa nivattabhāvaṁ Satthu ārocentī **"alaṁ me bhante tāvabahukehi puttehi ca nattārehi cā"**ti āha.

Athassā Bhagavā "dukkhaṁ nāmetaṁ piyavatthunimittaṁ, yattakāni piyavatthūni, tattakāni dukkhāni. Tasmā sukhakāmena dukkhappaṭikūlena sabbaso piyavatthuto cittaṁ vivecetabban"ti dhammaṁ desento **"yesaṁ kho Visākhe sataṁ piyāni, sataṁ tesaṁ dukkhānī"**ti-ādimāha. Tattha **sataṁ piyānī**ti sataṁ piyāyitabbavatthūni. "Sataṁ piyan"tipi keci paṭhanti. Ettha ca yasmā ekato paṭṭhāya yāva dasa, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānā, tasmā **"yesaṁ dasa piyāni, dasa tesaṁ dukkhānī"**ti-ādinā Pāḷi āgatā. Keci pana "yesaṁ dasa piyānaṁ, dasa nesaṁ dukkhānan"ti-ādinā paṭhanti, taṁ na sundaraṁ. Yasmā pana vīsatito paṭṭhāya yāva sataṁ, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānāva, tasmā tatthāpi saṅkhyeyyappadhānataṁyeva gahetvā "yesaṁ kho Visākhe sataṁ piyāni, sataṁ tesaṁ dukkhānī"ti-ādinā Pāḷi āgatā. Sabbesampi ca "yesaṁ ekaṁ piyaṁ, ekaṁ tesaṁ dukkhan"ti pāṭho, na pana dukkhassāti. Etasmiṁ hi pakkhe ekarasā ekajjhāsayā ca Bhagavato desanā hoti. Tasmā yathāvuttanayāva Pāḷi veditabbā.

---

1. Tassā (Sī, Syā)

Etamatthaṁ viditvāti sokaparidevādikaṁ cetasikaṁ kāyikañca dukkhaṁ piyavatthunimittaṁ piyavatthumhi sati hoti, asati na hotīti etamatthaṁ sabbākārato jānitvā tadatthaparidīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tassattho—ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa anto nijjhāyantassa bālassa cittasantāpalakkhaṇā **ye keci** mudumajjhādibhedena yādisā tādisā **sokā vā** tehiyeva huṭṭhassa sokuddehakasamuṭṭhāpitavacīvippalāpalakkhaṇā[1] **paridevitā vā** aniṭṭhaphoṭṭhabbapaṭihatakāyassa kāyapīḷanalakkhaṇā **dukkhā vā** tathā avuttatthassa vikappanatthena **vā**saddena gahitā domanassūpāyāsādayo vā nissayabhedena ca **anekarūpā** nānāvidhā imasmiṁ sattaloke dissanti upalabbhanti, sabbepi **ete piyaṁ** piyajātikaṁ sattaṁ saṅkhārañca **paṭicca** nissāya āgamma paccayaṁ katvā **pabhavanti** nibbattanti. Tasmiṁ pana yathāvutte piyavatthumhi **piye asante** piyabhāvakare chandarāge pahīne na kadācipi **ete bhavanti.** Vuttañhetaṁ "piyato jāyatī soko -pa-. Pemato jāyatī soko"ti ca ādi[2]. Tathā "piyappabhūtā kalahā vivādā, paridevasokā sahamaccharehī"ti ca ādi[3]. Ettha ca "paridevitā vā dukkhā vā"ti liṅgavipallāsena vuttaṁ, "paridevitāni vā dukkhāni vā"ti vattabbe vibhattilopo vā katoti veditabbo.

Tasmā hi te sukhino vītasokāti yasmā piyappabhūtā sokādayo yesaṁ natthi[4], tasmā te eva sukhino vītasokā nāma. Ke pana te? **Yesaṁ piyaṁ natthi kuhiñci loke** yesaṁ ariyānaṁ sabbaso vītarāgattā katthacipi sattaloke saṅkhāraloke ca piyaṁ piyabhāvo "putto"ti vā "bhātā"ti vā "bhaginī"ti vā "bhariyā"ti vā piyaṁ piyāyanaṁ piyabhāvo natthi, saṅkhāralokepi "etaṁ mama santakaṁ, imināhaṁ imaṁ nāma sukhaṁ labhāmi labhissāmī"ti piyaṁ piyāyanaṁ piyabhāvo natthi. **Tasmā asokaṁ virajaṁ patthayāno, piyaṁ na kayirātha kuhiñci loke**ti yasmā ca sukhino nāma vītasokā, vītasokattāva katthacipi visaye piyabhāvo natthi, tasmā attano yathāvuttasokābhāvena ca asokaṁ asokabhāvaṁ rāgarajādivigamanena

---

1. Kāyasosakahetukassa samuṭṭhāpakā keci (Sī)
2. Khu 1. 44, 45 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 413 piṭṭhe.
4. Piye asati na santi (Ka)

virajaṁ virajabhāvaṁ arahattaṁ, sokassa rāgarajādīnañca abhāvahetubhāvato vā "asokaṁ virajan"ti laddhanāmaṁ nibbānaṁ patthayāno kattukamyatākusalacchandassa vasena chandajāto katthaci loke rūpādidhamme antamaso samathavipassanādhammepi piyaṁ piyabhāvaṁ viyāyanaṁ na kayirātha na uppādeyya. Vuttañhetaṁ "dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā"ti[1].

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhamadabbasuttavaṇṇanā

79. Navame **āyasmā**ti piyavacanaṁ. **Dabbo**ti tassa therassa nāmaṁ. **Mallaputto**ti Mallarājassa putto. So hi āyasmā Padumuttarassa Bhagavato pādamūle katābhinīhāro kappasatasahassaṁ upacitapuññasañcayo amhākaṁ Bhagavato kāle Mallarājassa deviyā kucchiyaṁ nibbatto katādhikārattā jātiyā sattavassikakāleyeva mātāpitaro upasaṅkamitvā pabbajjaṁ yāci. Te ca "pabbajitvāpi ācāraṁ tāva sikkhatu, sace taṁ nābhiramissati, idheva āgamissatī"ti anujāniṁsu. So Satthāraṁ upasaṅkamitvā pabbajjaṁ yāci. Satthāpissa upanissayasampattiṁ oloketvā pabbajjaṁ anujāni. Tassa pabbajjāsamaye dinna-ovādena bhavattayaṁ ādittaṁ viya upaṭṭhāsi. So vipassanaṁ paṭṭhapetvā khuraggeyeva arahattaṁ pāpuṇi. Yaṁkiñci sāvakena pattabbaṁ, "tisso vijjā catasso paṭisambhidā chaḷabhiññā nava lokuttaradhammā"ti evamādikaṁ sabbaṁ adhigantvā asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro ahosi. Vuttañhetaṁ tena āyasmatā—

> "Mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṁ sacchikataṁ, yaṁkiñci sāvakena pattabbaṁ, sabbaṁ taṁ anuppattaṁ mayā"ti-ādi[2].

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti so kirāyasmā ekadivasaṁ Rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto Bhagavato vattaṁ dassetvā divāṭṭhānaṁ gantvā udakakumbhato udakaṁ gahetvā pāde pakkhāletvā

---

1. Ma 1. 188 piṭṭhe.
2. Vi 1. 243 piṭṭhe.

gattāni sītiṁ katvā cammakkhaṇḍaṁ paññāpetvā nisinno kālaparicchedaṁ katvā samāpattiṁ samāpajji. Athāyasmā yathākālaparicchedaṁ samāpattito vuṭṭhahitvā attano āyusaṅkhāre olokesi. Tassa[1] te parikkhīṇā katipayamuhuttikā upaṭṭhahiṁsu. So cintesi "na kho metaṁ patirūpaṁ, yamahaṁ Satthu anārocetvā sabrahmacārīhi ca avidito idha yathānisinnova parinibbāyissāmi. Yannūnāhaṁ Satthāraṁ upasaṅkamitvā parinibbānaṁ anujānāpetvā Satthu vattaṁ dassetvā sāsanassa niyyānikabhāvadassanatthaṁ mayhaṁ iddhānubhāvaṁ vibhāvento ākāse nisīditvā tejodhātuṁ samāpajjitvā parinibbāyeyyaṁ. Evaṁ sante ye mayi assaddhā appasannā, tesampi pasādo uppajjissati, tadassa tesaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti. Evañca so āyasmā cintetvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā sabbaṁ taṁ tatheva akāsi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Dabbo Mallaputto yena Bhagavā tenupasaṅkamī"**ti-ādi.

Tattha **parinibbānakālo me**ti "Bhagavā mayhaṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānakālo upaṭṭhito, tamahaṁ Bhagavato ārocetvā parinibbāyitukāmomhī"ti dasseti. Keci panāhu "na tāva thero jiṇṇo, na ca gilāno, parinibbānāya ca Satthāraṁ āpucchati, kiṁ tattha[2] kāraṇaṁ? 'Mettiyabhūmajakā bhikkhū pubbe maṁ amūlakena pārājikena anuddhaṁsesuṁ, tasmiṁ adhikaraṇe vūpasantepi akkosantiyeva. Tesaṁ saddahitvā aññepi puthujjanā mayi agāravaṁ paribhavañca karonti. Imañca dukkhabhāraṁ niratthakaṁ vahitvā kiṁ payojanaṁ, tasmāhaṁ idāneva parinibbāyissāmī'ti sanniṭṭhānaṁ katvā Satthāraṁ āpucchī"ti. Taṁ akāraṇaṁ. Na hi khīṇāsavā aparikkhīṇe āyusaṅkhāre paresaṁ upavādādibhayena parinibbānāya cetenti ghaṭayanti vāyamanti, na ca paresaṁ pasaṁsādihetu ciraṁ tiṭṭhanti, atha kho saraseneva attano āyusaṅkhārassa parikkhayaṁ āgamenti. Yathāha—

"Nābhikaṅkhāmi maraṇaṁ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṁ.
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṁ bhatako yathā"ti[3].

Bhagavāpissa āyusaṅkhāraṁ oloketvā parikkhīṇabhāvaṁ ñatvā **"yassadāni tvaṁ Dabba kālaṁ maññasī"**ti āha.

1. Tattha (Sī) 2. Tatthidaṁ (Sī, Syā) 3. Khu 2. 258, 307; Khu 11. 45 piṭṭhesu.

Vehāsaṁ abbhuggantvāti ākāsaṁ abhi-uggantvā, vehāsaṁ gantvāti attho. **Abhi**saddayogena hi idaṁ upayogavacanaṁ, attho pana bhummavasena veditabbo. Vehāsaṁ abbhuggantvā kiṁ akāsīti āha **"ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā"**ti-ādi. Tattha **tejodhātuṁ samāpajjitvā**ti tejokasiṇacatutthajjhānasamāpattiṁ samāpajjitvā. Thero hi tadā Bhagavantaṁ vanditvā tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā ekamantaṁ ṭhito "Bhagavā kappasatasahassaṁ tumhehi saddhiṁ tattha tattha vasanto puññāni karonto imamevatthaṁ sandhāya akāsiṁ, svāyamattho ajja matthakaṁ patto, idaṁ pacchimadassanan"ti āha. Ye tattha puthujjanabhikkhū sotāpannasakadāgāmino ca, tesu ekaccānaṁ mahantaṁ kāruññaṁ ahosi, ekacce ārodanappattā ahesuṁ. Athassa Bhagavā cittācāraṁ ñatvā "tena hi Dabba mayhaṁ bhikkhusaṁghassa ca iddhipāṭihāriyaṁ dassehī"ti āha. Tāvadeva sabbo bhikkhusaṁgho sannipati. Athāyasmā Dabbo "ekopi hutvā bahudhā hotī"ti-ādinā[1] nayena āgatāni sāvakasādhāraṇāni sabbāni pāṭihāriyāni dassetvā puna ca Bhagavantaṁ vanditvā ākāsaṁ abbhuggantvā ākāse pathaviṁ nimminitvā tattha pallaṅkena nisinno tejokasiṇasamāpattiyā parikammaṁ katvā samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya sarīraṁ āvajjitvā puna samāpattiṁ samāpajjitvā sarīrajhāpanatejodhātuṁ adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Saha adhiṭṭhānena sabbo kāyo agginā āditto ahosi. Khaṇeneva ca so aggi kappavuṭṭhānaggi viya aṇumattampi saṅkhāragataṁ masimattampi tattha kiñci anavasesento adhiṭṭhānabalena jhāpetvā nibbāyi. Tena vuttaṁ **"atha kho āyasmā Dabbo Mallaputto"**ti-ādi. Tattha **vuṭṭhahitvā parinibbāyī**ti iddhicittato vuṭṭhahitvā bhavaṅgacittena parinibbāyi.

Jhāyamānassāti jāliyamānassa. **Ḍayhamānassā**ti tasseva vevacanaṁ. Atha vā **jhāyamānassā**ti jālāpavattikkhaṇaṁ sandhāya vuttaṁ, **ḍayhamānassā**ti vītaccitaṅgārakkhaṇaṁ. **Chārikā**ti bhasmaṁ. **Masī**ti kajjalaṁ[2]. **Na paññāyitthā**ti na passittha, adhiṭṭhānabalena sabbaṁ khaṇeneva antaradhāyitthāti attho. Kasmā pana thero uttarimanussadhammaṁ iddhipāṭihāriyaṁ dassesi, nanu Bhagavatā iddhipāṭihāriyakaraṇaṁ

---

1. Khu 9. 107; Dī 1. 206 piṭṭhādīsu.
2. Masīti ājhāmaṁ kajjalaṁ (Ka)

paṭikkhittanti? Na codetabbametaṁ gihīnaṁ sammukhā pāṭihāriyakaraṇassa paṭikkhittattā. Tañca kho vikubbanavasena, na panevaṁ adhiṭṭhānavasena. Ayaṁ panāyasmā dhammasāminā āṇattova pāṭihāriyaṁ dassesi.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Dabbassa Mallaputtassa anupādāparinibbānaṁ sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṁ **imaṁ udānaṁ udānesi.**

Tattha **abhedi kāyo**ti sabbo bhūtupādāyapabhedo catusantatirūpakāyo bhijji, anavasesato ḍayhi[1], antaradhāyi, anuppattidhammataṁ āpajji. **Nirodhi saññā**ti rūpāyatanādigocaratāya rūpasaññādibhedā sabbāpi saññā appaṭisandhikena nirodhena nirujjhi. **Vedanā sītibhaviṁsu sabbā**ti vipākavedanā kiriyavedanāti sabbāpi vedanā appaṭisandhikanirodhena niruddhattā aṇumattampi vedanādarathassa abhāvato sītibhūtā ahesuṁ, kusalākusalavedanā pana arahattaphalakkhaṇeyeva nirodhaṁ gatā. "Sītirahiṁsū"tipi paṭhanti, santā[2] niruddhā ahesunti attho. **Vūpasamiṁsu saṅkhārā**ti vipākakiriyappabhedā sabbepi phassādayo saṅkhārakkhandhadhammā appaṭisandhikanirodheneva niruddhattā visesena upasamiṁsu. **Viññāṇaṁ atthamāgamā**ti viññāṇampi vipākakiriyappabhedaṁ sabbaṁ appaṭisandhikanirodheneva atthaṁ vināsaṁ upacchedaṁ agamā agacchi.

Iti Bhagavā āyasmato Dabbassa Mallaputtassa pañcannampi khandhānaṁ pubbeyeva kilesābhisaṅkhārupādānassa anavasesato niruddhattā anupādāno viya jātavedo appaṭisandhikanirodhena niruddhabhāvaṁ nissāya pītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udānesīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiyadabbasuttavaṇṇanā

80. Dasame **tatra kho Bhagavā bhikkhū āmantesī**ti Bhagavā Rājagahe yathābhirantaṁ viharitvā janapadacārikaṁ caranto anukkamena Sāvatthiṁ patvā Jetavane viharantoyeva yesaṁ bhikkhūnaṁ āyasmato Dabbassa Mallaputtassa parinibbānaṁ apaccakkhaṁ, tesaṁ taṁ paccakkhaṁ katvā dassetuṁ,

---

1. Nassi (Syā) 2. Asantā (Sī)

yepi ca Mettiyabhūmajakehi katena abhūtena abbhācikkhaṇena there gāravarahitā puthujjanā, telaṁ there bahumānuppādanatthañca āmantesi. Tattha **tatrā**ti vacanasaññāpane nipātamattaṁ. **Kho**ti avadhāraṇe. Tesu "tatrā"ti iminā "Bhagavā bhikkhū āmantesī"ti etesaṁ padānaṁ vuccamānataṁyeva joteti. "Kho"ti pana iminā āmantesiyeva, nāssa āmantane koci antarāyo ahosīti imamatthaṁ dasseti. Atha vā **tatrā**ti tasmiṁ ārāme. **Kho**ti vacanālaṅkāre nipāto. **Āmantesī**ti abhāsi. Kasmā pana Bhagavā bhikkhūyeva āmantesīti? Jeṭṭhattā seṭṭhattā āsannattā sabbakālaṁ sannihitattā dhammadesanāya visesato bhājanabhūtattā ca.

Bhikkhavoti tesaṁ āmantanākāradassanaṁ. **Bhadante**ti āmantitānaṁ bhikkhūnaṁ gāravena Satthu paṭivacanadānaṁ. Tattha "bhikkhavo"ti vadanto Bhagavā te bhikkhū ālapati. "Bhadante"ti vadantā te paccālapanti. Apica "bhikkhavo"ti iminā karuṇāvipphārasommahadayanissitapubbaṅgamena vacanena te bhikkhū kammaṭṭhānamanasikāradhammapaccavekkhaṇādito nivattetvā attano mukhābhimukhe karoti. "Bhadante"ti iminā Satthari ādarabahumānagāravadīpanavacanena te bhikkhū attano sussūsataṁ ovādappaṭiggahagāravabhāvañca paṭivedenti. **Bhagavato paccassosu**nti te bhikkhū Bhagavato vacanaṁ pati-assosuṁ sotukāmataṁ janesuṁ. **Etadavocā**ti Bhagavā etaṁ idāni vakkhamānaṁ sakalaṁ suttaṁ abhāsi. **Dabbassa bhikkhave Mallaputtassā**ti-ādi Anantarasutte vuttatthameva. **Etamattha**nti-ādīsupi apubbaṁ natthi, Anantarasutte vuttanayeneva veditabbaṁ.

Gāthāsu pana **ayoghanahatassā**ti ayo haññati etenāti ayoghanaṁ, kammārānaṁ ayokūṭaṁ ayomuṭṭhi ca. Tena ayoghanena hatassa pahatassa. Keci pana "ayoghanahatassāti ghana-ayopiṇḍaṁ hatassā"ti atthaṁ vadanti. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṁ. **Jalato jātavedaso**ti jhāyamānassa aggissa. Anādare etaṁ sāmivacanaṁ. **Anupubbūpasantassā**ti anukkamena upasantassa vijjhātassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatī**ti yathā tassa gati na ñāyati. Idaṁ vuttaṁ hoti—ayomuṭṭhikūṭādinā mahatā ayoghanena hatassa saṁhatassa, kaṁsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa, tathā

uppannassa vā saddassa anukkamena upasantassa suvūpasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattā.

Evaṁ sammāvimuttānanti evaṁ sammā hetunā ñāyena tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamena ariyamaggena catūhipi upādānehi āsavehi ca vimuttattā sammā vimuttānaṁ, tato eva kāmapabandhasaṅkhātaṁ kāmoghaṁ bhavoghādibhedaṁ avasiṭṭhaṁ oghañca taritvā ṭhitattā **kāmabandhoghatārinaṁ** suṭṭhu paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisaṅkhāravātehi ca akampanīyatāya **acalaṁ** anupādisesanibbānasaṅkhātaṁ sabbasaṅkhārūpasamaṁ **sukhaṁ pattānaṁ** adhigatānaṁ khīṇāsavānaṁ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu ayaṁ nāmāti paññapetabbatāya abhāvattā paññāpetuṁ **natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva hi so gatoti attho.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Pāṭaligāmiyavaggavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Suvimuttabhavādāno[1], devadānavamānito.
Pacchinnataṇhāsantāno, pītisaṁvegadīpano.

Saddhammadānanirato, upādānakkhayāvaho[2].
Tattha tattha udāne ye, udānesi vināyako.

Te sabbe ekato katvā, āropentehi saṅgahaṁ.
Udānamiti saṅgītaṁ[3], dhammasaṅgāhakehi yaṁ.

Tassa atthaṁ pakāsetuṁ, Porāṇaṭṭhakathānayaṁ.
Nissāya yā samāraddhā, atthasaṁvaṇṇanā mayā.

Sā tattha paramatthānaṁ, suttantesu yathārahaṁ.
Pakāsanā **Paramattha-dīpanī** nāma nāmato.

Sampattā pariniṭṭhānaṁ, anākulavinicchayā.
Catuttiṁsappamāṇāya, Pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṁ saṅkharontena, yaṁ taṁ adhigataṁ mayā.
Puññaṁ tassānubhāvena, Lokanāthassa sāsanaṁ.

Ogāhitvā[4] visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā.
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṁ tiṭṭhatu lokasmiṁ, Sammāsambuddhasāsanaṁ.
Tasmiṁ sagāravā niccaṁ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati.
Saddhammanirato lokaṁ, dhammeneva pasāsatūti.

Badaratitthavihāravāsinā Ācariyadhammapālattherena katā

Udānassa Aṭṭhakathā samattā.

---

1. Suvimuttacittavodāno (Sī)
2. Upādānakkhayāva so (Syā)
3. Udānaṁ nāma nāmena (Ka)
4. Obhāsetvā (Sī, Syā)

Udānaṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Udānaṭṭhakathāya

Lakkhitabbapadānaṁ anukkamaṇikā

Udānaṭṭhakathāya

Nāmānaṁ anukkamaṇikā

Udānaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Udānaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Anotiṇṇattā = Otiṇṇaṭṭhānaṁ (Sī)	381
Anobhāsanīyā = Anogāhaniyā (Ka)	134
Apatāsīti = Avatthāsīti (Sī, Syā, Ka)	223
Apadakkhiṇaṁ = Apasabyapakkhe (Syā)	265
Apecca = Sañcicca (Sī, Syā)	268
Abhijjhādīnaṁ = Avijjādīnaṁ (Ka)	172
Abhinivesākārānaṁ = Abhinivesavohārānaṁ (Ka)	308
Ayaṁ saddo = Bhāsāsaddo (Syā)	61
Avagatoti = Adhigatoti (Sī)	116
Avayavasambandhe = Avayavāvayavīsambandhe (Sī, Syā)	104
Aviddasuno = Avidū (Sī, Ka)	290
Avilomayaṁ = Avalambiya (Syā)	2
Aviheṭhayaṁ = Aheṭhayaṁ (Sī, Syā)	3
Asakadhammā = Paradhammā (Syā)	62
Asiddhassa = Aladdhassa (Sī)	315
Assa = Satta divase (Ka)	109
[Ā]	
Ākārehi = Kāraṇehi (Ka)	32
Ācaritvā = Ācaratā (Sī, Syā)	190
Ādhārabhāvena = Tabbhāvena (Sī) Tadabhāvena (Ka)	20
Āpānabhūmiṁ = Kīḷanabhūmiṁ (Ka)	331
Ābhatena = Ābhatakena (Sī) Agadāmalakena (Ka)	209
Āmisasaṅgaṇhanena = Āmisaṁ gaṇhantena (Syā, Ka)	181
Āyatati = Āyaṁ tanati (Ka)	38
Ārāmadaṇḍabrāhmaṇādīhi = Soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi (Syā)	3
Āvusoti = Mā āvusoti (Sī, Syā)	283
[I]	
Ijjhati = Icchati (Sī, Syā)	213
Idaṁ vata = Imamatthaṁ (Ka)	198

Nānāpāṭhā — Piṭṭhaṅkā

[Ka]

[Kha - Ga]

[Gha - Ca]

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ca]

[Cha - Ja - Ṭha - Ḍa]

[Ta]

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ta - Tha]	
Tasaravaṭṭiṁ vaḍḍhentī viya = Tasaraṁ bandhentī viyā (Syā, Ka)	178
Tassa = Ekassa (Ka)	59
Tassa = Tattha (Sī)	388
Tikhiṇamantī = Tikhiṇamati (Sī)	233
Tiyaddhapariyāpanne = Paṭisandhipariyāpanne (Sī, Syā)	252
...tirohita = ...tirokuḍḍa (Sī, Syā)	119
Tīsupi = Catūsupi (Sī, Syā)	325
Thirabhūmiyaṁ = Vīrabhūmiyaṁ (Sī)	60
[Da]	
Davādi-abhāvato = Tādibhāvato (Syā)	78
Dasakathāvatthusaṅkhātāpi hi = Dasakathāvatthugabbhāpi hi (Syā)	94
Dahanto = Garahanto (Sī)	156
Daḷhikammatthāya = Balikammatthāya (Ka)	347
Dārucīriyo = Dārucīradharo (Syā, Ka)	70
Diṭṭhā = Niddiṭṭhā (Syā, Ka)	257
Disāgajānaṁ hatthigajjitaṁ = Dīpirājānaṁ katagajjitaṁ (Ka)	60
Dīghāvāsatāya = Dīghatamatāya (Sī, Ka)	191
Dukkhasaccassa = Dukkhasaccasaṅkhātassa (Sī, Ka)	18
Dukkhābhitunno = Dukkhābhibhūto (Syā, Ka)	126
Durabhibhavanīyattā = Durabhibādhanīyattā naṁ (Sī)	54
Deva = Yante (Sī, Syā)	132
Devate = Sadevake (Ka)	75
[Dha - Na]	
Dhanasampadaṁ = Ratanasampadaṁ (Sī)	78
Dhammanvayo = Dhammanayo (Sī, Syā)	353
Na uggamati = Na uṇṇamati (Syā)	325
Na unnamate = Na udeti (Sī) Na uṇṇamati (Syā)	325
Na paṭighādiko = Na paṭigho (Sī, Syā)	124
Nāhosi = Ahosi (Sī)	381

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Na]	
Nikkhantuṁ = Niggantuṁ (Sī, Syā)	332
Niggamissatīti = Nibbamissatīti (Ka)	104
Nibbattanti = Nipatanti (Sī)	337
Nimittabhūtato = Tasmiṁ vā nimittabhūtaṁ (Syā, Ka)	10
Nirujjhati = Uppajjati (Sī)	44
Nelanti = Natthi elanti (Sī)	335
[Pa]	
Pakatidevā = Asurāti devā (Sī, Syā)	271
Pakappesi = Vināsesi (Sī, Syā)	240
Pakkanto ca = Pakkantañca naṁ (Syā, Ka)	262
Pakkuloti = Bakkuloti (Syā)	60
Pakkusāti = Pukkusāti (Sī)	73
Pakkhanditvā = Okkantitvā (Syā)	276
Pacurajanehi = Puthujjanehi (Sī)	87
Paccanubhotīti = Paccanubhūtanti (Sī, Syā)	309
Paccavekkhitvā = Sallakkhetvā (Sī, Syā)	327
Pañca = Gihisaṁsaggoti cha (Ka)	210
Paṭikārābhilāsāya = Phātikaraṇābhilāsāya (Sī)	319
Paṭipakkhādhigamena = Paṭipakkhavigamena (Sī, Ka)	341
Paṭibāhanā... = Viheṭhanā... (Sī)	198
Paṭiladdhaguṇesu = Paṭividdhaguṇesu (Sī, Syā)	135
Paṭivedhento = Paṭisedhento (Sī, Syā)	172
Paṭissavamocanatthaṁ = Paṭiññāpamocanatthaṁ (Sī)	65
Paṭhanti = Vadanti (Sī, Syā)	217
Paṇḍitavedanīyaṁ = Paccattavedanīyaṁ (Sī, Syā)	354
Patodābhitunno = Kasābhihato (Sī, Syā)	242
Pattaṁ = Āturapattaṁ (Sī)	319
Patti ca = Pattadhammo ca (Sī, Ka)	259
...patthitāya = ...samacitāya (Sī)	366

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Patthivo = Khattiyo (Sī, Syā)	240
Padatthassa = Paramatthassa (Sī, Syā)	21
Pabbatetipi paṭhanti = Papātetipi vadanti (Syā)	278
Parato = Upari (Ka)	252
Paradattavuttoti = Paradavuttoti (Sī, Syā)	145
Paraneyyabuddhino = Dassaneyyabuddhino (Ka)	358
Parapattikā = Padapattikā (Syā)	290
Parasattānaṁ = Parasantāne (Syā, Ka)	10
Parasmiṁ padhāne = Yasmiṁ pana padhāne (Sī) Parasmiṁ ṭhāne (Ka)	287
Paricaranti = Parijuhanti (Sī)	68
Paridahanaṁ = Paridahanaṁ vā (Sī) Paritāpanaṁ vā (Ka)	18
Parivitakkasaṅkhātaṁ = Viparītatakkasaṅkhātaṁ (Ka)	357
...parissayā = ...paripanthā (Sī, Syā)	213
Pareto = Upeto (Sī, Syā)	239
Paresaṁ = Padesaṁ (Sī, Ka)	50
Pavaṭṭetvā = Parivattetvā (Sī, Syā)	287
Pavattinivattīsu = Pavattiṁ sutvā (Sī, Ka)	280
Pākaṭasukhato = Pakaṭṭhasukhato (Syā)	123
Pāṭipadarattiyā = Sattamāya rattiyā (Sī, Ka)	46
Purimassavanaṁ = Purimavacanaṁ (Syā)	17
Pulāko = Phulāko (Sī, Syā)	91
[Ba - Bha]	
Bajjheyya = Baddho bhaveyya (Sī, Syā)	350
Bahukatāya = Lahukatāya (Ka)	216
Bhaṇḍabhaṇḍikānaṁ = Bhaṇḍagaṇṭhikānaṁ (Ka)	380
Bhaddako = Laddhako (Sī, Syā)	226
...bhavādāno = ...cittavodāno (Sī)	393
Bhassitvā = Galitvā (Ka)	70

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
...saṁsiddhitādi = ...samiddhitādi (Sī)	168
Saṁsumbhiṁsūti = Saṅkhubhiṁsūti (Sī, Syā)	311
Sa-uddesaṁ = Sa-udayaṁ (Ka)	306
Saggakathāya = Assādakathāya (Syā)	256
Saṅkhyanti itthīti gaṇanaṁ = Saṅkhayanti gaṇanaṁ kalaṁ vā (Sī)	155
Sajjāpetvā = Sodhāpetvā (Ka)	370
Satatavihāravasena = Chasativihāravasena (Sī, Syā) Chasatatavihārīvasena (Ka)	53
Satto = Attā (Sī, Syā)	309
Saddhādividhinā = Sutādividhinā (Syā)	258
Santā = Asantā (Sī)	390
Sabbaṁ cetaso = Sabbacetaso (Sī)	352
Sabbathā dukkhameva = Na sabbathā sukhameva (Syā)	142
Samatthito = Samāpattito (Sī, Ka)	33
Samappito = Santappito (Sī)	190
Samānaṁ = Pamāṇaṁ (Ka)	84
Sampādetvā = Samānetvā (Sī, Syā)	118
Sambuddha = Saṁsuddha (Sī)	26
Sambhamapaccupaṭṭhāno = Saṅgamapaccupaṭṭhāno (Sī)	40
Sambharitvā = Vaḍḍhetvā (Sī, Syā)	118
Sammānāvamānavippakāraṁ = Samuppādiyamānaṁ vippakāraṁ (Sī, Syā)	118
Sarikkhakajanassa = Parikkhakajanassa (Sī, Syā)	78
Sarīraparimāṇo = Pādaparimāṇo (Ka)	308
Sarīravuttiṁ = Taṁ paribhavaṁ (Sī, Syā)	223
Sahoḍhaṁ = Sabhaṇḍaṁ (Sī)	74
Sahoḍḍhaṁ = Sabhaṇḍaṁ (Sī) Sahotthe (Ka)	197
Sā = Yathā (Sī, Syā)	117
Sā = Sārameyyā (Sī, Syā)	192
Sāvetabbā = Sādhetabbaṁ (Syā, Ka)	290
Sikhāpattaṁ atthaṁ = Sikhāpattataṁ (Sī)	49

Udānaṭṭhakathāya

Gāthāsūci